· PUNJABI EDITION

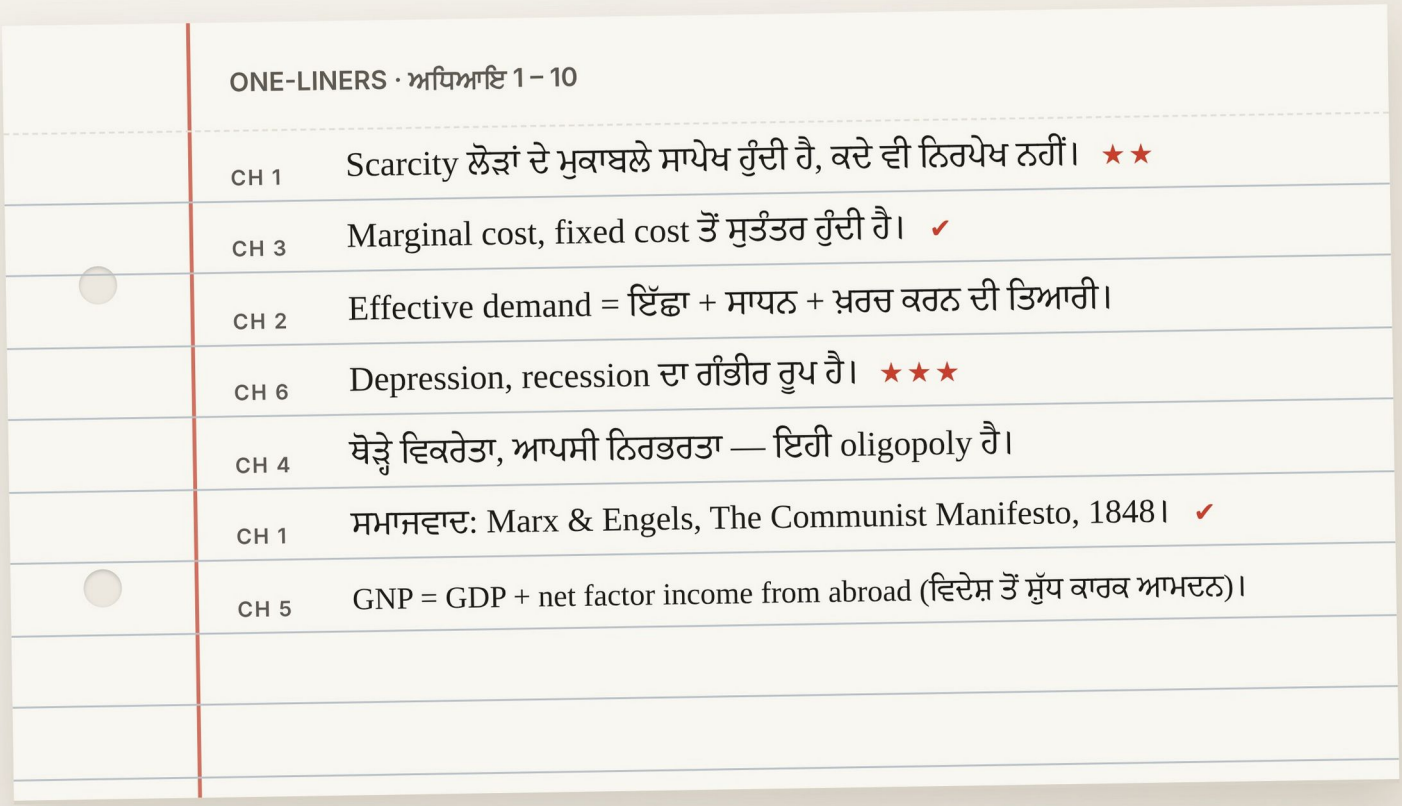
CA FOUNDATION · PAPER 4

Business Economics

ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਸਕਰਣ

Scanner Revision Pointers

ਹਰ Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ **ICAI Study Material (July 2026)** ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ — ਅਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਸਤਰ ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਹੈ।

10 ਅਧਿਆਇ

2,495 SCANNER ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1,211 ONE-LINERS

Shuchita Prakashan PVT. LTD.

ਮੁੱਢਲੀ ਟਿੱਪਣੀ (Introductory Note)

Business Economics ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ objective ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ICAI ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਤੱਥਾਂ ਵੱਲ ਮੁੜਦਾ ਹੈ — ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਪਿਛਲੇ ਪਰਚੇ ਵਿੱਚ, ਫਿਰ RTP ਵਿੱਚ, ਫਿਰ MTP ਵਿੱਚ, ਹਰ ਵਾਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵੱਖਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ। ਇਹ ਪੁਸਤਿਕਾ ਇਸੇ ਨਿਰੀਖਣ ਉੱਤੇ ਬਣੀ ਹੈ। CA Foundation Paper 4 ਲਈ Shuchita Scanner ਦੇ ਹਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ICAI Study Material ਦੇ ਉਸ ਪੈਰੇ ਤੱਕ ਲੱਭਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਉੱਤਰ ਇੱਕ ਹੀ ਸਤਰ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਤੀਜਾ: 2,495 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ — ਪਿਛਲੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਰਚੇ, RTPs, MTPs ਅਤੇ Shuchita Model Questions — 1,211 one-liners ਵਿੱਚ ਸਮੇਟੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੰਖੇਪ ਕਰਕੇ 694 revision pointers ਬਣਾਏ ਗਏ। ਹਰ one-liner ICAI Study Material (July 2026) ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੀਖਿਆ key ਅਤੇ Study Material ਵਿੱਚ ਮਤਭੇਦ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੇ one-liner Study Material ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਹਰ ਅਧਿਆਇ ਦੀ ਬਣਤਰ

ਭਾਗ A — Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ Study Material ਨਾਲ ਜੁੜੇ One-liners। ਵਿਸ਼ਾ-ਦਰ-ਵਿਸ਼ਾ, Scanner ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ। ਹਰ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

- **ਹਵਾਲਾ (Ref)** — ਕਤਾਰ ਦਾ ਪਤਾ, Topic.Row (ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ 1.2.9 ਵਿਸ਼ਾ 1.2 ਦੀ ਨੌਵੀਂ ਕਤਾਰ ਹੈ);
- **One-liner** — ਉਹ ਤੱਥ ਜੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, Study Material ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ;
- **Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ** — ਉਹ Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ (MQ = Model Question; '+' ਉਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹੈ);
- **ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ** — ਹਰ ਉਹ ਪ੍ਰੀਖਿਆ, RTP ਅਤੇ MTP ਜਿਸ ਵਿੱਚ ICAI ਨੇ ਉਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੁੱਛੇ;
- **SM ਸਰੋਤ** — Study Material ਦਾ ਸਬੰਧਤ ਹਿੱਸਾ (section) ਅਤੇ ਪੰਨਾ।

ਭਾਗ B — ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)। ਉਹੀ ਅਧਿਆਇ ਛੋਟੇ pointers ਵਿੱਚ ਸਮੇਟਿਆ ਹੋਇਆ, Study Material ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ; ਹਰ pointer ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ICAI ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਪੁੱਛਿਆ, ਅਤੇ ਹਰ pointer ਆਪਣੀ ਭਾਗ A ਕਤਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਿਕਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰੀਏ

1. ਪਹਿਲਾਂ ਅਧਿਆਇ Study Material ਵਿੱਚੋਂ ਪੜ੍ਹੋ; ਇਹ ਪੁਸਤਿਕਾ ਦੁਹਰਾਈ ਲਈ ਹੈ, ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਨਹੀਂ।
2. ਦੁਹਰਾਈ ਭਾਗ B ਤੋਂ ਕਰੋ। ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ pointer ਤੁਰੰਤ ਸਪਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੇ ਭਾਗ A ਹਵਾਲੇ ਉੱਤੇ ਜਾਓ, ਪੂਰਾ one-liner ਪੜ੍ਹੋ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿੱਤੇ Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੱਲ ਕਰੋ।
3. ਆਖ਼ਰੀ ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਹਰ ਅਧਿਆਇ ਦੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ★★★ ਅਤੇ ★★ ਕਤਾਰਾਂ ਪੜ੍ਹੋ — ICAI ਨੇ ਜੋ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ।
4. ਸਲੇਟੀ italics ਵਿੱਚ 'ਵਿਸ਼ਾ … ਵੇਖੋ' (See Topic) ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਤਾਰਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ one-liner ਵੱਲ ਭੇਜਦੀਆਂ ਹਨ; Scanner ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਹੇਠ ਦਰਜ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੰਕੇਤ ਅਤੇ ਨਿਯਮ (Conventions)

PYQ	ICAI ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦਾ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ (Previous-year question; ਮਹੀਨਾ ਅਤੇ ਸਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ)
RTP / MTP	ICAI Revision Test Paper / Mock Test Paper (S1, S2 = ਲੜੀ / series)
MQ / Model Q (ਨਮੂਨਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ)	Shuchita Model Question, ਜੋ Study Material ਦੇ ਕਿਸੇ ਹਿੱਸੇ (section) ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ
★★★ ★★ ★	ICAI ਵੱਲੋਂ 6 ਜਾਂ ਵੱਧ ਵਾਰ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ · 3 – 5 ਵਾਰ · ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਾਰ
MQ (ਮਹੱਤਤਾ)	ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਿਰਫ਼ Model Questions ਵਿੱਚ ਆਇਆ
SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ	ਤੱਥ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ Study Material ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ; one-liner ICAI key ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ

ਅਧਿਆਇ ਨੰਬਰ। ਇਹ ਪੁਸਤਿਕਾ Scanner ਦੇ ਅਧਿਆਇ-ਕ੍ਰਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। July 2026 Study Material ਵਿੱਚ National Income ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ (Determination of National Income) ਅਧਿਆਇ 6 ਹੈ ਅਤੇ Business Cycles ਅਧਿਆਇ 5; ਇੱਥੇ ਇਹ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਅਧਿਆਇ 5 ਅਤੇ 6 ਹਨ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ Study Material ਪੰਨਾ-ਹਵਾਲੇ Study Material ਦੇ ਆਪਣੇ ਨੰਬਰ (6.x ਅਤੇ 5.x) ਹੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

ਅਧਿਆਇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ

ਨੰ।	ਅਧਿਆਇ	ਪ੍ਰਸ਼ਨ	One-liners	Pointers	★★★ ਹਿੱਸਾ
1	Business Economics ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਖੇਤਰ (Nature and Scope of Business Economics)	170	67	50	56%
2	Demand ਅਤੇ Supply ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Demand and Supply)	345	165	93	57%
3	ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਲਾਗਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Production and Cost)	248	107	66	56%
4	ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤ ਨਿਰਧਾਰਨ (Price Determination in Different Markets)	376	128	102	54%
5	National Income ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ (Determination of National Income)	270	133	74	28%
6	Business Cycles	191	58	40	74%
7	ਜਨਤਕ ਵਿੱਤ (Public Finance)	259	174	86	17%
8	ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ (Money Market)	201	101	53	43%
9	ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ (International Trade)	257	165	85	22%
10	ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ (Indian Economy)	178	113	45	43%
	ਕੁੱਲ	**2,495**	**1,211**	**694**	

Prof. Arun Kumar
ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ (Editor-in-Chief), Shuchita Prakashan Pvt. Ltd.
ਅਕਤੂਬਰ 2026

ਤਤਕਰਾ

ਮੁੱਢਲੀ ਟਿੱਪਣੀ (Introductory Note) 1

ਅਧਿਆਇ 1 Business Economics ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਖੇਤਰ (Nature and Scope of Business Economics) 7

ਇਕਾਈ 1: ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction) 7

ਵਿਸ਼ਾ 1.0 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction) 7
ਵਿਸ਼ਾ 1.1 Business Economics ਦੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ (Definitions of Business Economics) 8
ਵਿਸ਼ਾ 1.2 Business Economics ਦਾ ਸੁਭਾਅ (Nature of Business Economics) 8
ਵਿਸ਼ਾ 1.3 Business Economics ਦਾ ਖੇਤਰ (Scope of Business Economics) 10
ਵਿਸ਼ਾ 1.4 Economics ਅਤੇ Business Economics ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ (Difference between Economics and Business Economics) 11

ਇਕਾਈ 2: ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ price mechanism ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ (Basic Problems of an Economy and Role of Price Mechanism) 12

ਵਿਸ਼ਾ 2.0 ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ (Basic Problems of an Economy) 12
ਵਿਸ਼ਾ 2.1 Capitalist Economy 13
ਵਿਸ਼ਾ 2.2 Socialist Economy 14
ਵਿਸ਼ਾ 2.3 The Mixed Economy 16

ਭਾਗ B — ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet) 17

ਅਧਿਆਇ 2 Demand ਅਤੇ Supply ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Demand and Supply) 20

ਇਕਾਈ 1: Law of Demand and Elasticity of Demand 20

ਵਿਸ਼ਾ 1.0 Demand ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Demand) 20
ਵਿਸ਼ਾ 1.1 Demand ਨੂੰ ਕੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ (What Determines Demand) 21
ਵਿਸ਼ਾ 1.2 The Demand Function 23
ਵਿਸ਼ਾ 1.3 Law of Demand 24
ਵਿਸ਼ਾ 1.4 Expansion and Contraction of Demand 26
ਵਿਸ਼ਾ 1.5 Elasticity of Demand 27
ਵਿਸ਼ਾ 1.6 Income Elasticity of Demand 31
ਵਿਸ਼ਾ 1.7 Cross-Price Elasticity of Demand 31
ਵਿਸ਼ਾ 1.8 Advertisement Elasticity 32

ਇਕਾਈ 2: ਖਪਤਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Consumer Behaviour) 33

ਵਿਸ਼ਾ 2.0 ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ (Nature of Human Wants) 33
ਵਿਸ਼ਾ 2.1 ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ (Classification of Wants) 33
ਵਿਸ਼ਾ 2.2 TU ਅਤੇ MU ਦਾ ਸਬੰਧ (Relationship between TU & MU) 34
ਵਿਸ਼ਾ 2.3 Law of Diminishing Marginal Utility 34
ਵਿਸ਼ਾ 2.4 Consumer Surplus 35
ਵਿਸ਼ਾ 2.5 Indifference Curve ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ (Indifference Curve Analysis) 36

ਇਕਾਈ 3: Supply 38

ਵਿਸ਼ਾ 3.0 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction) 38
ਵਿਸ਼ਾ 3.1 Supply ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਕ (Determinants of Supply) 39
ਵਿਸ਼ਾ 3.2 Law of Supply 39
ਵਿਸ਼ਾ 3.3 Supply Curve ਉੱਤੇ movements — quantity supplied ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਜਾਂ ਕਮੀ (Movements on Supply Curve-increase or decrease in the quantity supplied) 40
ਵਿਸ਼ਾ 3.4 Supply Curve ਵਿੱਚ shifts — supply ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਜਾਂ ਕਮੀ (Shifts in Supply Curve-increase or decrease in supply) 40
ਵਿਸ਼ਾ 3.5 Elasticity of Supply 40
ਵਿਸ਼ਾ 3.6 Equilibrium Price 42

ਭਾਗ B — ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet) 43

ਅਧਿਆਇ 3 ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਲਾਗਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Production and Cost) 48

ਇਕਾਈ 1: ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Production) 48

ਵਿਸ਼ਾ 1.0 ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Production) 48
ਵਿਸ਼ਾ 1.1 Factors of Production 48
ਵਿਸ਼ਾ 1.2 Production Function 52
ਵਿਸ਼ਾ 1.3 ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਅਨੁਕੂਲਨ (Production Optimisation) 54

ਇਕਾਈ 2: ਲਾਗਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Cost)..... 55
ਵਿਸ਼ਾ 2.0 ਲਾਗਤ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ (Cost Concepts)..... 55
ਵਿਸ਼ਾ 2.1 ਲਾਗਤ ਫਲਨ (Cost Function)..... 57
ਵਿਸ਼ਾ 2.2 ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਲਾਗਤ (Short Run Total Cost)..... 58
ਵਿਸ਼ਾ 2.3 ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਔਸਤ ਲਾਗਤ ਵਕਰ (Long Run Average Cost Curve)..... 60
ਵਿਸ਼ਾ 2.4 ਪੈਮਾਨੇ ਦੀਆਂ ਬੱਚਤਾਂ ਅਤੇ ਹਾਨੀਆਂ (Economies & Diseconomies of Scale)..... 61
ਭਾਗ B — ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)..... 63

ਅਧਿਆਇ 4 ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤ ਨਿਰਧਾਰਨ (Price Determination in Different Markets)..... 67
ਇਕਾਈ 1: ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਕਿਸਮਾਂ (Meaning and Types of Markets)..... 67
ਵਿਸ਼ਾ 1.0 ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Market)..... 67
ਵਿਸ਼ਾ 1.1 ਬਜ਼ਾਰ ਸੰਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Types of Market Structures)..... 69
ਵਿਸ਼ਾ 1.2 Total Revenue, Average Revenue ਅਤੇ Marginal Revenue ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ..... 70
ਇਕਾਈ 2: ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ (Determination of Prices)..... 72
ਵਿਸ਼ਾ 2.0 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)..... 72
ਵਿਸ਼ਾ 2.1 ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ — ਇੱਕ ਆਮ ਝਾਤ (Determination of Prices - A General View)..... 72
ਵਿਸ਼ਾ 2.2 Demand ਅਤੇ Supply ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ (Changes in Demand and Supply)..... 73
ਵਿਸ਼ਾ 2.3 Demand ਅਤੇ Supply ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਬਦਲਾਅ (Simultaneous Changes in Demand and Supply)..... 73
ਇਕਾਈ 3: ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਜ਼ਾਰ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤ ਅਤੇ output ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ (Price-Output Determination under Different Market Forms)..... 74
ਵਿਸ਼ਾ 3.0 Perfect Competition..... 74
ਵਿਸ਼ਾ 3.1 Monopoly..... 77
ਵਿਸ਼ਾ 3.2 Imperfect Competition-Monopolistic Competition..... 80
ਵਿਸ਼ਾ 3.3 Oligopoly..... 82
ਭਾਗ B — ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)..... 85

ਅਧਿਆਇ 5 National Income ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ (Determination of National Income)..... 91
ਇਕਾਈ 1: National Income Accounting..... 91
ਵਿਸ਼ਾ 1.1 National Income Accounting..... 91
ਵਿਸ਼ਾ 1.2 National Income ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ (Usefulness and Significance of National Income Estimates)..... 91
ਵਿਸ਼ਾ 1.3 National Income ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਕਲਪ (Different Concepts of National Income)..... 92
ਵਿਸ਼ਾ 1.4 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ National Income ਦਾ ਮਾਪ (Measurement of National Income in India)..... 96
ਵਿਸ਼ਾ 1.5 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ Regional Accounts ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (The System of Regional Accounts in India)..... 99
ਵਿਸ਼ਾ 1.6 GDP ਅਤੇ ਭਲਾਈ (GDP and Welfare)..... 99
ਵਿਸ਼ਾ 1.7 National Income ਦੀ ਗਣਨਾ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ (Limitations and Challenges of National Income Computation)..... 100
ਇਕਾਈ 2: National Income ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਨ ਦਾ Keynesian ਸਿਧਾਂਤ (The Keynesian Theory of Determination of National Income)..... 100
ਵਿਸ਼ਾ 2.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)..... 100
ਵਿਸ਼ਾ 2.2 ਸਰਲ Two-Sector Model ਵਿੱਚ circular flow (Circular flow in a Simple Two-Sector Model)..... 101
ਵਿਸ਼ਾ 2.3 ਮੂਲ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ functions (Basic Concepts and Functions)..... 102
ਵਿਸ਼ਾ 2.4 National Income ਨਿਰਧਾਰਨ ਦਾ Two-Sector Model (The Two-Sector Model of National Income Determination)..... 104
ਵਿਸ਼ਾ 2.5 The Investment Multiplier..... 105
ਵਿਸ਼ਾ 2.6 ਸੰਤੁਲਨ ਆਮਦਨ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ: Three Sector Model (Determination of Equilibrium Income: Three Sector Model)..... 106
ਵਿਸ਼ਾ 2.7 ਸੰਤੁਲਨ ਆਮਦਨ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ: Four Sector Model (Determination of Equilibrium Income: Four Sector Model)..... 107
ਵਿਸ਼ਾ 2.8 ਸਿੱਟਾ (Conclusion)..... 107
ਭਾਗ B — ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)..... 109

ਅਧਿਆਇ 6 Business Cycles..... 113
Business Cycles..... 113
ਵਿਸ਼ਾ 6.0 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)..... 113
ਵਿਸ਼ਾ 6.1 Business Cycle ਦਾ ਪੜਾਅ (Phase of Business Cycle)..... 114
ਵਿਸ਼ਾ 6.2 Business Cycle ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ (Features of Business Cycle)..... 118
ਵਿਸ਼ਾ 6.3 Business Cycles ਦੇ ਕਾਰਨ (Causes of Business Cycles)..... 119
ਵਿਸ਼ਾ 6.4 ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਵਿੱਚ Business Cycles ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ (Relevance of Business Cycles in Business Decision Making)..... 121
ਭਾਗ B — ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)..... 122

ਅਧਿਆਇ 7 ਜਨਤਕ ਵਿੱਤ (Public Finance)..... 125

ਇਕਾਈ 1: Fiscal functions — ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਝਾਤ, ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Fiscal Functions: An Overview, Centre and State Finance).....125

ਵਿਸ਼ਾ 1.2 ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ (The Role of Government in an Economic System).....125
ਵਿਸ਼ਾ 1.3 ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਕਾਰਜ (The Allocation Function).....125
ਵਿਸ਼ਾ 1.4 ਮੁੜ-ਵੰਡ ਦਾ ਕਾਰਜ (The Redistribution Function).....126
ਵਿਸ਼ਾ 1.5 ਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਕਾਰਜ (Stabilization Function).....127

ਇਕਾਈ 2: Market failure / Market failure ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ (Market Failure/Government Intervention to Correct Market Failure)..... 130

ਵਿਸ਼ਾ 2.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction).....130
ਵਿਸ਼ਾ 2.2 Market failure ਦੀ ਧਾਰਨਾ (The Concept of Market Failure).....130
ਵਿਸ਼ਾ 2.3 Markets ਕਿਉਂ ਅਸਫਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ (Why Do Market Fail).....131
ਵਿਸ਼ਾ 2.4 Public Goods.....132
ਵਿਸ਼ਾ 2.5 ਅਧੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ (Incomplete Information).....132
ਵਿਸ਼ਾ 2.6 Market power ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ (Government Intervention to Minimize Market Power).....134
ਵਿਸ਼ਾ 2.7 Externalities ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ (Government Intervention to Correct Externalities).....134
ਵਿਸ਼ਾ 2.8 Merit goods ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ (Government Intervention in The Case of Merit Goods).....135
ਵਿਸ਼ਾ 2.12 Information failure ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ (Government Intervention for Correcting Information Failure).....135

ਇਕਾਈ 3: Budget ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ — revenue ਦੇ ਸਰੋਤ, expenditure management ਅਤੇ public debt ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ (The Process of Budget Making: Sources of Revenue, Expenditure Management and Management of Public Debt).....135

ਵਿਸ਼ਾ 3.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction).....135
ਵਿਸ਼ਾ 3.2 Budget ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ (The Process of Budget Making).....137
ਵਿਸ਼ਾ 3.3 Revenue ਦੇ ਸਰੋਤ (Sources of Revenue).....138
ਵਿਸ਼ਾ 3.4 Public Expenditure Management.....139
ਵਿਸ਼ਾ 3.5 Public Debt Management.....141

ਇਕਾਈ 4: Fiscal Policy..... 143

ਵਿਸ਼ਾ 4.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction).....143
ਵਿਸ਼ਾ 4.2 Fiscal policy ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Objectives of Fiscal Policy).....144
ਵਿਸ਼ਾ 4.3 Fiscal policy ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Types of Fiscal Policy).....145
ਵਿਸ਼ਾ 4.4 Fiscal policy ਦੇ ਸਾਧਨ (The Instruments of Fiscal Policy).....146

ਭਾਗ B — ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)..... 148

ਅਧਿਆਇ 8 ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ (Money Market)..... 153

ਇਕਾਈ 1: Money Demand ਦਾ ਸੰਕਲਪ — ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ theories (The Concept of Money Demand: Important Theories).....153

ਵਿਸ਼ਾ 1.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction).....153
ਵਿਸ਼ਾ 1.2 Money ਦੀ Demand (The Demand for Money).....153
ਵਿਸ਼ਾ 1.3 Demand for money ਦੀਆਂ theories (Theories of Demand for Money).....154
ਵਿਸ਼ਾ 1.4 Demand for Money ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ Post-Keynesian ਵਿਕਾਸ (Post-Keynesian Developments in the Theory of Demand for Money) 156
ਵਿਸ਼ਾ 1.5 ਸਿੱਟਾ (Conclusion).....158

ਇਕਾਈ 2: Money Supply ਦਾ ਸੰਕਲਪ (The Concept of Money Supply)..... 158

ਵਿਸ਼ਾ 2.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction).....158
ਵਿਸ਼ਾ 2.2 Money Supply ਮਾਪਣ ਦਾ ਆਧਾਰ (Rationale of Measuring Money Supply).....159
ਵਿਸ਼ਾ 2.3 Money Supply ਦੇ ਸਰੋਤ (The Sources of Money Supply).....159
ਵਿਸ਼ਾ 2.4 Money Supply ਦਾ ਮਾਪ (Measurement of Money Supply).....160
ਵਿਸ਼ਾ 2.5 Money Supply ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਕ (Determinants of Money Supply).....161
ਵਿਸ਼ਾ 2.6 Money Multiplier ਦਾ ਸੰਕਲਪ (The Concept of Money Multiplier).....162
ਵਿਸ਼ਾ 2.7 Supply of Money ਲਈ Money multiplier ਪਹੁੰਚ (The Money Multiplier Approach to Supply of Money).....162
ਵਿਸ਼ਾ 2.8 Monetary Policy ਅਤੇ Money Supply (Monetary Policy and Money Supply).....162
ਵਿਸ਼ਾ 2.9 Money Supply ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਰਚ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect of Government Expenditure on Money Supply).....163

ਇਕਾਈ 3: Monetary Policy..... 163

ਵਿਸ਼ਾ 3.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction).....163
ਵਿਸ਼ਾ 3.2 Monetary Policy ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ (Monetary Policy Defined).....163
ਵਿਸ਼ਾ 3.3 Monetary Policy ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ (The Monetary Policy Framework).....164
ਵਿਸ਼ਾ 3.4 Monetary Policy ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਲਈ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਬਣਤਰ (The Organisational Structure for Monetary Policy Decisions).....166
ਵਿਸ਼ਾ 3.5 ਸਿੱਟਾ (Conclusion).....167

ਭਾਗ B — ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)..... 168

ਅਧਿਆਇ 9 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ (International Trade)..... 172

ਇਕਾਈ 1: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (Theories of International Trade)..... 172

ਵਿਸ਼ਾ 1.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)..... 172
ਵਿਸ਼ਾ 1.2 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਧਾਂਤ (Important Theories of International Trade)..... 173

ਇਕਾਈ 2: Trade Policy ਦੇ ਸਾਧਨ (The Instruments of Trade Policy)..... 174

ਵਿਸ਼ਾ 2.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)..... 174
ਵਿਸ਼ਾ 2.2 Tariffs..... 175
ਵਿਸ਼ਾ 2.3 Non-Tariff Measures (NTMs)..... 177
ਵਿਸ਼ਾ 2.4 ਨਿਰਯਾਤ ਸੰਬੰਧੀ ਉਪਾਅ (Export-Related Measures)..... 179

ਇਕਾਈ 3: ਵਪਾਰਕ ਗੱਲਬਾਤ (Trade Negotiations)..... 179

ਵਿਸ਼ਾ 3.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)..... 179
ਵਿਸ਼ਾ 3.2 Regional Trade Agreements (RTAs) ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ..... 180
ਵਿਸ਼ਾ 3.3 The General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)..... 181
ਵਿਸ਼ਾ 3.4 Uruguay Round ਅਤੇ WTO ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ (The Uruguay Round and the Establishment of WTO)..... 181
ਵਿਸ਼ਾ 3.5 The World Trade Organisation (WTO)..... 182
ਵਿਸ਼ਾ 3.6 The Doha Round..... 185
ਵਿਸ਼ਾ 3.7 G 20 Economies — ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਬਣਾਉਣਾ..... 185

ਇਕਾਈ 4: Exchange Rate ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ (Exchange Rate and its Economic Effects)..... 185

ਵਿਸ਼ਾ 4.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)..... 185
ਵਿਸ਼ਾ 4.2 The Exchange Rate..... 186
ਵਿਸ਼ਾ 4.3 The Exchange Rate Regimes..... 186
ਵਿਸ਼ਾ 4.4 Nominal ਬਨਾਮ Real Exchange Rates..... 187
ਵਿਸ਼ਾ 4.5 The Foreign Exchange Market..... 188
ਵਿਸ਼ਾ 4.6 Nominal Exchange Rate ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ (Determination of Nominal Exchange Rate)..... 189
ਵਿਸ਼ਾ 4.7 Exchange Rates ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ (Changes in Exchange Rates)..... 189
ਵਿਸ਼ਾ 4.8 Devaluation ਬਨਾਮ Depreciation..... 190
ਵਿਸ਼ਾ 4.9 Exchange Rate ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦਾ ਘਰੇਲੂ ਅਰਥਚਾਰੇ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Impacts of Exchange Rate Fluctuation on Domestic Economy)..190

ਇਕਾਈ 5: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਵਾਹ (International Capital Movements)..... 191

ਵਿਸ਼ਾ 5.2 Foreign Capital ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Type of Foreign Capital)..... 191
ਵਿਸ਼ਾ 5.3 Foreign Direct Investment (FDI)..... 192
ਵਿਸ਼ਾ 5.4 Foreign Portfolio Investment (FPI)..... 193
ਵਿਸ਼ਾ 5.5 Foreign Direct Investment ਦੇ ਕਾਰਨ (Reason for Foreign Direct Investment)..... 194
ਵਿਸ਼ਾ 5.6 Modes of Foreign Direct Investment (FDI)..... 194
ਵਿਸ਼ਾ 5.7 Foreign Direct Investment ਦੇ ਲਾਭ (Benefits of Foreign Direct Investment)..... 195
ਵਿਸ਼ਾ 5.8 Foreign Direct Investment ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸੰਭਾਵੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ (Potential Problems Associated with Foreign Direct Investment)..... 195
ਵਿਸ਼ਾ 5.9 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ Foreign Direct Investment (FDI)..... 196
ਵਿਸ਼ਾ 5.10 ਭਾਰਤੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦਾ Overseas Direct Investment (Overseas Direct Investment by Indian Companies)..... 196

ਭਾਗ B — ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)..... 198

ਅਧਿਆਇ 10 ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ (Indian Economy)..... 203

ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ (Indian Economy)..... 203

ਵਿਸ਼ਾ 10.1 ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ: ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਦੌਰ — Status of Indian Economy: Pre Independence Period (1850-1947). .203
ਵਿਸ਼ਾ 10.2 ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ: ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ — Indian Economy: Post Independence (1947-1991)..... 204
ਵਿਸ਼ਾ 10.4 ਆਰਥਿਕ ਸੁਧਾਰ — The Economic Reforms of 1991..... 206
ਵਿਸ਼ਾ 10.5 ਸੁਧਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ GDP ਵਾਧਾ ਦਰਾਂ — GDP Growth Rates Post 1991 Reforms..... 210
ਵਿਸ਼ਾ 10.6 NITI Aayog: ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਇੱਕ ਦਲੇਰ ਕਦਮ (NITI Aayog: A Bold Step for Transforming India)..... 210
ਵਿਸ਼ਾ 10.7 ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ: ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਝਾਤ (The current state of the Indian Economy: A brief overview)..... 212
ਵਿਸ਼ਾ 10.8 ਸਿੱਟਾ (Conclusion)..... 216

ਭਾਗ B — ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)..... 217

ਅਧਿਆਇ 1

Business Economics ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਖੇਤਰ (Nature and Scope of Business Economics)

170 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · 67 one-liners · 50 revision pointers

ਭਾਗ A — Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ Study Material ਨਾਲ ਜੁੜੇ One-liners

ਇਕਾਈ 1: ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

SM ਅਧਿਆਇ 1, ਇਕਾਈ 1, ਪੰਨੇ 1.2 – 1.15

ਵਿਸ਼ਾ 1.0 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

17 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 11 · RTP – · MTP 12

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.0.1	Adam Smith ਦੀ 'An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations' (1776), ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ 'The Wealth of Nations', Economics ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਆਧੁਨਿਕ ਰਚਨਾ ਹੈ।	Q1, Q4, Q7 (+ 1.2 Q12)	PYQ 2018-May, 2019-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2023-Dec; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	1.0.1, p. 1.2
1.0.2	'Economics' ਸ਼ਬਦ Greek ਸ਼ਬਦ 'Oikonomia' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'household' (ਘਰ-ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ); 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਇਸ ਨੂੰ 'Political Economy' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।	Q8	PYQ 2023-Dec	1.0.1, p. 1.2
1.0.3	Economics ਦੀ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ ਦੋ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਬਣਦੀ ਹੈ: ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜਾਂ (wants) ਅਸੀਮਤ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁਰਲੱਭ (relatively scarce) ਹਨ — ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ।	Q2, Q12, Q16	PYQ 2018-Nov; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	1.0.1, p. 1.3
1.0.4	Economics ਵਿੱਚ scarcity ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਪੇਖ (relative) ਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਸਮਾਜ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮਾਪੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਕਦੇ ਵੀ ਨਿਰਪੇਖ (absolute) ਨਹੀਂ; economic goods ਇਸ ਲਈ ਦੁਰਲੱਭ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਕਾਫ਼ੀ ਹੈ।	Q3, Q6 (+ 1.3 Q2)	PYQ 2019-May, 2019-Nov, 2021-Jan	1.0.1, p. 1.3
1.0.5	ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ scarcity ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ।	Q5, Q9	PYQ 2020-Nov, 2022-Dec, 2023-Dec	1.0.1, p. 1.3 ਅਤੇ ਚਿੱਤਰ (diagram) p. 1.5
1.0.6	ਅਸੀਮਤ ਟੀਚੇ (unlimited ends) ਅਤੇ ਸੀਮਤ ਸਾਧਨ (limited means) ਮਿਲ ਕੇ ਚੋਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ (problem of choice) ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਹਰ ਚੋਣ ਵਿੱਚ (ਭਾਵੇਂ ਝਪਕੀ ਲੈਣੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ university ਜਾਣਾ) ਇੱਕ trade-off ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q13, Q17	MTP 2025-Aug S2, 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	1.0.1, p. 1.3
1.0.7	Rational decision-making ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਬਦਲਾਂ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਦਲ ਚੁਣਨਾ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ (ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਭਵ) ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇਵੇ।	Q11	MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	1.0.1, p. 1.3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.0.8	Business ਇੱਕ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆ (economic activity) ਹੈ — inputs (land, labour, capital, entrepreneurship) ਨੂੰ output ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਕੇ net value added ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ; charitable dispensary ਵਰਗੇ NPOs ਵੀ 'social benefit' ਲਈ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।	Q15	MTP 2026-Apr S2	1.0.0, p. 1.2
1.0.9	Business Economics ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ (economic theory) ਅਤੇ decision science ਦੇ ਸੰਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਸੰਗਠਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਨੂੰ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਵਿੱਚ ਫ਼ੈਸਲੇ ਲੈਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਕ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾਤਮਕ ਸੰਦ (ਜਿਵੇਂ break-even analysis) ਦਿੰਦਾ ਹੈ।	Q10, Q14	MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S1	1.0.2, p. 1.7

ਵਿਸ਼ਾ 1.1 Business Economics ਦੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ (Definitions of Business Economics)

6 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 6 · RTP – · MTP –

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.1.1	Joel Dean ਨੇ Business Economics ਨੂੰ business policies ਬਣਾਉਣ (formulation of business policies) ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ (economic analysis) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।	Q1	PYQ 2018-May	1.1, p. 1.7
1.1.2	Business Economics ਨੂੰ Managerial Economics ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ; ਇਹ Applied Economics ਹੈ ਜੋ ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਵਿਹਾਰ (business practice) ਵਿਚਲੇ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਭਰਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਇਹ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ Micro Economics ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ।	Q2, Q5	PYQ 2018-Nov, 2024-Sep	1.0.2 and 1.1, p. 1.7; 1.2, p. 1.9
1.1.3	Applied Economics ਵਜੋਂ Business Economics ਚੋਣਵੀਆਂ quantitative techniques ਵਰਤਦਾ ਹੈ: linear programming, regression analysis, capital budgeting, break-even analysis ਅਤੇ cost analysis।	Q3 (+ 1.3 Q4)	PYQ 2019-May, 2021-Jul	1.1, p. 1.7
1.1.4	ਅਰਥਚਾਰਾ (economy) ਦੋ ਤੱਥਾਂ ਕਰਕੇ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਹੈ: ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜਾਂ ਅਸੀਮਤ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਧਨ (ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ 'ਤੇ) ਦੁਰਲੱਭ ਹਨ।	Q4, Q6	PYQ 2021-Jan, 2025-May	1.0.1, p. 1.3; Summary, p. 1.14

ਵਿਸ਼ਾ 1.2 Business Economics ਦਾ ਸੁਭਾਅ (Nature of Business Economics)

51 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 49 · RTP 4 · MTP 16

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.2.1	Economics ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — Micro Economics ਅਤੇ Macro Economics; Managerial Economics, Economics ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ, ਪਰ 'family structure' **ਨਹੀਂ** ਹੈ।	Q1, Q24	PYQ 2018-Nov, 2023-Jun	1.2, p. 1.8
1.2.2	Micro Economics ਕਿਸੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਗਠਨਾਂ (consumers, firms, resource owners) ਦੇ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ — ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਇਕਾਈਆਂ ਆਪਣੇ ਦੁਰਲੱਭ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਵਸਤਾਂ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। (ਇਸ ਨੂੰ 'price theory' ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।)	Q7, Q9, Q13, Q20, Q47, Q49	PYQ 2019-Nov, 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2022-Jun; RTP 2025-Sep, 2026-Jan	1.2, p. 1.8 ('price theory' ਸ਼ਬਦ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ)

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.2.3	Micro Economics ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ: product pricing; consumer behaviour; factor pricing; ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਰਗ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ; firms ਦਾ ਵਿਹਾਰ; ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਦੀ location (location of industry)। Firm-ਪੱਧਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ — staff ਦੀ ਲੋੜ, product pricing, outlet ਦੀ location, ਕਿਸੇ ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਉਜਰਤਾਂ, demand forecasting, cost ਅਤੇ inventory analysis — ਸਾਰੇ Micro ਹਨ।	Q16, Q17, Q25, Q36, Q37, Q39, Q41, Q45	PYQ 2021-Dec (×4), 2023-Jun, 2024-Sep, 2025-May, 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S1	1.2, p. 1.8
1.2.4	Macro Economics ਸਮੁੱਚੇ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ — ਵੱਡੇ ਆਰਥਿਕ ਸਮੂਹਾਂ (aggregates) ਦਾ (ਇਸੇ ਲਈ 'aggregate economics'): national income ਅਤੇ output; general price level ਅਤੇ interest rates; balance of trade ਅਤੇ balance of payments; ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਮੁੱਲ (external value of currency); ਕੁੱਲ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼; ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਾ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਵਾਧਾ। Consumer behaviour ਅਤੇ firms ਦਾ ਵਿਹਾਰ Macro **ਨਹੀਂ** ਹਨ।	Q6, Q11, Q14, Q18, Q23, Q28, Q35, Q40, Q43	PYQ 2019-May, 2019-Nov, 2021-Jan (×2), 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Dec, 2024-Jun, 2025-Jan, 2025-Sep, 2026-May; RTP 2026-Jan; MTP 2025-May S2	1.2, pp. 1.8 – 1.9
1.2.5	Business Economics ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ Micro Economics ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ Macro ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਤੱਤ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ firm ਖ਼ਲਾਅ (vacuum) ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ — general price level, ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਪੱਧਰ, ਟੈਕਸ, ਵਿਆਜ ਅਤੇ ਵਟਾਂਦਰਾ ਦਰਾਂ, ਸਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।	Q2, Q46	PYQ 2018-Nov; MTP 2025-Aug S2	1.2, pp. 1.9 – 1.10
1.2.6	Business Economics ਦਾ ਸੁਭਾਅ (ਅੱਠ ਨੁਕਤੇ): ਇਹ ਇੱਕ Science ਹੈ; Micro Economics ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ; Macro ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਤੱਤ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਇਹ ਇੱਕ Art ਹੈ; ਮੰਡੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਉੱਦਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (theory of markets and private enterprise) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ Pragmatic ਹੈ; ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ Interdisciplinary ਹੈ; ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ Normative ਹੈ। 'Abstract and purely theoretical' ਇਸ ਦਾ ਵਰਣਨ **ਨਹੀਂ** ਹੈ।	Q3, Q4, Q34, Q44, Q46	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2025-Jan; MTP 2025-Apr S1 (×2), 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2025-Aug S2	1.2, pp. 1.9 – 1.10
1.2.7	Business Economics ਅੰਤਰ-ਵਿਸ਼ਾਈ (interdisciplinary) ਹੈ — ਇਹ Mathematics, Operations Research, Management Theory, Accounting, Marketing, Finance, Statistics ਅਤੇ Econometrics ਤੋਂ ਸੰਦ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।	Q3, Q4, Q44	PYQ 2018-Nov, 2019-May; MTP 2025-Apr S1 (×2), 2025-May S2, 2025-Aug S1	1.2, p. 1.10
1.2.8	Pragmatic ਪਹੁੰਚ: Micro Economics ਅਮੂਰਤ (abstract) ਅਤੇ ਨਿਰਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਹੈ ਅਤੇ ਅਵਾਸਤਵਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ (unrealistic assumptions) ਹੇਠ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ Business Economics ਅਸਲ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ firms ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਵਿਹਾਰਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦਾ ਹੈ।	Q10, Q15, Q22, Q26, Q27, Q34	PYQ 2020-Nov (×2), 2021-Jul, 2022-Jun, 2023-Dec, 2024-Jun, 2025-Jan	1.2, p. 1.10

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.2.9	Positive economics ਕਾਰਨ-ਨਤੀਜੇ (cause-and-effect) ਦਾ ਨਿਰਪੱਖ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, 'what is' (ਕੀ ਹੈ) ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ value judgement ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ; Normative economics ਵਿੱਚ value judgements ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ prescriptive ਹੈ, 'what should be / ought to be' (ਕੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ) ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਭਲਾਈ (welfare) ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਟੈਕਸ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ incidence ਅਤੇ incentives ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ positive ਹਨ; 'fairness' normative ਹੈ।	Q5, Q8, Q19, Q21, Q29, Q31, Q32, Q42, Q51	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Dec, 2022-Jun, 2024-Jun, 2025-Jan, 2026-Jan; RTP 2025-May; MTP 2024-Aug S2, 2024-Aug, 2025-Apr S1, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	1.2, p. 1.10
1.2.10	Business Economics ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ normative (prescriptive) ਹੈ — ਇਹ ਨੀਤੀ-ਨਿਰਮਾਣ, ਫ਼ੈਸਲਾ-ਲੈਣ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ — ਪਰ ਇਹ normative ਅਤੇ positive ਦੋਵਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜ਼ੋਰ normative ਉੱਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।	Q30, Q50	PYQ 2024-Jun; MTP 2026-Apr S1	1.2, pp. 1.10 – 1.11
1.2.11	Business Economics, Economics ਦੀ applied ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ (ਇਸ ਦਾ ਉਲਟ ਨਹੀਂ), ਇਸ ਦਾ ਖੇਤਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੰਗ ਹੈ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ business entity ਵਿੱਚ ਢੁਕਵੇਂ ਫ਼ੈਸਲੇ ਲੈਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ, ਅਤੇ demand, supply ਅਤੇ profit ਵਰਗੇ micro-ਪੱਧਰ ਦੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q38	PYQ 2024-Jun, 2025-May	1.4 table, p. 1.13
1.2.12	Macro-economic stability ਉਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ inflation ਘੱਟ ਅਤੇ ਸਥਿਰ ਹੋਵੇ, ਕੁੱਲ ਖ਼ਰਚ (total spending) ਕੁੱਲ ਉਤਪਾਦਨ (total output) ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਕਿਰਤ-ਸਾਧਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਣ।	Q33	MTP 2024-Aug	SM ਅਧਿਆਇ 1 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
1.2.13	Economics ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਸਬੰਧ exchange value (value in exchange) ਨਾਲ ਹੈ, value in use ਨਾਲ ਨਹੀਂ।	Q48	MTP 2025-Dec S1	SM ਅਧਿਆਇ 1 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
1.2.14	*ਵਿਸ਼ਾ 1.0 ਵੇਖੋ: 'The Wealth of Nations' — Adam Smith /*	Q12	PYQ 2021-Jul	1.0.1, p. 1.2 (1.0 Q7 ਦੀ ਦੋਹਰੀ ਐਂਟਰੀ)

ਵਿਸ਼ਾ 1.3 Business Economics ਦਾ ਖੇਤਰ (Scope of Business Economics)

9 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 7 · RTP – · MTP 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.3.1	ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰਕ ਮੁੱਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: internal ਜਾਂ operational issues (Micro Economics ਨਾਲ ਹੱਲ) ਅਤੇ external ਜਾਂ environmental issues (Macro Economics ਨਾਲ ਹੱਲ)।	Q9	PYQ 2026-Sep	1.3, p. 1.11
1.3.2	Internal issues ਉੱਤੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ Micro ਸਿਧਾਂਤ: Demand analysis and forecasting; Production and cost analysis; Inventory management; Market structure and pricing policies; Resource allocation; Theory of capital and investment decisions (capital budgeting); Profit analysis; Risk and uncertainty analysis। Accounting standards ਅਤੇ 'cost standards' ਇਸ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ **ਨਹੀਂ** ਆਉਂਦੇ।	Q1, Q3, Q5, Q7	PYQ 2019-Nov, 2021-Jul, 2021-Dec; MTP 2025-May S2, 2026-Apr S1	1.3, pp. 1.11 – 1.12

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.3.3	ਮੁੱਖ macro-economic (external) ਕਾਰਕ: ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਕਿਸਮ; business cycle ਦੀ ਅਵਸਥਾ; national income, ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਕੀਮਤਾਂ, ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਦੇ ਆਮ ਰੁਝਾਨ; ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ; central banks, financial sector ਅਤੇ capital market ਦੀ ਕਾਰਜ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ; ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਸੰਗਠਨ (trade unions, cooperatives); ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ। ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ **ਕੋਈ ਕੰਟਰੋਲ ਨਹੀਂ** ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਢਾਲਣਾ (fine-tune) ਪੈਂਦਾ ਹੈ।	Q6, Q8	PYQ 2026-Sep; MTP 2025-Dec S1	1.3, pp. 1.12 – 1.13
1.3.4	*ਵਿਸ਼ਾ 1.1 ਵੇਖੋ: Applied Economics ਦੀਆਂ quantitative techniques — 'economic analysis' ਸੂਚੀਬੱਧ techniques ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ **ਨਹੀਂ** ਹੈ।*	Q4	PYQ 2021-Jul	1.1, p. 1.7
1.3.5	*ਵਿਸ਼ਾ 1.0 ਵੇਖੋ: Economics ਵਿੱਚ scarcity ਸਾਪੇਖ (relative) ਹੈ, ਨਿਰਪੇਖ (absolute) ਨਹੀਂ।*	Q2	PYQ 2019-Nov	1.0.1, p. 1.3

ਵਿਸ਼ਾ 1.4 Economics ਅਤੇ Business Economics ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ (Difference between Economics and Business Economics)

1 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.4.1	Economics ਦੀ scarcity definition, Lionel Robbins ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੈ (Scanner/MTP ਵਿੱਚ 'Robinson' ਛਪਿਆ ਹੈ — Editorial Note 1 ਵੇਖੋ)। SM ਅਧਿਆਇ 1 ਇਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜਦਾ।	Q1	MTP 2025-Aug S1	SM ਅਧਿਆਇ 1 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ
1.4.2	Economics ਬਨਾਮ Business Economics — Economics ਸਿਧਾਂਤ ਘੜਦਾ ਹੈ, micro ਅਤੇ macro ਦੋਵੇਂ ਹੈ, positive ਅਤੇ normative ਦੋਵੇਂ ਹੈ, ਖੇਤਰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ, ਉਤਪਾਦਨ ਤੋਂ ਖਪਤ ਤੱਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿਧਾਂਤ ਸਮੇਟਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ Business Economics ਇਸ ਦੀ applied ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ; Business Economics ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ micro ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ normative ਹੈ, ਖੇਤਰ ਤੰਗ ਹੈ, profit theory ਅਤੇ micro ਮੁੱਦਿਆਂ (demand, supply, profit) ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ, ਵਪਾਰਕ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਆਰਥਿਕ ਦੋਵੇਂ ਪੱਖ ਵਿਚਾਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਅਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।	(+ 1.2 Q38)	PYQ 2024-Jun, 2025-May	1.4 table, pp. 1.13 – 1.14

ਇਕਾਈ 2: ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ price mechanism ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ (Basic Problems of an Economy and Role of Price Mechanism)

SM ਅਧਿਆਇ 1, ਇਕਾਈ 2, ਪੰਨੇ 1.16 – 1.27

ਵਿਸ਼ਾ 2.0 ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ (Basic Problems of an Economy)

16 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 16 · RTP 1 · MTP 4

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.0.1	ਕੇਂਦਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆ (central economic problem) ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ scarcity ਹੈ; ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਧਨ ਸੀਮਤ ਹਨ **ਅਤੇ** ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਦਲਵੀਆਂ ਵਰਤੋਂ (alternative uses) ਹਨ — ਜੇ ਸਾਧਨ ਅਸੀਮਤ ਹੁੰਦੇ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੁੰਦੀ।	Q3, Q5	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun, 2023-Jun	2.0, p. 1.16
2.0.2	ਕੇਂਦਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਚਾਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ: What to produce? (ਕੀ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰੀਏ?) How to produce? (ਕਿਵੇਂ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰੀਏ?) For whom to produce? (ਕਿਸ ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰੀਏ?) What provisions are to be made for economic growth? (ਆਰਥਿਕ ਵਾਧੇ ਲਈ ਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੀਏ?) ('Where' ਅਤੇ 'When' to produce, ਅਤੇ FDI ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੀਏ ਜਾਂ ਨਹੀਂ — ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ **ਨਹੀਂ** ਹਨ।)	Q2, Q4, Q10, Q12	PYQ 2021-Jul, 2022-Dec (×2), 2023-Dec, 2025-Jan, 2026-May	2.0, pp. 1.16 – 1.17
2.0.3	'What to produce' ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ — ਕਿਹੜੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਦੀਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ (guns vs butter; capital goods vs consumer goods); market economy ਵਿੱਚ ਇਹ market demand ਅਤੇ profit signals ਨਾਲ ਸੇਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q8, Q15	PYQ 2023-Dec; MTP 2026-Apr S1	2.0 (i), p. 1.17; 2.1.0, p. 1.20
2.0.4	Capital goods (ਮਸ਼ੀਨਾਂ, ਉਪਕਰਣ, ਡੈਮ) ਦਾ ਵੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ-ਸਮਰੱਥਾ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q6	PYQ 2019-Nov, 2023-Dec; MTP 2025-Aug S1	2.0 (i) and (iv), pp. 1.17 – 1.18
2.0.5	'How to produce' technique ਦੀ ਚੋਣ ਹੈ — labour-intensive ਜਾਂ capital-intensive — ਜੋ factors ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਪੇਖ ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਜਿੱਥੇ capital ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਸਤਾ ਹੋਵੇ (capital-surplus economy) ਉੱਥੇ capital-intensive technique ਚੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ labour ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਸਤੀ ਹੋਵੇ ਉੱਥੇ labour-intensive।	Q7, Q11, Q14	PYQ 2023-Dec; RTP 2025-Jan; MTP 2026-Apr S1	2.0 (ii), p. 1.17; 2.1.0, p. 1.20
2.0.6	'For whom to produce' ਇਹ ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁੱਲ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਮਿਲੇ — national cake ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ (ਜਿਵੇਂ ਅਮੀਰਾਂ ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰੀਏ ਜਾਂ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਲਈ)।	Q4	PYQ 2022-Dec	2.0 (iii), pp. 1.17 – 1.18
2.0.7	'Provision for economic growth' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਇਹ ਤੈਅ ਕਰਨਾ ਕਿ ਭਵਿੱਖੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਕਿੰਨੀ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ — ਮੌਜੂਦਾ ਖਪਤ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਤਿਆਗ — ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ; ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਮੌਜੂਦਾ ਖਪਤ ਵਿੱਚ ਲਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਜੀਵਨ-ਪੱਧਰ ਖੜੋਤ (stagnant) ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q16	PYQ 2026-Sep	2.0 (iv), p. 1.18

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.0.8	ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (economic system) ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ (arrangements/devices) ਦਾ ਕੁੱਲ ਜੋੜ ਹੈ; ਉਤਪਾਦਨ, ਵਟਾਂਦਰੇ, ਵੰਡ ਦੇ ਢੰਗ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ capitalist, socialist ਅਤੇ mixed ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q9	PYQ 2024-Sep	2.0, p. 1.18
2.0.9	ਜਦੋਂ ਸਾਪੇਖ ਲਾਹੇਵੰਦੀ (relative profitability) ਬਦਲਦੀ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ EV ਦਾ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਰਵਾਇਤੀ ਵਾਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਜਾਵੇ), ਤਾਂ price mechanism ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਨੂੰ ਵੱਧ ਲਾਹੇਵੰਦ ਵਸਤ ਵੱਲ ਮੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।	Q13	MTP 2026-Apr S1	2.1.0, p. 1.20
2.0.10	*ਵਿਸ਼ਾ 1.0/1.1 ਵੇਖੋ: Business Economics ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ business practice ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ।*	Q1	PYQ 2018-Nov	1.0.2, p. 1.7 (ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਇਕਾਈ 2 ਹੇਠ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ)

ਵਿਸ਼ਾ 2.1 Capitalist Economy

28 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 30 · RTP 1 · MTP 4

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.1.1	Capitalism — ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪ੍ਰਣਾਲੀ — ਉਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ (means of production) ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਅਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਹੇਠ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਇਸ ਨੂੰ free market (free) economy ਜਾਂ laissez-faire economy ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ (laissez-faire = ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ)। ਉਦਾਹਰਣਾਂ: USA, UK, Hong Kong, South Korea (ਕੋਈ ਵੀ ਨਿਰੋਲ capitalist ਨਹੀਂ)।	Q7, Q11, Q18, Q23	PYQ (CPT) 2016-Dec, 2019-Nov, 2020-Nov, 2021-Jan, 2023-Jun, 2026-Jan	2.1, pp. 1.18 – 1.19
2.1.2	Capitalist economy ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ: ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ (right to private property); ਉੱਦਮ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ (freedom of enterprise); ਆਰਥਿਕ ਚੋਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ (freedom of economic choice); profit motive (ਚਾਲਕ ਸ਼ਕਤੀ); consumer sovereignty; competition; ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ। 'Collective ownership' ਅਤੇ 'absence of consumer choice' ਇਸ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ **ਨਹੀਂ** ਹਨ।	Q2, Q10, Q22, Q26, Q28	PYQ 2018-Nov, 2021-Jan, 2025-Sep, 2026-Sep; MTP 2025-May S2	2.1, p. 1.19
2.1.3	Competition, capitalist economy ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ — ਇਹ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ।	Q12	PYQ 2021-Dec	2.1, p. 1.19
2.1.4	Consumer sovereignty (consumer is king) ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਹੀ ਤੈਅ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਹੜੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਿੰਨੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ — ਇਹ capitalist / laissez-faire economy ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ।	Q8, Q16, Q21, Q25	PYQ 2019-Nov, 2022-Dec, 2025-Jan, 2026-May; RTP 2026-May	2.1, p. 1.19

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.1.5	Capitalist economy ਵਿੱਚ **ਕੋਈ central planning authority ਨਹੀਂ** ਹੁੰਦੀ; ਇਹ what, how ਅਤੇ for whom to produce ਨੂੰ ਨਿਰਵਿਅਕਤੀ (impersonal) price mechanism (demand ਅਤੇ supply ਦੀਆਂ market forces) ਰਾਹੀਂ ਹੱਲ ਕਰਦੀ ਹੈ — ਇਹ self-regulating ਹੈ, 'invisible hand' ਨਾਲ ਚੱਲਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ price ਹੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਹੈ।	Q1, Q4, Q6, Q14, Q17, Q19, Q20	PYQ 2018-May, 2018-Nov, 2019-May, 2019-Nov, 2022-Dec, 2023-Jun, 2023-Dec, 2024-Sep	2.1 and 2.1.0, pp. 1.19 – 1.20
2.1.6	Capitalism ਵਿੱਚ 'how to produce' ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ cost minimisation ਅਤੇ profit maximisation ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਉੱਦਮੀ (entrepreneur) ਉਹ technique ਚੁਣਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਲਾਗਤ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਹੋਵੇ।	Q27	MTP 2026-Apr S1	2.1.0, p. 1.20
2.1.7	Capitalism ਦੇ ਗੁਣ (merits): price mechanism ਰਾਹੀਂ self-regulating; ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ profit motive ਨਾਲ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ; ਤੇਜ਼ ਵਾਧਾ; ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਅਨੁਕੂਲਤਮ ਵੰਡ (optimum allocation); ਉੱਚੀ operative efficiency; ਕੁਸ਼ਲ ਆਰਥਿਕ ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ; ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਲਈ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਅਤੇ ਚੋਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ; ਨਵੀਨਤਾ (innovation) ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ; ਮੌਲਿਕ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ; ਪਹਿਲਕਦਮੀ (initiative) ਦਾ ਇਨਾਮ; ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਢਾਂਚਾ; ਉੱਦਮ ਅਤੇ ਜੋਖਮ ਲੈਣ ਨੂੰ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ।	Q5, Q15 (+ 2.2 Q20)	PYQ 2019-May, 2021-Jan, 2022-Dec, 2025-May	2.1.1, p. 1.21
2.1.8	Capitalism ਦੇ ਔਗੁਣ (demerits): ਭਾਰੀ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ('haves' ਅਤੇ 'have-nots'); ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ; ਮਨੁੱਖੀ ਭਲਾਈ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ; ਕਿਰਤ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ; consumer sovereignty ਇੱਕ ਮਿੱਥ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਵੱਲ ਗ਼ਲਤ ਵੰਡ ਅਤੇ ਘੱਟ merit goods; ਅਸਥਿਰਤਾ (over-production, depression, unemployment); ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਫ਼ਜ਼ੂਲ-ਖ਼ਰਚੀ; monopolies; ਵਾਤਾਵਰਣ ਦਾ ਵਿਗਾੜ।	Q3, Q9, Q13, Q24	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Dec, 2026-Jan; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	2.1.2, pp. 1.21 – 1.22

ਵਿਸ਼ਾ 2.2 Socialist Economy

28 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 24 · RTP – · MTP 8

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.2.1	Socialist economy ਦੀ ਧਾਰਨਾ Karl Marx ਅਤੇ Frederick Engels ਨੇ 1848 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ 'The Communist Manifesto' ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ।	Q1, Q7, Q9, Q13, Q15, Q27	PYQ 2018-May, 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Dec, 2023-Dec; MTP 2026-Apr S2	2.2, p. 1.22
2.2.2	Socialist economy ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਸਾਧਨ (factories, capital, mines) State ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਹੇਠ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਇਸ ਨੂੰ Command Economy ਜਾਂ Centrally Planned Economy ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ; ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ central planning authority ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ (commands) ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਦਾ ਟੀਚਾ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਕੇਂਦਰੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ (planning) ਰਾਹੀਂ ਹੱਲ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।	Q3, Q4, Q5, Q6, Q8, Q10, Q17, Q19	PYQ 2019-May, 2020-Nov (×2), 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Jun, 2024-Sep, 2025-May	2.2, pp. 1.22 – 1.23

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.2.3	Socialism ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ: collective ownership (ਛੋਟੇ ਖੇਤਾਂ, ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ, ਵਪਾਰਕ firms ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ); central planning authority ਦੁਆਰਾ ਆਰਥਿਕ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ; consumer choice ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ; ਆਮਦਨ ਦੀ ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਵੰਡ; price mechanism ਦੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਭੂਮਿਕਾ; competition ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ (State ਹੀ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਉੱਦਮੀ ਹੈ)।	Q28	PYQ 2026-Sep	2.2, p. 1.23
2.2.4	Consumer choice ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ: ਭੁੱਖ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਹੈ, ਪਰ ਚੋਣਵੇਂ, ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਉਤਪਾਦਨ ਕਾਰਨ consumers' sovereignty ਸੀਮਤ ਹੈ; ਕੰਮ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ (right to work) ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਿੱਤੇ (occupation) ਦੀ ਚੋਣ ਸੀਮਤ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ central planning authority ਤੈਅ ਕਰਦੀ ਹੈ।	Q21, Q23, Q25	PYQ 2019-May, 2025-Jan, 2025-Sep, 2026-May; MTP 2026-Apr S1	2.2, p. 1.23
2.2.5	Socialism ਵਿੱਚ price mechanism ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸਿਰਫ਼ ਗੌਣ (secondary — ਸਭ ਤੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਕੀਮਤਾਂ 'administered prices' ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ — ਜੋ ਇੱਕ ਬਾਹਰੀ ਅਥਾਰਟੀ, central planning authority (ਸਰਕਾਰ), ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਤੈਅ ਕਰਦੀ ਹੈ, demand ਅਤੇ supply **ਨਹੀਂ** ।	Q24, Q26	MTP 2026-Apr S1, 2026-Apr S2	2.2, pp. 1.23 – 1.24
2.2.6	ਪੂਰਵਲਾ USSR (1917–1990) socialist economy ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਸੀ; ਅੱਜ ਕੋਈ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਨਿਰੋਲ socialist ਨਹੀਂ ਹੈ — China, Vietnam, Cuba ਅਤੇ North Korea ਨੂੰ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਜੋਂ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q16	MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	2.2, p. 1.24
2.2.7	Socialism ਦੇ ਗੁਣ (merits): ਧਨ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਦੀ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਵੰਡ; ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ; ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਬਿਹਤਰ ਵਰਤੋਂ, ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਫ਼ਜ਼ੂਲ-ਖ਼ਰਚੀ ਨਹੀਂ; unemployment ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ (business fluctuations) ਖ਼ਤਮ; ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ, ਕੋਈ ਜਮਾਤੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਹੀਂ; ਕੰਮ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਜੀਵਨ-ਪੱਧਰ; ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ; ਵਿਆਪਕ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ। (ਮੁਨਾਫ਼ਿਆਂ ਦੀ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਵੰਡ **ਨਾ** ਹੋਣਾ socialism ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ।)	Q2, Q14, Q18 (+ 2.3 Q9)	PYQ 2019-May, 2023-Jun, 2023-Dec; MTP 2025-Jan S2	2.2.0, p. 1.24
2.2.8	Socialism ਦੇ ਔਗੁਣ (demerits): bureaucracy ਦਾ ਦਬਦਬਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਕੁਸ਼ਲਤਾ, ਦੇਰੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, red-tapism ਅਤੇ ਪੱਖਪਾਤ (favouritism); ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਉੱਤੇ ਰੋਕ; ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖੋਹ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਲਈ ਕੋਈ profit incentive ਨਹੀਂ; administered prices ਦਾ ਕੋਈ cost ਅਧਾਰ ਨਹੀਂ; ਬੇਕਾਬੂ State monopolies; ਸੀਮਤ consumer choice; ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਇਨਾਮ ਨਹੀਂ; ਅਤਿ-socialism ਅਵਿਹਾਰਕ।	Q11, Q12, Q22	PYQ 2022-Jun, 2022-Dec, 2026-Jan	2.2.1, pp. 1.24 – 1.25
2.2.9	*ਵਿਸ਼ਾ 2.1 ਵੇਖੋ: 'collective ownership' capitalist economy ਦਾ ਗੁਣ (ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ) **ਨਹੀਂ** ਹੈ।*	Q20	PYQ 2025-May	2.1.1, p. 1.21

ਵਿਸ਼ਾ 2.3 The Mixed Economy

14 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 14 · RTP – · MTP 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.3.1	Mixed economy ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਲਈ ਮੰਡੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੋਵਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਅਸਲ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਹਰ ਅਰਥਚਾਰਾ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ mixed ਹੈ — ਭਾਰਤ ਇੱਕ mixed economy ਹੈ। ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ consumers, firms **ਅਤੇ** ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q2, Q8, Q10, Q13	PYQ 2018-Nov, 2022-Dec, 2026-May; MTP 2024-Dec S1	2.3, p. 1.25
2.3.2	Mixed economy ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਖੇਤਰਾਂ (private and public sectors) ਦੀ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਹੈ; ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਤਿੰਨ ਖੇਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ — private, public ਅਤੇ combined (joint) sector।	Q1, Q4, Q5, Q6, Q11	PYQ 2018-May, 2021-Jan (×2), 2021-Dec, 2025-Sep; MTP 2025-Aug S1	2.3.0, pp. 1.25 – 1.26
2.3.3	Mixed economy ਦੇ ਗੁਣ — ਇਹ ਦੋਵਾਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਲੈਂਦੀ ਹੈ: ਆਰਥਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ (ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ); price mechanism ਅਤੇ competition; consumer sovereignty ਅਤੇ ਚੋਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ; ਨਵੀਨਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰੋਤਸਾਹਨ; ਉੱਦਮ ਅਤੇ ਜੋਖਮ ਲੈਣ ਨੂੰ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ; ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਵਿਕਾਸ; ਵੱਧ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ; ਨਿਯਮਨ (regulation) ਰਾਹੀਂ ਗਲ-ਵੱਢ ਮੁਕਾਬਲੇ (cut-throat competition) ਉੱਤੇ ਰੋਕ।	Q12, Q14	PYQ 2024-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-May S2	2.3.0, p. 1.26
2.3.4	Mixed economy ਹਮੇਸ਼ਾ capitalism ਅਤੇ socialism ਵਿਚਕਾਰਲਾ 'golden path' **ਨਹੀਂ** ਹੁੰਦੀ — ਇਸ ਦੇ ਔਗੁਣ ਹਨ: ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ State ਕੰਟਰੋਲ, ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਮਲ, ਉੱਚੇ ਟੈਕਸ, ਅਕੁਸ਼ਲਤਾ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਦੇਰੀ, public sector ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ, ਦੋਵਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਬਿਠਾਉਣ ਦੀ ਔਖਿਆਈ, ਅਤੇ private sector ਦਾ ਬੇਮੇਲ ਪਸਾਰ।	Q7	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun	2.3.0, pp. 1.26 – 1.27
2.3.5	Mixed economy ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਈ cost–benefit analysis ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ICAI ਦਾ keyed answer; ਇਹ ਵਾਕੰਸ਼ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ)।	Q3	PYQ 2020-Nov	SM ਅਧਿਆਇ 1 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ)
2.3.6	*ਵਿਸ਼ਾ 2.2 ਵੇਖੋ: centrally planned (socialist) economy ਵਿੱਚ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।*	Q9	PYQ 2023-Dec	2.2.0, p. 1.24

ਭਾਗ B — ਅਧਿਆਇ 1 One-liner ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)

ਦੁਹਰਾਅ ਹਟਾ ਕੇ, Study Material ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ। ਪੂਰਾ ਪਾਠ, Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ SM ਪੰਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਭਾਗ A ਦੀ ਕਤਾਰ (ਜਾਂ ਕਤਾਰਾਂ) ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਸੇ 'ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ' ਉੱਤੇ click ਕਰੋ। ਸਿਰਫ਼ ★★★ ਕਤਾਰਾਂ ਹੀ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ICAI ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਲਗਭਗ 56% ਹਿੱਸਾ ਸਮੇਟ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕਾਈ 1 — ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	Economics ← Greek 'Oikonomia' = household (ਘਰ-ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ); ਪਹਿਲਾਂ Political Economy ਕਹਾਉਂਦਾ ਸੀ।	★	1.0.2
2	**'The Wealth of Nations' (1776), Adam Smith — Economics ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਆਧੁਨਿਕ ਰਚਨਾ।**	★★★	1.0.1
3	ਅਸੀਮਤ ਲੋੜਾਂ + ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁਰਲੱਭ ਸਾਧਨ = Economics ਦੀ ਵਿਸ਼ਾ-ਵਸਤੂ।	★★	1.0.3, 1.1.4
4	Scarcity ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਸਾਪੇਖ (relative) ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਨਿਰਪੇਖ ਨਹੀਂ।	★★	1.0.4
5	**Scarcity → ਸਾਰੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ; ਅਸੀਮਤ ਟੀਚੇ + ਸੀਮਤ ਸਾਧਨ → ਚੋਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ; ਹਰ ਚੋਣ ਇੱਕ trade-off ਹੈ।**	★★★	1.0.5, 1.0.6
6	Rational choice = ਉਹ ਬਦਲ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇਵੇ।	★	1.0.7
7	Business = net value added ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆ; NPOs ਦਾ ਟੀਚਾ social benefit।	★	1.0.8
8	Business Economics = Managerial Economics = Applied Economics; ਆਰਥਿਕ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ business practice ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ; ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ Micro।	★★	1.0.9, 1.1.2
9	Joel Dean: business policies ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਆਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਵਰਤੋਂ।	★	1.1.1
10	Quantitative techniques (ਮਾਤਰਾਤਮਕ ਤਕਨੀਕਾਂ): linear programming, regression, capital budgeting, break-even, cost analysis।	★	1.1.3
11	Economics = Micro + Macro (ਦੋਵੇਂ ਭਾਗ)।	★	1.2.1
12	**Micro = ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਇਕਾਈਆਂ (consumers, firms) ਦਾ ਵਿਹਾਰ; 'price theory'।**	★★★	1.2.2
13	**Micro ਸੂਚੀ: product pricing, consumer behaviour, factor pricing, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਰਗ ਦੀ ਹਾਲਤ, firms ਦਾ ਵਿਹਾਰ, ਉਦਯੋਗ ਦੀ location।**	★★★	1.2.3
14	**Macro ਸੂਚੀ: national income/output, general price level ਅਤੇ interest rates, BoT ਅਤੇ BoP, ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਮੁੱਲ, ਕੁੱਲ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਵਾਧਾ।**	★★★	1.2.4
15	**ਸੁਭਾਅ (8 ਨੁਕਤੇ): Science · Micro ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ · Macro ਸ਼ਾਮਲ · Art · theory of markets ਅਤੇ private enterprise · Pragmatic · Interdisciplinary · Normative।**	★★★	1.2.5, 1.2.6, 1.2.7
16	**Pragmatic: Micro ਅਮੂਰਤ, ਸਿਧਾਂਤਕ, ਅਵਾਸਤਵਿਕ ਮਾਨਤਾਵਾਂ; BE ਅਸਲ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦਾ ਹੈ।**	★★★	1.2.8
17	**Positive = 'what is', ਕਾਰਨ–ਨਤੀਜਾ, ਕੋਈ value judgement ਨਹੀਂ; Normative = 'what ought to be', value judgement, prescriptive, welfare।**	★★★	1.2.9
18	**ਟੈਕਸ: incidence ਅਤੇ incentive effect = positive; fairness = normative।**	★★★	1.2.9

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
19	BE ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਜ਼ੋਰ normative ਉੱਤੇ (Nature ਵਾਲਾ ਪਾਠ) — ਪਰ Economics-vs-BE ਸਾਰਣੀ ਵਿੱਚ 'only normative'।	★★	1.2.10, 1.4.2
20	ਖੇਤਰ (Scope): internal/operational issues → Micro; external/environmental issues → Macro।	★	1.3.1
21	Micro scope ਸੂਚੀ: demand analysis ਅਤੇ forecasting, production ਅਤੇ cost, inventory, market structure ਅਤੇ pricing, resource allocation, capital ਅਤੇ investment, profit, risk ਅਤੇ uncertainty। Accounting standards ਨਹੀਂ ।	★★	1.3.2
22	Macro ਕਾਰਕ: ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, business cycle, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਰੁਝਾਨ, ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀਆਂ, central bank/financial sector, ਸਮਾਜਿਕ-ਆਰਥਿਕ ਸੰਗਠਨ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਾਤਾਵਰਣ — ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਕੰਟਰੋਲ ਨਹੀਂ।	★	1.3.3
23	BE, Economics ਦੀ applied ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ; ਤੰਗ ਖੇਤਰ; micro-ਪੱਧਰ ਦੇ ਮੁੱਦੇ; business entity ਵਿੱਚ ਫ਼ੈਸਲਾ-ਲੈਣਾ।	★	1.2.11, 1.4.2

ਇਕਾਈ 2 — ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ price mechanism (Basic Problems and Price Mechanism)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	ਕੇਂਦਰੀ ਸਮੱਸਿਆ = ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ scarcity; ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਧਨ ਸੀਮਤ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਦਲਵੀਆਂ ਵਰਤੋਂ ਹਨ।	★★	2.0.1
2	**ਚਾਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ: What · How · For whom · What provision for growth (Where / When ਨਹੀਂ) ।**	★★★	2.0.2
3	What to produce = ਕਿਹੜੀਆਂ ਵਸਤਾਂ + ਕਿੰਨੀਆਂ; guns vs butter; capital vs consumer goods।	★	2.0.3
4	ਅੱਜ ਵੱਧ capital goods → ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਉਤਪਾਦਨ।	★★	2.0.4
5	How to produce = labour- ਬਨਾਮ capital-intensive technique, factors ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਅਤੇ ਸਾਪੇਖ ਕੀਮਤਾਂ ਨਾਲ ਤੈਅ।	★★	2.0.5
6	Growth provision = ਕਿੰਨੀ ਬੱਚਤ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ (ਮੌਜੂਦਾ ਖਪਤ ਦਾ ਤਿਆਗ)।	★	2.0.7
7	Economic system = ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਕੁੱਲ ਜੋੜ; ਤਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ: capitalist, socialist, mixed।	★	2.0.8
8	**Capitalist = free market = laissez-faire: ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਮਾਲਕੀ ਹੇਠ; USA, UK, Hong Kong, S. Korea।**	★★★	2.1.1
9	Capitalist ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ (7): ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ · ਉੱਦਮ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ · ਆਰਥਿਕ ਚੋਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ · profit motive · consumer sovereignty · competition · ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ ਨਹੀਂ।	★★	2.1.2
10	Competition = capitalism ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ।	★	2.1.3
11	Consumer sovereignty: ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਤੈਅ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੀ ਅਤੇ ਕਿੰਨੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ।	★★	2.1.4
12	**Capitalism ਕੇਂਦਰੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ price mechanism (demand ਅਤੇ supply) ਰਾਹੀਂ ਹੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਕੋਈ central planning authority ਨਹੀਂ; invisible hand; self-regulating।**	★★★	2.1.5, 2.0.9

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
13	Capitalist 'how' = cost-minimising technique; 'for whom' = ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਖ਼ਰੀਦ-ਸਮਰੱਥਾ (ਆਮਦਨ) ਹੈ।	★	2.1.6, 2.0.6
14	Capitalist ਗੁਣ: self-regulating, ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ, ਤੇਜ਼ ਵਾਧਾ, optimum allocation, ਉੱਚੀ operative efficiency, ਕੁਸ਼ਲ ਆਰਥਿਕ ਫ਼ੈਸਲੇ, ਨਵੀਨਤਾ, ਆਜ਼ਾਦੀ, ਉੱਦਮ ਅਤੇ ਜੋਖਮ।	★★	2.1.7
15	**Capitalist ਔਗੁਣ: ਨਾ-ਬਰਾਬਰੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ, ਭਲਾਈ ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ, ਕਿਰਤ-ਸ਼ੋਸ਼ਣ, sovereignty ਇੱਕ ਮਿੱਥ, ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਵੱਲ ਝੁਕਾਅ, ਅਸਥਿਰਤਾ, ਇਸ਼ਤਿਹਾਰਬਾਜ਼ੀ ਉੱਤੇ ਫ਼ਜ਼ੂਲ-ਖ਼ਰਚੀ, monopolies, ਵਾਤਾਵਰਣ।**	★★★	2.1.8
16	**Socialism: Karl Marx ਅਤੇ Frederick Engels, 'The Communist Manifesto', 1848।**	★★★	2.2.1
17	**Socialist = Command = Centrally Planned economy; ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ State; ਟੀਚਾ = ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਭਲਾਈ; ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਰਾਹੀਂ ਹੱਲ।**	★★★	2.2.2
18	Socialist ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ: collective ownership · ਆਰਥਿਕ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ · consumer choice ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ · ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਆਮਦਨ · price mechanism ਦੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਭੂਮਿਕਾ (administered prices) · competition ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ।	★	2.2.3
19	ਭੁੱਖ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਪਰ consumer sovereignty ਸੀਮਤ; ਕੰਮ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਪਰ ਕਿੱਤੇ ਦੀ ਚੋਣ ਸੀਮਤ।	★★	2.2.4
20	Administered prices = central planning authority / ਸਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਤੈਅ, demand ਅਤੇ supply ਨਾਲ ਨਹੀਂ।	★	2.2.5
21	USSR 1917–1990; ਅੱਜ ਕੋਈ ਨਿਰੋਲ socialist ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ (China, Vietnam, Cuba, North Korea ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ)।	★★	2.2.6
22	Socialist ਗੁਣ: ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਵੰਡ, ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਵਿਕਾਸ, ਫ਼ਜ਼ੂਲ-ਖ਼ਰਚੀ ਨਹੀਂ, unemployment/ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨਹੀਂ, ਸਹਿਯੋਗ, ਕੰਮ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ, ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ, ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਰੱਖਿਆ।	★★	2.2.7
23	Socialist ਔਗੁਣ: bureaucracy → ਅਕੁਸ਼ਲਤਾ, ਦੇਰੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, red-tapism; ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ, ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨਹੀਂ, profit incentive ਨਹੀਂ, cost ਅਧਾਰ ਨਹੀਂ, State monopolies, ਸੀਮਤ ਚੋਣ, ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦਾ ਇਨਾਮ ਨਹੀਂ।	★★	2.2.8
24	Mixed economy: ਮੰਡੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੋਵੇਂ; ਹਰ ਅਸਲ ਅਰਥਚਾਰਾ mixed ਹੈ; ਭਾਰਤ।	★★	2.3.1
25	**Mixed economy ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ: private ਅਤੇ public sectors ਦੀ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ; ਤਿੰਨ ਖੇਤਰ — private, public, combined (joint)।**	★★★	2.3.2
26	Mixed ਗੁਣ: ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ — ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ, price mechanism ਅਤੇ competition, consumer sovereignty, ਨਵੀਨਤਾ, ਉੱਦਮ ਅਤੇ ਜੋਖਮ, ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ, ਬਰਾਬਰੀ, cut-throat competition ਦਾ ਨਿਯਮਨ।	★★	2.3.3
27	Mixed economy ਹਮੇਸ਼ਾ 'golden path' ਨਹੀਂ; ਔਗੁਣ: ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਟਰੋਲ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ, ਉੱਚੇ ਟੈਕਸ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਦੇਰੀ, ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਔਖਾ।	★	2.3.4

ਅਧਿਆਇ 2

Demand ਅਤੇ Supply ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Demand and Supply)

345 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · 165 one-liners · 93 revision pointers

ਭਾਗ A — Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ Study Material ਨਾਲ ਜੁੜੇ One-liners

ਇਕਾਈ 1: Law of Demand and Elasticity of Demand

SM ਅਧਿਆਇ 2, ਇਕਾਈ 1, ਪੰਨੇ 2.1 – 2.49

ਵਿਸ਼ਾ 1.0 Demand ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Demand)

7 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 3 · RTP – · MTP 6

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.0.1	Business firms ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ products ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਮਾਤਰਾ ਚਾਹੁਣਗੇ — ਕਿਸੇ ਵੀ business firm ਲਈ theory of demand (ਅਤੇ supply) ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਸਮਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਫਲ firms ਆਪਣੇ products ਦੀ demand ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।	Q4	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	ਇਕਾਈ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Unit introduction), p. 2.3
1.0.2	'Demand' ਕਿਸੇ good ਜਾਂ service ਦੀ ਉਹ ਮਾਤਰਾ ਹੈ ਜੋ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਖ਼ਰੀਦਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; Economics ਵਿੱਚ ਇਹ ਖ਼ਰੀਦਣ ਦੀ ਇੱਛਾ (desire) ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੱਧ ਹੈ (ਇੱਛਾ ਇਸ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਤੱਤ ਹੈ), ਇਸ ਲਈ ਇਹ desire, need, choice, preference ਜਾਂ order ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।	Q5	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	1.0, pp. 2.3 – 2.4
1.0.3	Effective demand ਇਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ: (i) ਇੱਛਾ (desire), (ii) ਖ਼ਰੀਦਣ ਦੇ ਸਾਧਨ (means to purchase) ਅਤੇ (iii) ਉਸ ਖ਼ਰੀਦ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ (willingness); ਜਦ ਤੱਕ ਇੱਛਾ ਪਿੱਛੇ purchasing power (ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ) ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ demand ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ — 'unlimited wants' ਇਸ ਦਾ ਤੱਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। Economic analysis ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ effective demand ਹੀ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।	Q2, Q3, Q6, Q7	PYQ 2021-Jan, 2021-Dec; MTP 2026-Apr S1 (×2)	1.0, p. 2.4; Summary, p. 2.47
1.0.4	*ਵਿਸ਼ਾ 1.1 ਵੇਖੋ: status ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ conspicuous consumption ਲਈ ਖਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਉੱਚੀ ਕੀਮਤ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ = Veblen effect /*	Q1	PYQ 2018-May	1.1 (iv), p. 2.7

ਵਿਸ਼ਾ 1.1 Demand ਨੂੰ ਕੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ (What Determines Demand)

32 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 21 · RTP 1 · MTP 14

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.1.1	Demand ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਿਰਧਾਰਕ (determinants): ਵਸਤ ਦੀ ਕੀਮਤ; ਸਬੰਧਤ ਵਸਤਾਂ (related commodities) ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ; ਖਪਤਕਾਰ ਦੀ disposable income; ਖ਼ਰੀਦਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਅਤੇ ਤਰਜੀਹਾਂ (tastes and preferences); ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ (expectations); ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਰਕ — ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਉਮਰ-ਵੰਡ, national income ਦਾ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵੰਡ, consumer-credit ਸਹੂਲਤ ਅਤੇ interest rates, ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿਯਮ। Cost of production supply ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਕ ਹੈ, demand ਦਾ ਨਹੀਂ।	Q2, Q18	PYQ 2019-May; MTP 2025-Jan S2	1.1, pp. 2.4 – 2.9
1.1.2	Ceteris paribus ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'other things being equal' (ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਸਮਾਨ ਰਹਿਣ 'ਤੇ): ceteris paribus, ਕਿਸੇ ਵਸਤ ਦੀ demand ਦਾ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤ ਨਾਲ ਉਲਟਾ ਸਬੰਧ (inverse relation) ਹੁੰਦਾ ਹੈ (income effect ਅਤੇ substitution effect ਕਾਰਨ)।	Q16	PYQ 2025-Jan	1.1 (i), p. 2.4
1.1.3	ਸਬੰਧਤ ਵਸਤਾਂ (related commodities) ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ: (i) complementary goods ਅਤੇ (ii) competing goods ਜਾਂ substitutes।	Q30	MTP 2025-Aug S2	1.1 (ii), p. 2.4
1.1.4	Complementary goods ਇਕੱਠੀਆਂ ਖ਼ਰੀਦੀਆਂ ਜਾਂ ਖਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ — ਚਾਹ ਅਤੇ ਖੰਡ, automobile ਅਤੇ petrol, pen ਅਤੇ ink, computers ਅਤੇ computer software। ਇੱਕ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧਣ ਨਾਲ ਦੂਜੀ ਦੀ demand ਘਟਦੀ ਹੈ: ਕਿਸੇ good ਦੀ demand ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ complement ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਉਲਟਾ ਸਬੰਧ (inverse relation) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (MTP ਵਿੱਚ scooter ਅਤੇ petrol ਲਈ ਵਰਤਿਆ 'joint demand' SM ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।)	Q5, Q19, Q27, Q28, Q31	PYQ 2021-Jul, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-May S2, 2025-Dec S1	1.1 (ii), pp. 2.4 – 2.5
1.1.5	Substitutes (competing goods) ਇੱਕੋ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ — ਚਾਹ ਅਤੇ coffee, ink pen ਅਤੇ ball pen, toothpaste ਦੇ brands। ਕਿਸੇ product ਦੀ demand ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ substitute ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧਾ (direct, positive) ਸਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਜੇ ਚਾਹ ਦੀ ਕੀਮਤ ਘਟੇ, ਤਾਂ ਲੋਕ ਵੱਧ ਚਾਹ ਅਤੇ ਘੱਟ coffee ਮੰਗਦੇ ਹਨ; ਜੇ ਕਿਸੇ good ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ substitute ਦੀ demand ਵਧਦੀ ਹੈ।	Q3, Q4, Q9, Q20	PYQ 2019-May, 2020-Nov; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	1.1 (ii), p. 2.5
1.1.6	Normal goods ਦੀ demand ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੀ disposable income ਵਧਣ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਘਰੇਲੂ furniture, ਕੱਪੜੇ, automobiles, consumer durables); ਆਮਦਨ ਘਟਣ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ demand ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।	Q26	PYQ 2025-Sep	1.1 (iii), p. 2.5
1.1.7	Inferior goods: quantity demanded ਆਮਦਨ ਦੇ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਹੀ ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ money income ਵਧਣ ਨਾਲ ਘਟਦੀ ਹੈ।	Q22	PYQ 2025-May	1.1 (iii), p. 2.6

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.1.8	Demonstration effect — James Duesenberry ਵੱਲੋਂ ਘੜਿਆ ਸ਼ਬਦ — ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਖਪਤ-ਵਿਹਾਰ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ (ਗੁਆਂਢੀ ਕੋਲ ਨਵਾਂ cell phone ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਵੀ ਖ਼ਰੀਦਣਾ)।	Q8 (+ 1.2 Q5)	PYQ 2021-Dec, 2023-Jun	1.1 (iv), p. 2.6
1.1.9	Bandwagon effect ਉਹ ਹੱਦ ਹੈ ਜਿਸ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਵਸਤ ਦੀ demand ਇਸ ਲਈ ਵਧਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਖਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ — fashionable ਦਿਸਣ ਜਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਵਰਗਾ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ; ਜਿਵੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਫ਼ਾਇਦੇ-ਨੁਕਸਾਨ ਸੋਚੇ ਬਿਨਾਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ share market ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।	Q14, Q15, Q24, Q32	PYQ 2025-Jan, 2025-May, 2026-Sep; MTP 2024-Dec S1	1.1 (iv), p. 2.7
1.1.10	Snob effect ਉਹ ਹੱਦ ਹੈ ਜਿਸ ਤੱਕ ਕਿਸੇ consumers' good ਦੀ demand ਇਸ ਲਈ ਘਟਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਖਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ — ਵਿਲੱਖਣ (exclusive) ਦਿਸਣ ਅਤੇ 'common herd' (ਆਮ ਭੀੜ) ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਇੱਛਾ; ਜਦੋਂ ਕੋਈ product ਆਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੁਝ ਲੋਕ ਉਸ ਦੀ ਖਪਤ ਘਟਾ ਜਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ (ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਵਿਰੋਧੀ ਉਹ ਪੁਸ਼ਾਕ ਠੁਕਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਦੂਜਾ ਪਹਿਨ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਹਿੰਗੀ ਖ਼ਰੀਦਦਾ ਹੈ)। Snob effect ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਖਪਤ ਦਾ function ਹੈ; Veblen effect ਕੀਮਤ ਦਾ function ਹੈ।	Q6, Q10, Q21 (+ 1.2 Q4)	PYQ 2021-Jul (×2), 2022-Dec, 2024-Sep; RTP 2025-Jan; MTP 2025-Aug S1	1.1 (iv), p. 2.7
1.1.11	Veblen effect (Thorstein Veblen ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ): status ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ conspicuous consumption ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਖਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਕੀਮਤ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ — ਜਿਵੇਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ cars ਅਤੇ ਗਹਿਣੇ।	Q7, Q23 (+ 1.0 Q1)	PYQ 2018-May, 2021-Jul (×2), 2025-May	1.1 (iv), p. 2.7
1.1.12	ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਉਮਰ-ਵੰਡ (age distribution of population): ਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ geriatric care services, ਐਨਕਾਂ ਅਤੇ ਖੂੰਡੀਆਂ (walking sticks) ਦੀ demand ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ demand ਘਟਦੀ ਹੈ।	Q25	PYQ 2025-Sep	1.1 (b), p. 2.8
1.1.13	Consumer equilibrium: ਖਪਤਕਾਰ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਉੱਥੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਪਿਆ marginal utility ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ (MUx/Px = MUy/Py) ਅਤੇ, indifference-curve analysis ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ budget line IC ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀ (tangent) ਹੋਵੇ — ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।	Q1	PYQ 2019-May; MTP 2025-May S2	1.3.4 (2), p. 2.15 (tangency condition: SM ਇਕਾਈ 2)
1.1.14	*ਵਿਸ਼ਾ 1.3 ਵੇਖੋ: ਜਦੋਂ ਕੀਮਤ ਘਟਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਸਤ ਹੋਰ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਸਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ demand ਵਧੇ, ਤਾਂ ਇਹ substitution effect ਹੈ।*	Q11	MTP 2024-Dec S1	1.3.4 (1)(a), p. 2.14
1.1.15	*ਵਿਸ਼ਾ 1.3 ਵੇਖੋ: demand curve ਦੀ slope −ΔP/ΔQ ਹੈ (vertical axis ਉੱਤੇ ਤਬਦੀਲੀ ÷ horizontal axis ਉੱਤੇ ਤਬਦੀਲੀ); ਰਿਣਾਤਮਕ (negative) ਚਿੰਨ੍ਹ law of demand ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ।*	Q17	PYQ 2025-Jan	1.3.1, p. 2.12
1.1.16	*ਵਿਸ਼ਾ 1.4 ਵੇਖੋ: demand ਵਿੱਚ shift non-price factors (ਆਮਦਨ, ਰੁਚੀਆਂ, ਸਬੰਧਤ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਆਦਿ) ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।*	Q12	MTP 2024-Dec S1	1.4.1, pp. 2.19 – 2.20

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.1.17	*ਵਿਸ਼ਾ 1.4 ਵੇਖੋ: demand curve ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ movement ਸਿਰਫ਼ ਵਸਤ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ price elasticity of demand curve ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ movement ਨੂੰ ਮਾਪਦੀ ਹੈ; income ਅਤੇ cross elasticities ਦਾ ਸਬੰਧ shifts ਨਾਲ ਹੈ।*	Q13	MTP 2024-Dec S1	1.4.2, p. 2.21; 1.5.1, p. 2.23
1.1.18	Effective demand ਦੀ ਘਾਟ (deficiency of effective demand) ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦਾ Keynesian ਕਾਰਨ ਹੈ; MTP ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਜੋਂ keyed answer ਮੰਨਦਾ ਹੈ — ਇਹ ਇਸ SM ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ੱਕੀ ਹੈ (Editorial Note ਵੇਖੋ)।	Q29	MTP 2025-May S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 1.2 The Demand Function

14 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 6 · RTP – · MTP 9

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.2.1	Demand function ਕਿਸੇ product ਦੀ demand (dependent variable) ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਕਾਂ (independent variables) ਵਿਚਲੇ ਸਬੰਧ ਨੂੰ ਸਮੀਕਰਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੱਸਦਾ ਹੈ: Qx = f(Px, Y, Pr) — ਆਪਣੀ ਕੀਮਤ, money income ਅਤੇ ਸਬੰਧਤ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ; ਜੋ ਕਾਰਕ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਜਾਂ ਸਥਿਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਬੰਧਤ ਵਸਤਾਂ (unrelated goods) ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨਿਰਧਾਰਕ ਨਹੀਂ ਹਨ।	Q2	PYQ 2021-Jan	1.2, p. 2.9
1.2.2	Q = k/P ਰੂਪ ਵਾਲਾ demand function (ਜਿਵੇਂ Qx = 1,500/Px) P × Q ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ — ਇੱਕ rectangular hyperbola — ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ elasticity ਇੱਕ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ($8 ਤੋਂ $2 ਤੱਕ ਗਿਰਾਵਟ 'ਤੇ ਵੀ Ep = 1)।	Q7	MTP 2024-Dec S1	1.5.5, p. 2.30
1.2.3	*ਵਿਸ਼ਾ 1.3 ਵੇਖੋ: demand curve ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਢਲਦੀ ਹੈ — ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਨ price effect (substitution + income effects), diminishing marginal utility, ਨਵੇਂ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਤੋਂ।*	Q1	PYQ 2021-Jan	1.3.4, pp. 2.14 – 2.16
1.2.4	*ਵਿਸ਼ਾ 1.3 ਵੇਖੋ: market demand ਹਰ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ households ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮੰਗੀਆਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਕੁੱਲ ਜੋੜ ਹੈ।*	Q12	MTP 2025-May S2	1.3.2, pp. 2.12 – 2.13
1.2.5	*ਵਿਸ਼ਾ 1.3 ਵੇਖੋ: conspicuous goods ਅਤੇ conspicuous necessities (TV sets, refrigerators, air-conditioners) law of demand ਦੇ ਅਪਵਾਦ (exceptions) ਹਨ; ਜਦੋਂ negative income effect substitution effect ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ law of demand ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।*	Q3, Q13, Q14	PYQ 2021-Jan; MTP 2025-May S2 (×2)	1.3.4 – 1.3.5, pp. 2.15 – 2.17
1.2.6	*ਵਿਸ਼ਾ 1.1 ਵੇਖੋ: snob effect = ਦੂਜਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਖਪਤ ਕਰਨ ਕਾਰਨ demand ਘਟਦੀ ਹੈ; 'demonstration effect' ਸ਼ਬਦ James Duesenberry ਨੇ ਘੜਿਆ ਸੀ।*	Q4, Q5	PYQ 2022-Dec, 2023-Jun	1.1 (iv), pp. 2.6 – 2.7

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.2.7	Labour ਦੀ ਆਪਣੀ wage rate ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ demand direct demand ਹੈ; ਉਸੇ labour ਦੀ ਉਹ demand ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ goods ਦੀ ਕੀਮਤ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ electronic goods), derived demand ਹੈ।	Q6	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
1.2.8	*ਵਿਸ਼ਾ 1.5 ਵੇਖੋ: arc elasticity demand curve ਦੇ ਦੋ ਬਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ (responsiveness) ਮਾਪਦੀ ਹੈ; ਜੇ ਕਿਰਾਏ ਘਟਾਉਣ 'ਤੇ air travel ਉੱਤੇ ਖ਼ਰਚ ਵਧੇ, ਤਾਂ demand price elastic ਹੈ (total outlay method) ।*	Q8, Q9, Q11	MTP 2024-Dec S1 (×2), 2025-Jan S2	1.5.4, p. 2.28; 1.5.6, pp. 2.32 – 2.33
1.2.9	*ਵਿਸ਼ਾ 1.7 ਵੇਖੋ: A ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ B ਦੀ cross-price elasticity = B ਦੀ demand ਵਿੱਚ % ਤਬਦੀਲੀ ÷ A ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ % ਤਬਦੀਲੀ = 30% ÷ 20% = +1.5 (positive: substitutes) ।*	Q10	PYQ 2025-Jan	1.7, p. 2.43; Illustration 7, p. 2.45

ਵਿਸ਼ਾ 1.3 Law of Demand

34 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 21 · RTP 4 · MTP 15

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.3.1	Prof. Alfred Marshall ਨੇ law of demand ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ (traditional approach): 'the amount demanded increases with a fall in price and diminishes with a rise in price'। Marshall downward slope ਨੂੰ diminishing marginal utility ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ; Hicks ਅਤੇ Allen ਇਸ ਨੂੰ income effect ਅਤੇ substitution effect ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ।	Q30, Q31	RTP 2025-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.3, p. 2.10; 1.3.4, pp. 2.14 – 2.15; Summary, p. 2.48
1.3.2	Law of demand: ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਸਮਾਨ ਰਹਿਣ 'ਤੇ, ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ good ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧਦੀ ਹੈ ਤਾਂ quantity demanded ਘਟਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ (vice versa) — ceteris paribus, ਕੀਮਤ ਅਤੇ quantity demanded ਵਿੱਚ ਉਲਟਾ ਸਬੰਧ (inverse relationship)। ਇਹ ਕੀਮਤ ਅਤੇ quantity demanded ਨੂੰ ਜੋੜਦਾ ਹੈ; normal goods ਲਈ ਕੀਮਤ ਵਧਣ ਨਾਲ demand ਘਟਦੀ ਹੈ।	Q2, Q4, Q6, Q12	PYQ 2018-Nov (×2), 2019-Nov, 2022-Jun	1.3, p. 2.10
1.3.3	Market demand ਉਹ ਕੁੱਲ ਮਾਤਰਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਹਰ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਇਕਾਈ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਖ਼ਰੀਦਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ — ਇਹ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ quantities demanded ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਮਿਲਦੀ ਹੈ; market demand curve ਵਿਅਕਤੀਗਤ demand curves ਦਾ horizontal (lateral) summation ਹੈ।	(+ 1.2 Q12)	MTP 2025-May S2	1.3.2 – 1.3.3, pp. 2.12 – 2.14
1.3.4	Price effect (ਕਿਸੇ good ਦੀ ਕੀਮਤ ਬਦਲਣ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਖ਼ਰੀਦ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ) = substitution effect + income effect।	Q14	PYQ 2023-Jun	1.3.4 (1), p. 2.14
1.3.5	Substitution effect: ਸਾਪੇਖ ਕੀਮਤ (relative price) ਬਦਲਣ 'ਤੇ demand ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ — ਕੀਮਤ ਘਟਣ ਨਾਲ ਵਸਤ ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਸਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਖਪਤਕਾਰ ਹੁਣ ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 'the total demand for the commodity whose price has fallen increases'। ਕੀਮਤ ਘਟਣ 'ਤੇ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ positive ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ real income ਸਥਿਰ ਰੱਖਣ 'ਤੇ demand curve ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਢਲਦੀ ਹੈ।	Q23, Q32, Q33 (+ 1.1 Q11)	RTP 2025-Jan; MTP 2024-Dec S1, 2025-Dec S1 (×2)	1.3.4 (1)(a), pp. 2.14 – 2.15

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.3.6	Substitution effect ਵੱਧ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ (a) goods ਵੱਧ ਨੇੜਲੇ substitutes ਹੋਣ, (b) substitute ਵੱਲ ਜਾਣ ਦੀ ਲਾਗਤ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ਅਤੇ (c) ਬਦਲਣ ਦੀ ਅਸੁਵਿਧਾ ਘੱਟ ਹੋਵੇ।	Q22	RTP 2024-Sep, 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Aug S2	1.3.4 (1)(a), p. 2.15
1.3.7	Income effect: ਕੀਮਤ ਘਟਣ 'ਤੇ real income (purchasing power) ਵਧਣ ਕਾਰਨ demand ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ — ਇਹ normal good ਦੀ demand ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।	(+ 1.4 Q3)	PYQ 2022-Dec	1.3.4 (1)(b), p. 2.15
1.3.8	Inferior goods ਲਈ income effect substitution effect ਦੀ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ: ਕੀਮਤ ਘਟਣ 'ਤੇ demand ਤਾਂ ਹੀ ਫੈਲਦੀ ਹੈ ਜੇ substitution effect income effect ਤੋਂ ਭਾਰੀ ਹੋਵੇ; ਜਿੱਥੇ negative income effect substitution effect ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੇ law of demand ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (Giffen paradox)।	Q8, Q29, Q34 (+ 1.2 Q13)	PYQ 2021-Dec; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	1.3.4 (1)(b), p. 2.15; 1.3.5 (ii), p. 2.16
1.3.9	Law ਦਾ ਆਧਾਰ (rationale) (demand curve ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਕਿਉਂ ਢਲਦੀ ਹੈ): (1) price effect — substitution + income effects; (2) utility-maximising ਵਿਹਾਰ — diminishing marginal utility; (3) ਘੱਟ ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਨਵੇਂ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦ; (4) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਤੋਂ (ਜਿਵੇਂ electricity)।	(+ 1.2 Q1)	PYQ 2021-Jan	1.3.4, pp. 2.14 – 2.16
1.3.10	Law of demand ਦੇ ਅਪਵਾਦ (exceptions): conspicuous goods; Giffen goods; conspicuous necessities; ਕੀਮਤਾਂ ਬਾਰੇ ਭਵਿੱਖੀ ਉਮੀਦਾਂ (future expectations); ਅਧੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ (incomplete information) ਅਤੇ ਤਰਕਹੀਣ (irrational) ਵਿਹਾਰ; ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤਾਂ (necessaries) ਦੀ demand; ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ (speculative goods)। Normal goods, 'white goods', substitute goods, ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਕੀਮਤ ਅਪਵਾਦ **ਨਹੀਂ** ਹਨ।	Q11, Q15, Q16, Q19, Q28 (+ 1.2 Q3)	PYQ 2021-Jan, 2022-Jun, 2023-Jun, 2023-Dec; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S1	1.3.5, pp. 2.16 – 2.17; Summary, p. 2.48
1.3.11	Conspicuous goods — prestige value ਜਾਂ snob appeal ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਸਮਾਜਿਕ ਮਾਣ ਵਧਾਉਣ ਜਾਂ ਦੌਲਤ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ status symbols ਵਜੋਂ ਵਰਤਦੇ ਹਨ (ਜਿਵੇਂ ਹੀਰੇ) — ਕੀਮਤ ਵਧਣ ਨਾਲ ਵੱਧ ਆਕਰਸ਼ਕ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ: Veblen ਦਾ 'Conspicuous Consumption' ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Veblen ਜਾਂ prestige-goods effect), ਇਸ ਲਈ demand curve ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਢਲਦੀ ਹੈ।	Q10, Q18, Q26	PYQ 2022-Jun, 2024-Jun, 2026-May	1.3.5 (i), p. 2.16
1.3.12	Giffen goods (Sir Robert Giffen — ਬਰਤਾਨਵੀ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ ਡਬਲਰੋਟੀ (bread) ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧਣ 'ਤੇ ਹੋਰ ਵੱਧ ਡਬਲਰੋਟੀ ਖ਼ਰੀਦੀ) ਕੀਮਤ ਅਤੇ demand ਵਿੱਚ ਸਿੱਧਾ ਸਬੰਧ ਦਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ demand curve ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਢਲਦੀ ਹੈ; ਇਹ ਉਹ inferior goods ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਨੇੜਲੇ substitutes ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਜੋ ਖਪਤਕਾਰ ਦੇ budget ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ (ਮੋਟੇ ਅਨਾਜ ਜਿਵੇਂ ਬਾਜਰਾ, ਘਟੀਆ ਕਿਸਮ ਦੇ ਚੌਲ)। ਸਾਰੀਆਂ Giffen goods inferior goods ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਰੀਆਂ inferior goods Giffen goods ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।	Q7, Q13, Q17, Q24	PYQ 2021-Jul, 2023-Jun, 2023-Dec, 2025-Sep; MTP 2025-May S2	1.3.5 (ii), p. 2.16
1.3.13	Inferior ਹੋਣ ਕਰਕੇ, Giffen good ਦੀ demand ਆਮਦਨ ਵਧਣ ਨਾਲ ਘਟਦੀ ਹੈ — ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀ income–quantity (Engel) curve ਦੀ slope negative ਹੁੰਦੀ ਹੈ (Engel curve ਖ਼ੁਦ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ)।	Q3, Q9	PYQ 2018-Nov, 2021-Dec; MTP 2025-Apr S1	1.1 (iii), p. 2.6; 1.3.5 (ii), p. 2.16 (Engel curve SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ)

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.3.14	Conspicuous necessities: ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਗ ਦੇ demonstration effect ਰਾਹੀਂ TV sets, refrigerators ਅਤੇ air-conditioners ਵਰਗੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ (necessities) ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ — ਕੀਮਤਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ demand ਘਟਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰੁਝਾਨ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਂਦੀ (ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਢਲਦੀ demand curve)।	Q25 (+ 1.2 Q14)	PYQ 2026-May; MTP 2025-May S2	1.3.5 (iii), p. 2.17
1.3.15	*ਵਿਸ਼ਾ 1.4 ਵੇਖੋ: demand ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ (ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ shift) normal goods ਲਈ ਆਮਦਨ ਵਧਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — market price ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਸਿਰਫ਼ curve ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ movement ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।*	Q1	PYQ 2018-May	1.4.1, p. 2.20
1.3.16	Law of demand ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਮਤ ਅਤੇ quantity demanded ਦਾ ਸਬੰਧ ਉਲਟਾ (inverse) ਹੈ (ਸਿੱਧਾ ਨਹੀਂ); supply ਦਾ cost of production ਨਾਲ ਉਲਟਾ ਸਬੰਧ ਹੈ (theory of supply, SM ਇਕਾਈ 3)।	Q5	PYQ 2019-May	1.3, p. 2.10; supply: SM ਅਧਿਆਇ 2, ਇਕਾਈ 3
1.3.17	*ਵਿਸ਼ਾ 1.5 ਵੇਖੋ: horizontal (perfectly elastic) demand curve perfectly competitive market ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ firm price-taker ਹੁੰਦੀ ਹੈ।*	Q20	MTP 2024-Aug	1.5.5, pp. 2.30 – 2.31
1.3.18	Average revenue = total revenue ÷ ਮਾਤਰਾ = ਕੀਮਤ, ਇਸ ਲਈ firm ਦੀ AR curve ਹੀ ਉਸ ਦੀ demand curve ਹੈ।	Q21	MTP 2024-Aug	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
1.3.19	*ਵਿਸ਼ਾ 1.5 ਵੇਖੋ: ਭਾਰੀ tax ਖਪਤ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਿਰਫ਼ ਉੱਥੇ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ demand elastic ਹੋਵੇ (ed > 1); ਸਰਕਾਰਾਂ inelastic demand ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਉੱਤੇ tax ਲਾ ਕੇ revenue ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।*	Q27	MTP 2025-Apr S1	1.5.5, p. 2.30; 1.5.8, p. 2.37

ਵਿਸ਼ਾ 1.4 Expansion and Contraction of Demand

12 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 7 · RTP – · MTP 7

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.4.1	Expansion (extension) of demand: ਕੀਮਤ ਘਟਣ ਕਾਰਨ quantity demanded ਵਧਦੀ ਹੈ — ਉਸੇ demand curve ਉੱਤੇ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ movement (ਸੇਬ: ਕੀਮਤ ਘਟਦੀ ਹੈ, ਖਪਤਕਾਰ ਵੱਧ ਖ਼ਰੀਦਦਾ ਹੈ)। Contraction of demand: ਕੀਮਤ ਵਧਣ ਕਾਰਨ quantity demanded ਘਟਦੀ ਹੈ — ਉਸੇ curve ਉੱਤੇ ਉੱਪਰ ਵੱਲ movement।	Q1, Q2, Q12 (+ 1.5 Q9)	PYQ 2018-Nov, 2020-Nov, 2022-Jun; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1, 2026-Apr S1	1.4, p. 2.18; Summary, p. 2.48
1.4.2	*ਵਿਸ਼ਾ 1.3 ਵੇਖੋ: ਖਪਤਕਾਰ ਦੀ real income ਵਧਣ ਕਾਰਨ demand ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ income effect ਹੈ।*	Q3	PYQ 2022-Dec	1.3.4 (1)(b), p. 2.15
1.4.3	Increase ਅਤੇ decrease in demand non-price factors ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ: ਕੋਈ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਜੋ ਹਰ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ quantity demanded ਵਧਾਵੇ, curve ਨੂੰ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ shift ਕਰਦੀ ਹੈ (increase in demand); ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਘਟਾਵੇ, curve ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ shift ਕਰਦੀ ਹੈ (decrease in demand)। ਆਮਦਨ ਵਧਣ ਨਾਲ curve ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਘਟਣ ਨਾਲ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ shift ਹੁੰਦੀ ਹੈ (normal goods)।	Q4, Q6 (+ 1.1 Q12, 1.3 Q1)	PYQ 2018-May, 2023-Jun, 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1	1.4.1, pp. 2.18 – 2.20

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.4.4	ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ shift (decrease in demand): ਆਮਦਨ ਘਟਣਾ (normal goods) ਜਾਂ ਆਮਦਨ ਵਧਣਾ (inferior goods); substitute ਦੀ ਕੀਮਤ ਘਟਣਾ; complement ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧਣਾ; ਖ਼ਰੀਦਦਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟਣਾ; ਰੁਚੀਆਂ ਦਾ ਵਸਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਜਾਣਾ; ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤ ਘਟਣ ਦੀ ਉਮੀਦ; ਖਪਤ ਨੂੰ ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਯਮ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ shift ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।	Q7 (+ 1.5 Q44)	PYQ 2025-May, 2026-Jan	1.4.1 table, pp. 2.20 – 2.21
1.4.5	Demand curve ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ movement = quantity demanded ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ, ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਵਸਤ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; demand curve ਦੀ shift = demand ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ, ਜੋ ਆਮਦਨ, ਰੁਚੀਆਂ, ਹੋਰ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਆਦਿ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਸਤ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਉਸ ਦੀ demand curve ਨੂੰ shift ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ।	Q5, Q11 (+ 1.1 Q13)	PYQ 2023-Jun; MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S2	1.4.2, pp. 2.21 – 2.22
1.4.6	Comforts, necessities ਅਤੇ luxuries ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।	Q8	MTP 2025-Apr S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
1.4.7	*ਵਿਸ਼ਾ 1.5 ਵੇਖੋ: electricity ਦੀ demand elastic ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਬਦਲਵੀਆਂ (alternative / multiple) ਵਰਤੋਂ ਹਨ — ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੱਧ ਵਰਤੋਂ, ਓਨੀ ਵੱਧ price elasticity।*	Q9	MTP 2025-Apr S1	1.5.8 (4), p. 2.36; 1.3.4 (4), p. 2.16
1.4.8	*ਵਿਸ਼ਾ 1.6 ਵੇਖੋ: negative income elasticity = inferior good — ਆਮਦਨ ਘਟਣ 'ਤੇ ਖ਼ਰੀਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।*	Q10	MTP 2025-Apr S1	1.6, pp. 2.39 – 2.40

ਵਿਸ਼ਾ 1.5 Elasticity of Demand

67 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 53 · RTP 2 · MTP 26

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.5.1	Price elasticity of demand (PED) = quantity demanded ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤਬਦੀਲੀ ÷ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤਬਦੀਲੀ, ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਸਮਾਨ ਰਹਿਣ 'ਤੇ; ਇਹ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਹਰ 1% ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ % ਤਬਦੀਲੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ — ਇਸ ਲਈ Ep = −3 ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ 1% ਗਿਰਾਵਟ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ 3% ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ 1% ਵਾਧਾ ਇਸ ਨੂੰ 3% ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ; Ep = 1 ਹੋਣ 'ਤੇ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ 15% ਤਬਦੀਲੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ 15% ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; 25% ÷ 22% = 1.14 elastic ਹੈ।	Q26, Q28, Q36	PYQ 2022-Dec, 2023-Dec (×2); MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	1.5, p. 2.23; 1.5.1, pp. 2.23 – 2.24
1.5.2	Two-point formula: Ep = (ΔQ/ΔP) × (P/Q), ਜਿੱਥੇ P ਅਤੇ Q **ਮੂਲ** ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ ਹਨ; ਰਿਣਾਤਮਕ ਚਿੰਨ੍ਹ law of demand ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪਰੰਪਰਾ (convention) ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਪ (magnitude) ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (₹40→₹50, 25→20 ਇਕਾਈਆਂ: −0.8; ₹10→₹6, 10→20 ਇਕਾਈਆਂ: −2.5; ₹50→₹60, 25→15 ਇਕਾਈਆਂ: −2.0)।	Q24, Q56, Q67	PYQ 2023-Jun, 2026-May, 2026-Sep	1.5.1, p. 2.24; Illustration 1, p. 2.25

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.5.3	ਦਿੱਤੇ Ep ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਮਾਤਰਾ: ΔQ = Ep × Q × (ΔP/P), ਮੂਲ ਆਧਾਰ (original base) ਉੱਤੇ, ਕੀਮਤ ਦੀ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ (₹200→₹120, Ep 2, Q 60: ΔQ 48 → 108; ₹5→₹3, Ep 2.5, Q 20 → 40; ₹200→₹150, Ep 2.5, 25 kg → 40.625 kg; ₹10→₹15, Ep 1.25, 120 ਇਕਾਈਆਂ → 45; ₹300→₹180, Ep 1, Q 90 → 126)। % ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ: Ep 1.25 ਨਾਲ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ 25% ਗਿਰਾਵਟ (₹80→₹60) demand ਨੂੰ 31.25% ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ; Ep −1 ਨਾਲ 20% ਗਿਰਾਵਟ Q ਨੂੰ 20% ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ (= 120 ਇਕਾਈਆਂ, ਇਸ ਲਈ 600 → 720)।	Q4, Q11, Q15, Q30, Q52, Q55, Q65	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jul, 2024-Jun, 2026-Jan, 2026-May, 2026-Sep	ਉਦਾਹਰਣਾਂ (Illustrations) 3 – 4, pp. 2.25 – 2.26
1.5.4	ਦਿੱਤੇ Ep ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਕੀਮਤ: %ΔP = %ΔQ ÷ Ep, ਜੋ ਮੂਲ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (₹6 ਉੱਤੇ 100 → 80 ਇਕਾਈਆਂ, Ep −3: %ΔQ −20%, %ΔP +6.67%, ਨਵੀਂ ਕੀਮਤ ₹6.40)।	Q45	PYQ 2025-May; MTP 2025-Aug S1	Illustration 5, p. 2.26
1.5.5	Point elasticity demand curve ਦੇ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ price elasticity ਹੈ, ਜੋ ਉੱਥੇ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮ (infinitesimal, ਛੋਟੀ) ਹੋਵੇ: Ep = −(dq/dp) × (p/q) — ਉਸ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ price–quantity ratio ਅਤੇ demand line ਦੀ slope ਦੇ reciprocal ਦਾ ਗੁਣਨਫਲ (ਜਿਵੇਂ car ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ₹100 ਦੀ ਕਟੌਤੀ)।	Q22, Q49, Q63	PYQ 2022-Dec, 2026-Jan; MTP 2026-Apr S2	1.5.2, pp. 2.26 – 2.27
1.5.6	Linear demand function Q = a − bP ਲਈ dQ/dP = −b: Q = 1,000 − 50P ਵਿੱਚ P = ₹10 ਉੱਤੇ Q = 500 ਅਤੇ Ep = −50 × 10/500 = −1।	Q42	PYQ 2024-Sep	1.3.3, p. 2.14; 1.5.2, p. 2.26
1.5.7	Geometric method: ਸਿੱਧੀ ਰੇਖਾ ਵਾਲੀ demand curve tT ਉੱਤੇ, ਬਿੰਦੂ R ਉੱਤੇ elasticity = ਹੇਠਲਾ ਹਿੱਸਾ ÷ ਉੱਪਰਲਾ ਹਿੱਸਾ (RT/Rt); slope ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ elasticity ਹਰ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — mid-point ਉੱਤੇ ਇਹ 1 ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ > 1, ਹੇਠਾਂ < 1, price-axis ਵਾਲੇ ਸਿਰੇ (t) ਉੱਤੇ ਅਨੰਤ (infinity) ਅਤੇ quantity-axis ਵਾਲੇ ਸਿਰੇ (T) ਉੱਤੇ ਸਿਫ਼ਰ (zero); T ਤੋਂ t ਵੱਲ ਉੱਪਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਇਹ ਵਧਦੀ ਹੈ।	Q1, Q6, Q7	PYQ 2018-May, 2019-May (×2)	1.5.3, pp. 2.27 – 2.28
1.5.8	Arc elasticity ਦੋ ਬਿੰਦੂਆਂ (ਦੋ ਕੀਮਤਾਂ) ਵਿਚਕਾਰ arc ਉੱਤੇ elasticity ਮਾਪਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ discrete ਅਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਹੋਣ; ਆਧਾਰ ਚੁਣਨ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ mid-point method ਦੋਵਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਔਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ: Ep = (Q2 − Q1)/(Q2 + Q1) × (P2 + P1)/(P2 − P1), ਰਿਣ ਚਿੰਨ੍ਹ (minus sign) ਛੱਡ ਕੇ।	Q2, Q10, Q25, Q51 (+ 1.2 Q8, 1.2 Q11)	PYQ 2018-May, 2020-Nov, 2023-Jun, 2026-Jan; RTP 2026-May; MTP 2024-Dec S1, 2025-Jan S2	1.5.4, pp. 2.28 – 2.29
1.5.9	Arc numericals (ਗਣਨਾ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ): LED TV ₹60,000→₹50,000, 1,500→2,000 = 500/3,500 × 1,10,000/10,000 = 1.57; ਫ਼ਿਲਮ ₹120→₹200, 300→200 = 0.8; cable TV ₹300→₹400, 30,000→20,000 = 1.4; P ₹15→₹20, Q 50→75 = 1.4; ₹20→₹22, 300→200 = ਨਿਰਪੇਖ ਮੁੱਲ (absolute value) ਵਿੱਚ 4.2 (keyed −4.2)।	Q23, Q27, Q29, Q53, Q62	PYQ 2023-Jun, 2023-Dec, 2024-Jun, 2026-May; MTP 2026-Apr S1	1.5.4, p. 2.29

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.5.10	Price elasticity ਦਾ ਸੰਖਿਆਤਮਕ ਮੁੱਲ ਸਿਫ਼ਰ (zero) ਅਤੇ ਅਨੰਤ (infinity) ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ (Table 4): 0 perfectly inelastic; 0 ਅਤੇ 1 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ inelastic; 1 unit elasticity (demand curve ਇੱਕ rectangular hyperbola); 1 ਅਤੇ infinity ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ elastic; infinity perfectly elastic। (ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ, ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਮੇਤ ਇਹ minus infinity ਤੋਂ zero ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।)	Q17	PYQ 2021-Dec	1.5.5, pp. 2.30 – 2.32; 1.5.1, p. 2.24
1.5.11	Ep = 0 — perfectly (completely) inelastic: ਕੀਮਤ ਬਦਲਣ 'ਤੇ quantity demanded ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੀ (ਹਰ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ 52 ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼); demand curve ਖੜ੍ਹਵੀਂ (vertical) ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q18, Q37, Q60	PYQ 2021-Dec; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	1.5.5, p. 2.30; Table 4, p. 2.31
1.5.12	Ep > 1 — elastic: quantity demanded ਵਿੱਚ % ਤਬਦੀਲੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ % ਤਬਦੀਲੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਕਾਫ਼ੀ ਪੱਧਰੀ (flat) curve), ਇਸ ਲਈ ਕੀਮਤ ਵਧਣ ਨਾਲ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਅਨੁਪਾਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਡੀ ਗਿਰਾਵਟ ਆਉਂਦੀ ਹੈ; Ep < 1 — inelastic: ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ % ਤਬਦੀਲੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ % ਤਬਦੀਲੀ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਕਾਫ਼ੀ ਤਿੱਖੀ (steep) curve)।	Q20, Q31, Q32, Q48	PYQ 2022-Jun, 2025-Sep; MTP 2024-Aug (×2), 2025-Aug S2	1.5.5, p. 2.30; Table 4, pp. 2.31 – 2.32
1.5.13	Ep = ∞ — perfectly (infinitely) elastic: demand curve ਕੀਮਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ horizontal ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ vertical axis ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀ ਹੈ; ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਉਸ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਮਾਤਰਾ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਵੱਧ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ — ਇਹ perfectly competitive market ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।	Q13, Q54 (+ 1.3 Q20)	PYQ 2021-Jan, 2026-May; MTP 2024-Aug	1.5.5, pp. 2.30 – 2.31
1.5.14	Curve ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਤੋਂ elasticity ਪੜ੍ਹੋ: vertical = 0; horizontal = ∞; rectangular hyperbola = 1; ਕਾਫ਼ੀ ਪੱਧਰੀ (fairly flat) = > 1; ਕਾਫ਼ੀ ਤਿੱਖੀ (fairly steep) = < 1।	Q64	PYQ 2026-Sep	1.5.5, p. 2.30 (Fig. 8)
1.5.15	Total revenue = ਕੀਮਤ × ਵੇਚੀ ਗਈ ਮਾਤਰਾ — demand curve ਦੇ ਕਿਸੇ ਬਿੰਦੂ ਹੇਠਲਾ ਆਇਤ (rectangle) (area OP1RQ1)।	Q40	MTP 2024-Aug	1.5.7, p. 2.34
1.5.16	Total outlay method (Table 5): elastic — ਕੀਮਤ ਵਧਣ ਨਾਲ TR ਘਟਦਾ ਹੈ, ਕੀਮਤ ਘਟਣ ਨਾਲ TR ਵਧਦਾ ਹੈ; unitary — TR ਬਦਲਦਾ ਨਹੀਂ; inelastic — ਕੀਮਤ ਵਧਣ ਨਾਲ TR (ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦਾ ਖ਼ਰਚ) ਵਧਦਾ ਹੈ, ਕੀਮਤ ਘਟਣ ਨਾਲ ਘਟਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੀਮਤ ਨਾਲ TR ਵਧੇ → inelastic (0 < e < 1); TR ਨਾ ਬਦਲੇ → unitary; ਕਿਰਾਏ ਘਟਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖ਼ਰਚ ਵਧੇ → elastic। ਕਮੀ (drawback): ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ demand elastic ਹੈ ਜਾਂ inelastic, ਸਹੀ coefficient ਨਹੀਂ।	Q38, Q39, Q46, Q50, Q59, Q66 (+ 1.2 Q9)	PYQ 2023-Dec, 2024-Sep, 2025-May, 2026-Jan, 2026-Sep; MTP 2024-Aug (×2), 2024-Dec S1, 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	1.5.6 – 1.5.7, pp. 2.32 – 2.35

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.5.17	Price elasticity ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਕ: substitutes ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ (ਨੇੜਲੇ substitutes → highly elastic); ਖਪਤਕਾਰ ਦੇ budget ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ (ਆਮਦਨ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਖ਼ਰਚ ਹੋਵੇ, elasticity ਓਨੀ ਵੱਧ); ਲੋੜ ਦਾ ਸੁਭਾਅ (luxuries elastic, necessities inelastic); ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ (ਵੱਧ ਵਰਤੋਂ → ਵੱਧ elastic); ਸਮਾਂ-ਮਿਆਦ (ਲੰਮੀ → ਵੱਧ elastic); ਖਪਤਕਾਰ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ; tied demand; ਕੀਮਤ ਦਾ ਦਾਇਰਾ (price range) (ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਨੀਵੀਂ → inelastic, ਵਿਚਕਾਰਲੀ → elastic); ਛੋਟੀਆਂ complementary ਵਸਤਾਂ (minor complementary items)।	Q12, Q47, Q58, Q61 (+ 1.4 Q9)	PYQ 2021-Jan, 2025-May; MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2025-Aug S2	1.5.8, pp. 2.35 – 2.37
1.5.18	ਜੇ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿਸੇ ਵਸਤ ਦਾ ਆਦੀ ਖਪਤਕਾਰ (habitual consumer) ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਬਦਲੇ, ਉਸ ਦੀ demand inelastic ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।	Q8, Q21	PYQ 2019-Nov, 2022-Jun	1.5.8 (6), p. 2.37
1.5.19	Necessities (ਲੂਣ, school uniform, ਦਵਾਈਆਂ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ) ਦੀ demand inelastic ਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਕੀਮਤਾਂ ਵਧਣ 'ਤੇ ਵੀ ਖਪਤਕਾਰ ਉਹੀ ਮਾਤਰਾ ਖ਼ਰੀਦਦੇ ਹਨ (lockdown ਦੌਰਾਨ ਸਬਜ਼ੀਆਂ); ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ luxuries highly elastic ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।	Q16, Q19, Q33, Q34	PYQ 2021-Jul, 2021-Dec; MTP 2024-Aug (×2), 2025-Dec S1 (×2)	1.5.8 (2) – (3), p. 2.36; 1.5.5, p. 2.32
1.5.20	Tax incidence: demand ਜਿੰਨੀ ਵੱਧ elastic ਹੋਵੇ, tax ਦਾ ਓਨਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ (seller) ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ; price elasticity ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ tax ਦਾ ਬੋਝ ਕਿਵੇਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ inelastic demand ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ (ਸ਼ਰਾਬ, ਤੰਬਾਕੂ) ਉੱਤੇ indirect taxes ਕਿਉਂ ਵਧਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।	Q57 (+ 1.6 Q15)	RTP 2025-May; MTP 2026-Apr S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ RTP); ਤੁਲਨਾ ਕਰੋ 1.5.8, p. 2.37
1.5.21	*ਵਿਸ਼ਾ 1.4 ਵੇਖੋ: ₹120 → ₹90 ਹੋਣ ਨਾਲ ਖ਼ਰੀਦ 1 kg ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ 2 kg ਹੋ ਜਾਣਾ expansion of demand ਹੈ; ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤ ਘਟਣ ਦੀ ਉਮੀਦ demand curve ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ shift ਕਰਦੀ ਹੈ।*	Q9, Q44	PYQ 2020-Nov, 2025-May	1.4, p. 2.18; 1.4.1 table, p. 2.21
1.5.22	*ਵਿਸ਼ਾ 1.6 ਵੇਖੋ: ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ income elasticity luxury good ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ।*	Q41	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.6, p. 2.40
1.5.23	*ਵਿਸ਼ਾ 1.7 ਵੇਖੋ: coffee ਲਈ ਚਾਹ ਦੀ cross elasticity = (ΔQx/ΔPy) × (Py/Qx) = 3/10 × 25/5 = +1.5 (ਅਤੇ 5/10 × 30/10 = +1.5) — positive, ਇਸ ਲਈ substitutes।*	Q14, Q43	PYQ 2021-Jan, 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.7, p. 2.44; Illustration 9, p. 2.46
1.5.24	Cardinal (utility) approach ਦਾ ਸਬੰਧ law of equi-marginal utility ਨਾਲ ਹੈ; indifference curves ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਢਲਦੀਆਂ ਹਨ, origin ਵੱਲ convex ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਦੇ ਇੱਕ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕੱਟਦੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ axis ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੂੰਹਦੀਆਂ।	Q3, Q5	PYQ 2018-May, 2019-May	SM ਇਕਾਈ 1 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ) — SM ਅਧਿਆਇ 2, ਇਕਾਈ 2
1.5.25	Investment multiplier = 1/(1 − MPC); C = 10 + 0.6Y ਨਾਲ k = 2.5, ਇਸ ਲਈ investment ਵਿੱਚ ₹100 ਕਰੋੜ ਦਾ ਵਾਧਾ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ₹250 ਕਰੋੜ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।	Q35	MTP 2024-Aug	SM ਇਕਾਈ 1 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP) — National Income ਅਧਿਆਇ

ਵਿਸ਼ਾ 1.6 Income Elasticity of Demand

15 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 11 · RTP – · MTP 4

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.6.1	Income elasticity of demand = quantity demanded ਵਿੱਚ % ਤਬਦੀਲੀ ÷ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ % ਤਬਦੀਲੀ = (ΔQ/ΔY) × (Y/Q) — ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ quantity demanded ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ (responsiveness) (30% ÷ 20% = 1.5; 30% ÷ 15% = 2; ₹3,000→₹3,600 ਨਾਲ 25→30 CDs = 20% ÷ 20% = 1.00)।	Q6, Q8, Q10, Q12	PYQ 2022-Dec, 2023-Jun, 2023-Dec; MTP 2024-Aug	1.6, p. 2.38
1.6.2	Positive income elasticity → normal good। Ei > 1 → luxury good (ਆਮਦਨ ਵਧਣ ਨਾਲ ਖ਼ਰਚ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; Scanner ਇਸ ਨੂੰ 'superior' ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ); 0 < Ei < 1 → ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ normal good (ਕਣਕ 0.5, ਭੋਜਨ, ਦਵਾਈਆਂ); Ei = 1 → ਆਮਦਨ ਦਾ ਜੋ ਅਨੁਪਾਤ ਇਸ ਉੱਤੇ ਖ਼ਰਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।	Q3, Q7, Q11, Q13 (+ 1.5 Q41)	PYQ 2019-Nov, 2022-Dec, 2024-Sep, 2026-May; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	1.6, pp. 2.38 – 2.40
1.6.3	Negative income elasticity → inferior good: ਆਮਦਨ ਵਧਣ ਨਾਲ demand ਘਟਦੀ ਹੈ (ਖਪਤਕਾਰ ਬਿਹਤਰ (superior) substitutes ਚੁਣਦੇ ਹਨ) ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਘਟਣ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੈ — ਜਿਵੇਂ ਬਾਜਰਾ (–0.4), ਪੁਰਾਣੀਆਂ (used) cars; Giffen goods ਵੀ, inferior ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਆਮਦਨ ਅਤੇ demand ਵਿੱਚ ਉਲਟਾ ਸਬੰਧ ਦਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।	Q1, Q2, Q4, Q5, Q9 (+ 1.4 Q10)	PYQ 2018-May, 2019-May, 2021-Jan, 2021-Jul, 2023-Jun; MTP 2025-Apr S1	1.6, pp. 2.39 – 2.40; 1.3.5 (ii), p. 2.16
1.6.4	Income elasticity ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ (short run) ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ (long run) ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਲਈ ਇਹ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q14	MTP 2025-Aug S2	1.6, p. 2.41
1.6.5	*ਵਿਸ਼ਾ 1.5 ਵੇਖੋ: price elasticity (income elasticity ਨਹੀਂ) ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ tax ਦਾ ਬੋਝ ਕਿਵੇਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।*	Q15	MTP 2026-Apr S1	1.5.8, p. 2.37

ਵਿਸ਼ਾ 1.7 Cross-Price Elasticity of Demand

19 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 13 · RTP – · MTP 9

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.7.1	Cross demand: ਕਿਸੇ ਸਬੰਧਤ ਵਸਤ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਵਸਤ ਦੀਆਂ ਖ਼ਰੀਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ, ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ (ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤ) ਸਥਿਰ ਰਹਿਣ 'ਤੇ; substitutes ਲਈ cross-demand curve ਉੱਪਰ ਵੱਲ (positively) ਢਲਦੀ ਹੈ — coffee ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧਣ ਨਾਲ ਚਾਹ ਦੀ demand ਵਧਦੀ ਹੈ।	Q16	MTP 2025-Aug S2	1.7.1 (a), p. 2.42
1.7.2	Complementary goods (ਡਬਲਰੋਟੀ ਅਤੇ ਮੱਖਣ, car ਅਤੇ petrol, electricity ਅਤੇ ਬਿਜਲਈ ਉਪਕਰਣ (electrical gadgets), solar panels ਅਤੇ batteries, ਚਾਹ ਅਤੇ ਖੰਡ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੀ ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਦੀ demand ਦਾ ਉਲਟਾ ਸਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; blazer ਅਤੇ jacket substitutes ਹਨ, complements ਨਹੀਂ।	Q14	PYQ 2026-May	1.7.1 (b), p. 2.43

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.7.3	Cross-price elasticity Ec = X ਦੀ quantity demanded ਵਿੱਚ % ਤਬਦੀਲੀ ÷ Y ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ % ਤਬਦੀਲੀ = (ΔQx/ΔPy) × (Py/Qx); ਚਿੰਨ੍ਹ ਕਾਇਮ ਰੱਖੋ (2% ÷ 8% = +0.25; 5% ÷ 25% = 0.2; 5% ÷ 20% = 0.25; 8% ÷ 25% = 0.32; 15% ÷ 10% = +1.5; coffee ₹500→₹450 ਨਾਲ ਖੰਡ 10→15 kg: 50% ÷ −10% = −5)।	Q2, Q3, Q4, Q9, Q10, Q13 (+ 1.5 Q14, 1.5 Q43)	PYQ 2021-Jan, 2021-Jul, 2022-Jun, 2022-Dec, 2024-Jun, 2024-Sep, 2026-May; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2 (×2), 2025-Dec S1	1.7, pp. 2.43 – 2.44; ਉਦਾਹਰਣਾਂ (Illustrations) 7 – 10, pp. 2.45 – 2.46
1.7.4	Substitutes: cross elasticity positive ਹੁੰਦੀ ਹੈ — Y ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧਣ ਨਾਲ X ਦੀ demand ਵਧਦੀ ਹੈ (ਦਾਲਾਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ → ਵੱਧ ਹਰੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ); ਮੁੱਲ ਜਿੰਨਾ ਵੱਧ, substitute ਓਨਾ ਨੇੜਲਾ: perfect substitutes → infinite; close substitutes → positive ਅਤੇ ਵੱਡੀ; ਨੇੜਲੇ ਨਹੀਂ → positive ਅਤੇ ਛੋਟੀ।	Q1, Q5, Q6, Q8, Q18, Q19	PYQ 2018-May, 2022-Dec, 2023-Jun (×2); MTP 2026-Apr S1, 2026-Apr S2	1.7, p. 2.44
1.7.5	ਬਿਲਕੁਲ ਅਸਬੰਧਤ ਵਸਤਾਂ (totally unrelated goods): cross elasticity ਸਿਫ਼ਰ (zero) ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q7, Q12	PYQ 2023-Jun, 2026-Jan	1.7, p. 2.44
1.7.6	Complements: cross elasticity negative ਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਇੱਕ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧਣ ਨਾਲ ਦੂਜੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਘਟਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖ਼ਰੀਦ ਇਕੱਠੀ ਵਧਦੀ ਜਾਂ ਘਟਦੀ ਹੈ; zero ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਹੇਠਾਂ → weak complements; negative ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ → strong complements। (Negative cross elasticity ਮਜ਼ਬੂਤ income effect ਕਾਰਨ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।)	Q11, Q15, Q17	PYQ 2025-May; MTP 2025-Aug S1 (×2), 2025-Dec S1	1.7, pp. 2.44 – 2.45
1.7.7	Cross elasticity ਤੋਂ demand ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਉਣ ਲਈ: Qx ਵਿੱਚ % ਤਬਦੀਲੀ = Ec × Py ਵਿੱਚ % ਤਬਦੀਲੀ (−0.8 × 20% = −16%; −1.20 × 25% = −30%)।	(+ 1.8 Q7)	PYQ 2026-Sep	Illustration 8, p. 2.45

ਵਿਸ਼ਾ 1.8 Advertisement Elasticity

7 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 6 · RTP – · MTP 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.8.1	Advertisement (promotional) elasticity of demand, firm ਦੇ advertising ਉੱਤੇ ਖ਼ਰਚ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਸੇ good ਦੀ demand ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ (responsiveness) ਮਾਪਦੀ ਹੈ — ਨਵੀਂ ਵਿਕਰੀ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ advertisement campaign ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲਤਾ: Ea = quantity demanded ਵਿੱਚ % ਤਬਦੀਲੀ ÷ advertising expenditure ਵਿੱਚ % ਤਬਦੀਲੀ = (ΔQd/Qd) ÷ (ΔA/A)।	Q6	MTP 2026-Apr S1	1.8, pp. 2.46 – 2.47
1.8.2	Advertising elasticity of demand ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ positive ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ zero ਤੋਂ infinity ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਦਲਦੀ ਹੈ; ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਜਿੰਨਾ ਵੱਧ, advertisement ਪ੍ਰਤੀ demand ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਕਿਰਿਆ ਓਨੀ ਵੱਧ।	Q1	PYQ 2022-Jun	1.8, pp. 2.46 – 2.47
1.8.3	Ea numericals: 5% ÷ 25% = 0.2 (ਅਨੁਪਾਤ ਤੋਂ ਘੱਟ); ₹2 ਲੱਖ → ₹3 ਲੱਖ (50%) ਨਾਲ ਵਿਕਰੀ 10 → 20 ਲੱਖ ਇਕਾਈਆਂ (100%) = 2; 60% ÷ 20% = 3; 40% ÷ 20% = 2 — Ea > 1 ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ demand advertisement expenditure ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੈ।	Q2, Q3, Q4, Q5	PYQ 2022-Jun, 2022-Dec, 2024-Sep, 2025-Sep	1.8 table, p. 2.47

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.8.4	*ਵਿਸ਼ਾ 1.7 ਵੇਖੋ: A ਦੀ demand ਵਿੱਚ % ਤਬਦੀਲੀ = cross elasticity × B ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ % ਤਬਦੀਲੀ = −1.20 × 25% = −30% (negative: complements) ।*	Q7	PYQ 2026-Sep	Illustration 8, p. 2.45

ਇਕਾਈ 2: ਖਪਤਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Consumer Behaviour)

SM ਅਧਿਆਇ 2, ਇਕਾਈ 2, ਪੰਨੇ 2.50 – 2.73

ਵਿਸ਼ਾ 2.0 ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ (Nature of Human Wants)

1 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.0.1	Utility ਕਿਸੇ ਵਸਤ ਦੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ (want-satisfying power) ਹੈ (ਆਮ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ)। ਇਹ ਨਿਰਪੇਖ (absolute) ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਪੇਖ (relative) ਹੈ, ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਰਵੱਈਏ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਇੱਕ subjective ਸੰਕਲਪ ਹੈ: wants subjective ਅਤੇ relative ਹਨ ਅਤੇ ਸਮੇਂ, ਥਾਂ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ utility ਵੀ ਬਦਲਦੀ ਹੈ। Utility ਇੱਕ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ (psychological) ਸੰਕਲਪ ਹੈ, ਉਪਯੋਗਤਾ (usefulness) ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨੈਤਿਕ (moral ਜਾਂ ethical) ਮੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ।	Q1 (+ 2.1 Q3)	PYQ 2025-Jan; MTP 2024-Aug	2.0, pp. 2.50 – 2.51; Summary, p. 2.72

ਵਿਸ਼ਾ 2.1 ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ (Classification of Wants)

4 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 3 · RTP – · MTP 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.1.1	ਲੋੜਾਂ (wants) ਨੂੰ necessaries, comforts ਅਤੇ luxuries ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। Comforts, necessaries ਅਤੇ luxuries ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ: ਇਹ necessaries (ਜੋ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੰਭਵ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ) ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਜ਼ਰੂਰੀ (less urgent) ਹਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਅਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀਜਨਕ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਦਕਿ luxuries ਫ਼ਾਲਤੂ (superfluous) ਅਤੇ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵਰਗੀਕਰਨ ਸਖ਼ਤ (rigid) ਨਹੀਂ ਹੈ — ਜੋ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਜਾਂ ਇੱਕ ਸਮੇਂ comfort ਜਾਂ luxury ਹੈ, ਉਹ ਦੂਜੇ ਲਈ necessity ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।	Q4	MTP 2025-Aug S1	2.1, pp. 2.51 – 2.52
2.1.2	*ਵਿਸ਼ਾ 2.0 ਵੇਖੋ: utility ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਲੋੜ-ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ (want-satisfying power) ਹੈ — ਸਾਪੇਖ (relative), ਨਿਰਪੇਖ (absolute) ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ (subjective) ।*	Q3	PYQ 2025-Jan	2.0, p. 2.50; Summary, p. 2.72
2.1.3	*ਵਿਸ਼ਾ 2.2 ਵੇਖੋ: MU = TUn − TUn−1 (830 − 750 = 80; 960 − 930 = 30) ।*	Q1, Q2	PYQ 2021-Jul (×2)	2.0, p. 2.51; 2.2, p. 2.53

ਵਿਸ਼ਾ 2.2 TU ਅਤੇ MU ਦਾ ਸਬੰਧ (Relationship between TU & MU)

12 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 9 · RTP – · MTP 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.2.1	TU ਖਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀਆਂ utilities ਦਾ ਕੁੱਲ ਜੋੜ ਹੈ (TU = ∑MU); MU ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਇਕਾਈ ਦੀ ਖਪਤ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਵਾਧੂ utility ਹੈ — total utility ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਵਾਧਾ: MU = TUn − TUn−1 (ਜਾਂ ΔTU/ΔN)। ਪਹਿਲੀ ਇਕਾਈ ਉੱਤੇ TU = MU, ਇਸ ਲਈ TU2 = TU1 + MU2 (200 + 180 = 380) ਅਤੇ MU3 = TU3 − TU2 (480 − 380 = 100)।	Q1, Q2, Q3, Q7 (+ 2.1 Q1, 2.1 Q2)	PYQ 2018-Nov (×3), 2021-Jul (×2), 2023-Dec	2.0, p. 2.51; 2.2, p. 2.53
2.2.2	ਜਦੋਂ TU ਘਟਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਤਦੋਂ MU ਘਟਦੀ ਹੈ ਪਰ ਧਨਾਤਮਕ (positive) ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ; ਜਦੋਂ TU ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ (ਅਤੇ ਸਥਿਰ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ — satiation (ਤ੍ਰਿਪਤੀ) ਦਾ ਬਿੰਦੂ — ਤਦੋਂ MU ਸਿਫ਼ਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਜਦੋਂ TU ਘਟਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਤਦੋਂ MU ਰਿਣਾਤਮਕ (negative) ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।	Q4, Q6, Q10, Q11	PYQ 2019-May, 2021-Dec, 2025-May; MTP 2025-May S2	2.2, p. 2.53
2.2.3	Total utility ਦੇ ਦੂਜੇ ਨਾਂ ਵਜੋਂ 'Total satiety' ICAI ਦਾ keyed answer ਹੈ; SM ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ (TU ਸਿਰਫ਼ marginal utilities ਦਾ ਜੋੜ ਹੈ, ਜੋ MU = 0 ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ)।	Q5	PYQ 2019-Nov	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ)
2.2.4	ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਖਪਤਕਾਰ ਉਦੋਂ equilibrium ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਸਤੂ ਦੀ MU ਉਸ ਦੀ price ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ; ਜੇ MU, utils ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ money ਦੀ MU (MUm) ਪਤਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ Price = MUx ÷ MUm (50 ÷ 10 = ₹5)।	Q12	MTP 2025-Apr S1	2.4, p. 2.55 (MUx ÷ MUm ਵਾਲਾ ਰੂਪ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ)
2.2.5	*ਵਿਸ਼ਾ 2.4 ਵੇਖੋ: consumer surplus = ਖਪਤਕਾਰ ਜਿੰਨਾ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ − ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ (Marshall ਦਾ 'excess of the price …'); price ਵਧਣ ਨਾਲ ਇਹ ਘਟਦਾ ਹੈ ਅਤੇ price ਘਟਣ ਨਾਲ ਵਧਦਾ ਹੈ।*	Q8, Q9	PYQ 2025-Jan; MTP 2024-Dec S1	2.4, pp. 2.55, 2.57

ਵਿਸ਼ਾ 2.3 Law of Diminishing Marginal Utility

17 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 11 · RTP 2 · MTP 5

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.3.1	Law of diminishing marginal utility: ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਖਪਤਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀਆਂ ਵੱਧ ਇਕਾਈਆਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਹਰ ਵਾਧੂ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਵਾਧੂ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਘਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਘਟਦੀ MU ਹੈ, TU ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ lemonade ਦਾ ਦੂਜਾ ਗਲਾਸ ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਇਕਾਈ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਯਮ ਇਸ ਤੱਥ ਉੱਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕੱਲੀ ਲੋੜ (single want) ਤ੍ਰਿਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ (satiable)।	Q2, Q15	PYQ 2021-Jan; RTP 2026-Jan	2.3, p. 2.53; Summary, p. 2.72
2.3.2	Utility ਨੂੰ utils (utility ਦੀ ਇਕਾਈ) ਵਿੱਚ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; marginal utility analysis cardinal ਹੈ (Marshall ਦੀ ਪਹੁੰਚ)।	Q4	PYQ 2021-Dec	2.3, p. 2.54; 2.5, p. 2.59

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.3.3	ਨਿਯਮ ਦੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ (assumptions): ਇਕਾਈਆਂ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ (identical) ਹੋਣ ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰ ਦੀ ਆਦਤ, ਰੁਚੀ, ਵਿਹਾਰ (treatment) ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਬਿਨਾਂ ਬਦਲੇ ਰਹਿਣ; ਇਕਾਈਆਂ standard ਹੋਣ (ਲਗਾਤਾਰ ਚਮਚ-ਭਰ ਨਹੀਂ); ਕੋਈ time gap ਨਾ ਹੋਵੇ — ਖਪਤ ਲਗਾਤਾਰ (continuous) ਹੋਵੇ; ਇਹ gold ਜਾਂ cash ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਲਾਗੂ ਨਾ ਹੋਵੇ; substitutes ਅਤੇ complements, utility curve ਦੇ ਆਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। Cardinal ਹੋਣ ਕਰਕੇ MU analysis, ordinal measurability ਦੀ ਮਾਨਤਾ **ਨਹੀਂ** ਲੈਂਦਾ, ਅਤੇ 'income changing frequently' ਕੋਈ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।	Q6, Q16	PYQ 2022-Dec; MTP 2026-Apr S1	2.3, p. 2.54; 2.5, p. 2.59
2.3.4	*ਵਿਸ਼ਾ 2.2 ਵੇਖੋ: MUn = TUn − TUn−1 (108 − 100 = 8); ਜਦੋਂ MU = 0, TU ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; TU = MU ਸਿਰਫ਼ ਪਹਿਲੀ ਇਕਾਈ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (TU1 = 25 = 25 − 0)।*	Q5, Q7, Q8, Q17	PYQ 2022-Dec, 2023-Jun, 2023-Dec, 2026-Sep	2.0, p. 2.51; 2.2, p. 2.53
2.3.5	*ਵਿਸ਼ਾ 2.4 ਵੇਖੋ: consumer surplus ਦੀ ਧਾਰਨਾ law of diminishing marginal utility ਤੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹੈ (ਉਸ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ) — ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਨਹੀਂ; ਵਸਤੂ ਦੀ price ਘਟਣ 'ਤੇ consumer surplus ਵਧਦਾ ਹੈ।*	Q3, Q9, Q10	PYQ 2021-Dec, 2024-Sep; RTP 2024-Sep	2.4, pp. 2.55, 2.57
2.3.6	*ਵਿਸ਼ਾ 2.5 ਵੇਖੋ: consumer equilibrium ਉੱਤੇ MUx/Px = MUy/Py ਅਤੇ MRSxy = Px/Py, ਇਸ ਲਈ ਚੁਣੇ ਗਏ bundle ਉੱਤੇ budget line ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਢਲਵਾਂ (steeper) IC equilibrium ਨਹੀਂ ਹੈ; budget line ਦਾ slope = X-axis ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਦੀ price ÷ Y-axis ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਦੀ price (X ਉੱਤੇ Pepsi, Y ਉੱਤੇ Nachos: PP/PN); ਉੱਚਾ IC (IC3) ਵੱਧ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।*	Q1, Q11, Q12, Q13	PYQ 2018-Nov, 2025-Jan; MTP 2024-Dec S1 (×2), 2025-Apr S1	2.5.2, p. 2.62; 2.5.5, p. 2.69; 2.5.6, p. 2.71
2.3.7	Giffen good ਇੱਕ inferior good ਹੈ — ਆਮਦਨ ਵਧਣ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ quantity demanded ਘਟਦੀ ਹੈ — ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ Engel curve (ਆਮਦਨ–ਮਾਤਰਾ) ਰਿਣਾਤਮਕ slope ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q14	MTP 2025-Jan S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 2.4 Consumer Surplus

16 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 13 · RTP 2 · MTP 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.4.1	Consumer surplus ਦੀ ਧਾਰਨਾ Alfred Marshall ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ 'excess of the price which a consumer would be willing to pay rather than go without a thing over that which he actually does pay' ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ consumer surplus = ਖਪਤਕਾਰ ਜਿੰਨਾ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ – ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ: ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਖ਼ਰੀਦ ਤੋਂ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਲਾਭ (net gain)।	Q5, Q7, Q13 (+ 2.2 Q8, 2.2 Q9, 3.4 Q5)	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun, 2025-Jan, 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S1	2.4, pp. 2.54 – 2.55; Summary, p. 2.72
2.4.2	Numericals: CS = ਖਪਤਕਾਰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਿੰਨੀ ਰਕਮ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ – ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ price, ਜਿੱਥੇ ਅਸਲ price ਹਰ discount ਘਟਾ ਕੇ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (₹11,000 – 20% = ₹8,800 – ₹300 cash discount = ₹8,500; CS = ₹12,000 – ₹8,500 = ₹3,500; ₹60,000 – ₹55,000 = ₹5,000)।	Q4, Q8	PYQ 2020-Nov, 2024-Jun	2.4, p. 2.55

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.4.3	Consumer surplus, law of diminishing marginal utility ਤੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ: ਖਪਤਕਾਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਖ਼ਰੀਦਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ MU, price ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀ price ਇੱਕੋ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਸ਼ੀਏ (margin) ਵਾਲੀ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹਰ ਇਕਾਈ ਉੱਤੇ ਵਾਧੂ utility (surplus) ਮਿਲਦੀ ਹੈ; ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਾਲੀ ਇਕਾਈ ਉੱਤੇ consumer surplus ਸਿਫ਼ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q1, Q3, Q6 (+ 2.3 Q3, 2.3 Q10)	PYQ 2018-May, 2019-May, 2021-Dec (×2); RTP 2024-Sep	2.4, pp. 2.55 – 2.56
2.4.4	Consumer surplus ਦਾ demand curve ਨਾਲ ਨੇੜਲਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਜੋ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰਾਂ ਦੀ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ (willingness to pay) ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ; ਗ੍ਰਾਫ਼ ਵਿੱਚ ਇਹ demand curve ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਅਤੇ price line ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਦਾ ਤਿਕੋਣਾ ਖੇਤਰ ਹੈ।	Q12, Q16	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep	2.4, pp. 2.56 – 2.57
2.4.5	ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ price ਵਧਣ ਨਾਲ consumer surplus ਘਟਦਾ ਹੈ; price ਘਟਣ ਨਾਲ ਇਹ ਵਧਦਾ ਹੈ (ਵੱਧ price → ਘੱਟ surplus)।	Q15 (+ 2.2 Q8, 2.3 Q9)	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S2	2.4, p. 2.57; Summary, p. 2.72
2.4.6	ਸੀਮਾਵਾਂ (limitations): consumer surplus ਨੂੰ ਸਹੀ-ਸਹੀ ਮਾਪਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ (ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀਆਂ MUs ਮਾਪਣੀਆਂ ਔਖੀਆਂ ਹਨ); necessaries ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਦਾ ਅਨੰਤ (infinite) ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਇਹ substitutes ਦੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; prestige goods (ਹੀਰੇ) ਲਈ ਕੋਈ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਹੈ; money ਦੀ MU ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ; ਅਤੇ utility ਨੂੰ money ਵਿੱਚ ਮਾਪਣਾ ਸ਼ਾਇਦ ਸੰਭਵ ਨਾ ਹੋਵੇ।	Q2, Q14	PYQ 2018-Nov; RTP 2025-May	2.4.2, p. 2.59
2.4.7	*ਵਿਸ਼ਾ 2.5 ਵੇਖੋ: ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੱਟਦੇ ICs ਤਰਕਹੀਣ (logically absurd) ਹਨ (ਕੋਈ 'highest-satisfaction' ਬਿੰਦੂ ਨਹੀਂ); IC analysis, ਖਪਤਕਾਰ ਦੀਆਂ ਤਰਜੀਹਾਂ (preferences) ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ordinal approach ਹੈ; perfect substitutes ਸਿੱਧੀ ਰੇਖਾ ਵਾਲਾ IC ਦਿੰਦੇ ਹਨ।*	Q9, Q10, Q11	PYQ 2024-Sep (×2); RTP 2024-Sep	2.5, p. 2.59; 2.5.4, pp. 2.65 – 2.66

ਵਿਸ਼ਾ 2.5 Indifference Curve ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ (Indifference Curve Analysis)

43 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 30 · RTP – · MTP 19

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.5.1	Ordinal utility approach ਖਪਤਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਲਈ indifference curve ਵਰਤਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰ ਦੀਆਂ ਤਰਜੀਹਾਂ (preferences) ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ: ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਮਾਪਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਸਿਰਫ਼ ਦਰਜਾ (rank) ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ (utility ਸਿਰਫ਼ ordinally ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ), ਜੋ Marshall ਦੀ cardinal approach ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ। SM ਵਿਚਲਾ ordinal analysis, J.R. Hicks ਅਤੇ R.G.D. Allen ਦਾ ਹੈ।	Q10, Q12, Q36 (+ 2.4 Q10)	PYQ 2021-Jul, 2021-Dec, 2024-Sep; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	2.5, p. 2.59; 2.5.0, p. 2.60; 2.5.1, p. 2.60
2.5.2	'More is better' (non-satiation) ਮਾਨਤਾ: ਜੇ bundle A ਵਿੱਚ bundle B ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਵਸਤਾਂ ਹਨ, ਤਾਂ A ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਭਾਵ preferences monotonic ਹਨ: ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਵੱਧ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ।	Q25	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	2.5.0 (iv), p. 2.60 ('monotonic' ਸ਼ਬਦ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ)

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.5.3	Indifference curve ਦੋ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸੰਜੋਗ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਖਪਤਕਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ (ਬਰਾਬਰ) ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ — ਇੱਕ iso-utility curve। ਇਹ ਖੱਬੇ ਤੋਂ ਸੱਜੇ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਢਲਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਵੱਧ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਦੂਜੀ ਘੱਟ ਲੈਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।	Q7, Q17, Q19	PYQ 2019-Nov, 2022-Dec, 2023-Dec; MTP 2025-May S2	2.5.1, p. 2.60; 2.5.4 (i), pp. 2.64 – 2.65
2.5.4	MRS ਉਹ ਦਰ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਖਪਤਕਾਰ, ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਸਥਿਰ ਰੱਖਦਿਆਂ, ਵਸਤੂ X ਅਤੇ Y ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ: MRSxy = ΔY/ΔX, ਭਾਵ Y ਦੀ ਉਹ ਮਾਤਰਾ ਜਿਸ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ X ਦੀ ਇੱਕ ਇਕਾਈ ਦੇ ਲਾਭ ਨਾਲ ਠੀਕ-ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, = MUx/MUy = IC ਦਾ slope। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ X ਵੱਧ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, MRS ਘਟਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਹਰ ਲੋੜ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਣਯੋਗ ਹੈ; ਵਸਤਾਂ imperfect substitutes ਹਨ), ਜਿਸ ਕਰਕੇ IC convex ਬਣਦਾ ਹੈ।	Q4, Q11, Q28, Q37	PYQ 2018-Nov, 2021-Dec, 2025-May; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	2.5.3, pp. 2.62 – 2.64
2.5.5	ICs ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ (properties): (i) ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਢਲਦੇ ਹਨ; (ii) ਸਦਾ origin ਵੱਲ convex ਹੁੰਦੇ ਹਨ; (iii) ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਕੱਟਦੇ (ਜਾਂ ਛੂੰਹਦੇ) — ਕੱਟਣਾ ਤਰਕਹੀਣ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਨੀਵੀਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਬਰਾਬਰ ਦਿਸਦੀ ਹੈ; (iv) ਉੱਚਾ IC (origin ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੂਰ) ਵੱਧ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ; (v) ਕਿਸੇ ਵੀ axis ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੂੰਹਦੇ। Concave, ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਢਲਦੇ, ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੱਟਦੇ ਜਾਂ axis ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੇ ICs ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ **ਨਹੀਂ** ਹਨ।	Q3, Q14, Q32, Q33, Q43 (+ 2.3 Q13, 2.4 Q9)	PYQ 2018-Nov, 2021-Dec, 2024-Sep, 2025-Jan, 2026-Jan, 2026-May, 2026-Sep	2.5.2, p. 2.61; 2.5.4, pp. 2.64 – 2.67
2.5.6	ਦੋ ਸਿਰੇ (extremes): perfect substitutes ਸਿੱਧੇ, ਸਮਾਨਾਂਤਰ ICs ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ MRS ਸਥਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; perfect complements (ਖੱਬੀ ਅਤੇ ਸੱਜੀ ਜੁੱਤੀ, ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ) ਦੋ ਸਿੱਧੀਆਂ ਰੇਖਾਵਾਂ ਵਾਲਾ, ਸਮਕੋਣ (right-angle) ਮੋੜ ਵਾਲਾ IC ਦਿੰਦੇ ਹਨ — L-shaped (MRS ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ)।	Q1, Q8, Q15, Q16, Q18, Q27 (+ 2.4 Q11)	PYQ 2018-May, 2020-Nov, 2022-Jun (×2), 2023-Jun; RTP 2024-Sep; MTP 2025-Jan S2	2.5.4 (ii), p. 2.65
2.5.7	Budget line (price line) ਦੋ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸੰਜੋਗ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਖਪਤਕਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ prices ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ money income ਖ਼ਰਚ ਕੇ ਖ਼ਰੀਦ ਸਕਦਾ ਹੈ (PxQx + PyQy = B)। ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ/ਹੇਠਾਂ ਦਾ ਬਿੰਦੂ (K) ਘੱਟ ਖ਼ਰਚ (underspending) ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ — ਸਾਰੀ ਆਮਦਨ ਖ਼ਰਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ; ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ/ਉੱਪਰ ਦਾ ਬਿੰਦੂ (H) ਖਪਤਕਾਰ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ (unattainable)।	Q6, Q20, Q22, Q26	PYQ 2019-Nov, 2023-Dec, 2024-Jun; MTP 2024-Aug	2.5.5, pp. 2.67 – 2.69
2.5.8	ਕਿਸੇ axis ਉੱਤੇ budget line ਦਾ intercept = ਆਮਦਨ ÷ ਉਸ ਵਸਤੂ ਦੀ price, ਇਸ ਲਈ price = ਆਮਦਨ ÷ intercept (₹750 ÷ 25 = ₹30; ₹750 ÷ 50 = ₹15)।	Q21	PYQ 2024-Jun	2.5.5, pp. 2.67 – 2.68 (Table 9)
2.5.9	Budget line ਦਾ slope ਦੋਵਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ relative prices — price ratio Px/Py — ਨਾਲ ਤੈਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਰ ਨੂੰ ਮਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਖਪਤਕਾਰ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਦਾ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ; relative price ਇੱਕ money price ਦਾ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਅਨੁਪਾਤ ਹੈ।	Q31, Q38 (+ 2.3 Q11)	PYQ 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	2.5.5, p. 2.69

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.5.10	Budget line ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ shift ਹੁੰਦੀ ਹੈ: ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ price ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ (ਆਮਦਨ ਸਥਿਰ), nominal income ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ (relative prices ਸਥਿਰ), ਜਾਂ ਦੋਵੇਂ। ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਸਮਾਨਾਂਤਰ (parallel) shift ਦਿੰਦਾ ਹੈ; ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਦੀ price ਵਧਣ ਨਾਲ ਲਾਈਨ ਉਸ ਵਸਤੂ ਦੇ axis ਉੱਤੇ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਘੁੰਮਦੀ (rotate) ਹੈ (ਦੂਜਾ intercept ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ), ਅਤੇ ਖਪਤਕਾਰ ਨੀਵੇਂ IC ਉੱਤੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜੇ ਦੋਵੇਂ prices ਇੱਕੋ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਤਾਂ slope ਉਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।	Q9, Q13, Q35, Q40, Q41	PYQ 2020-Nov, 2021-Dec; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S2 (×2)	2.5.5, p. 2.69 (rotation/parallel ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਤਰਕ ਨਾਲ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ)
2.5.11	Consumer equilibrium (optimal choice) budget line ਉੱਤੇ ਉਹ ਬਿੰਦੂ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਸੰਭਵ IC ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ — ਜਿੱਥੇ price line, IC ਨੂੰ tangent ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ IC ਦਾ slope = price line ਦਾ slope: MRSxy = MUx/MUy = Px/Py। ਖਪਤਕਾਰ ਬੰਦਸ਼ਾਂ (constraints) — ਦਿੱਤੀਆਂ prices ਅਤੇ ਸੀਮਤ money income — ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q2, Q29, Q39, Q42 (+ 2.3 Q12)	PYQ 2018-Nov, 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1, 2025-May S2, 2025-Dec S1	2.5.5, p. 2.67; 2.5.6, pp. 2.70 – 2.71
2.5.12	ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, equilibrium ਉੱਤੇ MUx/Px = MUy/Py (= MUz/Pz): ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਪਇਆ marginal utility ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਲਈ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q30 (+ 2.3 Q1)	PYQ 2018-Nov, 2025-Sep	2.5.6, p. 2.71; Summary, p. 2.73
2.5.13	IC analysis, utility analysis ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਹੈ: ਇਹ utility ਦੀ measurability ਦੀ ਲੋੜ ਖ਼ਤਮ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ; money ਦੀ MU ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ; ਅਤੇ income effect ਨੂੰ substitution effect ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q34	MTP 2025-Aug S1	2.5.6, p. 2.71
2.5.14	Price ਘਟਣ ਦਾ substitution effect (ceteris paribus) ਉਸੇ IC ਉੱਤੇ (utility ਸਥਿਰ) ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ, ਹੁਣ ਸਸਤੀ ਹੋਈ ਵਸਤੂ ਵੱਲ, ਇੱਕ movement ਹੈ।	Q23	MTP 2024-Aug, 2025-May S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
2.5.15	Inferior goods ਦਾ income effect ਰਿਣਾਤਮਕ (negative) ਅਤੇ income elasticity ਰਿਣਾਤਮਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਮੱਕੀ (maize) −0.30 ਉੱਤੇ): ਆਮਦਨ ਵਧਣ ਨਾਲ demand ਘਟਦੀ ਹੈ।	Q5, Q24	PYQ 2019-May (×2); MTP 2024-Aug	SM ਇਕਾਈ 2 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ PYQ; income elasticity SM ਅਧਿਆਇ 2 ਇਕਾਈ 1 ਵਿੱਚ ਹੈ)

ਇਕਾਈ 3: Supply

SM ਅਧਿਆਇ 2, ਇਕਾਈ 3, ਪੰਨੇ 2.74 – 2.90

ਵਿਸ਼ਾ 3.0 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

2 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 4 · RTP – · MTP –

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.0.1	Supply (quantity supplied) ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਸੇਵਾ ਦੀ ਉਹ ਮਾਤਰਾ ਹੈ ਜੋ ਉਤਪਾਦਕ ਇੱਕ ਦਿੱਤੀ ਅਵਧੀ ਦੌਰਾਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ prices ਉੱਤੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਛੁਕ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ (ਵੇਚਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ) — ਜੋ ਵਿਕਰੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਵਿਕ ਵੀ ਜਾਵੇ।	Q1	PYQ 2019-Nov	3.0, pp. 2.74 – 2.75

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.0.2	Supply ਇੱਕ flow ਹੈ: ਇਸ ਦੀ ਪਛਾਣ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮਾਂ-ਅਵਧੀ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਨ, ਹਫ਼ਤਾ ਜਾਂ ਸਾਲ 'so much'।	Q2	PYQ 2018-May, 2019-Nov, 2021-Jan	3.0 (iii), p. 2.75

ਵਿਸ਼ਾ 3.1 Supply ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਕ (Determinants of Supply)

1 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.1.1	Supply ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਕ (determinants): ਵਸਤੂ ਦੀ price; ਸਬੰਧਤ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ prices; factors of production ਦੀਆਂ prices (input costs); technology ਦੀ ਸਥਿਤੀ; ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀ (taxes, subsidies); competition ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗ ਦਾ ਆਕਾਰ; expectations; ਵਿਕਰੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ; ਹੋਰ ਕਾਰਕ (ਮੌਸਮ, ਹੜਤਾਲਾਂ ਆਦਿ)। Consumer preferences, demand ਨੂੰ ਤੈਅ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, supply ਨੂੰ ਨਹੀਂ।	Q1	MTP 2024-Aug	3.1, pp. 2.75 – 2.76
3.1.2	ਸਬੰਧਤ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ prices: ਜੇ Y ਦੀ price ਵਧਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਤਪਾਦਕ ਸਾਧਨ Y ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ X ਦੀ quantity supplied ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (ਕਣਕ ਦੀ price ਵਧੀ → ਜ਼ਮੀਨ ਮੱਕੀ ਤੋਂ ਹਟਾ ਲਈ ਗਈ)। ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਵਸਤਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ substitutes ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੀ ਵੱਧ demand ਦੂਜੀ ਦੀ supply ਘਟਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।	(+ 3.5 Q18)	MTP 2025-Jan S2	3.1 (ii), p. 2.75

ਵਿਸ਼ਾ 3.2 Law of Supply

4 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 3 · RTP 1 · MTP –

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.2.1	Law of supply: ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਸਥਿਰ ਰਹਿਣ 'ਤੇ, ਵਸਤੂ ਦੀ price ਵਧਣ ਨਾਲ quantity supplied ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ price ਘਟਣ ਨਾਲ ਘਟਦੀ ਹੈ — quantity supplied ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਵਸਤੂ ਦੀ ਆਪਣੀ price ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ।	Q2	PYQ 2018-Nov	3.2, p. 2.77; Summary, p. 2.89
3.2.2	Ceteris paribus, ਵੱਧ price ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਵੱਧ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ supply ਕਰਨ ਦੀ ਵੱਧ ਪ੍ਰੇਰਨਾ; ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ (short run) ਵਿੱਚ supply price ਵਧਣ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਕ ਦਾ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਵਧਦਾ ਹੈ।	Q1	PYQ 2018-May	3.1 (i), p. 2.75; 3.2, p. 2.77
3.2.3	Supply curve ਹਰ ਹੋਰ ਕਾਰਕ (input prices, technology, ਮੌਸਮ) ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਹਰ price ਉੱਤੇ quantity supplied ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਵਸਤੂ ਦੀ ਆਪਣੀ price ਬਦਲਦੀ ਹੈ।	Q4	RTP 2024-Sep	3.2, p. 2.78
3.2.4	*ਵਿਸ਼ਾ 3.4 ਵੇਖੋ: supply curve ਦਾ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ shift, supply ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ (increase in supply) ਹੈ।*	Q3	PYQ 2021-Jan	3.4, p. 2.79

ਵਿਸ਼ਾ 3.3 Supply Curve ਉੱਤੇ movements — quantity supplied ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਜਾਂ ਕਮੀ (Movements on Supply Curve-increase or decrease in the quantity supplied)

1 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP – · MTP –

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.3.1	ਵਸਤੂ ਦੀ ਆਪਣੀ price ਵਧਣ ਨਾਲ supply ਦਾ expansion ਹੁੰਦਾ ਹੈ (supply curve ਉੱਤੇ ਉੱਪਰ ਵੱਲ movement); price ਘਟਣ ਨਾਲ supply ਦਾ contraction ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ movement)।	Q1	PYQ 2019-May	3.3, p. 2.79

ਵਿਸ਼ਾ 3.4 Supply Curve ਵਿੱਚ shifts — supply ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਜਾਂ ਕਮੀ (Shifts in Supply Curve-increase or decrease in supply)

8 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 4 · RTP – · MTP 4

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.4.1	ਵਸਤੂ ਦੀ ਆਪਣੀ price ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰਕ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ supply curve ਨੂੰ shift ਕਰਦਾ ਹੈ: ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ shift, supply ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ (increase in supply) ਹੈ (ਹਰ price ਉੱਤੇ ਵੱਧ ਪੇਸ਼ਕਸ਼); ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ shift, supply ਵਿੱਚ ਕਮੀ (decrease in supply) ਹੈ। Expansion ਅਤੇ contraction, curve ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ movements ਹਨ, shifts ਨਹੀਂ।	Q1, Q2, Q8 (+ 3.2 Q3)	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2023-Jun, 2026-Sep	3.4, pp. 2.79 – 2.80
3.4.2	ਨਵੀਆਂ firms ਦਾ ਦਾਖ਼ਲਾ (ਨਵਾਂ supplier) industry supply curve ਨੂੰ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ shift ਕਰਦਾ ਹੈ; ਵਸਤੂ ਉੱਤੇ tax ਜਾਂ ਵੱਧ wage costs ਲਾਗਤ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ shift ਕਰਦੇ ਹਨ; ਵਸਤੂ ਦੀ ਆਪਣੀ price ਦਾ ਵਧਣਾ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ movement ਹੈ।	Q7	MTP 2026-Apr S2	3.1 (iii), (v), (viii), pp. 2.75 – 2.76
3.4.3	*ਵਿਸ਼ਾ 3.5 ਵੇਖੋ: Es = (Δq/Δp) × (p/q) — SM ਉਦਾਹਰਣ 500/100 × 2,000/2,500 = 4; %ΔP = %ΔQ ÷ Es = 20% ÷ 1.25 = 16%, ਇਸ ਲਈ ਨਵੀਂ price ₹11.60 ਹੈ।*	Q3, Q4	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Aug	3.5, pp. 2.80 – 2.81
3.4.4	*ਵਿਸ਼ਾ 3.6 ਵੇਖੋ: ਜਦੋਂ supply ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ demand ਘਟਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ equilibrium price ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘਟਦੀ ਹੈ; quantity ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ।*	Q6	MTP 2026-Apr S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
3.4.5	ਇਕਾਈ 2, ਵਿਸ਼ਾ 2.4 ਵੇਖੋ: consumer surplus ਦੀ ਧਾਰਨਾ Alfred Marshall ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ।	Q5	MTP 2026-Apr S1	2.4, p. 2.54

ਵਿਸ਼ਾ 3.5 Elasticity of Supply

24 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 22 · RTP – · MTP 8

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.5.1	Elasticity of supply, price ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਪ੍ਰਤੀ quantity supplied ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ (responsiveness) ਹੈ: Es = quantity supplied ਵਿੱਚ % ਬਦਲਾਅ ÷ price ਵਿੱਚ % ਬਦਲਾਅ = (Δq/Δp) × (p/q), ਜਿੱਥੇ p ਅਤੇ q ਮੂਲ (original) ਮੁੱਲ ਹਨ। ਇਹ ਧਨਾਤਮਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ price ਅਤੇ quantity supplied ਇੱਕੋ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਮੁੜ ਤਰਤੀਬ ਦੇਣ 'ਤੇ: %ΔQs = Es × %ΔP (5 × 15% = 75%) ਅਤੇ %ΔP = %ΔQs ÷ Es।	Q1, Q5, Q9, Q13, Q14, Q15 (+ 3.4 Q3, 3.4 Q4)	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2022-Jun, 2023-Jun, 2023-Dec, 2024-Sep, 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1	3.5, pp. 2.80 – 2.81

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.5.2	Supply elasticity ਦੋ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਮਾਪੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ: point elasticity (supply curve ਦੇ ਕਿਸੇ ਦਿੱਤੇ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ) ਅਤੇ arc elasticity (ਦੋ ਬਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚਕਾਰ)। 'Inelasticity' ਅਤੇ 'perfect elasticity' ਦਰਜੇ (degrees) ਹਨ, ਮਾਪ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨਹੀਂ।	Q8, Q22	PYQ 2022-Jun, 2026-Jan	3.5.1, p. 2.84; Summary, p. 2.89
3.5.3	Point elasticity: Es = (dq/dp) × (p/q), ਜਿੱਥੇ dq/dp, supply function ਵਿੱਚ p ਦਾ coefficient ਹੈ — ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਤੀ p ਉੱਤੇ q ਪਤਾ ਕਰੋ (p = 30 ਉੱਤੇ Q = 20p − 200: 20 × 30/400 = 1.5; p = 10 ਉੱਤੇ q = 120 + 6p: 6 × 10/180 = 1/3)।	Q7, Q17	PYQ 2021-Dec, 2025-Jan; MTP 2025-Aug S2	3.5.1, pp. 2.84 – 2.85
3.5.4	Arc elasticity (ਦੋ prices ਵਿਚਕਾਰ): Es = (Q2 − Q1)/(Q2 + Q1) × (P2 + P1)/(P2 − P1) (50/350 × 210/10 = 3)।	Q20	PYQ 2025-May	3.5.1, p. 2.85
3.5.5	Perfectly inelastic supply: Es = 0 — price ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, quantity supplied ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੀ; supply curve ਲੰਬਕਾਰੀ (vertical) ਹੁੰਦਾ ਹੈ (Y-axis ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ)। ਅਰਥਚਾਰੇ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ (land) ਦੀ ਕੁੱਲ supply ਇਸ ਦੀ ਮਿਆਰੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ: demand ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਦਾ ਇਸ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।	Q2, Q3, Q10, Q21	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2019-Nov, 2022-Jun, 2026-Jan; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	3.5.0 (i), p. 2.81 (land ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ)
3.5.6	Relatively less-elastic supply: 0 < Es < 1 (%ΔQ < %ΔP); relatively greater-elastic supply: 1 < Es < ∞ — price ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬਦਲਾਅ ਨਾਲ quantity ਕਾਫ਼ੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; unit-elastic: Es = 1 (%ΔQ = %ΔP), ਜੋ ਵੰਡਣ ਵਾਲੀ ਰੇਖਾ ਹੈ। Origin ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਸਿੱਧੀ ਰੇਖਾ ਵਾਲੇ supply curve ਦੀ Es = 1 ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਕੋਣ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ।	Q6, Q23	PYQ 2020-Nov; MTP 2025-Aug S2, 2025-Dec S1	3.5.0 (ii) – (iv), pp. 2.82 – 2.83 (origin-line ਨਿਯਮ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ)
3.5.7	Perfectly elastic supply: Es = ∞ — supply curve ਖਿਤਿਜੀ (horizontal) ਹੁੰਦਾ ਹੈ (X-axis ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ); ਘੱਟ price ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਵੀ supply ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਉਸ price ਉੱਤੇ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਮਾਤਰਾ।	Q11, Q16, Q24	PYQ 2022-Dec, 2025-Jan, 2026-Sep	3.5.0 (v), p. 2.83
3.5.8	Supply ਘੱਟ elastic ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ output ਨਾਲ ਲਾਗਤ ਕਾਫ਼ੀ ਵਧੇ, ਉਤਪਾਦਨ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਜਾਂ ਹੌਲੀ ਹੋਵੇ (aircraft), ਸਮਾਂ-ਅਵਧੀ ਛੋਟੀ ਹੋਵੇ, ਸਮਰੱਥਾ ਪੂਰੀ ਵਰਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, inputs ਜਾਂ ਹੁਨਰਮੰਦ ਕਿਰਤ ਦੁਰਲੱਭ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਗੁਆਏ ਬਿਨਾਂ ਭੰਡਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ — ਇਸ ਲਈ ਅੰਡਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ perishables, ਅਤੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵੇਲੇ ਹੋਟਲ ਦੇ ਕਮਰਿਆਂ ਦੀ supply inelastic ਹੁੰਦੀ ਹੈ (Es < 1)। ਲੰਮੀ ਅਵਧੀ, ਬਹੁਤੇ ਉਤਪਾਦਕ, ਘੱਟ entry barriers, ਵਾਧੂ (spare) ਸਮਰੱਥਾ, ਆਸਾਨ ਭੰਡਾਰਨ, ਅਤੇ factors ਦੇ ਸੌਖੇ ਬਦਲਾਅ (substitution) ਅਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ (mobility) ਨਾਲ ਇਹ ਵੱਧ elastic ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q4, Q12, Q19	PYQ 2019-May, 2023-Jun; MTP 2025-Jan S2	3.5.2, pp. 2.85 – 2.86
3.5.9	*ਵਿਸ਼ਾ 3.1 ਵੇਖੋ: ਜੋ ਵਸਤਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ substitutes ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੱਕੀ ਦੀ demand ਵਧਣ ਨਾਲ inputs ਕਣਕ ਤੋਂ ਹਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਕਣਕ ਦੀ supply ਘਟਦੀ ਹੈ।*	Q18	MTP 2025-Jan S2	3.1 (ii), p. 2.75

ਵਿਸ਼ਾ 3.6 Equilibrium Price

5 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 4 · RTP – · MTP 2

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.6.1	Equilibrium price, demand ਅਤੇ supply ਦੇ ਕਾਟ-ਬਿੰਦੂ (intersection) ਨਾਲ ਤੈਅ ਹੁੰਦੀ ਹੈ: quantity demanded, quantity supplied ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਕੋਈ ਅਣਵਿਕਿਆ stock ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ excess demand। ਇਸ ਨੂੰ market equilibrium ਜਾਂ market clearing price ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ excess supply, price ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਧੱਕਦੀ ਹੈ; ਇਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ excess demand ਇਸ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਧੱਕਦੀ ਹੈ।	Q3	PYQ 2023-Dec	3.6, p. 2.87
3.6.2	Algebraic equilibrium: Qd = Qs ਰੱਖ ਕੇ P ਪਤਾ ਕਰੋ, ਫਿਰ Q (12 − 2P = 3 + P → P = 3, Q = 6)।	Q5	MTP 2025-Apr S1, 2025-Dec S1	3.6, p. 2.87
3.6.3	Producer surplus ਉਹ ਲਾਭ ਹੈ ਜੋ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਵੇਚ ਕੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਇਹ ਉਦੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ market price ਉਸ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ price ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਕ supply ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ — supply curve ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਅਤੇ price line ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ।	Q2	PYQ 2022-Dec	3.6.1, p. 2.88
3.6.4	ਜਦੋਂ demand ਘਟਦੀ ਹੈ ਅਤੇ supply ਵਧਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ equilibrium price ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘਟਦੀ ਹੈ (ਦੋਵੇਂ shifts ਇਸ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਧੱਕਦੇ ਹਨ) ਪਰ quantity ਉੱਤੇ ਅਸਰ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ (shifts, quantity ਨੂੰ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ)।	Q4 (+ 3.4 Q6)	PYQ 2026-Jan; MTP 2026-Apr S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ)
3.6.5	Short-run price ਨੂੰ market price ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ (ICAI ਦਾ keyed answer)। SM, equilibrium price ਨੂੰ 'market equilibrium' ਜਾਂ 'market clearing price' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, short-run price ਨਹੀਂ।	Q1	PYQ 2018-May	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ)

ਭਾਗ B — ਅਧਿਆਇ 2 One-liner ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)

ਦੁਹਰਾਅ ਹਟਾ ਕੇ, Study Material ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ। ਪੂਰਾ ਪਾਠ, Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ SM ਪੰਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਭਾਗ A ਦੀ ਕਤਾਰ (ਜਾਂ ਕਤਾਰਾਂ) ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਸੇ 'ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ' ਉੱਤੇ click ਕਰੋ। ਸਿਰਫ਼ ★★★ ਕਤਾਰਾਂ ਹੀ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ICAI ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਲਗਭਗ 57% ਹਿੱਸਾ ਸਮੇਟ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕਾਈ 1 — Law of Demand and Elasticity of Demand

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	Business firms ਨੂੰ ਆਪਣੇ products ਦੀ demand ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।	★	1.0.1
2	Demand = ਉਹ ਮਾਤਰਾ ਜੋ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਇੱਕ ਦਿੱਤੀ ਅਵਧੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ prices ਉੱਤੇ ਖ਼ਰੀਦਣ ਲਈ ਇੱਛੁਕ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ — ਸਿਰਫ਼ ਇੱਛਾ (desire) ਤੋਂ ਵੱਧ।	★	1.0.2
3	Effective demand = ਇੱਛਾ (desire) + ਖ਼ਰੀਦਣ ਦੇ ਸਾਧਨ + ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤਣ ਦੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ (unlimited wants ਇਸ ਦਾ ਤੱਤ ਨਹੀਂ)।	★★	1.0.3, 1.1.18
4	ਨਿਰਧਾਰਕ: ਆਪਣੀ price, ਸਬੰਧਤ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ prices, disposable income, ਰੁਚੀਆਂ (tastes), expectations, ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਉਮਰ-ਬਣਤਰ, national income ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵੰਡ, credit ਅਤੇ ਵਿਆਜ, ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀ — cost of production ਨਹੀਂ ।	★★	1.1.1, 1.1.12
5	Ceteris paribus = ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਾਨ ਰਹਿਣ 'ਤੇ (other things being equal)।	★	1.1.2
6	ਸਬੰਧਤ ਵਸਤਾਂ (related goods): ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ — complements ਅਤੇ substitutes।	★	1.1.3
7	Complements (ਇਕੱਠੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ — car ਅਤੇ petrol, computer ਅਤੇ software): demand ਬਨਾਮ complement ਦੀ price = ਉਲਟ (inverse)।	★★	1.1.4
8	Substitutes (ਇੱਕ ਦੀ ਥਾਂ ਦੂਜੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ — ਚਾਹ ਅਤੇ coffee): demand ਬਨਾਮ substitute ਦੀ price = ਸਿੱਧਾ (direct)।	★★	1.1.5
9	Normal goods: ਆਮਦਨ ਨਾਲ demand ਵਧਦੀ ਹੈ; inferior goods: demand ਆਮਦਨ ਦੇ ਇੱਕ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਹੀ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਘਟਦੀ ਹੈ।	★	1.1.6, 1.1.7
10	Demonstration effect — James Duesenberry — ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਖਪਤ ਦੀ ਨਕਲ।	★★	1.1.8, 1.2.6
11	Bandwagon: ਦੂਜੇ ਖ਼ਰੀਦਦੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ demand ਵਧਦੀ ਹੈ (share market ਵਿੱਚ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ)।	★★	1.1.9
12	**Snob: ਦੂਜੇ ਖ਼ਰੀਦਦੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ demand ਘਟਦੀ ਹੈ (ਨਿਵੇਕਲਾਪਣ; ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਖਪਤ ਦਾ function)।**	★★★	1.1.10
13	Veblen: ਰੁਤਬਾ ਚਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਅਮੀਰ, conspicuous consumption; price ਦਾ function।	★★	1.1.11, 1.0.4
14	Demand function Qx = f(Px, Y, Pr); ਗ਼ੈਰ-ਸਬੰਧਤ ਵਸਤਾਂ ਦੀਆਂ prices ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ।	★	1.2.1
15	Q = k/P ਇੱਕ rectangular hyperbola ਹੈ → ਹਰ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ Ep = 1।	★	1.2.2
16	**Law of demand (Marshall): price–quantity ਦਾ ਉਲਟ (inverse) ਸਬੰਧ, ceteris paribus।**	★★★	1.3.1, 1.3.2, 1.3.16
17	Demand curve ਦਾ slope = −ΔP/ΔQ।	★	1.1.15
18	Market demand = individual demands ਦਾ horizontal summation।	★	1.3.3, 1.2.4

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
19	Price effect = substitution effect + income effect (Hicks ਅਤੇ Allen); Marshall → diminishing marginal utility।	★★	1.3.4, 1.3.1
20	**Substitution effect: relative price ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ; price ਘਟਣ 'ਤੇ ਸਦਾ ਧਨਾਤਮਕ; ਨੇੜਲੇ substitutes, ਘੱਟ switching cost ਅਤੇ ਘੱਟ ਅਸੁਵਿਧਾ ਨਾਲ ਵੱਧ ਤਾਕਤਵਰ।**	★★★	1.3.5, 1.3.6, 1.1.14
21	Income effect = real income ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਕਾਰਨ demand ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ।	★	1.3.7, 1.4.2
22	Inferior goods: income effect, substitution effect ਦੇ ਉਲਟ; ਰਿਣਾਤਮਕ IE > SE → ਨਿਯਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ (Giffen paradox)।	★★	1.3.8
23	Demand curve ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਕਿਉਂ ਢਲਦਾ ਹੈ: price effect, diminishing MU, ਨਵੇਂ ਖਪਤਕਾਰ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਤੋਂ।	★	1.3.9, 1.2.3
24	**ਅਪਵਾਦ (exceptions): conspicuous goods, Giffen goods, conspicuous necessities, price expectations, ਅਧੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ / ਤਰਕਹੀਣਤਾ (irrationality), necessaries, speculative goods।**	★★★	1.3.10, 1.2.5
25	Conspicuous (prestige) goods: Veblen effect → ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਢਲਦਾ demand curve।	★★	1.3.11
26	**Giffen: inferior, ਕੋਈ ਨੇੜਲਾ substitute ਨਹੀਂ, budget ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ, ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਢਲਦਾ curve (ਬਾਜਰਾ); ਸਾਰੀਆਂ Giffen goods inferior ਹਨ, ਪਰ ਹਰ inferior good Giffen ਨਹੀਂ।**	★★★	1.3.12, 1.3.13
27	Conspicuous necessities: TV, refrigerator, AC — prices ਵਧਣ ਨਾਲ demand ਨਹੀਂ ਘਟਦੀ।	★	1.3.14
28	**Expansion = price ਘਟੇ → ਵੱਧ ਮਾਤਰਾ ਦੀ demand (ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ movement); contraction = price ਵਧੇ → ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਦੀ demand (ਉੱਪਰ ਵੱਲ movement)।**	★★★	1.4.1
29	Non-price ਕਾਰਕ curve ਨੂੰ shift ਕਰਦੇ ਹਨ: ਸੱਜੇ = demand ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ (increase in demand), ਖੱਬੇ = demand ਵਿੱਚ ਕਮੀ (decrease in demand)।	★★	1.4.3, 1.3.15, 1.1.16
30	ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ shift: complement ਦੀ price ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ, substitute ਦੀ price ਵਿੱਚ ਕਮੀ, price ਘਟਣ ਦੀ ਉਮੀਦ, ਘੱਟ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ, ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਕਮੀ (normal goods)।	★	1.4.4
31	Curve ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ movement = quantity demanded ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ (ਆਪਣੀ price); shift = demand ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ (ਹੋਰ ਕਾਰਕ)।	★★	1.4.5, 1.1.17
32	Elasticity = Q ਵਿੱਚ % ਬਦਲਾਅ ÷ ਕਿਸੇ ਨਿਰਧਾਰਕ ਵਿੱਚ % ਬਦਲਾਅ; ਇਕੱਲੇ 'elasticity' ਦਾ ਅਰਥ = price elasticity।	★★	1.5.1
33	PED = (ΔQ/ΔP) × (P/Q) ਮੂਲ (original) ਅਧਾਰ ਉੱਤੇ; ਚਿੰਨ੍ਹ ਰਿਣਾਤਮਕ, magnitude ਪੜ੍ਹੋ।	★★	1.5.2
34	**ਨਵੀਂ Q: ΔQ = Ep × Q × ΔP/P; ਨਵੀਂ P: %ΔP = %ΔQ ÷ Ep।**	★★★	1.5.3, 1.5.4
35	Point elasticity: ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟਾ (infinitesimal) ਬਦਲਾਅ; −(dq/dp) × (p/q) = price–quantity ratio × slope ਦਾ reciprocal; Q = a − bP → dQ/dP = −b।	★★	1.5.5, 1.5.6
36	Linear curve: ਹੇਠਲਾ ÷ ਉੱਪਰਲਾ segment; ਮੱਧ-ਬਿੰਦੂ 1, price-axis ਵਾਲਾ ਸਿਰਾ ∞, quantity-axis ਵਾਲਾ ਸਿਰਾ 0।	★★	1.5.7
37	**Arc: ਦੋ ਬਿੰਦੂ, ਵੱਡੇ ਬਦਲਾਅ, ਔਸਤ ਅਧਾਰ — (Q2−Q1)/(Q2+Q1) × (P2+P1)/(P2−P1), ਚਿੰਨ੍ਹ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।**	★★★	1.5.8, 1.5.9, 1.2.8

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
38	**ਮੁੱਲ 0 ਤੋਂ ∞ ਤੱਕ: 0 ਲੰਬਕਾਰੀ (vertical); < 1 ਢਲਵਾਂ (steep); 1 rectangular hyperbola; > 1 ਚਪਟਾ (flat)।**	★★★	1.5.10, 1.5.11, 1.5.12, 1.5.14
39	Ep = ∞: price ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਖਿਤਿਜੀ (horizontal), vertical axis ਨੂੰ ਛੂੰਹਦਾ — perfect competition।	★★	1.5.13, 1.3.17
40	**TR = P × Q; elastic: price ਵਧੇ → TR ਘਟੇ; unitary: TR ਉਹੀ; inelastic: price ਵਧੇ → TR ਵਧੇ।**	★★★	1.5.15, 1.5.16
41	**PED ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਕ: substitutes, budget ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ (ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ → ਵੱਧ elastic), luxury ਬਨਾਮ necessity, ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ, ਸਮਾਂ, ਆਦਤਾਂ, tied demand, price range, ਛੋਟੇ complements।**	★★★	1.5.17, 1.4.7
42	**ਆਦਤਨ ਖਪਤ ਅਤੇ necessities (ਲੂਣ, ਦਵਾਈ, ਸਬਜ਼ੀਆਂ) → inelastic; ਗਹਿਣੇ → elastic।**	★★★	1.5.18, 1.5.19
43	ਵੱਧ elastic demand → tax ਦਾ ਵੱਧ ਭਾਰ ਵਿਕਰੇਤਾ ਉੱਤੇ; ਸਰਕਾਰਾਂ revenue ਲਈ inelastic ਵਸਤਾਂ ਉੱਤੇ tax ਲਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਭਾਰੀ taxes ਖਪਤ ਤਾਂ ਹੀ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੇ ed > 1।	★★	1.5.20, 1.3.19, 1.6.5
44	Income elasticity = Q ਵਿੱਚ % ਬਦਲਾਅ ÷ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ % ਬਦਲਾਅ।	★★	1.6.1
45	**Ei > 1 ਹੋਵੇ ਤਾਂ luxury; 0 < Ei < 1 ਹੋਵੇ ਤਾਂ necessity (normal); Ei < 0 ਹੋਵੇ ਤਾਂ inferior।**	★★★	1.6.2, 1.6.3, 1.4.8, 1.5.22
46	Income elasticity ਥੋੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ (short ਅਤੇ long run) ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ)।	★	1.6.4
47	Cross demand: substitutes ਲਈ cross-demand curve ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਢਲਦਾ ਹੈ।	★	1.7.1
48	**Ec = Qx ਵਿੱਚ % ਬਦਲਾਅ ÷ Py ਵਿੱਚ % ਬਦਲਾਅ — ਚਿੰਨ੍ਹ (sign) ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ।**	★★★	1.7.3, 1.5.23, 1.2.9
49	**Substitutes: Ec ਧਨਾਤਮਕ (perfect substitutes ∞); ਗ਼ੈਰ-ਸਬੰਧਤ ਵਸਤਾਂ: 0।**	★★★	1.7.4, 1.7.5
50	Complements: Ec ਰਿਣਾਤਮਕ (0 ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘੱਟ = ਕਮਜ਼ੋਰ; ਬਹੁਤ ਰਿਣਾਤਮਕ = ਮਜ਼ਬੂਤ); blazer ਅਤੇ jacket complements ਨਹੀਂ ਹਨ।	★★	1.7.6, 1.7.2
51	ਅਨੁਮਾਨ: Qx ਵਿੱਚ % ਬਦਲਾਅ = Ec × Py ਵਿੱਚ % ਬਦਲਾਅ।	★	1.7.7, 1.8.4
52	**Advertisement elasticity = Qd ਵਿੱਚ % ਬਦਲਾਅ ÷ ad spend ਵਿੱਚ % ਬਦਲਾਅ; ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਨਾਤਮਕ, 0 ਤੋਂ ∞; > 1 = demand, ad spend ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੈ।**	★★★	1.8.1, 1.8.2, 1.8.3
53	**ਇਸ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਬਾਹਰ: consumer equilibrium, IC properties, cardinal approach (ਇਕਾਈ 2); supply ਅਤੇ cost (ਇਕਾਈ 3); AR = demand curve (ਅਧਿਆਇ 4); multiplier (National Income); direct ਬਨਾਮ derived demand; comforts।**	★★★	1.1.13, 1.5.24, 1.3.18, 1.5.25, 1.2.7, 1.4.6

ਇਕਾਈ 2 — ਖਪਤਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Consumer Behaviour)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	Utility = ਲੋੜ-ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ; ਸਾਪੇਖ, ਵਿਅਕਤੀਗਤ — ਵਿਅਕਤੀ, ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਥਾਂ ਨਾਲ ਬਦਲਦੀ ਹੈ।	★	2.0.1
2	ਲੋੜਾਂ (wants): necessaries · comforts · luxuries; comforts, necessaries ਅਤੇ luxuries ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹਨ।	★	2.1.1
3	**TU = ∑MU; MU = TUn − TUn−1 = TU ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ; ਪਹਿਲੀ ਇਕਾਈ ਉੱਤੇ TU = MU।**	★★★	2.2.1, 2.3.4

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
4	MU ਘਟਦੀ ਪਰ +ve → TU ਘਟਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਦੀ; MU = 0 → TU ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ (satiation); MU −ve → TU ਘਟਦੀ।	★★	2.2.2
5	Law of DMU: ਹਰ ਵਾਧੂ ਇਕਾਈ ਘੱਟ ਜੋੜਦੀ ਹੈ; MU (TU ਨਹੀਂ) ਘਟਦੀ ਹੈ; ਪਹਿਲੀ ਇਕਾਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਿੰਦੀ ਹੈ; ਹਰ ਲੋੜ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋਣਯੋਗ (satiable) ਹੈ।	★	2.3.1
6	Utility ਨੂੰ utils ਵਿੱਚ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; MU analysis cardinal ਹੈ।	★	2.3.2
7	DMU ਦੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ: ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ standard ਇਕਾਈਆਂ · ਆਦਤ, ਰੁਚੀ, ਆਮਦਨ ਬਿਨਾਂ ਬਦਲੇ · ਲਗਾਤਾਰ ਖਪਤ · gold/cash ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ।	★	2.3.3
8	**Consumer surplus (Marshall) = ਖਪਤਕਾਰ ਜਿੰਨਾ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ − ਜਿੰਨਾ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ (ਸਾਰੀਆਂ discounts ਘਟਾ ਕੇ)।**	★★★	2.4.1, 2.4.2
9	**CS, law of DMU ਤੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ; MU = price ਹੋਣ ਤੱਕ ਖ਼ਰੀਦਦਾ ਹੈ; ਹਾਸ਼ੀਏ (marginal) ਵਾਲੀ ਇਕਾਈ ਉੱਤੇ surplus ਸਿਫ਼ਰ।**	★★★	2.4.3, 2.3.5, 2.2.4
10	CS ↔ demand curve; demand curve ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਅਤੇ price line ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਦਾ ਤਿਕੋਣਾ ਖੇਤਰ।	★	2.4.4
11	ਕੀਮਤ (price) ↑ → CS ↓; ਕੀਮਤ ↓ → CS ↑।	★★	2.4.5
12	CS ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ: ਸਹੀ-ਸਹੀ ਮਾਪਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ · necessaries ਲਈ ਅਨੰਤ · substitutes ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ।	★	2.4.6
13	IC analysis = ਤਰਜੀਹਾਂ (preferences) ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ordinal approach; Hicks ਅਤੇ Allen।	★★	2.5.1
14	'More is better' (non-satiation) ਦਾ ਅਰਥ = monotonic preferences।	★	2.5.2
15	IC = ਬਰਾਬਰ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸੰਜੋਗ (iso-utility); ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਢਲਦਾ ਹੈ।	★★	2.5.3
16	MRS = ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਸਥਿਰ ਰੱਖਦਿਆਂ X ਦਾ Y ਨਾਲ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਦਰ = ΔY/ΔX = MUx/MUy; ਘਟਦਾ ਹੈ → convex IC।	★★	2.5.4
17	**IC ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ: ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਢਲਦਾ · convex · ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਕੱਟਦੇ · ਉੱਚਾ = ਬਿਹਤਰ · axes ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੂੰਹਦਾ।**	★★★	2.5.5
18	**Perfect substitutes → ਸਿੱਧੀ ਰੇਖਾ; perfect complements → L-shaped (ਸਮਕੋਣ ਮੋੜ)।**	★★★	2.5.6
19	Budget line = price line; ਅੰਦਰ (K) = ਘੱਟ ਖ਼ਰਚ (underspending); ਬਾਹਰ (H) = ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ (unattainable)।	★★	2.5.7
20	Intercept = ਆਮਦਨ ÷ price; slope = Px/Py (relative prices)।	★★	2.5.8, 2.5.9
21	Budget line ਦੇ shifts: ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ → ਸਮਾਨਾਂਤਰ (parallel); ਇੱਕ price ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ → ਉਸ axis ਉੱਤੇ rotation (price ਵਧੇ ਤਾਂ ਨੀਵਾਂ IC)।	★★	2.5.10
22	**Equilibrium: price line ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ IC ਨੂੰ tangent; MRSxy = MUx/MUy = Px/Py; MUx/Px = MUy/Py।**	★★★	2.5.11, 2.5.12
23	IC ਉੱਤਮ: measurability ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ · ਕਈ ਵਸਤਾਂ · money ਦੀ ਸਥਿਰ MU ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ · income ਅਤੇ substitution effects ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਦਾ ਹੈ।	★	2.5.13

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
24	**SM ਤੋਂ ਬਾਹਰ: substitution effect = ਉਸੇ IC ਉੱਤੇ movement; inferior goods → ਰਿਣਾਤਮਕ income effect; Giffen ਦਾ Engel curve ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਢਲਦਾ ਹੈ।**	★★★	2.5.14, 2.5.15, 2.3.7

ਇਕਾਈ 3 — Supply

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	Supply = ਉਹ ਮਾਤਰਾ ਜੋ ਉਤਪਾਦਕ ਇੱਕ ਅਵਧੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ prices ਉੱਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਛੁਕ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ; ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵਿਕੀ; ਇੱਕ flow।	★★	3.0.1, 3.0.2
2	ਨਿਰਧਾਰਕ: ਆਪਣੀ price · ਸਬੰਧਤ ਵਸਤਾਂ · factor prices · technology · ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀ · competition · expectations · ਵਿਕਰੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ (consumer preferences ਨਹੀਂ)।	★	3.1.1
3	Y ਦੀ price ↑ → X ਦੀ quantity supplied ↓ (ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ substitutes)।	★	3.1.2, 3.5.9
4	Law of supply: price–quantity ਦਾ ਸਿੱਧਾ (direct) ਸਬੰਧ, ceteris paribus; ਵੱਧ price = ਵੱਧ ਮੁਨਾਫ਼ਾ।	★	3.2.1, 3.2.2
5	Supply curve ਆਪਣੀ price ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਰ ਕਾਰਕ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।	★	3.2.3
6	ਆਪਣੀ price ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ = movement: expansion (price ↑) / contraction (price ↓)।	★	3.3.1
7	ਹੋਰ ਕਾਰਕ = shift: ਸੱਜੇ = ਵਾਧਾ, ਖੱਬੇ = ਕਮੀ; ਨਵੀਆਂ firms → ਸੱਜੇ; tax, wage costs → ਖੱਬੇ।	★★	3.4.1, 3.4.2, 3.2.4
8	**Es = %ΔQs ÷ %ΔP = (Δq/Δp) × (p/q), ਮੂਲ p ਅਤੇ q; ਧਨਾਤਮਕ।**	★★★	3.5.1, 3.4.3
9	**ਮਾਪ: point Es = (dq/dp) × (p/q); arc Es = (Q2 − Q1)/(Q2 + Q1) × (P2 + P1)/(P2 − P1)।**	★★★	3.5.2, 3.5.3, 3.5.4
10	**Es = 0 → ਲੰਬਕਾਰੀ (Y-axis ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ), ਜਿਵੇਂ land; Es = ∞ → ਖਿਤਿਜੀ (X-axis ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ)।**	★★★	3.5.5, 3.5.7
11	0 < Es < 1 less elastic · Es > 1 greater elastic · Es = 1 unit (origin ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਰੇਖਾ)।	★★	3.5.6
12	Es ਘੱਟ: ਵਧਦੀਆਂ ਲਾਗਤਾਂ, ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਉਤਪਾਦਨ, ਛੋਟੀ ਅਵਧੀ, ਕੋਈ spare capacity ਨਹੀਂ, ਦੁਰਲੱਭ inputs, ਭੰਡਾਰ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ।	★★	3.5.8
13	Equilibrium: Qd = Qs; market clearing price; Qd = Qs ਨੂੰ algebra ਨਾਲ ਹੱਲ ਕਰੋ।	★★	3.6.1, 3.6.2
14	Producer surplus: ਘੱਟੋ-ਘੱਟ supply price ਤੋਂ ਉੱਪਰ price; supply curve ਤੋਂ ਉੱਪਰ, price line ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਦਾ ਖੇਤਰ।	★	3.6.3
15	Demand ↓ + supply ↑ → price ਘਟਦੀ ਹੈ, quantity ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ (SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ)।	★	3.6.4, 3.4.4
16	Short-run price = market price (ਸਿਰਫ਼ PYQ)।	★	3.6.5

ਅਧਿਆਇ 3

ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਲਾਗਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Production and Cost)

248 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · 107 one-liners · 66 revision pointers

ਭਾਗ A — Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ Study Material ਨਾਲ ਜੁੜੇ One-liners

ਇਕਾਈ 1: ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Production)

SM ਅਧਿਆਇ 3, ਇਕਾਈ 1, ਪੰਨੇ 3.2 – 3.34

ਵਿਸ਼ਾ 1.0 ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Production)

5 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 5 · RTP – · MTP –

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.0.1	Economics ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ (production) ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ utility ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਜਾਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ — matter ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ matter ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ; ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲਦਾ ਹੈ (ਤਰਖਾਣ ਲੱਕੜ ਨੂੰ ਮੇਜ਼ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ)। ਉਤਪਾਦਨ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਆਰਥਿਕ ਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜੋ inputs ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ outputs ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੀ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜਾਂ (human wants) ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕਣ।	Q1, Q4	PYQ 2018-May, 2021-Jan	1.0, p. 3.3
1.0.2	ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ goods ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ services ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ (ਡਾਕਟਰਾਂ, ਵਕੀਲਾਂ, ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਅਦਾਕਾਰਾਂ, ਨ੍ਰਿਤਕਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਉਤਪਾਦਨ ਹੈ), ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਨੇਹ ਕਰਕੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਕੰਮ, ਸਵੈ-ਇੱਛਤ ਸੇਵਾਵਾਂ (voluntary services) ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਖਪਤ ਲਈ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ goods ਸ਼ਾਮਲ **ਨਹੀਂ** ਹਨ — market ਵਿੱਚ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦਾ ਇਰਾਦਾ (intention to exchange) ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹੈ।	Q3, Q5	PYQ 2019-May, 2024-Sep	1.0, pp. 3.3 – 3.4
1.0.3	ਅਧਿਆਇ 1 ਦੇਖੋ: business ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਵਿੱਚ optimum output ਅਤੇ ਵੇਚਣ ਦੀ ਕੀਮਤ, product ਨੂੰ market ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ risks ਅਤੇ uncertainties ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ — ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ (all of these)।	Q2	PYQ 2018-Nov	SM ਅਧਿਆਇ 3 ਇਕਾਈ 1 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ)

ਵਿਸ਼ਾ 1.1 Factors of Production

41 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 38 · RTP 1 · MTP 5

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.1.1	Land, labour, capital ਅਤੇ entrepreneurial ability ਉਹ ਚਾਰ factors ਜਾਂ resources ਹਨ ਜੋ goods ਅਤੇ services ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਸੰਭਵ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ; land ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਮੁਫ਼ਤ ਦੇਣ (free gift of nature) ਹੈ, ਜਦਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਯਤਨ (human endeavour) labour, capital ਅਤੇ entrepreneurial skills ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q27	PYQ 2025-Sep	1.1, p. 3.5

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.1.2	Land ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ: free gift of nature; supply ਸਥਿਰ (fixed) ਹੈ; ਸਥਾਈ (permanent), ਮੂਲ ਅਤੇ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਾਲੀ (original and indestructible powers — Ricardo) — ਇਸ ਲਈ ਨਾਸ਼ਵਾਨ (perishable) **ਨਹੀਂ**; passive factor (active **ਨਹੀਂ**); ਭੂਗੋਲਿਕ ਅਰਥ ਵਿੱਚ immobile; ਬਹੁ-ਵਰਤੋਂ (multiple uses); heterogeneous — ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਕੋਈ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ (ਉਪਜਾਊ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ), ਇਸ ਲਈ homogeneous **ਨਹੀਂ** ।	Q2, Q11, Q14, Q16, Q21, Q24, Q37	PYQ (CPT) 2016-Dec, 2018-Nov, 2022-Jun, 2022-Dec, 2023-Jun, 2024-Jun, 2025-Jan, 2026-Sep	1.1.0, p. 3.6
1.1.3	Land ਦੀ supply ਸਥਿਰ ਹੈ: demand ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਬਦਲਾਅ ਮੌਜੂਦ land ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ supply perfectly inelastic ਹੈ (ਪਰ ਕਿਸੇ firm ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ relatively elastic)।	Q4, Q21	PYQ 2019-Nov, 2024-Jun	1.1.0 (ii), p. 3.6
1.1.4	Land ਇੱਕ passive factor ਹੈ — ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਸ ਉੱਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਯਤਨ ਨਾ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਕੁਝ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ; labour ਇੱਕ active factor ਹੈ — ਇਸ ਦੀ ਸਰਗਰਮ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ land ਅਤੇ capital ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਵੀ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਣ।	Q8	PYQ 2021-Jul	1.1.0 (iv), p. 3.6; 1.1.1, p. 3.7
1.1.5	Labour ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਜਾਂ ਸਰੀਰਕ ਮਿਹਨਤ ਹੈ ਜੋ ਆਰਥਿਕ ਇਨਾਮ (economic reward) ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਨੇਹ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ)। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ: ਮਨੁੱਖੀ ਯਤਨ; perishable (ਸਾਂਭਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ); active factor; ਮਜ਼ਦੂਰ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ (inseparable from the labourer); heterogeneous; ਹਰ labour productive ਹੋਵੇ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ; ਕਮਜ਼ੋਰ (ਮਾੜੀ) bargaining power — ਕੋਈ reserve price ਨਹੀਂ; mobile (ਭਾਵੇਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨਾਲ); labour ਦੀ supply ਦਾ ਉਸ ਦੀ demand ਮੁਤਾਬਕ ਤੇਜ਼ ਸਮਾਯੋਜਨ (rapid adjustment) **ਨਹੀਂ** ਹੁੰਦਾ।	Q18, Q33, Q36	PYQ 2023-Dec, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S1	1.1.1, pp. 3.6 – 3.8
1.1.6	ਮਜ਼ਦੂਰ ਦੀ ਕੰਮ ਦੇ ਘੰਟਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਹਲ (leisure) ਦੇ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਚੋਣ labour ਦੀ supply curve ਨੂੰ backward-bending ਆਕਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ: ਉਜਰਤ ਵਧਣ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਵੱਧ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਮਦਨ ਦੇ ਇੱਕ ਇੱਛਤ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਵੱਧ ਪੈਸੇ ਦੀ ਥਾਂ ਵੱਧ ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਵਿਹਲ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।	Q35	MTP 2026-Apr S2	1.1.1, p. 3.8
1.1.7	Capital ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਦੌਲਤ (wealth) ਦਾ ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜੋ ਦੌਲਤ ਦੇ ਅਗਲੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — 'produced means of production' ਜਾਂ 'man-made instruments of production'; ਇਹ ਇੱਕ stock concept ਹੈ ਜੋ ਆਮਦਨ ਦਾ flow ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ (land ਅਤੇ labour ਤੋਂ ਉਲਟ) primary factor ਨਹੀਂ ਹੈ।	Q32	PYQ 2026-May	1.1.2, p. 3.8

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.1.8	Capital ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ: Fixed — ਟਿਕਾਊ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ (ਸੰਦ, ਮਸ਼ੀਨਾਂ); Circulating — ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਇੱਕੋ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ (ਬੀਜ, ਬਾਲਣ, ਕੱਚਾ ਮਾਲ); Real — ਭੌਤਿਕ goods; Human — ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ; Tangible ਬਨਾਮ Intangible (ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਲਾਭ ਜੋ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ: copyrights, goodwill, patent rights); Individual — ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ; Social — ਸਮੁੱਚੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ (ਸੜਕਾਂ, ਪੁਲ)।	Q20, Q25, Q29, Q34, Q38	PYQ 2024-Jun, 2025-May, 2026-Jan, 2026-Sep; RTP 2026-May; MTP 2025-May S2	1.1.2, pp. 3.8 – 3.9
1.1.9	Entrepreneur land, labour ਅਤੇ capital ਨੂੰ ਜੁਟਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ risks ਸਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਜ (functions): (i) business enterprise ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਅਤੇ resource co-ordination (ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁੱਖ); (ii) risk ਜਾਂ uncertainty bearing; (iii) innovations। ਰੋਜ਼ਮੱਰਾ ਦਾ organisation ਅਤੇ management — ਜਿਵੇਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ — manager ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, entrepreneur ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਾਰਜ **ਨਹੀਂ** ।	Q9, Q30, Q39	PYQ 2021-Jul, 2026-Jan, 2026-Sep	1.1.3, pp. 3.10 – 3.11
1.1.10	Profit entrepreneur ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਅਤੇ risk-taking ਦਾ ਇਨਾਮ ਹੈ — hired factors ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਠੇਕਾਗਤ ਇਨਾਮ (labour ਨੂੰ wages, land ਲਈ rent, capital ਉੱਤੇ interest) ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਚਿਆ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ surplus; ਉਹ profits ਕਮਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ losses ਵੀ ਝੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।	Q12	PYQ 2022-Jun	1.1.3 (i), p. 3.11
1.1.11	Risk bearing entrepreneur ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਹੈ: ਲਗਭਗ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਤਨਖ਼ਾਹਦਾਰ managers ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ risk bearing ਨਹੀਂ। Frank Knight: profit uncertainties (ਉਹ risks ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੀਮਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ) ਸਹਿਣ ਦਾ ਇਨਾਮ ਹੈ।	Q23	MTP 2024-Dec S1	1.1.3 (ii), pp. 3.11 – 3.12
1.1.12	Innovative entrepreneurship (innovation theory) Schumpeter ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ: entrepreneur ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਜ ਲਗਾਤਾਰ innovations ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ — ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਕਾਢ ਦੀ ਵਪਾਰਕ ਵਰਤੋਂ (ਨਵੇਂ products, processes, ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਦੇ ਸਰੋਤ, technology, business models, markets)।	Q5, Q15, Q17, Q23	PYQ 2020-Nov (×2), 2023-Jun, 2023-Dec; MTP 2024-Dec S1	1.1.3 (iii), p. 3.12
1.1.13	Enterprise ਦੇ ਪੰਜ ਉਦੇਸ਼: Organic, Economic, Social, Human, National। Organic = ਟਿਕੇ ਰਹਿਣ (survive) ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉਦੇਸ਼ — enterprise ਤਾਂ ਹੀ ਟਿਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਕਰ ਸਕੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਾਗਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ — ਅਤੇ, ਟਿਕੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, growth ਅਤੇ expansion।	Q26, Q41	PYQ 2025-May, 2026-Sep	1.1.3, pp. 3.12 – 3.13
1.1.14	Accounting profit ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ explicit costs ਘਟਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ; economic profit ਵਿੱਚੋਂ explicit **ਅਤੇ** implicit costs (ਆਪਣੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੇ factors ਦੀ opportunity cost) ਦੋਵੇਂ ਘਟਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ economic profit ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ accounting profit ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q19	PYQ 2023-Dec	1.1.3, p. 3.14

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.1.15	Human objectives ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ (job contents) ਨੂੰ ਦਿਲਚਸਪ ਅਤੇ ਚੁਣੌਤੀਪੂਰਨ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ (ਨਾਲ ਹੀ fair deal, ਨਵੇਂ ਹੁਨਰ, ਫ਼ੈਸਲੇ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰੀ); National objectives ਵਿੱਚ skill formation ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਲਈ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ apprentices ਵਜੋਂ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ (ਨਾਲ ਹੀ ਬਰਾਬਰ ਮੌਕੇ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤਰਜੀਹਾਂ, ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ)।	Q31, Q40	PYQ 2026-May, 2026-Sep	1.1.3, pp. 3.15 – 3.16
1.1.16	Market ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ enterprise 4 P's ਬਾਰੇ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ — Product, Promotion, Price ਅਤੇ Place।	Q28	PYQ 2025-Sep	1.1.3 (Marketing ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ — Problems relating to marketing), p. 3.19
1.1.17	*ਵਿਸ਼ਾ 1.2 ਦੇਖੋ: AP = MP ਸਿਰਫ਼ ਉੱਥੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ AP ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਤਮ ਉੱਤੇ ਹੋਵੇ; MP ਦੇ ਅਧਿਕਤਮ (point of inflexion) ਉੱਤੇ AP ਅਜੇ ਵੀ MP ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਇਸ ਲਈ 'when MP is maximum, AP equals MP' ਗ਼ਲਤ ਕਥਨ ਹੈ।*	Q10	PYQ 2021-Dec	1.2.1, pp. 3.23 – 3.25
1.1.18	Profit-maximising output ਉੱਥੇ ਹੈ ਜਿੱਥੇ MR = MC (ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ 'output maximised' ਦਾ ਅਰਥ profit-maximising output ਹੈ)।	Q13	PYQ 2022-Jun	SM ਅਧਿਆਇ 3 ਇਕਾਈ 1 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ); ਦੇਖੋ SM ਅਧਿਆਇ 4, p. 4.31
1.1.19	Economies of large-scale production ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ — internal ਅਤੇ external।	Q7	PYQ 2021-Jan	SM ਅਧਿਆਇ 3 ਇਕਾਈ 1 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ); ਦੇਖੋ SM ਇਕਾਈ 2, 2.4, p. 3.48
1.1.20	Disguised unemployment: ਵਾਧੂ ਕਾਮੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ marginal productivity ਸਿਫ਼ਰ ਜਾਂ ਲਗਭਗ ਸਿਫ਼ਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਨਾਲ total output ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।	Q3	PYQ 2019-May	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ)
1.1.21	Consumption ਸਾਰੀਆਂ ਉਤਪਾਦਨ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ — goods ਅਤੇ services ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ (ICAI ਦਾ keyed answer)।	Q6	PYQ 2020-Nov	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ)
1.1.22	Long run ਵਿੱਚ labour supply ਘਟਣ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ (productive capacity) ਘਟਦੀ ਹੈ: output ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ aggregate price level ਵਧਦਾ ਹੈ।	Q1	PYQ 2018-May	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ)
1.1.23	Investment multiplier k = ΔY/ΔI = 1/(1 – MPC), ਇਸ ਲਈ MPC = 1 – 1/k; ΔI = ₹600 cr ਅਤੇ ΔY = ₹1,800 cr ਹੋਵੇ ਤਾਂ k = 3 ਅਤੇ MPC = 2/3 — 'None of these'।	Q22	MTP 2024-Aug	SM ਅਧਿਆਇ 3 ਇਕਾਈ 1 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 1.2 Production Function

65 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 62 · RTP 1 · MTP 18

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.2.1	Production function = inputs ਅਤੇ output ਵਿਚਕਾਰ ਤਕਨੀਕੀ (technical/technological) ਸਬੰਧ, Q = f(a, b, c, d ... n)। Samuelson: ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ output ਦੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਉਸ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ input ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ — ਤਕਨੀਕੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸਥਿਤੀ ਹੇਠ inputs ਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ output; ਇਸ ਨੂੰ output ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਮਾਤਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ inputs ਦੀਆਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਵਜੋਂ ਵੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।	Q13, Q25, Q44, Q47, Q59, Q62	PYQ 2020-Nov (×2), 2023-Jun, 2025-Jan, 2025-May, 2026-May; MTP 2025-Dec S1	1.2, p. 3.20; Summary, p. 3.33
1.2.2	Short run: ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ input ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਬਿਨਾਂ ਬਦਲੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ (capital fixed ਹੁੰਦਾ ਹੈ); long run: ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਰੇ factors variable ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਭੇਦ calendar time ਦਾ ਮਾਪ ਨਹੀਂ ਹੈ।	Q54	PYQ 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2	1.2, p. 3.21
1.2.3	Cobb-Douglas (Paul H. Douglas ਅਤੇ C.W. Cobb, USA) ਸਮੁੱਚੇ ਅਮਰੀਕੀ manufacturing ਲਈ ਇੱਕ statistical production function ਹੈ: output manufacturing production ਹੈ ਅਤੇ inputs labour ਅਤੇ capital ਹਨ। Q = K·L^a·C^(1–a), ਜਿੱਥੇ L = labour, C = capital, K ਅਤੇ a = positive constants। Manufacturing production ਦੇ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ labour ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਲਗਭਗ 3/4 ਅਤੇ capital ਦਾ ਲਗਭਗ 1/4 ਸੀ।	Q16, Q41, Q55	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2025-Jan, 2025-Sep	1.2.0, pp. 3.21 – 3.22
1.2.4	ਇੱਕ variable input (labour) ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ inputs fixed ਹੋਣ ਤੇ, ਇਸ ਨਿਯਮ ਨੂੰ law of variable proportions, law of returns to a variable input ਜਾਂ law of diminishing returns ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ; ਇਹ ਸਿਰਫ਼ short run ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ factors ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਬਦਲੇ ਜਾ ਸਕਦੇ) — long run ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ।	Q4, Q18, Q20, Q33	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2022-Jun, 2024-Sep	1.2.1, pp. 3.22, 3.24; Summary, p. 3.33
1.2.5	Marginal product = variable factor ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀ ਇਕਾਈ ਬਦਲਾਅ ਨਾਲ total product ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ — ਬਾਕੀ inputs ਬਿਨਾਂ ਬਦਲੇ, variable input ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਇਕਾਈ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ ਵਾਧੂ output: MPn = TPn – TPn–1 (ਗ੍ਰਾਫ਼ ਵਿੱਚ, TP curve ਦੀ slope)।	Q15, Q22, Q37	PYQ 2018-May, 2019-Nov, 2021-Jan, 2022-Dec; RTP 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.2.1, p. 3.23
1.2.6	Product-schedule numericals: MPn = TPn – TPn–1; TPn = TPn–1 + MPn (TP = MPs ਦਾ ਜੋੜ); AP = TP ÷ variable factor ਦੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ, ਇਸ ਲਈ TP = AP × ਇਕਾਈਆਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰੀ schedule ਭਰੋ, ਫਿਰ ਉੱਤਰ ਪੜ੍ਹੋ। Diminishing marginal returns ਉਦੋਂ ਦਿਸਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ TP ਲਗਾਤਾਰ ਛੋਟੇ ਹੁੰਦੇ ਵਾਧਿਆਂ ਨਾਲ ਵਧਦਾ ਹੈ (50, 90, 120, 140 → MP 50, 40, 30, 20)।	Q9, Q10, Q11, Q12, Q28, Q29, Q30, Q39, Q40, Q42, Q43, Q51, Q52, Q53	PYQ 2019-Nov (×4), 2024-Jun (×3), 2024-Sep (×2), 2025-Jan (×3), 2025-Sep (×3)	1.2.1, p. 3.23 (Table 1)
1.2.7	AP–MP ਸਬੰਧ: ਜਦੋਂ AP ਵਧਦਾ ਹੈ, MP AP ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਜਦੋਂ AP ਅਧਿਕਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, MP AP ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (MP curve AP curve ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਅਧਿਕਤਮ ਉੱਤੇ ਕੱਟਦਾ ਹੈ); ਜਦੋਂ AP ਘਟਦਾ ਹੈ, MP AP ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q17, Q50 (+ 1.1 Q10)	PYQ 2019-May, 2021-Jan, 2021-Dec, 2025-May, 2025-Sep	1.2.1, pp. 3.23 – 3.24

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.2.8	Law of variable proportions ਦੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ (assumptions): technology ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਬਦਲੇ; ਕੁਝ inputs fixed ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਜਿੱਥੇ factors fixed proportions ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਰਤਣੇ ਪੈਣ ਉੱਥੇ ਇਹ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ; ਸਿਰਫ਼ ਭੌਤਿਕ inputs ਅਤੇ outputs ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (profitability ਨਹੀਂ)। 'All units of the variable factor are different' ਇੱਕ assumption **ਨਹੀਂ** ਹੈ।	Q45	MTP 2025-Jan S2	1.2.1, p. 3.24
1.2.9	TP curve ਦੇ point of inflexion ਉੱਤੇ MP ਅਧਿਕਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ TP ਵਧਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਘਟਦੀ ਦਰ ਨਾਲ — TP curve ਚਪਟਾ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ diminishing marginal returns ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (MP ਘਟਦਾ ਹੈ ਪਰ positive ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; MP, AP ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹੈ)।	Q2, Q14, Q38, Q46, Q56	PYQ 2018-May, 2020-Nov, 2025-Sep; MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	1.2.1 (ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ — Stage 1), pp. 3.24 – 3.25
1.2.10	ਤਿੰਨ ਪੜਾਅ (stages) — increasing, diminishing ਅਤੇ negative returns। ਪੜਾਅ 1: AP ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦਾ ਹੈ, MP > AP, ਇਹ ਉੱਥੇ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ AP ਅਧਿਕਤਮ ਹੈ। ਪੜਾਅ 2: TP ਘਟਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਤਮ ਤੱਕ ਵਧਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ; AP ਅਤੇ MP ਦੋਵੇਂ ਘਟਦੇ ਪਰ positive; ਜਿੱਥੇ TP ਅਧਿਕਤਮ ਹੈ ਉੱਥੇ MP = 0। ਪੜਾਅ 3: TP ਘਟਦਾ ਹੈ, MP negative ਹੈ, AP ਘਟਦਾ ਹੈ (MP ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ AP ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ)।	Q19, Q24, Q48, Q58, Q60, Q61, Q65	PYQ 2022-Jun (×2), 2023-Jun, 2025-May, 2026-Jan, 2026-May, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S1	1.2.1, pp. 3.25 – 3.27
1.2.11	Increasing returns ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ: fixed factor ਦੀ ਪੂਰੀ (ਬਿਹਤਰ) ਵਰਤੋਂ, fixed factor ਦੀ indivisibility, ਅਤੇ variable factor ਦੀ ਵੱਧ ਕੁਸ਼ਲਤਾ (division of labour, specialisation); diminishing returns ਇਸ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ variable factor ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ fixed factor ਨਾਕਾਫ਼ੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਅਤੇ imperfect substitutability) — 'limitation of the fixed factor' diminishing returns ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, increasing returns ਦੀ ਨਹੀਂ।	Q31	MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	1.2.1, pp. 3.25 – 3.26
1.2.12	ਇੱਕ rational producer ਹਮੇਸ਼ਾ ਪੜਾਅ 2 ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਪੜਾਅ 1 ਅਤੇ 3 'economic absurdity' ਦੇ ਪੜਾਅ ਹਨ — ਪੜਾਅ 3 ਵਿੱਚ variable factor ਦਾ MP negative ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਪੜਾਅ 1 ਵਿੱਚ fixed factor ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ।	Q35, Q58	PYQ 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	1.2.1, p. 3.27
1.2.13	Theory of production ਵਿੱਚ laws of production (law of variable proportions / diminishing returns to a factor; returns to scale), production function ਅਤੇ production optimisation ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ — factors ਦਾ least-cost combination production optimisation ਹੈ, law of production ਨਹੀਂ।	Q8	PYQ 2018-Nov	1.0, p. 3.4; 1.3, p. 3.31
1.2.14	Returns to scale = ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ inputs ਇੱਕੋ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲੇ ਜਾਣ (scale ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ) ਤਾਂ output ਦਾ ਵਿਹਾਰ; ਇਹ ਸਿਰਫ਼ long run ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ factors ਬਦਲੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ — ਇਸ ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ scale ਸਿਰਫ਼ long period ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।	Q21, Q23, Q57, Q64	PYQ 2021-Jan, 2022-Dec, 2023-Jun, 2026-Jan; MTP 2026-Apr S2	1.2.2, pp. 3.27 – 3.28; Summary, p. 3.34

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.2.15	Constant returns to scale: output ਸਾਰੇ inputs ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਧਦਾ ਹੈ — ਇਸ ਨੂੰ Linear Homogeneous Production Function ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। Increasing: output ਅਨੁਪਾਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਧਦਾ ਹੈ। Decreasing: output ਅਨੁਪਾਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਧਦਾ ਹੈ (management, co-ordination ਅਤੇ control ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ)। ਇੱਕ firm ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ increasing returns ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ constant returns ਦਾ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਦੌਰ, ਫਿਰ decreasing returns।	Q3, Q26, Q34, Q36, Q49, Q64	PYQ 2018-May, 2023-Jun, 2024-Sep, 2025-May; MTP 2024-Aug, 2026-Apr S2	1.2.2, pp. 3.28 – 3.29
1.2.16	Cobb-Douglas ਅਤੇ returns to scale: ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ constant returns (exponents a + (1–a) = 1); ਢਿੱਲਾ (relaxed) ਰੂਪ Q = K·L^a·C^b — a + b > 1 increasing, a + b = 1 constant, a + b < 1 decreasing returns to scale, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਦਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ: Q = 4L^½K^⅔: ½ + ⅔ = 7/6 > 1 → increasing returns to scale।	Q1, Q7, Q27, Q63	PYQ 2018-May, 2018-Nov, 2023-Dec; MTP 2026-Apr S1	1.2.2, p. 3.29
1.2.17	External economies ਉਹ ਲਾਭ ਹਨ ਜੋ industry ਦੇ ਫੈਲਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਹਰ firm ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ; internal economies ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਹ increasing economies of scale (ਡਿੱਗਦਾ LAC) ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ICAI ਦਾ key 'increasing returns to scale' ਹੈ।	Q5	PYQ 2018-May	SM ਅਧਿਆਇ 3 ਇਕਾਈ 1 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ); ਦੇਖੋ SM ਇਕਾਈ 2, 2.4, pp. 3.47 – 3.48
1.2.18	Perfect competition ਹੇਠ MR curve ਇੱਕ ਲੇਟਵੀਂ ਰੇਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, X-axis ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ।	Q6	PYQ 2018-Nov	SM ਅਧਿਆਇ 3 ਇਕਾਈ 1 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ); ਦੇਖੋ SM ਅਧਿਆਇ 4
1.2.19	Very long period ਨੂੰ secular period ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।	Q32	MTP 2024-Aug	SM ਅਧਿਆਇ 3 ਇਕਾਈ 1 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP); ਦੇਖੋ SM ਅਧਿਆਇ 4, ਇਕਾਈ 1, p. 4.5

ਵਿਸ਼ਾ 1.3 ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਅਨੁਕੂਲਨ (Production Optimisation)

12 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 7 · RTP 2 · MTP 5

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.3.1	Isoquant inputs ਦੇ ਉਹ ਸਾਰੇ combinations ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ output ਦਾ ਇੱਕੋ ਪੱਧਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ; isoquants ਨੂੰ equal-product curves, production indifference curves ਜਾਂ iso-product curves (product lines) ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।	Q1, Q3, Q4, Q5, Q11	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2023-Dec, 2024-Jun, 2026-Jan	1.3, pp. 3.29 – 3.30
1.3.2	Isoquants negatively sloped, origin ਵੱਲ convex (diminishing MRTS ਕਰਕੇ) ਅਤੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਾ ਕੱਟਣ ਵਾਲੇ (non-intersecting) ਹੁੰਦੇ ਹਨ — concave **ਨਹੀਂ**। Indifference curves ਤੋਂ ਉਲਟ, isoquant ਉੱਤੇ output ਨੂੰ ਮਾਪਿਆ (quantify ਕੀਤਾ) ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਵਧੇਰੇ ਸੱਜੇ ਵਾਲਾ curve ਵੱਧ output ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।	Q2, Q9	PYQ 2020-Nov; RTP 2025-Jan, 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1	1.3, p. 3.30

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.3.3	Iso-cost (equal-cost) line — ਜਿਸ ਨੂੰ budget line ਜਾਂ budget constraint line ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ — ਦੋ factors ਦੇ ਉਹ ਬਦਲਵੇਂ combinations ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ firm ਇੱਕ ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ ਖ਼ਰਚ (outlay) ਨਾਲ ਖ਼ਰੀਦ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਇਸ ਦੇ ਹਰ ਬਿੰਦੂ ਦੀ ਲਾਗਤ ਇੱਕੋ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ factor prices ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਣ ਤੇ (inputs ਵਿਚਕਾਰ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀ ਸਥਿਰ ਦਰ) ਇਹ ਇੱਕ ਸਿੱਧੀ ਰੇਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q6, Q8, Q10	PYQ 2025-May; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	1.3, pp. 3.30 – 3.31
1.3.4	Producer's equilibrium (least-cost combination): ਉਹ ਬਿੰਦੂ ਜਿੱਥੇ iso-cost line ਦਿੱਤੇ ਹੋਏ isoquant ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀ (tangent) ਹੈ। Tangency ਉੱਤੇ slopes ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ — MRTS_LK (= MP_L/MP_K) = P_L/P_K, ਭਾਵ MP_L/P_L = MP_K/P_K।	Q12	MTP 2025-Aug S1	1.3, pp. 3.31 – 3.32 (ਸਿਰਫ਼ tangency; price-ratio ਸ਼ਰਤਾਂ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਨ)
1.3.5	MRTS_LK = MP_L/MP_K; ਇਸ ਲਈ ਜੇ MRTS_LK = 2, ਤਾਂ MP_K/MP_L = 1/2।	Q7	MTP 2024-Aug	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP); SM ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ diminishing MRTS ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, 1.3, p. 3.30

ਇਕਾਈ 2: ਲਾਗਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Cost)

SM ਅਧਿਆਇ 3, ਇਕਾਈ 2, ਪੰਨੇ 3.35 – 3.54

ਵਿਸ਼ਾ 2.0 ਲਾਗਤ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ (Cost Concepts)

31 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 25 · RTP 3 · MTP 12

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.0.1	Accounting costs explicit costs ਹਨ — entrepreneur ਵੱਲੋਂ productive factors ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਕਦ ਭੁਗਤਾਨ: ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ wages, ਕੱਚੇ ਮਾਲ, ਬਾਲਣ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਕਿਰਾਏ ਉੱਤੇ ਲਈ ਇਮਾਰਤ ਦਾ rent ਅਤੇ ਉਧਾਰ ਲਏ ਪੈਸੇ ਉੱਤੇ interest। ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੀਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਅਤੇ financial statements ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਖ਼ਰਚੇ ਹਨ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ implicit costs ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।	Q9, Q15, Q29	PYQ 2023-Dec, 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	2.0, pp. 3.35 – 3.36
2.0.2	Economic costs ਵਿੱਚ accounting (explicit) costs ਅਤੇ implicit costs ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ — ਇਸ ਲਈ economic cost accounting cost ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਅਤੇ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (accounting cost economic cost ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ)।	Q2, Q4, Q7, Q8	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2022-Dec, 2023-Jun	2.0, p. 3.36
2.0.3	Implicit costs ਉਨ੍ਹਾਂ factors ਦੀਆਂ ਲਾਗਤਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ entrepreneur ਖ਼ੁਦ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ business ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹਨ: (1) ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਏ money capital ਉੱਤੇ normal return (ਆਪਣੀ capital ਉੱਤੇ interest); (2) ਉਹ wages ਜਾਂ salary ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਵੇਚ ਕੇ ਕਮਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੇ input ਲਈ explicit cost ਸਿਫ਼ਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਉਸ ਦੀ ਲਾਗਤ implicit ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q10, Q13, Q22	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2018-May, 2019-May, 2024-Jun; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	2.0, p. 3.36

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.0.4	ਆਪਣੀ capital ਦੀ implicit cost = ਲਗਾਈ capital × normal market rate of return (₹50,000 × 10% = ₹5,000); ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ explicit cost of production ਦਾ ਇਸ ਅੰਕੜੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ।	Q24 (+ 2.1 Q4)	PYQ 2025-Sep (×2)	2.0, p. 3.36
2.0.5	Normal profit implicit costs ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ; normal profits ਕਮਾਉਣ ਲਈ entrepreneur ਨੂੰ ਆਪਣੀ economic cost (explicit + implicit, ਭਾਵ normal profit ਸਮੇਤ) ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ — ਇਸੇ ਲਈ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦਾ ਖ਼ਾਲੀ ਥਾਂ ਵਾਲਾ ਕਥਨ 'Total economic cost = explicit + implicit + normal profit'।	Q3, Q6, Q23	PYQ 2019-Nov, 2022-Jun; RTP 2025-Jan	2.0, p. 3.36
2.0.6	ਜੇ total revenue ਸਿਰਫ਼ explicit + implicit costs ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ economic profit ਸਿਫ਼ਰ ਹੈ (ਸਿਰਫ਼ normal profit) — ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ, price = (minimum) ATC; supernormal (abnormal) profit ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ revenue ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਵੇ। ਪ੍ਰਤੀ ਇਕਾਈ economic cost = (explicit cost + ਆਪਣੀ capital ਉੱਤੇ normal return) ÷ output, ਉਦਾਹਰਣ: (₹25,000 + ₹1,50,000 ਦਾ 10%) ÷ 500 = ₹80, ਇਸ ਲਈ supernormal profit ਸਿਰਫ਼ ₹80 ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਦੀ ਕੀਮਤ (₹82) ਉੱਤੇ।	Q27 (+ 2.4 Q12)	PYQ 2026-May (×2)	2.0, p. 3.36 ('P = minimum ATC' ਅਧਿਆਇ 4 ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ)
2.0.7	Accounting (business) profit = TR − explicit costs; economic profit = TR − explicit − implicit costs। ਇਸ ਲਈ implicit cost = business profit − economic profit, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਲਕੀ ਵਾਲੇ resources ਦੀ opportunity cost ਹੋਵੇ, economic profit accounting profit ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q5, Q21	PYQ 2021-Jan; RTP 2025-Jan; MTP 2025-Jan S2	2.0, p. 3.36 (profit ਦੇ formulae ਤਰਕ ਨਾਲ ਕੱਢੇ ਗਏ ਹਨ; SM ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ)
2.0.8	Outlay costs ਵਿੱਚ wages, materials, rent, interest ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਫ਼ੰਡਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਖ਼ਰਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤੀ ਖ਼ਰਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ books of account ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।	Q11, Q31	PYQ 2024-Jun, 2026-Sep	2.0, p. 3.36
2.0.9	Opportunity cost ਅਗਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਬਦਲਵੇਂ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲਾਗਤ ਹੈ ਜੋ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ (ਚੋਣ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਤਿਆਗਦੇ ਹਾਂ); ਇਹ ਤਿਆਗੇ ਗਏ ਬਦਲਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ books of account ਵਿੱਚ ਦਰਜ **ਨਹੀਂ** ਹੁੰਦੀ, ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਲਾਗਤ ਗਣਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਉੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦੌਰਾਨ ਤਿਆਗੀ ਕਮਾਈ)। ਇਹ marginal, variable ਜਾਂ fixed cost ਨਹੀਂ ਹੈ।	Q14, Q17, Q25 (+ 2.1 Q1)	PYQ 2018-May, 2026-Jan; RTP 2024-Sep; MTP 2024-Aug	2.0, pp. 3.36 – 3.37
2.0.10	Incremental cost ਕਿਸੇ business ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਵਾਧੂ ਲਾਗਤ ਹੈ — product line ਬਦਲਣਾ, ਘਸੀ ਹੋਈ machinery ਬਦਲਣਾ, ਨਵੀਂ production facility ਖ਼ਰੀਦਣਾ ਜਾਂ clients ਦਾ ਨਵਾਂ ਸਮੂਹ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ।	Q26	PYQ 2026-May	2.0, p. 3.37
2.0.11	Sunk costs ਇੱਕ ਵਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ (ਪਿਛਲੀਆਂ ਵਚਨਬੱਧਤਾਵਾਂ ਜੋ ਪਲਟੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ) — ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ advertising ਖ਼ਰਚ, R&D, specialised equipment, railway lines ਵਰਗੀਆਂ fixed facilities; ਇਹ entry ਦੀ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੁਕਾਵਟ (barrier to entry) ਹਨ।	Q20, Q30	PYQ 2023-Dec, 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	2.0, pp. 3.37 – 3.38

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.0.12	Sunk-cost numerical: ਸਿਰਫ਼ SM ਦੀਆਂ sunk ਮੱਦਾਂ ਜੋੜੋ — R&D ₹150 cr + advertisement ₹5 cr = ₹155 cr; fuel and power ਅਤੇ wages ਚੱਲਦੀਆਂ (variable) costs ਹਨ ਅਤੇ rent ਇੱਕ fixed cost ਹੈ, ਸੂਚੀਬੱਧ sunk cost ਨਹੀਂ (ICAI ਦਾ key ₹164 cr rent ਨੂੰ sunk ਮੰਨਦਾ ਹੈ)।	Q16	PYQ 2024-Sep	2.0, pp. 3.37 – 3.38
2.0.13	ਕਿਉਂਕਿ sunk costs ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ opportunity cost ਸਿਫ਼ਰ ਹੈ), ਇਹ ਆਰਥਿਕ ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ — A ਅਤੇ R ਦੋਵੇਂ ਸਹੀ, R, A ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q18	MTP 2024-Dec S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP); ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ 2.0, p. 3.37 ਉੱਤੇ
2.0.14	ਕੰਮਕਾਜ ਚੱਲਦੇ ਰਹਿਣ ਤੱਕ fixed costs ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ — ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ; ਕੁਝ (shut down costs, ਜਿਵੇਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਸਾਂਭਣਾ) ਕੰਮਕਾਜ ਮੁਅੱਤਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੋ ਲਾਗਤ 'never zero even when production stops' ਹੈ, ਉਸ ਦਾ keyed ਉੱਤਰ 'supplementary cost' ਹੈ (= fixed/overhead cost; SM ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ)।	Q12	MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1	2.0, p. 3.38; 2.2, pp. 3.39 – 3.40
2.0.15	Variable costs output ਦਾ function ਹਨ — ਆਰਜ਼ੀ (casual) ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦੀਆਂ wages, ਕੱਚਾ ਮਾਲ ਅਤੇ output ਨਾਲ ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ inputs; factory rent, insurance ਅਤੇ ਤਨਖ਼ਾਹਦਾਰ staff fixed costs ਹਨ।	Q28	PYQ 2026-May	2.0, p. 3.38; 2.2, p. 3.40
2.0.16	*ਵਿਸ਼ਾ 2.2 ਦੇਖੋ: ਉਹ costs ਜੋ output ਦੀ ਇੱਕ ਹੱਦ ਤੱਕ fixed ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਿੱਤੀ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹਨ, stair-step variable costs ਹਨ।*	Q1	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2018-May	2.2, p. 3.41
2.0.17	*ਵਿਸ਼ਾ 2.4 ਦੇਖੋ (ਅਧਿਆਇ 4 ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ): shut-down point ਉੱਤੇ P = minimum AVC, TR = TVC ਅਤੇ firm ਦਾ ਘਾਟਾ TFC ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।*	Q19	MTP 2024-Dec	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 2.1 ਲਾਗਤ ਫਲਨ (Cost Function)

8 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 4 · RTP 1 · MTP 5

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.1.1	Cost function ਕਿਸੇ product ਦੀ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਲਾਗਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਿਰਧਾਰਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗਣਿਤਕ (functional) ਸਬੰਧ ਹੈ; ਇਹ cost ਅਤੇ output ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, production function ਅਤੇ inputs ਦੀ market supply ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ cost curves ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — cost curves ਦਾ ਆਕਾਰ cost function ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q2, Q3	RTP 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	2.1, p. 3.39
2.1.2	ਲਾਗਤ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਕ (determinants — independent variables): factors ਦੀ ਕੀਮਤ, output ਦਾ ਆਕਾਰ, technology, capacity utilisation ਦਾ ਪੱਧਰ, ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਂ-ਅਵਧੀ — firm ਦੇ ਆਪਣੇ output ਦੀ ਕੀਮਤ ਉਸ ਦੇ cost function ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।	Q7	MTP 2025-Apr S1	2.1, p. 3.39

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.1.3	Cost function ਵਿੱਚ TFC constant term ਹੁੰਦਾ ਹੈ (Q ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਾਲਾ ਹਿੱਸਾ) ਅਤੇ ਹਰ output ਉੱਤੇ ਇੱਕੋ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ: TC = 2,000 + 15Q − 6Q² + Q³ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ Q ਉੱਤੇ TFC = 2,000 ਮਿਲਦਾ ਹੈ।	Q8	MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S1	2.2, pp. 3.39, 3.42
2.1.4	*ਵਿਸ਼ਾ 2.0 ਦੇਖੋ: opportunity cost ਅਗਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤਿਆਗਿਆ ਬਦਲ ਹੈ — ਇਹ marginal, variable ਜਾਂ total fixed cost ਨਹੀਂ ਹੈ (none of these) ।*	Q1	PYQ 2018-May	2.0, p. 3.36
2.1.5	*ਵਿਸ਼ਾ 2.0 ਦੇਖੋ: implicit cost = ₹50,000 × 10% = ₹5,000 (ਵਿਸ਼ਾ 2.0 Q24 ਦੀ ਦੋਹਰੀ ਪ੍ਰਵਿਸ਼ਟੀ) ।*	Q4	PYQ 2025-Sep	2.0, p. 3.36
2.1.6	*ਵਿਸ਼ਾ 2.2 ਦੇਖੋ: TFC = ਸਿਫ਼ਰ output ਉੱਤੇ TC (₹270); AVC = (TC − TFC) ÷ Q = (610 − 270) ÷ 4 = ₹85; AFC = TFC ÷ Q = 270 ÷ 3 = ₹90 ।*	Q5, Q6	PYQ 2026-Jan (×2)	2.2, pp. 3.42 – 3.43

ਵਿਸ਼ਾ 2.2 ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਲਾਗਤ (Short Run Total Cost)

60 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 50 · RTP 2 · MTP 16

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.2.1	Short run: ਸਿਰਫ਼ variable factors ਬਦਲੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, fixed factors ਬਿਨਾਂ ਬਦਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ; long run: ਸਾਰੇ factors ਦੀਆਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਬਦਲੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ — long run ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ factors (ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ costs) variable ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।	Q38	MTP 2024-Dec	2.2, p. 3.39
2.2.2	ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ (variability) ਮੁਤਾਬਕ costs fixed, variable ਅਤੇ semi-variable ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ; semi-variable costs ਨਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ variable ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਨਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ fixed (ਜਿਵੇਂ ਬਿਜਲੀ: ਇੱਕ fixed charge ਨਾਲ consumption charge)। ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹਾ wage bill ਜਿਸ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਹਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ fixed ਅਤੇ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ variable ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q37, Q50	PYQ 2026-May; MTP 2024-Dec	2.2, p. 3.40
2.2.3	Stair-step variable costs output ਦੀ ਇੱਕ ਖ਼ਾਸ ਹੱਦ ਤੱਕ fixed ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਜਦੋਂ output ਇੱਕ ਦਿੱਤੀ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਚਾਨਕ ਨਵੇਂ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰਦੀਆਂ ਹਨ (ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਵਾਧੂ foreman ਦੀ salary)।	Q36 (+ 2.0 Q1)	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2018-May, 2024-Sep	2.2, p. 3.41
2.2.4	Variable costs output ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਨਾਲ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹਨ — ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਣ ਨਾਲ ਇਹ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਦਕਿ fixed costs ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰਕਮ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਭਾਵੇਂ output ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵੱਧ।	Q27	PYQ 2022-Jun	2.2, pp. 3.39 – 3.40, 3.42
2.2.5	TC = TFC + TVC; ਇਸ ਲਈ TVC = TC − TFC ਅਤੇ TFC = TC − TVC — ਹਰ output ਉੱਤੇ TC ਅਤੇ TVC curves ਵਿਚਕਾਰ ਲੰਬਕਾਰੀ ਦੂਰੀ TFC ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ slopes ਇੱਕੋ ਹਨ)।	Q6, Q12, Q17, Q24	PYQ 2018-May, 2019-Nov, 2020-Nov, 2021-Jul; MTP 2025-Apr S1	2.2, p. 3.42

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.2.6	TFC curve: Y-axis ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਲੇਟਵੀਂ ਸਿੱਧੀ ਰੇਖਾ; TVC curve: origin ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਘਟਦੀ ਦਰ ਨਾਲ, ਫਿਰ ਵਧਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਦਾ ਹੈ (inverse-S), ਪਹਿਲਾਂ increasing ਅਤੇ ਫਿਰ diminishing returns ਕਰਕੇ — diminishing returns ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ TVC ਵਧਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਦਾ ਹੈ।	Q33, Q41	MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1	2.2, p. 3.42
2.2.7	AFC = TFC ÷ Q; ਕਿਉਂਕਿ TFC constant ਹੈ, output ਵਧਣ ਨਾਲ AFC ਲਗਾਤਾਰ ਘਟਦਾ ਹੈ — ਇਹ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਲੰਬਾਈ ਵਿੱਚ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ (ਖੱਬੇ ਤੋਂ ਸੱਜੇ) ਢਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ X-axis ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੂੰਹਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ AFC ਸਿਫ਼ਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਉਹ short-run curve ਹੈ ਜੋ ਲਗਾਤਾਰ ਘਟਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ U-shaped ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।	Q1, Q2, Q4, Q7, Q13, Q20, Q39, Q40, Q57	PYQ (CPT) 2017-Dec, 2018-May (×2), 2018-Nov, 2019-Nov, 2021-Jan; RTP 2026-Jan; MTP 2024-Dec (×2), 2025-Apr S1, 2026-Apr S1	2.2, p. 3.42
2.2.8	AFC numericals: TFC = ਸਿਫ਼ਰ output ਉੱਤੇ TC (ਜਾਂ AFC × Q); ਨਵੇਂ output ਉੱਤੇ AFC = TFC ÷ Q — ਉਦਾਹਰਣ: 6 ਇਕਾਈਆਂ ਉੱਤੇ AFC ₹20 → TFC ₹120 → 3 ਇਕਾਈਆਂ ਉੱਤੇ ₹40, 4 ਇਕਾਈਆਂ ਉੱਤੇ ₹30।	Q3, Q5, Q14, Q21, Q29, Q45, Q59	PYQ (CPT) 2016-Decc, 2018-May (×2), 2020-Nov, 2021-Jul, 2023-Dec, 2025-May, 2026-Sep	2.2, p. 3.42
2.2.9	AVC = TVC ÷ Q (= ATC − AFC ਵੀ); variable factors ਦੇ increasing returns ਕਰਕੇ ਇਹ normal capacity output ਤੱਕ ਘਟਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ diminishing returns ਕਰਕੇ ਵਧਦਾ ਹੈ — ਭਾਵੇਂ AFC ਘਟਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖੇ।	Q43, Q55	MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S1	2.2, pp. 3.42 – 3.43
2.2.10	AVC numericals: TVC = TC − TFC (TFC = ਸਿਫ਼ਰ output ਉੱਤੇ TC) ਅਤੇ AVC = TVC ÷ Q; ਜਾਂ AVC = ATC − AFC, ਜਿੱਥੇ AFC = TFC ÷ Q।	Q9, Q15, Q28, Q35, Q47, Q48, Q51	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jan, 2022-Dec, 2024-Sep, 2025-May, 2025-Sep, 2026-May	2.2, pp. 3.42 – 3.43
2.2.11	ATC = AFC + AVC = TC ÷ Q; ਜਦ ਤੱਕ AFC ਵਿੱਚ ਕਮੀ AVC ਦੇ ਵਾਧੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ, ਇਹ ਘਟਦਾ ਹੈ, ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵਧਦਾ ਹੈ — ਇੱਕ 'U'-shaped curve। ਵੱਧ output ਉੱਤੇ ATC ਅਤੇ AVC ਨੇੜੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ AFC, ATC ਦਾ ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛੋਟਾ ਹਿੱਸਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q19, Q34	PYQ (CPT) 2017-Dec, 2021-Jan, 2024-Sep; MTP 2025-May S2	2.2, p. 3.43
2.2.12	ATC numericals: ATC = (TFC + TVC) ÷ Q, ਉਦਾਹਰਣ: (₹800 + ₹2,000) ÷ 5 = ₹560; TC ਖ਼ੁਦ = TFC + TVC (₹500 + ₹2,100 = ₹2,600)।	Q18, Q30, Q52	PYQ (CPT) 2016-Dec, 2021-Jan, 2024-Jun, 2026-May	2.2, pp. 3.42 – 3.43
2.2.13	Marginal cost ਇੱਕ ਹੋਰ ਇਕਾਈ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਨਾਲ total cost ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਵਾਧਾ ਹੈ: MCn = TCn − TCn−1 (= TVCn − TVCn−1); ਕਈ ਇਕਾਈਆਂ ਦੇ ਕਦਮ ਉੱਤੇ MC = ΔTC ÷ ΔQ, ਉਦਾਹਰਣ: (₹320 − ₹220) ÷ 10 = ₹10।	Q16, Q22, Q30, Q49, Q53, Q60	PYQ 2020-Nov, 2021-Jul, 2024-Jun, 2025-May, 2026-May, 2026-Sep	2.2, pp. 3.43 – 3.44
2.2.14	Marginal cost fixed cost ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ — ਇਹ ਸਿਰਫ਼ variable cost ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ TVC ਤੋਂ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ; MC = ΔTC ÷ ΔQ (TC ਖ਼ੁਦ ਨਹੀਂ), ਜਦਕਿ TC = AC × Q। Fixed cost ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ short-run MC ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵਧਾ ਸਕਦਾ।	Q25, Q26, Q54, Q56	PYQ 2021-Dec, 2022-Jun; RTP 2025-Sep; MTP 2025-May S2	2.2, pp. 3.43 – 3.44

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.2.15	MC curve law of variable proportions ਕਰਕੇ 'U'-shaped ਹੈ: ਇਹ ਘਟਦਾ ਹੈ, TC curve ਦੇ point of inflexion ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵਧਦਾ ਹੈ — diminishing marginal returns ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ increasing marginal cost।	Q11	PYQ 2019-May	2.2, p. 3.44
2.2.16	Cost table ਵਿੱਚ diminishing marginal returns ਉੱਥੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ MC ਘਟਣਾ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਵਧਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ: MC 135, 120, 105, 90, 105 → 4 ਅਤੇ 5 ਇਕਾਈਆਂ ਵਿਚਕਾਰ; MC 110, 100, 90, 104 → 3 ਅਤੇ 4 ਇਕਾਈਆਂ ਵਿਚਕਾਰ।	Q23, Q46	PYQ 2021-Jul, 2025-May	2.2, p. 3.44
2.2.17	AC–MC: (1) ਜਦੋਂ AC ਘਟਦਾ ਹੈ, MC AC ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; (2) ਜਦੋਂ AC ਵਧਦਾ ਹੈ, MC AC ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; (3) ਜਦੋਂ AC ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਹੈ, MC = AC — MC, AC (ਅਤੇ AVC) ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ (optimum) ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਕੱਟਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ MC ਆਪਣੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉੱਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ AVC ਅਤੇ AC ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। 'AC falling ⇒ MC must fall' ਗ਼ਲਤ ਹੈ।	Q8, Q10, Q32, Q42, Q58	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2026-Apr S2	2.2, p. 3.45; Fig. 10, p. 3.43
2.2.18	Fig. 10 ਪੜ੍ਹਨਾ: MC ਉਹ ਤਿੱਖਾ U ਹੈ ਜੋ AVC ਅਤੇ ATC ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉੱਤੇ ਕੱਟਦਾ ਹੈ; ATC, AVC ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ (ਫ਼ਾਸਲਾ = AFC, output ਨਾਲ ਘਟਦਾ); AFC ਲਗਾਤਾਰ ਘਟਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲਾ curve ਹੈ।	Q31	PYQ 2024-Jun	2.2, Fig. 10, p. 3.43
2.2.19	*ਵਿਸ਼ਾ 2.4 ਦੇਖੋ: increasing returns to scale internal economies ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ — specialised machinery, bulk-purchase discounts ਅਤੇ ਵੱਧ division of labour (all of the above) /*	Q44	MTP 2025-Jan S2	2.4, pp. 3.48 – 3.49

ਵਿਸ਼ਾ 2.3 ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਔਸਤ ਲਾਗਤ ਵਕਰ (Long Run Average Cost Curve)

9 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 6 · RTP 2 · MTP 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.3.1	Short run average cost curves (SACs) ਨੂੰ 'plant curves' ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ — ਹਰ ਇੱਕ plant ਦੇ ਇੱਕ ਦਿੱਤੇ ਆਕਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ।	Q8	PYQ 2025-Sep	2.3, p. 3.45
2.3.2	LAC curve 'envelope curve' ਹੈ: ਇਹ ਹਰ SAC ਨੂੰ ਛੂੰਹਦਾ (tangent) ਹੈ ਅਤੇ SACs ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਹੇਠੋਂ ਘੇਰਦਾ (envelopes/supports) ਹੈ — ਪਰ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਬਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ tangent ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।	Q3, Q5, Q7 (+ 2.4 Q9)	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan; RTP 2025-Jan, 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2	2.3, pp. 3.46 – 3.47
2.3.3	LAC curve 'planning curve' ਹੈ: firm short run ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ long run ਲਈ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, LAC ਉੱਤੇ ਉਹ plant size ਚੁਣਦੀ ਹੈ ਜੋ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ output ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੰਭਵ ਲਾਗਤ ਉੱਤੇ ਪੈਦਾ ਕਰੇ।	Q2	PYQ 2023-Jun; MTP 2025-Aug S1	2.3, p. 3.47
2.3.4	LAC ਦਾ 'U' ਆਕਾਰ returns to scale ਕਰਕੇ ਹੈ, variable factor ratio ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ: increasing returns to scale (inputs ਨਾਲੋਂ output ਦਾ ਵੱਧ ਵਧਣਾ) — internal ਅਤੇ external economies ਤੋਂ — LAC ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ; decreasing returns — internal ਅਤੇ external diseconomies of scale ਤੋਂ — ਇਸ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ।	Q1, Q4, Q9 (+ 2.4 Q4)	PYQ 2018-May, 2020-Nov, 2024-Jun; MTP 2025-May S2	2.3, p. 3.47

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.3.5	Economies of scope: ਜਦੋਂ ਕੋਈ firm ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ product ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ average total cost ਵਿੱਚ ਕਮੀ।	Q6	MTP 2025-Jan S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 2.4 ਪੈਮਾਨੇ ਦੀਆਂ ਬੱਚਤਾਂ ਅਤੇ ਹਾਨੀਆਂ (Economies & Diseconomies of Scale)

17 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 9 · RTP 4 · MTP 6

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.4.1	Internal economies firm ਨੂੰ ਖ਼ੁਦ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣਾ output ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ — ਇਹ firm ਦੇ ਅੰਦਰ endogenous factors ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਫੈਲ ਰਹੀ firm ਨੂੰ ਹੀ ਉਪਲਬਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ; external economies ਉਹ ਲਾਭ ਹਨ ਜੋ industry ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹਰ ਮੈਂਬਰ firm ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।	Q7	RTP 2024-Sep	2.4, p. 3.48
2.4.2	ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ firm ਨੂੰ internal economies of scale ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਖ਼ਾਸ ਹੱਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ internal diseconomies of scale ਝੱਲਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।	Q8	PYQ 2025-Jan	2.4, p. 3.48
2.4.3	Internal economies ਹਨ: technical (specialised machinery, ਉੱਤਮ techniques, division of labour ਅਤੇ specialisation), managerial, commercial (materials ਲਈ bulk orders, advertising, by-products ਦੀ ਵਿਕਰੀ), financial ਅਤੇ risk-bearing; supply of skilled labour (ਹੁਨਰਮੰਦ ਕਿਰਤ ਦੀ ਪੂਰਤੀ) ਅਤੇ localisation of industry (ਉਦਯੋਗ ਦਾ ਸਥਾਨੀਕਰਨ) external ਹਨ, internal ਨਹੀਂ।	Q11, Q14, Q15 (+ 2.2 Q44)	PYQ 2026-Jan; RTP 2025-May, 2025-Dec, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2	2.4, pp. 3.48 – 3.50
2.4.4	External economies industry ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ: (1) ਸਸਤਾ raw material ਅਤੇ capital equipment; (2) technological external economies; (3) skilled labour ਦਾ ਵਿਕਾਸ; (4) ancillary industries ਦਾ ਵਾਧਾ; (5) ਬਿਹਤਰ transportation ਅਤੇ marketing ਸਹੂਲਤਾਂ; (6) economies of information।	Q3, Q6, Q15, Q17	PYQ 2020-Nov, 2023-Jun; RTP 2025-May, 2025-Dec, 2026-Jan; MTP 2026-Apr S2	2.4, pp. 3.50 – 3.51
2.4.5	*ਵਿਸ਼ਾ 2.3 ਵੇਖੋ: increasing returns to scale (output ਦਾ inputs ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਧਣਾ) internal ਅਤੇ external economies ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਮਿਲੇ-ਜੁਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹਨ — ਇੱਕ firm ਦੋਵੇਂ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ (simultaneously) ਮਾਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।*	Q4, Q16	PYQ 2020-Nov; MTP 2026-Apr S1	2.3, p. 3.47 ('simultaneously ' SM ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ)
2.4.6	External diseconomy: ਜਦੋਂ ਕੋਈ industry ਫੈਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ inputs ਦੀ ਵਧਦੀ demand factor prices ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਧੱਕਦੀ ਹੈ; ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, input demand ਵਿੱਚ ਕਮੀ input prices ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।	Q13	MTP 2025-Apr S1	2.4, pp. 3.51 – 3.52
2.4.7	*ਵਿਸ਼ਾ 2.3 ਵੇਖੋ: LAC U-shaped ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ envelope curve ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ (ਦੋਵੇਂ)।*	Q9	MTP 2025-Jan S2	2.3, p. 3.47
2.4.8	*ਵਿਸ਼ਾ 2.0 ਵੇਖੋ: supernormal profit ਲਈ price ਦਾ per-unit economic cost ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ — (₹25,000 + ₹1,50,000 ਦਾ 10%) ÷ 500 = ₹80, ਇਸ ਲਈ ₹82।*	Q12	PYQ 2026-May	2.0, p. 3.36

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.4.9	ਅਧਿਆਇ 4 ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ: short run ਵਿੱਚ ਘਾਟੇ ਵਾਲੀ firm ਚੱਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜੇ P ≥ AVC ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ P < AVC ਹੋਵੇ; shut-down point P = minimum AVC ਹੈ (TR = TVC, loss = TFC)।	Q1, Q2, Q5 (+ 2.0 Q19)	PYQ 2018-May, 2019-Nov, 2022-Dec; MTP 2024-Dec	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ)
2.4.10	ਇਕਾਈ 3.1 (ਉਤਪਾਦਨ) ਵੇਖੋ: returns to scale ਦਾ ਸਬੰਧ output ਵਿੱਚ ਉਸ ਬਦਲਾਅ ਨਾਲ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ inputs ਇੱਕੋ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੇ ਹਨ; ਕਿਸੇ ਇੱਕ input ਦੀ ਇੱਕ ਵਾਧੂ unit ਨਾਲ output ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਬਦਲਾਅ ਉਸ ਦਾ marginal product ਹੈ (key ਵਿੱਚ 'returns to scale' ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ)।	Q10	MTP 2025-Jan S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਭਾਗ B — ਅਧਿਆਇ 3 One-liner ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)

ਦੁਹਰਾਅ ਹਟਾ ਕੇ, Study Material ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ। ਪੂਰਾ ਪਾਠ, Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ SM ਪੰਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਭਾਗ A ਦੀ ਕਤਾਰ (ਜਾਂ ਕਤਾਰਾਂ) ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਸੇ 'ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ' ਉੱਤੇ click ਕਰੋ। ਸਿਰਫ਼ ★★★ ਕਤਾਰਾਂ ਹੀ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ICAI ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਲਗਭਗ 56% ਹਿੱਸਾ ਸਮੇਟ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕਾਈ 1 — ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Production)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	ਉਤਪਾਦਨ (production) = utility ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ/ਵਾਧਾ; matter ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ।	★	1.0.1
2	ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ services (ਡਾਕਟਰ, ਅਦਾਕਾਰ) ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ; love-and-affection work (ਪਿਆਰ-ਮੋਹ ਵਾਲਾ ਕੰਮ), voluntary services, self-consumption (ਆਪਣੀ ਖਪਤ) ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ — market ਵਿੱਚ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦਾ ਇਰਾਦਾ (intention to exchange) ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।	★	1.0.2
3	ਚਾਰ factors: land, labour, capital, entrepreneurial ability।	★	1.1.1
4	**Land (7): free gift (ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਮੁਫ਼ਤ ਦਾਤ) · fixed supply · permanent/indestructible (Ricardo) · passive · immobile · multiple uses (ਬਹੁ-ਵਰਤੋਂ) · heterogeneous। ਇਹ perishable, active ਜਾਂ homogeneous ਨਹੀਂ ਹੈ।**	★★★	1.1.2, 1.1.4
5	Land ਦੀ supply: ਸਮੁੱਚੇ ਅਰਥਚਾਰੇ ਲਈ perfectly inelastic; ਇੱਕ firm ਲਈ relatively elastic।	★	1.1.3
6	Labour: perishable · active · inseparable (ਮਜ਼ਦੂਰ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਨਹੀਂ) · heterogeneous · ਸਾਰੀ productive ਨਹੀਂ · ਕਮਜ਼ੋਰ bargaining power · mobile · supply ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ adjustment ਨਹੀਂ ।	★★	1.1.5
7	Backward-bending labour supply: ਇੱਕ ਲੋੜੀਂਦੀ ਆਮਦਨ (desired income) ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੱਧ ਪੈਸੇ ਦੀ ਥਾਂ leisure ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ।	★	1.1.6
8	Capital = ਉਹ wealth ਜੋ ਅੱਗੇ ਹੋਰ wealth ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; produced means of production; stock concept।	★	1.1.7
9	**Fixed = ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜੀ (series of services); Circulating = ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਵਰਤੋਂ (ਬੀਜ, ਈਂਧਨ, raw materials); Intangible = goodwill, patents, copyrights; Social = ਸੜਕਾਂ, ਪੁਲ।**	★★★	1.1.8
10	Entrepreneur: initiating ਅਤੇ resource co-ordination (ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਜ) · risk/uncertainty bearing · innovations — day-to-day supervision (ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਨਿਗਰਾਨੀ) ਨਹੀਂ।	★★	1.1.9
11	Profit = contractual payments ਤੋਂ ਬਾਅਦ entrepreneur ਨੂੰ ਬਚਣ ਵਾਲਾ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ residual reward।	★	1.1.10
12	Risk bearing = ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ (ਇਸ ਨੂੰ delegate ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ); Knight: profit uncertainty ਦਾ ਇਨਾਮ ਹੈ।	★	1.1.11
13	Schumpeter: innovation = entrepreneur ਦਾ ਅਸਲ ਕਾਰਜ; 'innovative entrepreneurship'।	★★	1.1.12
14	ਉਦੇਸ਼ (Objectives): Organic (ਲਾਗਤਾਂ ਵਸੂਲ ਕਰ ਕੇ ਟਿਕੇ ਰਹਿਣਾ → growth) · Economic · Social · Human · National।	★	1.1.13
15	Accounting profit = TR − explicit costs; economic profit ਵਿੱਚੋਂ implicit costs ਵੀ ਘਟਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ → ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ।	★	1.1.14
16	Human: job contents (ਕੰਮ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ) ਦਿਲਚਸਪ ਅਤੇ ਚੁਣੌਤੀਪੂਰਨ; National: skill formation (ਹੁਨਰ ਨਿਰਮਾਣ) ਲਈ apprentices ਨੂੰ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣਾ।	★	1.1.15

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
17	4 P's: Product (ਵਸਤੂ), Promotion (ਪ੍ਰਚਾਰ), Price (ਕੀਮਤ), Place (ਸਥਾਨ)।	★	1.1.16
18	ਇਸ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਬਾਹਰ: MR = MC (ਅਧਿਆਇ 4); economies of scale internal ਅਤੇ external (ਇਕਾਈ 2); MPC = 1 − 1/k।	★★	1.1.18, 1.1.19, 1.1.23
19	**Production function = inputs → output ਦਾ technical ਸਬੰਧ; Samuelson: ਦਿੱਤੀ technology ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ inputs ਤੋਂ maximum output; ਜਾਂ ਦਿੱਤੇ output ਲਈ minimum inputs।**	★★★	1.2.1
20	Short run: ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ input fixed; long run: ਸਾਰੇ inputs variable।	★	1.2.2
21	Cobb-Douglas: Q = K·L^a·C^(1−a); US manufacturing; inputs labour ਅਤੇ capital; labour ≈ 3/4, capital ≈ 1/4।	★★	1.2.3
22	Law of variable proportions = law of diminishing returns = returns to a variable input; ਸਿਰਫ਼ short run ਵਿੱਚ।	★★	1.2.4
23	**MPn = TPn − TPn−1 (TP ਦੀ slope); AP = TP ÷ units; TP = ΣMP = AP × units — ਪਹਿਲਾਂ schedule ਬਣਾਓ।**	★★★	1.2.5, 1.2.6
24	AP ਵਧ ਰਹੀ → MP > AP; AP maximum → MP = AP; AP ਘਟ ਰਹੀ → MP < AP।	★★	1.2.7, 1.1.17
25	LVP ਦੀਆਂ assumptions (ਮਾਨਤਾਵਾਂ): technology ਬਿਨਾਂ ਬਦਲਾਅ · ਕੋਈ input fixed · fixed proportions ਨਹੀਂ · ਸਿਰਫ਼ physical terms ਵਿੱਚ।	★	1.2.8
26	**Point of inflexion → MP maximum; TP ਦਾ ਚਪਟਾ ਹੋਣਾ → diminishing marginal returns ਸ਼ੁਰੂ।**	★★★	1.2.9
27	**ਪੜਾਅ (Stages): increasing · diminishing · negative returns; TP ਘਟਦਾ ਹੈ ਅਤੇ MP < 0 ਸਿਰਫ਼ Stage 3 ਵਿੱਚ; Stage 2 TP maximum (MP = 0) ਉੱਤੇ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।**	★★★	1.2.10
28	Increasing returns: fixed factor ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ indivisibility, variable factor ਦੀ efficiency; diminishing: fixed factor ਨਾਕਾਫ਼ੀ।	★	1.2.11
29	Rational producer: ਸਿਰਫ਼ Stage 2; Stages 1 ਅਤੇ 3 = 'economic absurdity'।	★★	1.2.12
30	Laws of production ≠ least-cost combination (ਉਹ production optimisation ਹੈ)।	★	1.2.13
31	Returns to scale: ਸਾਰੇ inputs ਇੱਕੋ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਸਿਰਫ਼ long run ਵਿੱਚ।	★★	1.2.14
32	**CRS = linear homogeneous production function; IRS > ਅਨੁਪਾਤਕ (proportionate); DRS < ਅਨੁਪਾਤਕ; ਕ੍ਰਮ IRS → ਲੰਮਾ CRS → DRS।**	★★★	1.2.15
33	Cobb-Douglas: a + b > 1 IRS, = 1 CRS, < 1 DRS; ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ CRS ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।	★★	1.2.16
34	Secular period = ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ (very long period) (ਅਧਿਆਇ 4)।	★	1.2.19
35	Isoquant = equal-product / iso-product curve: ਉਹ combinations (ਸੰਯੋਗ) ਜੋ ਇੱਕੋ output ਦਿੰਦੇ ਹਨ।	★★	1.3.1
36	Isoquants: negatively sloped (ਰਿਣਾਤਮਕ ਢਲਾਣ), origin ਵੱਲ convex (diminishing MRTS), non-intersecting (ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕੱਟਦੇ)।	★★	1.3.2

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
37	Iso-cost = budget line: ਦਿੱਤੇ outlay (ਖ਼ਰਚ) ਨਾਲ ਖ਼ਰੀਦੇ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ combinations; ਦਿੱਤੀਆਂ factor prices ਉੱਤੇ ਸਿੱਧੀ ਰੇਖਾ।	★★	1.3.3
38	Least-cost combination: isoquant iso-cost ਨੂੰ tangent; MRTS_LK = MP_L/MP_K = P_L/P_K।	★	1.3.4, 1.3.5

ਇਕਾਈ 2 — ਲਾਗਤ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ (Theory of Cost)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	Accounting cost = explicit = ਨਕਦ ਭੁਗਤਾਨ (wages, materials, fuel, rent, ਉਧਾਰ ਉੱਤੇ interest); books ਵਿੱਚ ਦਰਜ।	★★	2.0.1
2	Economic cost = explicit + implicit; accounting cost, economic cost ਤੋਂ ਘੱਟ (<) ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	★★	2.0.2
3	**Implicit = ਆਪਣੀ capital ਦਾ normal return + entrepreneur ਦੀ foregone salary (ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਤਨਖ਼ਾਹ); ਆਪਣਾ input → explicit cost ਸਿਫ਼ਰ; ₹ capital × normal rate।**	★★★	2.0.3, 2.0.4
4	Normal profit implicit cost ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ; TR = explicit + implicit → ਸਿਫ਼ਰ economic profit; supernormal ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ।	★★	2.0.5, 2.0.6
5	Accounting profit (ਲੇਖਾ ਮੁਨਾਫ਼ਾ) = TR − explicit; economic profit = TR − explicit − implicit; implicit = business profit (ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਮੁਨਾਫ਼ਾ) − economic profit।	★★	2.0.7
6	**Outlay cost = ਅਸਲ ਖ਼ਰਚ, books ਵਿੱਚ ਦਰਜ; opportunity cost = next best alternative foregone (ਛੱਡਿਆ ਗਿਆ ਅਗਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਬਦਲ), ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਗਣਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਭਦਾਇਕ।**	★★★	2.0.8, 2.0.9, 2.1.4
7	Incremental = ਕਿਸੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਦੀ ਵਾਧੂ ਲਾਗਤ (ਨਵੀਂ product line, ਨਵੀਂ machinery, ਨਵੇਂ clients)।	★	2.0.10
8	**Sunk = ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਸਦਾ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਵਸੂਲ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ (advertising, R&D, specialised equipment, railway lines); barrier to entry; ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਲਈ irrelevant (ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ)।**	★★★	2.0.11, 2.0.12, 2.0.13
9	Fixed costs ਕਾਰੋਬਾਰ ਬੰਦ ਹੋਣ ਤੱਕ inescapable (ਟਾਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ); shut down costs ਕੰਮ ਮੁਅੱਤਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ; casual wages ਅਤੇ raw materials variable ਹਨ।	★★	2.0.14, 2.0.15
10	Cost function = ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਕਾਂ (factor prices, output, technology, capacity use, efficiency, ਸਮਾਂ) ਵਿਚਕਾਰ functional ਸਬੰਧ — output price ਨਹੀਂ; ਇਹ cost curves ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੈ।	★★	2.1.1, 2.1.2
11	Short run: ਸਿਰਫ਼ variable factors ਬਦਲਦੇ ਹਨ; long run: ਸਾਰੇ factors, ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ costs, variable।	★	2.2.1
12	Fixed · variable · semi-variable (ਬਿਜਲੀ); stair-step = ਇੱਕ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ fixed, ਫਿਰ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਵਧਦੀ ਹੈ (foreman)।	★★	2.2.2, 2.2.3, 2.0.16
13	**TC = TFC + TVC; TC − TVC = TFC (vertical gap — ਖੜ੍ਹਵਾਂ ਫ਼ਾਸਲਾ); TFC = cost function ਦਾ constant term।**	★★★	2.2.5, 2.1.3
14	TFC Y-axis ਤੋਂ horizontal; TVC origin ਤੋਂ, inverse-S — diminishing returns ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵਧਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੈ।	★★	2.2.4, 2.2.6

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
15	**AFC = TFC ÷ Q: ਲਗਾਤਾਰ ਘਟਦੀ ਹੈ, X-axis ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੂੰਹਦੀ, ਕਦੇ U-shaped ਨਹੀਂ।**	★★★	2.2.7
16	**AFC ਦੇ ਸੰਖਿਆਤਮਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ: TFC = TC (Q = 0 ਉੱਤੇ) (ਜਾਂ AFC × Q), ਫਿਰ ਨਵੀਂ Q ਨਾਲ ÷ ਕਰੋ।**	★★★	2.2.8, 2.1.6
17	**AVC = TVC ÷ Q = ATC − AFC; ਪਹਿਲਾਂ ਘਟਦੀ ਹੈ (increasing returns) ਫਿਰ ਵਧਦੀ ਹੈ (diminishing returns)।**	★★★	2.2.9, 2.2.10
18	**ATC = AFC + AVC = TC ÷ Q; U-shaped; AFC ਸੁੰਗੜਨ ਨਾਲ ATC ਅਤੇ AVC ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ (converge)।**	★★★	2.2.11, 2.2.12
19	**MCn = TCn − TCn−1 = ΔTVC; steps ਵਿੱਚ, ΔTC ÷ ΔQ; fixed cost ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ।**	★★★	2.2.13, 2.2.14
20	MC U-shaped (law of variable proportions); diminishing returns ਉੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੋਂ MC ਵਧਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।	★★	2.2.15, 2.2.16
21	**AC ਘਟ ਰਹੀ → MC < AC; AC ਵਧ ਰਹੀ → MC > AC; AC minimum → MC = AC (MC, AC ਅਤੇ AVC ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ minima ਉੱਤੇ ਕੱਟਦੀ ਹੈ)।**	★★★	2.2.17, 2.2.18
22	**SACs = plant curves; LAC = envelope (ਹਰ SAC ਨੂੰ tangent, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ minima ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ) = planning curve।**	★★★	2.3.1, 2.3.2, 2.3.3, 2.4.7
23	LAC ਦੀ U-shape returns to scale ਤੋਂ: economies (internal + external) → ਘਟਦੀ; diseconomies → ਵਧਦੀ।	★★	2.3.4, 2.4.5
24	Internal economies: firm ਦੇ ਅੰਦਰ, ਸਿਰਫ਼ ਉਸੇ ਲਈ — ਪਹਿਲਾਂ economies, ਫਿਰ diseconomies।	★	2.4.1, 2.4.2
25	**Internal ਕਿਸਮਾਂ: technical · managerial · commercial (bulk buying, by-products) · financial · risk-bearing।**	★★★	2.4.3, 2.2.19
26	**External (industry ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ): ਸਸਤਾ material · technology · skilled labour · ancillary industries · transport ਅਤੇ marketing · information।**	★★★	2.4.4
27	External diseconomy: ਵਧਦੀ input demand → ਉੱਚੀਆਂ factor prices (ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ)।	★	2.4.6
28	SM ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਬਾਹਰ: economies of scope; shut-down rule P < AVC (ਅਧਿਆਇ 4)।	★★	2.3.5, 2.4.9, 2.0.17

ਅਧਿਆਇ 4

ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤ ਨਿਰਧਾਰਨ (Price Determination in Different Markets)

376 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · 128 one-liners · 102 revision pointers

ਭਾਗ A — Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ Study Material ਨਾਲ ਜੁੜੇ One-liners

ਇਕਾਈ 1: ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਕਿਸਮਾਂ (Meaning and Types of Markets)

SM ਅਧਿਆਇ 4, ਇਕਾਈ 1, ਪੰਨੇ 4.1 – 4.15

ਵਿਸ਼ਾ 1.0 ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਅਰਥ (Meaning of Market)

34 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 30 · RTP 1 · MTP 6

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.0.1	Price ਦਾ ਭਾਵ money-value ਹੈ — ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਖ਼ਰੀਦ ਸ਼ਕਤੀ (purchasing power) ਜੋ ਪੈਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ; ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ exchange value (value in exchange) ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ Ricardo ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ command over commodities in general, ਜਾਂ power in exchange over purchasable commodities in general। Economics ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਸਬੰਧ ਸਿਰਫ਼ exchange value ਨਾਲ ਹੈ, value in use ਜਾਂ sentimental value ਨਾਲ ਨਹੀਂ।	Q33 (+ 2.0 Q3)	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep	1.0, pp. 4.2 – 4.3; 2.0, p. 4.16
1.0.2	Market ਖ਼ਰੀਦਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਕਰੇਤਾਵਾਂ (buyers and sellers) ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸਮੂਹ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ — ਕਿਸੇ good ਜਾਂ service ਦੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਰੇਤਾ ਜੋ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਇਹ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਰੇਤਾ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿੱਧਾ ਸਬੰਧ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਰਸਮੀ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ (ਜਿਵੇਂ online)।	Q13	PYQ 2022-Jun	1.0, p. 4.3
1.0.3	ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਪੰਜ ਤੱਤ (elements) ਹਨ: (i) buyers ਅਤੇ sellers; (ii) ਕੋਈ product ਜਾਂ service; (iii) ਕੀਮਤ ਲਈ ਮੁੱਲ-ਭਾਅ (bargaining); (iv) market conditions ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ; (v) ਕਿਸੇ ਦਿੱਤੇ ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ product ਜਾਂ service ਦੀ ਇੱਕ ਕੀਮਤ। Volume of business, advertisement ਅਤੇ awareness, 'no bargaining', 'multiple prices' ਅਤੇ 'firm' ਤੱਤ **ਨਹੀਂ** ਹਨ।	Q3, Q9, Q10, Q17, Q27 (+ 1.1 Q2)	PYQ 2019-May, 2021-Jan, 2021-Jul, 2022-Dec, 2023-Jun, 2026-May	1.0, pp. 4.3 – 4.4
1.0.4	Markets ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ product markets (households, firms ਤੋਂ goods ਅਤੇ services ਖ਼ਰੀਦਦੇ ਹਨ) ਅਤੇ factor markets (firms ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਦੇ resources ਖ਼ਰੀਦਦੀਆਂ ਹਨ — land, labour, capital ਅਤੇ entrepreneurship) ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; factor markets ਵਿੱਚ ਕੀਮਤਾਂ factor prices ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।	Q26	PYQ 2026-Jan	1.0.0, p. 4.4

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.0.5	Markets ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਧਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: (a) ਭੂਗੋਲਿਕ ਖੇਤਰ (geographical area); (b) ਸਮਾਂ (time); (c) ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦਾ ਸੁਭਾਅ (nature of transaction); (d) ਨਿਯਮਨ (regulation); (e) volume of business; (f) competition ਦੀ ਕਿਸਮ (type of competition)।	Q23, Q34	PYQ 2026-Sep; RTP 2024-Sep	1.0.0, p. 4.4
1.0.6	ਭੂਗੋਲਿਕ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ: local markets (ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰੀ-ਭਰਕਮ (bulky) ਵਸਤੂਆਂ; hair dressers, retailers); regional markets (ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰ, ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਸ਼ਹਿਰ, ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਜਾਂ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ); national markets (demand ਕੌਮੀ ਸਰਹੱਦਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ — ਸਰਕਾਰ ਦੀ trade policy ਕਿਸੇ commodity ਦੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਦੀ ਕਿਤਾਬਾਂ); international markets (ਉੱਚ ਮੁੱਲ ਅਤੇ ਘੱਟ bulk ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਸੋਨਾ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ)।	Q21, Q31, Q34	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep (×2); MTP 2024-Aug	1.0.0, pp. 4.4 – 4.5
1.0.7	Markets ਵਿੱਚ 'time' ਤੱਤ ਦੀ ਧਾਰਨਾ Alfred Marshall ਨੇ ਦਿੱਤੀ।	Q16, Q29, Q30	PYQ 2022-Dec; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	1.0.0, p. 4.5
1.0.8	ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ: very short period ਜਾਂ market period — supply ਸਥਿਰ (fixed) ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕੀਮਤ demand ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ (ਜਲਦੀ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ: ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਫੁੱਲ, ਮੱਛੀ, ਆਂਡੇ, ਫਲ, ਦੁੱਧ); short period — ਵੱਧ variable factors ਲਾ ਕੇ supply ਵਧਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; long period — ਸਾਰੇ factors variable, long-run equilibrium price 'normal price' ਹੁੰਦੀ ਹੈ; very long ਜਾਂ secular period — population, capital supply, raw materials ਵਿੱਚ secular movements। (ICAI ਦੀ answer key short-run price ਲਈ 'market price' ਦਿੰਦੀ ਹੈ; SM ਵਿੱਚ market price, market period ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ।)	Q2, Q8, Q14, Q20	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2022-Jun, 2024-Jun; MTP 2025-Apr S1	1.0.0, p. 4.5
1.0.9	ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ: spot ਜਾਂ cash market — ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਵਟਾਂਦਰਾ ਪੈਸੇ ਨਾਲ, ਜਿਸ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਤੁਰੰਤ ਜਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਤੁਰੰਤ ਨਕਦ ਲਈ ਵੇਚਿਆ ਅਨਾਜ); forward ਜਾਂ future market — ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਕਿਸੇ ਮਿਤੀ ਉੱਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵਸਤੂਆਂ ਸੌਂਪਣ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਵਾਲੇ contracts (bank ਤੋਂ future rate ਉੱਤੇ foreign currency contract ਦੀ ਖ਼ਰੀਦ)।	Q1, Q5, Q6, Q7, Q12, Q18, Q19 (+ 1.1 Q5)	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2019-Nov, 2020-Nov (×2), 2021-Jul, 2023-Jun, 2023-Dec, 2026-Jan; MTP 2025-Aug S2	1.0.0, pp. 4.5 – 4.6
1.0.10	ਨਿਯਮਨ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ: regulated market — ਅਣਉਚਿਤ ਰਿਵਾਜਾਂ (unfair practices) ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ (statutorily) ਨਿਯਮਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ (ਜਿਵੇਂ stock exchange); unregulated market — ਇਸ ਨੂੰ free market ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ (ਜਿਵੇਂ ਹਫ਼ਤਾਵਾਰੀ Haat Bazaar)।	Q4, Q32	PYQ 2019-Nov, 2026-Sep	1.0.0, p. 4.6
1.0.11	Volume of business ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ: wholesale market — commodities ਥੋਕ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਖ਼ਰੀਦੀਆਂ-ਵੇਚੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਵਪਾਰੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲੈਣ-ਦੇਣ (B2B); retail market — commodities ਛੋਟੀਆਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਖਪਤਕਾਰਾਂ (ultimate consumers) ਨੂੰ ਵੇਚੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ (B2C)।	Q11, Q15, Q28	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun, 2026-May	1.0.0, p. 4.6

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.0.12	*ਵਿਸ਼ਾ 1.2 ਦੇਖੋ: AR = price, ਇਸ ਲਈ average revenue curve ਹੀ firm ਦਾ demand curve ਵੀ ਹੈ।*	Q24	PYQ 2025-Jan	1.2, p. 4.8
1.0.13	*ਵਿਸ਼ਾ 1.2 ਦੇਖੋ: ਹਰ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ TR = P × Q ਕੱਢੋ, ਫਿਰ MRn = TRn − TRn−1 (₹30 × 19 = 570 → ₹28 × 20 = 560, ਇਸ ਲਈ MR = −₹10; MR negative ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ)।*	Q25	PYQ 2025-May	1.2, p. 4.9
1.0.14	ਇਸ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਬਾਹਰ: market economy ਵਿੱਚ resources ਦੀ ਵੰਡ (allocation) marketplace ਵਿੱਚ consumer demand ਅਤੇ supply ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — price mechanism (SM ਅਧਿਆਇ 1, ਇਕਾਈ 2)।	Q22	MTP 2024-Aug	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP); ਦੇਖੋ SM ਅਧਿਆਇ 1, 2.1.0, p. 1.20

ਵਿਸ਼ਾ 1.1 ਬਜ਼ਾਰ ਸੰਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Types of Market Structures)

7 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 4 · RTP 1 · MTP 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.1.1	Industry (market) demand ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ firm ਦੀ demand ਉਸ ਦਾ market share ਹੈ; market demand firms ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਵੰਡੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ market behaviour ਨੂੰ ਰੂਪ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।	Q1	PYQ 2022-Jun	1.1, pp. 4.6 – 4.7 (ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ)
1.1.2	ਚਾਰ ਬੁਨਿਆਦੀ market forms: perfect competition (ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ sellers, ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ (identical) products); monopolistic competition (ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ sellers, differentiated products — shampoo); oligopoly (ਕੁਝ ਕੁ sellers, ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੇ products — telecom); monopoly (ਇੱਕੋ-ਇੱਕ seller — Indian Railways)। ਕਿਸੇ firm ਦੀ price elasticity of demand: perfect competition ਵਿੱਚ infinite, monopolistic competition ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ (large), oligopoly ਅਤੇ monopoly ਵਿੱਚ ਛੋਟੀ (small)।	Q7	MTP 2025-Aug S2	1.1, p. 4.7 (Table 1)
1.1.3	ਬਜ਼ਾਰ ਦੀ ਕਿਸਮ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਾਰਕ ਹਨ: commodity ਦਾ ਸੁਭਾਅ, ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਆਕਾਰ ਅਤੇ demand ਦੀ ਹੱਦ (extent of demand)।	Q6	PYQ 2026-May	Summary, p. 4.14
1.1.4	Negatively sloped market demand curve ਹਰ market structure ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ structure ਤੈਅ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ; ਫ਼ਰਕ individual firm ਦੇ demand (AR) curve ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — perfect competition ਵਿੱਚ perfectly elastic, imperfect competition ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਢਲਦਾ (downward sloping)।	Q3, Q4	RTP 2024-Sep; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ RTP/MTP); ਤੁਲਨਾ ਕਰੋ 1.2, p. 4.11
1.1.5	*ਵਿਸ਼ਾ 1.0 ਦੇਖੋ: ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਪੰਜ ਤੱਤ — 'firm' ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।*	Q2	PYQ 2023-Jun	1.0, pp. 4.3 – 4.4
1.1.6	*ਵਿਸ਼ਾ 1.0 ਦੇਖੋ: bank ਤੋਂ future rate ਉੱਤੇ foreign currency contract ਦੀ ਖ਼ਰੀਦ ਇੱਕ forward (future) market ਲੈਣ-ਦੇਣ ਹੈ।*	Q5	PYQ 2026-Jan	1.0.0, p. 4.6

ਵਿਸ਼ਾ 1.2 Total Revenue, Average Revenue ਅਤੇ Marginal Revenue ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ

60 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 54 · RTP – · MTP 14

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.2.1	Total revenue ਉਹ ਰਕਮ ਹੈ ਜੋ firm ਕਿਸੇ commodity ਦੀਆਂ ਕੁਝ units ਵੇਚ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ: TR = P × Q (130 units × ₹50 = ₹6,500)। Competitive firm (perfectly elastic demand) ਲਈ TR curve ਮੂਲ ਬਿੰਦੂ (origin) ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ positively sloped ਸਿੱਧੀ ਰੇਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q13, Q17, Q27	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2022-Jun	1.2, p. 4.8
1.2.2	Average revenue ਪ੍ਰਤੀ unit output ਕਮਾਇਆ revenue ਹੈ: AR = TR/Q = P (₹6,050 ÷ 121 = ₹50)। ਕਿਉਂਕਿ AR ਹੀ price ਹੈ, ਇਸ ਲਈ average revenue curve ਹੀ firm ਦਾ demand curve ਵੀ ਹੈ।	Q12, Q15, Q23, Q25, Q31 (+ 1.0 Q24)	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Dec, 2022-Jun, 2023-Jun, 2025-Jan	1.2, pp. 4.8 – 4.9
1.2.3	Marginal revenue ਇੱਕ ਵਾਧੂ unit ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਨਾਲ total revenue ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਬਦਲਾਅ ਹੈ: MR = ΔTR/ΔQ; ਇੱਕ unit ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਲਈ, MRn = TRn − TRn−1। ਜਦੋਂ ਦੋ outputs ਉੱਤੇ TR ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ TR ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਨੂੰ units ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਨਾਲ ਭਾਗ ਦਿਓ (ਵਿਕਰੀ 50 → 53 ਵਧਣ ਨਾਲ ₹6,000 → ₹6,204: MR = 204/3 = ₹68); ਲਗਾਤਾਰ units ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਘਟਾਓ (TR5 − TR4 = 400 − 360 = ₹40)।	Q10, Q11, Q14, Q21, Q32, Q39, Q48, Q49, Q51	PYQ 2020-Nov (×3), 2021-Jul, 2023-Jun, 2025-Sep, 2026-Jan, 2026-May; MTP 2024-Aug	1.2, p. 4.9
1.2.4	ਜਦੋਂ price ਅਤੇ quantity ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਰ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ TR = P × Q ਕੱਢੋ, ਫਿਰ MR = ΔTR/ΔQ: ₹20 × 10 = 200 → ₹19 × 11 = 209 ਤੋਂ MR = ₹9; ₹100 × 900 → ₹90 × 1,000 (ਦੋਵੇਂ ₹90,000) ਤੋਂ MR = 0; MR negative ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ (570 → 560 ਤੋਂ −₹10)।	Q6, Q8, Q9, Q22, Q26, Q44 (+ 1.0 Q25)	PYQ 2019-May, 2019-Nov (×2), 2021-Dec, 2022-Jun, 2025-Jan, 2025-May	1.2, pp. 4.9 – 4.10 (Table 2)
1.2.5	Output ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ TR ਉਸ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਦੇ marginal revenues ਦਾ ਜੋੜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: TR = ΣMR (MR ₹10 + ₹5 + ₹3 = TR ₹18)।	Q41, Q58	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep	1.2, p. 4.10
1.2.6	ਡਿੱਗਦੇ AR (price) schedule ਲਈ MR ਹਮੇਸ਼ਾ price ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: MR curve, AR curve ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ zero ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ MR negative ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ AR (price) positive ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ — ਇਸ ਲਈ monopoly ਜਾਂ imperfect competition ਵਿੱਚ AR zero ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਪਰ MR zero ਜਾਂ negative ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।	Q34	PYQ 2023-Dec	1.2, p. 4.10
1.2.7	ਜਦ ਤੱਕ MR positive ਹੈ, TR ਵਧਦਾ ਹੈ: diminishing marginal revenue ਕਾਰਨ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਘਟਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਦਾ ਹੈ, MR zero ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ (maximum) ਹੁੰਦਾ ਹੈ (TR ਦੀ slope = 0), ਅਤੇ MR negative ਹੋਣ 'ਤੇ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ।	Q5, Q7, Q16, Q19, Q29, Q33, Q37	PYQ 2019-May, 2019-Nov (×2), 2021-Jan (×2), 2022-Dec, 2023-Dec, 2024-Jun	1.2, pp. 4.10 – 4.11
1.2.8	Perfect competition ਵਿੱਚ firm price taker ਹੁੰਦੀ ਹੈ: ਇਸ ਦਾ AR (demand) curve perfectly elastic ਹੁੰਦਾ ਹੈ, price ਸਥਿਰ (constant) ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ MR = AR ਅਤੇ AR ਤੇ MR curves ਇੱਕੋ horizontal ਰੇਖਾ ਵਜੋਂ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ (coincide)।	Q55	MTP 2025-Aug S2	1.2, p. 4.11
1.2.9	MR, AR ਅਤੇ price elasticity of demand ਵਿੱਚ ਵਿਲੱਖਣ ਸਬੰਧ ਹੈ: MR = AR × (e − 1)/e, ਜਿੱਥੇ e = price elasticity of demand।	Q2, Q42, Q59	PYQ 2018-Nov, 2025-Jan, 2026-Sep; MTP 2025-May S2	1.2.0, pp. 4.11 – 4.12

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.2.10	Numericals: MR = AR × (e − 1)/e ਵਿੱਚ e ਨੂੰ positive ਸੰਖਿਆ ਵਜੋਂ ਰੱਖੋ — AR 5, e 2 → MR = 2.5; AR 45, e 3 → MR = 30; AR 21 ਨਾਲ e = 3 ਅਤੇ 7 → MR = 14 ਅਤੇ 18।	Q18, Q38, Q45	PYQ 2021-Jan, 2024-Jun, 2025-May; MTP 2025-Apr S1	1.2.0, p. 4.12
1.2.11	ਜੇ e = 1, ਤਾਂ MR = 0; ਜੇ e > 1, ਤਾਂ MR positive; ਜੇ e < 1, ਤਾਂ MR negative। ਸਿੱਧੀ ਰੇਖਾ ਵਾਲੇ demand curve ਉੱਤੇ MR ਮੱਧ-ਬਿੰਦੂ (mid-point) ਉੱਤੇ zero (e = 1), ਉਤਲੇ ਹਿੱਸੇ ਉੱਤੇ positive ਅਤੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਉੱਤੇ negative ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q4, Q20, Q50, Q52	PYQ 2019-May, 2021-Jul, 2026-Jan; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	1.2.0, p. 4.12
1.2.12	ਜਿੱਥੇ price elasticity of demand ਇੱਕ (one) ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ total revenue ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਥੇ MR = 0।	Q43, Q54, Q60	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.2.0, p. 4.12
1.2.13	Behavioural Principle 1: ਜੇ firm ਦੀਆਂ total variable costs ਪੂਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਉਤਪਾਦਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ — ਜੇ price (AR), AVC ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ ਤਾਂ competitive firm ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (shuts down)। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ AVC ਹੀ shut-down price ਹੈ; shut-down point ਉੱਤੇ P = AVC, TR = TVC ਅਤੇ firm ਦਾ ਘਾਟਾ ਉਸ ਦੀ fixed cost (TFC) ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਆਰਜ਼ੀ (temporary) ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q1, Q3, Q40	PYQ 2018-May, 2019-May; MTP 2024-Aug, 2025-May S2	1.2.1, p. 4.13
1.2.14	Behavioural Principle 2: firm output ਨੂੰ ਉਸ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਵਧਾ ਕੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ profits ਕਮਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ marginal revenue, marginal cost ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ (MR = MC, first-order condition); ਜਦ ਤੱਕ MR, MC ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ, ਉਤਪਾਦਨ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੈ। MR curve ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਅਤੇ MC curve ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਢਲਦਾ ਹੈ; ਇਹ profit-maximising output ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੱਟਦੇ ਹਨ।	Q3, Q24, Q28, Q35, Q36, Q46, Q47	PYQ (CPT) 2016-Dec, 2019-May, 2021-Dec, 2022-Jun, 2022-Dec, 2023-Dec (×2), 2025-May; MTP 2025-May S2	1.2.1, pp. 4.13 – 4.14
1.2.15	Profit (TR − TC) ਉੱਥੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ TR, TC ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਤਰਾ ਨਾਲ ਵੱਧ ਹੋਵੇ — ਉਹ output ਜਿਸ ਉੱਤੇ TR ਅਤੇ TC ਦੀਆਂ slopes ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ (MR = MC)।	Q30	PYQ 2022-Dec	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ); 1.2.1, p. 4.14 ਤੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ
1.2.16	ਇੱਕ rational ਵਿਅਕਤੀ ਤਦ ਤੱਕ ਕੋਈ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਦਾ ਜਦ ਤੱਕ ਉਸ ਕਦਮ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ marginal benefits, marginal costs ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾ ਹੋਣ।	Q57	MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
1.2.17	ਇਕਾਈ 3 ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ: monopolistic competition ਵਿੱਚ ਹਰ firm ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ MR = MC ਉੱਤੇ profit ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ (price leadership, cartels ਅਤੇ kink point oligopoly ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਹਨ)।	Q53	MTP 2025-Aug S1	SM ਇਕਾਈ 1 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP); SM ਅਧਿਆਇ 4, ਇਕਾਈ 3
1.2.18	ਅਧਿਆਇ 3 ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ: explicit cost ਉਹ ਅਸਲ ਭੁਗਤਾਨ ਹੈ ਜੋ entrepreneur, factor services ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q56	MTP 2025-Dec S1	SM ਅਧਿਆਇ 4 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP); SM ਅਧਿਆਇ 3

ਇਕਾਈ 2: ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ (Determination of Prices)

SM ਅਧਿਆਇ 4, ਇਕਾਈ 2, ਪੰਨੇ 4.16 – 4.26

ਵਿਸ਼ਾ 2.0 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

6 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 4 · RTP 1 · MTP 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.0.1	ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ exchange value ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਕੀਮਤਾਂ factors of production ਦੀਆਂ services ਦਾ ਮੁੱਲ ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ — land, labour, capital ਅਤੇ organisation ਲਈ rent, wages, interest ਅਤੇ profit।	Q1, Q2 (+ 1.0 Q33)	PYQ 2018-Nov, 2023-Jun, 2026-Sep	2.0, p. 4.16
2.0.2	*ਵਿਸ਼ਾ 1.0 ਦੇਖੋ: Ricardo ਅਨੁਸਾਰ exchange value ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ command over commodities in general, ਜਾਂ power in exchange over purchasable commodities in general।*	Q3	PYQ 2024-Sep	1.0, pp. 4.2 – 4.3
2.0.3	ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ demand ਅਤੇ supply ਕੀਮਤ ਤੈਅ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਸਰਕਾਰ ਦਖ਼ਲ ਦੇ ਕੇ ਕੀਮਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਂ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੈਅ ਕਰਦੀ ਹੈ — ਜਿਵੇਂ ਕਣਕ, ਚੌਲ ਅਤੇ ਗੰਨੇ ਦੀਆਂ procurement prices (ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਈ ਗਈ minimum support price)। Price floor ਉਹ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਕੀਮਤ ਹੈ ਜੋ equilibrium price ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਤੈਅ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।	Q5, Q6	RTP 2025-May; MTP 2025-Apr S1 (×2), 2025-Aug S2	2.0, pp. 4.16 – 4.17 ('support price' ਅਤੇ 'price floor' SM ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ)
2.0.4	ਅਧਿਆਇ 3 ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ: economic cost = explicit cost + implicit cost। TR ₹1,20,000, explicit cost ₹95,000, ਛੱਡੀ ਗਈ ਤਨਖ਼ਾਹ (forgone salary) ₹30,000 → accounting cost ₹95,000, accounting profit ₹25,000, economic cost ₹1,25,000, economic loss ₹5,000।	Q4	PYQ 2025-May	SM ਅਧਿਆਇ 4 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ); SM ਅਧਿਆਇ 3

ਵਿਸ਼ਾ 2.1 ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ — ਇੱਕ ਆਮ ਝਾਤ (Determination of Prices - A General View)

2 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP – · MTP 2

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.1.1	ਖੁੱਲ੍ਹੇ competitive market ਵਿੱਚ demand ਅਤੇ supply equilibrium price ਤੈਅ ਕਰਦੇ ਹਨ; equilibrium price ਜਾਂ market clearing price ਉਹ ਕੀਮਤ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ quantity demanded, quantity supplied ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅਣਵਿਕਿਆ ਸਟਾਕ (unsold stock) ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਅਣਪੂਰੀ demand।	Q1	PYQ 2021-Jul	2.1, p. 4.17
2.1.2	ਜੇ market price, equilibrium ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ excess supply (surplus) ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ sellers ਕੀਮਤ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ; ਜੇ ਇਹ equilibrium ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਹੋਵੇ (equilibrium price, market price ਤੋਂ ਵੱਧ) ਤਾਂ excess demand (shortage) ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ buyers ਕੀਮਤ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਹਨ — price mechanism ਰਾਹੀਂ stable equilibrium ਆਪਣੇ-ਆਪ ਬਹਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q2	MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1	2.1, pp. 4.18 – 4.19

ਵਿਸ਼ਾ 2.2 Demand ਅਤੇ Supply ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ (Changes in Demand and Supply)

22 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 22 · RTP – · MTP 2

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.2.1	Commodity ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਾਰਕ (income, tastes, population, technology, factors ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ) curves ਨੂੰ shift ਕਰਦੇ ਹਨ; ਚਾਰ ਬਦਲਾਅ ਹਨ: demand ਵਿੱਚ increase (ਸੱਜੇ ਵੱਲ shift) ਜਾਂ decrease (ਖੱਬੇ ਵੱਲ shift), ਅਤੇ supply ਵਿੱਚ increase (ਸੱਜੇ ਵੱਲ shift) ਜਾਂ decrease (ਖੱਬੇ ਵੱਲ shift)।	Q8	PYQ 2024-Jun	2.2, p. 4.19
2.2.2	Demand ਵਿੱਚ increase (supply ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ): ਪੁਰਾਣੀ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ excess demand, equilibrium price ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਖ਼ਰੀਦੀ-ਵੇਚੀ ਗਈ ਮਾਤਰਾ ਵੀ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤਾਂ ਵਧਣ ਦੀ ਉਮੀਦ (ਅਗਲੇ ਸਾਲ cars, motorcycles) ਮੌਜੂਦਾ demand ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ — demand curve ਸੱਜੇ ਵੱਲ shift ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q12, Q20, Q22	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2025-Aug S1	2.2 (i), pp. 4.19 – 4.20; Illustration 1, p. 4.25
2.2.3	Demand ਵਿੱਚ decrease (ਜਿਵੇਂ ਆਮਦਨ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ; supply ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ): equilibrium price ਅਤੇ demand ਤੇ supply ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਮਾਤਰਾ, ਦੋਵੇਂ ਘਟਦੇ ਹਨ।	Q7, Q16	PYQ 2023-Jun, 2025-Jan	2.2 (ii), p. 4.20
2.2.4	Supply ਵਿੱਚ increase (ਜਿਵੇਂ ਸੁਧਰੀ technology; demand ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ): ਪੁਰਾਣੀ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ surplus ਕਾਰਨ equilibrium price ਹੇਠਾਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ quantity demanded ਉੱਪਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।	Q3, Q19	PYQ 2019-Nov, 2025-Sep	2.2 (iii), pp. 4.20 – 4.21
2.2.5	Supply ਵਿੱਚ decrease (ਜਿਵੇਂ ਪੁਰਾਣੀ (obsolete) technology, ਭਾਰੀ ਮੀਂਹ ਜਾਂ ਤੂਫ਼ਾਨ ਨਾਲ ਫ਼ਸਲ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ; demand ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ): ਪੁਰਾਣੀ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਘਾਟ (deficit) ਕਾਰਨ equilibrium price ਉੱਪਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਵੇਚੀ ਅਤੇ ਖ਼ਰੀਦੀ ਗਈ ਮਾਤਰਾ ਹੇਠਾਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।	Q1, Q11, Q13	PYQ 2018-Nov, 2024-Jun, 2024-Sep	2.2 (iv), p. 4.21; Illustration 1, p. 4.25
2.2.6	*ਵਿਸ਼ਾ 2.3 ਦੇਖੋ: ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ shifts — ਇੱਕੋ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਤਾਂ quantity ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਤੇ price ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ (ਬਰਾਬਰ increases ਨਾਲ price ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੀ); ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਤਾਂ price ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਤੇ quantity ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ; ਵੱਡਾ shift ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।*	Q2, Q4, Q5, Q6, Q9, Q10, Q14, Q15, Q17, Q18, Q21	PYQ 2019-May, 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Dec, 2024-Jun (×2), 2024-Sep, 2025-Jan (×3), 2025-May, 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1	2.3, pp. 4.21 – 4.25

ਵਿਸ਼ਾ 2.3 Demand ਅਤੇ Supply ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਬਦਲਾਅ (Simultaneous Changes in Demand and Supply)

2 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.3.1	Demand ਅਤੇ supply ਦਾ ਇੱਕੋ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ shift: ਜਦੋਂ ਦੋਵੇਂ ਵਧਦੇ ਹਨ, equilibrium quantity ਵਧਦੀ ਹੈ ਪਰ equilibrium price ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਜਦੋਂ ਦੋਵੇਂ ਘਟਦੇ ਹਨ, equilibrium quantity ਘਟਦੀ ਹੈ ਪਰ price ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ demand ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ, supply ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ price ਉਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ quantity ਵਧਦੀ ਹੈ।	(+ 2.2 Q2, 2.2 Q4, 2.2 Q5, 2.2 Q15, 2.2 Q21)	PYQ 2019-May, 2021-Jul, 2021-Dec, 2025-Jan (×2), 2025-Sep	2.3, p. 4.22

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.3.2	ਵੱਡਾ shift price ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ: ਜੇ demand, supply ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਵਧੇ ਤਾਂ price ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ; ਜੇ supply, demand ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਧੇ ਤਾਂ ਨਵੀਂ equilibrium price ਮੂਲ ਕੀਮਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਜੇ supply ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ, demand ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਵੇ ਤਾਂ price ਉੱਪਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ)।	(+ 2.2 Q6, 2.2 Q17)	PYQ 2022-Dec, 2025-Jan	2.3, p. 4.22
2.3.3	Demand ਅਤੇ supply ਦਾ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ shift: ਜਦੋਂ demand ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ supply ਘਟਦੀ ਹੈ, equilibrium price ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਪਰ equilibrium quantity ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ; ਜਦੋਂ demand ਘਟਦੀ ਹੈ ਅਤੇ supply ਵਧਦੀ ਹੈ, equilibrium price ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ quantity ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।	(+ 2.2 Q9, 2.2 Q14, 2.2 Q18)	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-May; MTP 2025-Apr S1	2.3, p. 4.23
2.3.4	Illustration 1 (D1 ਅਤੇ S1 ਬਿੰਦੂ 1 ਉੱਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, SM ਦੀ figure numbering): demand ਵਧੀ + factor price ਵਧੀ → D2 ਨਾਲ S3 = ਬਿੰਦੂ 2; demand ਵਧੀ + supply ਵਧੀ (complement ਸਸਤਾ / ਬਿਹਤਰ technology / ਸਸਤਾ factor) → D2 ਨਾਲ S2 = ਬਿੰਦੂ 7; ਭਾਰੀ ਮੀਂਹ ਨਾਲ ਫ਼ਸਲ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ → ਸਿਰਫ਼ S3 = ਬਿੰਦੂ 3; ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤ ਵਧਣ ਦੀ ਉਮੀਦ → ਸਿਰਫ਼ D2 = ਬਿੰਦੂ 5।	(+ 2.2 Q10, 2.2 Q11, 2.2 Q12)	PYQ 2024-Jun (×3)	Illustration 1, pp. 4.24 – 4.25
2.3.5	Price ceiling ਉਹ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੀਮਤ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ good ਲਈ ਵਸੂਲੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ; equilibrium price ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਤੈਅ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ shortages, ਸੀਮਤ supplies ਨੂੰ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ consumers ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਅਤੇ black marketing ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।	Q1, Q2	MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1, 2025-Dec S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP); p. 4.17 ਸਿਰਫ਼ price ceilings ਅਤੇ floors ਦਾ ਨਾਂ equilibrium analysis ਦੀਆਂ ਵਰਤੋਂਆਂ ਵਜੋਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ

ਇਕਾਈ 3: ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਜ਼ਾਰ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤ ਅਤੇ output ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ (Price-Output Determination under Different Market Forms)

SM ਅਧਿਆਇ 4, ਇਕਾਈ 3, ਪੰਨੇ 4.27 – 4.65

ਵਿਸ਼ਾ 3.0 Perfect Competition

64 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 49 · RTP 4 · MTP 19

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.0.1	Perfect competition ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ firms ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ price takers ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ: ਕੋਈ firm ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਜੋ industry ਲਈ total (market) demand ਅਤੇ total (market) supply ਦੀਆਂ market forces ਰਾਹੀਂ ਤੈਅ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — equilibrium price ਉੱਥੇ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।	Q1, Q5, Q27, Q36, Q40	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2018-May, 2020-Nov, 2023-Jun, 2024-Sep, 2025-Sep; MTP 2025-May S2	3.0.0 (vi), p. 4.29; 3.0.1, pp. 4.29 – 4.30

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.0.2	Pure competition = (i) buyers ਅਤੇ sellers ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ, (ii) homogeneous (identical) products ਜੋ perfect substitutes ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕੋ market price ਉੱਤੇ ਵਿਕਦੇ ਹਨ, (iii) free entry and exit; ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ monopoly ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤੱਤ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ। Perfect competition ਇਸ ਵਿੱਚ ਜੋੜਦਾ ਹੈ: market conditions ਦੀ perfect knowledge, ਬਹੁਤ ਘੱਟ transaction costs ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ firms ਦਾ price-taking (Summary ਵਿੱਚ perfect mobility of factors, ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਅਤੇ collusion ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵੀ ਦਰਜ ਹਨ)।	Q23, Q32, Q46, Q48	PYQ 2022-Dec, 2026-May; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	3.0.0, pp. 4.28 – 4.29; Summary, p. 4.63
3.0.3	ਇਹ perfect (pure) competition ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ **ਨਹੀਂ** ਹਨ: selling costs ਜਾਂ advertising (ਭਾਵੇਂ 'informative' advertising ਹੋਵੇ), inelastic demand, resources ਦੀ inefficient allocation, ਅਤੇ 'absence of transport cost' — SM ਸਿਰਫ਼ ਬਹੁਤ ਘੱਟ transaction costs ਦਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਸਿਰਫ਼ perfect (pure ਨਹੀਂ) competition ਦੀ ਵਾਧੂ ਸ਼ਰਤ ਵਜੋਂ। Perfect competition ਵਿੱਚ ਕੋਈ selling costs ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, firm ਦੀ demand infinitely elastic ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ resources ਦੀ efficient allocation ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q7, Q17, Q20, Q30, Q38, Q49	PYQ 2018-Nov, 2021-Jan, 2021-Dec, 2023-Dec, 2025-May; MTP 2025-May S2, 2025-Dec S1	3.0.0, pp. 4.28 – 4.29; Table 7, pp. 4.55 – 4.56
3.0.4	Perfectly competitive market ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿੱਥ (myth) ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — ਇਸ ਦੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ (assumptions) ਅਸਲ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ markets ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ; ਖੇਤੀ ਉਪਜਾਂ (agricultural products), financial instruments (stocks, bonds, foreign exchange) ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਧਾਤਾਂ (ਸੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ, ਪਲੈਟੀਨਮ) ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਹਨ।	Q15, Q22	PYQ 2019-Nov, 2022-Jun	3.0.0, p. 4.29; 3.0.5, p. 4.39
3.0.5	Price-taking firm ਦਾ demand (AR) curve market price ਉੱਤੇ ਇੱਕ horizontal ਰੇਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — X-axis ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ — ਇਸ ਲਈ ਇਹ perfectly (infinitely) elastic ਹੁੰਦਾ ਹੈ: firm ਦੀ price elasticity of demand ਸਿਰਫ਼ perfect competition ਵਿੱਚ infinite ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ perfectly elastic demand curve ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ firm ਇੱਕ perfect competitor ਹੈ।	Q10, Q12, Q28, Q29, Q31, Q37, Q44, Q63	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2023-Dec (×2), 2024-Jun, 2025-Jan, 2026-Sep; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2	3.0.1, pp. 4.30 – 4.31; Summary table, p. 4.62
3.0.6	Perfect competition ਵਿੱਚ AR = MR = Price (AR ਅਤੇ MR ਇੱਕੋ curve ਹਨ), profit ਦਾ ਪੱਧਰ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ — ਇਸ ਲਈ supernormal profit ਕਮਾ ਰਹੀ firm ਲਈ ਵੀ AR = MR; ਇਹ ਬਰਾਬਰੀ ਸਿਰਫ਼ perfect competition ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q11, Q26	PYQ 2019-May, 2023-Jun; MTP 2025-Apr S1	3.0.1, p. 4.31; Table 7, p. 4.56
3.0.7	ਸਿਰਫ਼ individual firm ਦਾ demand curve horizontal ਹੁੰਦਾ ਹੈ; perfect competition ਵਿੱਚ market (industry) demand curve DD ਕਿਸੇ ਵੀ market demand curve ਵਾਂਗ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਢਲਦਾ ਹੈ (Figs. 14 ਅਤੇ 16)। ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ market forms ਦੇ market demand curves negatively sloped ਹੁੰਦੇ ਹਨ।	Q45	MTP 2025-Jan S2	3.0.1, pp. 4.29 – 4.32 (ਚਿੱਤਰ 14, 16)

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.0.8	Firm ਦੇ equilibrium ਲਈ ਦੋ ਸ਼ਰਤਾਂ: (i) MR = MC — profit-maximisation condition; (ii) MC curve, MR curve ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਕੱਟਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ MC ਦੀ slope positive ਹੈ। ਜਿੱਥੇ MC, MR ਨੂੰ ਉੱਪਰੋਂ ਕੱਟਦਾ ਹੈ (ਬਿੰਦੂ T) ਉੱਥੇ ਕੋਈ equilibrium ਨਹੀਂ; R, ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਕੱਟਦਾ ਹੈ, equilibrium ਹੈ।	Q2, Q8, Q16, Q19, Q35, Q42	PYQ 2018-May, 2018-Nov, 2019-May, 2021-Jul, 2024-Sep, 2025-Jan	3.0.1, pp. 4.31 – 4.32
3.0.9	ਜੇ MR > MC ਤਾਂ firm ਨੂੰ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ (ਹਰ ਵਾਧੂ unit, cost ਨਾਲੋਂ revenue ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਜੋੜਦੀ ਹੈ); ਜੇ MR < MC ਤਾਂ output ਘਟਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; profit ਸਿਰਫ਼ ਉੱਥੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ MR = MC (competitive firm ਲਈ = P)।	Q4	PYQ 2018-May	3.0.1, pp. 4.31 – 4.32
3.0.10	Perfectly competitive industry ਵਿੱਚ firm ਦਾ MC curve ਉਸ ਦਾ supply curve ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ — ਸਹੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, short-run supply curve, MC curve ਦਾ ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜੋ AVC curve ਦੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਬਿੰਦੂ (minimum point) ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ।	Q9, Q34	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2024-Sep; MTP 2025-Apr S1	3.0.2, pp. 4.32 – 4.33
3.0.11	Shut-down rule: ਜੇ price, AVC ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਜਾਵੇ — ਭਾਵ total revenue, total variable cost ਵੀ ਪੂਰੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ — ਤਾਂ firm ਦੀ supply zero ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (ਸ਼ਾਇਦ ਆਰਜ਼ੀ ਤੌਰ 'ਤੇ); ਜੇ ਇਹ AVC ਅਤੇ fixed cost ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਵੇ, ਤਾਂ short run ਵਿੱਚ ਚੱਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।	Q33, Q39, Q60	PYQ 2024-Sep, 2025-Sep; RTP 2026-Jan	3.0.2, p. 4.33; 3.0.3, p. 4.35
3.0.12	Normal profit = zero economic profit: average revenue ਬਿਲਕੁਲ average total cost ਦੇ ਬਰਾਬਰ (AR = ATC; TR – TC = 0); entrepreneur ਦੀਆਂ managerial services ਲਈ profit ਦਾ ਆਮ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ cost of production ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q14, Q18, Q62	PYQ 2019-Nov, 2021-Jul, 2026-Sep	3.0.3, pp. 4.33 – 4.35
3.0.13	Supernormal profit: AR (price) > ATC — firm ਆਮ ਦਰ (normal rate) ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਵਾਧੂ profit ਕਮਾਉਂਦੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ equilibrium ਉੱਤੇ P = MC, ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ATC < MC ਵੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ATC > AR ਹੋਵੇ ਤਾਂ losses ਹੁੰਦੇ ਹਨ। Short run ਵਿੱਚ competitive firm ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ।	Q13, Q43	PYQ 2019-Nov, 2025-Jan	3.0.3, pp. 4.33 – 4.35
3.0.14	Long run ਵਿੱਚ entry ਅਤੇ exit, supernormal profits ਅਤੇ losses ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ: ਹਰ perfectly competitive firm ਸਿਰਫ਼ normal profit ਕਮਾਉਂਦੀ ਹੈ (ਇਸ ਲਈ long run ਵਿੱਚ 'all firms earn profit' ਗ਼ਲਤ ਹੈ)। Short run ਵਿੱਚ industry ਉਸ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ equilibrium ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ market ਨੂੰ clear ਕਰਦੀ ਹੈ (market demand = market supply)।	Q6, Q21, Q55	PYQ 2018-Nov, 2021-Dec; MTP 2025-Dec S1	3.0.1, p. 4.29; 3.0.4, p. 4.37; Summary, p. 4.63
3.0.15	Competitive firm ਦਾ long-run equilibrium: LMC = LAC = P (MR = MC ਅਤੇ AR = AC ਸਮੇਤ), ਭਾਵ SMC = LMC = SAC = LAC = P = MR; industry ਲਈ, LAR = LMR = P = LMC = LAC।	Q3, Q25	PYQ 2018-May, 2022-Dec	3.0.4, pp. 4.37 – 4.38; 3.0.5, p. 4.39

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.0.16	Perfect competition ਵਿੱਚ long-run optimality: ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਸੰਭਵ cost ਉੱਤੇ output; consumers ਘੱਟੋ-ਘੱਟ price ਦਿੰਦੇ ਹਨ, P = MC; plants ਪੂਰੀ ਸਮਰੱਥਾ (full capacity) ਨਾਲ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ resources ਦੀ ਕੋਈ ਬਰਬਾਦੀ ਨਹੀਂ (MC = AC) — ਇਸ ਕਰਕੇ ਕੋਈ excess capacity ਨਹੀਂ; ਸਿਰਫ਼ normal profits (AC = AR); firms ਦੀ optimum ਗਿਣਤੀ।	Q53, Q54, Q61, Q64	PYQ 2026-Sep; RTP 2025-May, 2025-Sep; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	3.0.5, p. 4.39; Table 7, p. 4.56
3.0.17	Price ਸਿਰਫ਼ perfect competition ਵਿੱਚ ਹੀ marginal cost ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; monopoly ਅਤੇ monopolistic competition ਵਿੱਚ price, MC ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। Monopolists, competitive firms ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ prices ਵਸੂਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਘੱਟ output ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ supply, monopolised ਹਾਲਤਾਂ ਨਾਲੋਂ competitive ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q41, Q47	PYQ 2025-Sep, 2026-Jan	Table 7, p. 4.55; 3.1.5 (2), p. 4.51
3.0.18	ਤਿੱਖੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ sellers ਹੋਣ 'ਤੇ ICAI ਦੀ answer key, elasticity of supply ਨੂੰ infinite ਦੱਸਦੀ ਹੈ; SM ਖ਼ੁਦ ਸਿਰਫ਼ firm ਦੀ demand (supply ਨਹੀਂ) ਦੇ infinitely elastic ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q24	PYQ 2022-Dec	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ); ਤੁਲਨਾ ਕਰੋ 3.0.1, p. 4.31
3.0.19	Monopolist ਦਾ ਕੋਈ unique supply curve ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ P > MC ਰੱਖਦਾ ਹੈ (price–quantity ਵਿੱਚ ਕੋਈ one-to-one ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ); perfect competition ਵਿੱਚ P = MC, ਇਸ ਲਈ MC curve ਹੀ supply curve ਹੈ।	Q50	MTP 2025-Aug S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP); ਤੁਲਨਾ ਕਰੋ 3.0.2, p. 4.32
3.0.20	Accounting cost ਵਿੱਚ explicit payments (rent, salaries, ਉਧਾਰ ਲਏ ਫ਼ੰਡਾਂ ਉੱਤੇ interest) ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ normal profit ਨਹੀਂ, ਜੋ entrepreneur ਦੇ ਆਪਣੇ resources ਦੀ implicit cost ਹੈ ਅਤੇ economic cost ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; TFC = TC – TVC (fixed cost = zero output ਉੱਤੇ total cost)।	Q58, Q59	MTP 2025-Dec S1 (×2)	3.0.3, pp. 4.33 – 4.34; Illustration 2, pp. 4.35 – 4.36
3.0.21	Cost-theory ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ (ਅਧਿਆਇ 3): AFC curve ਇੱਕ rectangular hyperbola ਹੈ; MC ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਵੀ AVC ਘੱਟ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਸ਼ਰਤੇ MC < AVC ਹੋਵੇ; LAC ਹਰ output ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ cost ਹੈ, SAC curves ਦਾ envelope ਹੈ, ਅਤੇ U-shaped ਹੈ; SAC ਪਹਿਲਾਂ increasing ਅਤੇ ਫਿਰ diminishing returns ਕਾਰਨ U-shaped ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q51, Q52, Q56, Q57	MTP 2025-Dec S1 (×4)	SM ਅਧਿਆਇ 4 ਇਕਾਈ 3 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP; SM ਅਧਿਆਇ 3, Theory of Cost)

ਵਿਸ਼ਾ 3.1 Monopoly

66 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 51 · RTP 4 · MTP 31

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.1.1	Monopoly ('alone to sell'): ਅਜਿਹੇ product ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ seller ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ close substitute ਨਹੀਂ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ: single seller (firm = industry); entry ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਤ barriers; ਕੋਈ close substitutes ਨਹੀਂ; market power। ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ sellers, single buyer, free entry ਜਾਂ homogeneous product, monopoly ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ **ਨਹੀਂ** ਹਨ (Summary table ਇਸ ਦੇ product ਨੂੰ 'unique product without close substitute' ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ)।	Q15, Q22, Q25, Q27, Q42	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun, 2023-Jun, 2023-Dec, 2025-May	3.1, 3.1.0, pp. 4.39 – 4.40; Summary table, p. 4.62

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.1.2	Monopoly ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਾਰਨ barriers to entry ਹਨ — economic, institutional, legal ਜਾਂ artificial: ਜਿਵੇਂ ਦੁਰਲੱਭ resources ਉੱਤੇ ਕੰਟਰੋਲ, exclusive government rights, intellectual property rights ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ patents ਅਤੇ copyrights, ਭਾਰੀ start-up costs, natural monopoly। Entry ਹਰ ਸਮੇਂ ਸੀਮਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ: rail transport ਵਿੱਚ Indian Railways; nuclear power ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰੀ monopoly।	Q8, Q19, Q29, Q46, Q56	PYQ 2019-May, 2021-Dec, 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	3.1.0 – 3.1.1, pp. 4.39 – 4.41
3.1.3	ਕੋਈ close substitutes ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, monopolist ਦੇ product ਦੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ product ਨਾਲ cross elasticity of demand zero ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ price elasticity of demand ਇੱਕ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ: monopolist ਨੂੰ ਤਿੱਖੀ ਢਲਾਣ ਵਾਲੇ, ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਢਲਦੇ (highly inelastic) demand curve ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ — ਇਸ ਦਾ AR curve ਖੱਬੇ ਤੋਂ ਸੱਜੇ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ।	Q7, Q34, Q37, Q38, Q49, Q57	PYQ 2018-Nov, 2025-Jan, 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1, 2025-Apr S1, 2025-May S2	3.1.0 (3), pp. 4.39 – 4.40; 3.1.2, p. 4.41; Table 7, p. 4.55
3.1.4	ਇੱਕੋ firm ਹੀ industry ਬਣਦੀ ਹੈ — firm ਅਤੇ industry ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ — ਇਸ ਲਈ monopolist ਦਾ demand curve, market demand curve ਦੇ ਸਮਾਨ (identical) ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q4, Q55	PYQ 2018-May, 2026-May; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S1	3.1.0 (1), p. 4.39; 3.1.2, p. 4.41
3.1.5	Price ਉੱਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਦੀ ਮਾਤਰਾ (degree of control over price): perfect competition ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, monopolistic competition ਅਤੇ oligopoly ਵਿੱਚ ਕੁਝ, monopoly ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ (very considerable / very large) — monopolist ਇੱਕ price maker ਹੈ।	Q17, Q18	PYQ 2021-Dec (×2); MTP 2025-May S2	3.1.0 (3), p. 4.39; Summary table, pp. 4.62 – 4.63
3.1.6	Monopoly ਵਿੱਚ AR ਅਤੇ MR: ਦੋਵੇਂ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਢਲਦੇ ਹਨ; MR, AR ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (ਉਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ) ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਵਾਧੂ unit ਵੇਚਣ ਲਈ monopolist ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ units ਦੀ ਕੀਮਤ ਘਟਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ; MR ਦੀ slope, AR ਦੀ slope ਤੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (MR, AR ਅਤੇ Y-axis ਦੇ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ); AR zero ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਪਰ MR zero (ਜਿੱਥੇ TR ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ) ਜਾਂ negative ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।	Q5, Q21, Q28, Q52, Q63	PYQ 2018-Nov, 2022-Jun, 2024-Jun, 2026-Jan; MTP 2026-Apr S1	3.1.2, pp. 4.41 – 4.43
3.1.7	AR–MR–elasticity ਸਬੰਧ: MR = AR × (1 – 1/e), ਇਸ ਲਈ AR = MR × e/(e – 1); AR ਅਤੇ MR ਵਿਚਲਾ ਫ਼ਰਕ price elasticity ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ P = 60: e = 5 ਤੋਂ MR = 48, e = 6 ਤੋਂ MR = 50; MR = 15 ਅਤੇ e = 1.5 ਤੋਂ AR = 45। Output ਨੂੰ ਵੱਧ MR (ਵੱਧ elasticity) ਵਾਲੀ market ਵੱਲ ਤਦ ਤੱਕ ਖਿਸਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਤੱਕ MRs ਬਰਾਬਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣ।	Q51, Q53, Q65	PYQ 2021-Dec, 2026-Jan, 2026-May; MTP 2026-Apr S2	3.1.4 (numerical ਉਦਾਹਰਣ), p. 4.47
3.1.8	Monopolist ਦਾ short-run equilibrium: MC = MR, ਜਿੱਥੇ MC, MR ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਕੱਟਦਾ ਹੈ; ਪ੍ਰਤੀ unit profit = AR – ATC। Monopolist ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ profit ਕਮਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ: ਜੇ ATC > AR ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ losses ਹੁੰਦੇ ਹਨ (ਜੇ ਉਹ AVC ਪੂਰੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ)।	Q48	PYQ 2026-Jan	3.1.3, pp. 4.43 – 4.45

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.1.9	Long run ਵਿੱਚ ਜੇ monopolist ਨੂੰ losses ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ (ਉਹ exit ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ break even ਕਰਨ ਜਾਂ profit ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣਾ plant ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ), ਪਰ ਉਹ long run ਵਿੱਚ ਵੀ supernormal profits ਕਮਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਹਰਲੀਆਂ firms ਦੀ entry ਰੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ; ਉਸ ਲਈ LAC ਦੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ।	Q3, Q24, Q32, Q40, Q61	PYQ 2018-May (×2), 2022-Dec; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2, 2025-May S2, 2025-Aug S2, 2025-Aug S1	3.1.3, pp. 4.44 – 4.45; Summary, p. 4.63
3.1.10	Market power: marginal cost ਤੋਂ ਉੱਪਰ price ਵਸੂਲਣ ਅਤੇ positive profit ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ — ਇਸ ਲਈ monopoly power ਦੀ ਮਾਤਰਾ price ਅਤੇ MC ਵਿਚਲੇ ਫ਼ਰਕ ਤੋਂ ਪਰਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।	Q47, Q58	PYQ 2025-Sep; MTP 2025-May S2	3.1.0 (4), p. 4.40; Summary, p. 4.63 ('measure' SM ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਹੀਂ)
3.1.11	Monopoly ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ: competitive firms ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ prices ਅਤੇ ਘੱਟ output, ਅਣਉਚਿਤ long-run economic profits, MC ਤੋਂ ਉੱਪਰ price, ਘਟਿਆ consumer surplus, price discrimination — monopolies ਸ਼ੋਸ਼ਣਕਾਰੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਣਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕਦੀਆਂ ਹਨ।	Q2, Q23, Q54	PYQ 2018-May, 2022-Jun, 2026-May	3.1.5, p. 4.51; Summary, p. 4.64
3.1.12	Price discrimination: ਇੱਕੋ commodity ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ units ਲਈ (ਵੱਖ-ਵੱਖ buyers ਤੋਂ) ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ prices ਵਸੂਲਣਾ ਜੋ cost ਦੇ ਫ਼ਰਕ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਨਹੀਂ — abnormal profits ਕਮਾਉਣ ਲਈ monopolist ਵੱਲੋਂ ਅਪਣਾਈ pricing ਵਿਧੀ। Simple monopoly ਇੱਕਸਾਰ (uniform) price ਵਸੂਲਦੀ ਹੈ; discriminating monopoly ਵੱਖ-ਵੱਖ prices ਵਸੂਲਦੀ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ Indian Railways ਦੇ dynamic fares)।	Q16, Q31, Q35	PYQ 2021-Dec, 2024-Sep; MTP 2024-Aug	3.1.2, p. 4.43; 3.1.4, p. 4.46
3.1.13	Perfect competition ਵਿੱਚ price discrimination ਟਿਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ (seller ਦਾ market price ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ); ਇਸ ਲਈ monopoly ਦਾ ਕੋਈ ਤੱਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।	Q10, Q36, Q59	PYQ 2019-May, 2021-Dec; RTP 2024-Sep; MTP 2025-May S2	3.1.4, p. 4.46
3.1.14	Price discrimination ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ: (I) seller ਦਾ supply ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਕੰਟਰੋਲ ਹੋਵੇ (price-setting power); (II) market ਨੂੰ ਦੋ ਜਾਂ ਵੱਧ sub-markets ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕੇ; (III) sub-markets ਵਿੱਚ price elasticity ਵੱਖਰੀ ਹੋਵੇ — discrimination ਸਿਰਫ਼ ਤਦ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੈ ਜਦੋਂ elasticities ਵੱਖਰੀਆਂ ਹੋਣ; (IV) ਘੱਟ ਕੀਮਤ ਵਾਲੀ market ਦੇ buyers ਵੱਧ ਕੀਮਤ ਵਾਲੀ market ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਨਾ ਵੇਚ ਸਕਣ (no arbitrage)।	Q1, Q39, Q43, Q64	PYQ (CPT) 2016-Dec, 2025-May; RTP 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	3.1.4, p. 4.46
3.1.15	Price discrimination ਦੇ ਉਦੇਸ਼: ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ profit ਕਮਾਉਣਾ; ਵਾਧੂ stock (surplus stock) ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨਾ; economies of scale ਦਾ ਲਾਭ ਲੈਣਾ; foreign markets ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨਾ; pricing ਰਾਹੀਂ equity ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ('to escape foreign markets' ਜਾਂ 'to hold excess stock' ਨਹੀਂ)।	Q26, Q45	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2023-Jun, 2025-Sep	3.1.4, pp. 4.47 – 4.48

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.1.16	Prof. Pigou ਨੇ ਤਿੰਨ degrees ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕੀਤਾ: first degree — ਬਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕੱਲੇ ਖਪਤਕਾਰ ਤੱਕ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਰ ਇੱਕ ਤੋਂ ਓਨੀ ਕੀਮਤ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਉਹ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਾਰਾ consumer surplus ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਡਾਕਟਰ, ਵਕੀਲ, ਨਿਲਾਮੀਆਂ); second degree — ਵੇਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੀਮਤਾਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ surplus ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; third degree — ਕੀਮਤ location ਜਾਂ customer segment ਵਰਗੇ ਲੱਛਣਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਬਦਲਦੀ ਹੈ।	Q6, Q33, Q44, Q50, Q60, Q62	PYQ 2018-Nov, 2025-May, 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-May S2 (×2), 2025-Aug S1	3.1.4, p. 4.48; Summary, p. 4.64
3.1.17	Third-degree ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ: dumping; ਘਰੇਲੂ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੀਮਤਾਂ (ਪੇਂਡੂ ਘਰਾਂ ਜਾਂ ਕਿਸਾਨਾਂ ਲਈ ਬਿਜਲੀ ਉਦਯੋਗ ਨਾਲੋਂ ਸਸਤੀ); senior citizens ਲਈ ਘੱਟ ਰੇਲ ਕਿਰਾਏ — ਇਹ ਸਾਰੇ price discrimination ਹਨ।	Q13, Q14, Q20, Q30, Q41, Q66	PYQ 2020-Nov, 2021-Jul, 2021-Dec, 2023-Dec, 2024-Jun; RTP 2025-Jan, 2025-May; MTP 2025-Aug S2, 2026-Apr S2	3.1.4, pp. 4.45 – 4.48
3.1.18	Equilibrium ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ discriminating monopolist ਤਿੰਨ ਫ਼ੈਸਲੇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ: ਕੁੱਲ ਕਿੰਨਾ output ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ (aggregate MR = MC), ਉਸ ਨੂੰ sub-markets ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਵੰਡਣਾ ਹੈ (ਬਰਾਬਰ MRs), ਅਤੇ ਕਿਹੜੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਲੈਣੀਆਂ ਹਨ (ਘੱਟ elastic ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵੱਧ)।	Q9	PYQ 2019-May	3.1.4, pp. 4.48 – 4.50
3.1.19	*ਵਿਸ਼ਾ 3.3 ਦੇਖੋ: kinked demand curve ਮੌਜੂਦਾ ਕੀਮਤ (prevailing price) ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਬਹੁਤ elastic ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ inelastic ਹੁੰਦੀ ਹੈ।*	Q11	PYQ 2019-May	3.3.3, p. 4.61
3.1.20	*ਵਿਸ਼ਾ 3.0 ਦੇਖੋ: demand curve ਸਿਰਫ਼ perfect competition ਵਿੱਚ ਹੀ horizontal (perfectly elastic) ਹੁੰਦੀ ਹੈ।*	Q12	PYQ 2019-May	3.0.1, pp. 4.30 – 4.31

ਵਿਸ਼ਾ 3.2 Imperfect Competition-Monopolistic Competition

30 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 20 · RTP 3 · MTP 13

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.2.1	Monopolistic competition: ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਕਰੇਤਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰਾਂ ਨੂੰ differentiated products ਵੇਚਦੇ ਹਨ — ਜੋ ਨਜ਼ਦੀਕੀ, ਪਰ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ, substitutes ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ: ਵਿਕਰੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ, product differentiation, ਦਾਖ਼ਲੇ ਅਤੇ ਨਿਕਾਸ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ (freedom of entry and exit), non-price competition (ਉੱਚੀਆਂ selling costs ਸਮੇਤ); ਇਹ monopoly ਅਤੇ perfect competition ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹੈ।	Q3, Q15, Q16, Q19, Q22	PYQ 2019-May, 2024-Sep, 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	3.2.0, pp. 4.52 – 4.53; Summary, p. 4.64
3.2.2	Product differentiation (brand, size, design, ਰੰਗ, packaging, promotion ਰਾਹੀਂ — ਅਸਲ ਜਾਂ ਕਾਲਪਨਿਕ) monopolistic competition ਦੀ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਪੱਖ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹ perfect competition ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ (ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਿਕਰੇਤਾ, ਬਹੁਤ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ, free entry and exit, ਅਤੇ long run ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ normal profit ਹੁੰਦਾ ਹੈ)। Hamburger, ਕਮੀਜ਼ ਅਤੇ automobile — ਸਾਰੇ differentiated products ਹਨ।	Q2, Q12, Q13, Q24, Q30	PYQ 2018-Nov, 2023-Jun, 2024-Jun, 2026-Sep; MTP 2025-Apr S1	3.2.0 (ii), p. 4.52; Table 7, p. 4.55

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.2.3	SM ਵਿੱਚ monopolistic competition ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ: ਸਾਬਣ ਅਤੇ detergents (Lux, Liril, Dettol, Dove ...), ਕੱਪੜੇ, retail trade, ਕਰਿਆਨੇ ਅਤੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ, restaurants, ਮੁਰੰਮਤ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ, laundries, beauty parlours — ਇਸ ਲਈ toothpaste brands, hotels ਅਤੇ pubs, restaurants ਅਤੇ car repair monopolistically competitive ਹਨ।	Q1, Q7, Q20, Q21, Q29	PYQ 2018-Nov, 2021-Jul, 2025-Jan, 2025-Sep; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S2	3.2, pp. 4.51 – 4.52
3.2.4	Non-price competition: firms ਕੀਮਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਅਧਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ — ਹਮਲਾਵਰ advertising, product development, ਬਿਹਤਰ distribution, after-sales service — ਤਾਂ ਜੋ price wars ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕੇ; monopolistic competition ਵਿੱਚ selling costs ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ (ਭਾਰੀ) ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਦਕਿ perfect competition ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਅਤੇ monopoly ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ।	Q9, Q11, Q14	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun; MTP 2024-Aug, 2024-Aug S2	3.2.0 (iv), pp. 4.52 – 4.53; Table 7, p. 4.56
3.2.5	Edward Chamberlin (USA) ਨੇ theory of monopolistic competition ਘੜੀ ਅਤੇ selling costs ਨੂੰ production costs ਤੋਂ ਵੱਖ ਕੀਤਾ।	Q26, Q28	RTP 2025-May; MTP 2026-Apr S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ RTP/MTP)
3.2.6	ਹਰ firm ਇੱਕ price maker ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ demand curve ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਢਲਵੀਂ (downward-sloping) ਪਰ ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ 'ਤੇ elastic (ਚਪਟੀ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਰੋਧੀ brands ਨਜ਼ਦੀਕੀ substitutes ਹਨ; MR ਉਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ; product ਜਿੰਨਾ ਘੱਟ differentiated, curve ਓਨੀ ਵੱਧ elastic। Monopoly ਦੀ demand curve ਵੱਧ steep (highly inelastic) ਹੁੰਦੀ ਹੈ; monopoly ਅਤੇ monopolistic competition ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ demand curves downward-sloping ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।	Q5, Q8, Q10, Q17	PYQ 2019-Nov, 2021-Jul, 2021-Dec; RTP 2024-Sep; MTP 2025-Apr S1, 2025-Dec S1	3.2.0 (ii), p. 4.52; 3.2.1, p. 4.53; Table 7, p. 4.55
3.2.7	Firm ਦਾ equilibrium: MC = MR ਅਤੇ MC, MR ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਕੱਟਦੀ ਹੈ; short run ਵਿੱਚ monopolistically competitive firm supernormal profit ਜਾਂ normal profit ਕਮਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਘਾਟਾ (losses) ਉਠਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।	Q25	MTP 2025-May S2	3.2.1, pp. 4.53 – 4.54
3.2.8	Long run ਵਿੱਚ entry (ਜਾਂ exit) supernormal profits (ਜਾਂ losses) ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ: ਸਾਰੀਆਂ firms ਸਿਰਫ਼ normal profits ਕਮਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ — ਇਹ long run ਵਿੱਚ perfect competition ਨਾਲ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ।	Q4, Q6	PYQ 2019-Nov, 2021-Jan	3.2.1, p. 4.54; Table 7, p. 4.56
3.2.9	Long-run equilibrium ਉੱਥੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ AR, AC ਦੇ ਡਿੱਗਦੇ ਹਿੱਸੇ ਉੱਤੇ tangent ਹੁੰਦੀ ਹੈ: firm ਕਦੇ ਵੀ LAC ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, optimum size ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਉਸ ਕੋਲ excess capacity ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q18	MTP 2024-Dec S1	3.2.1, pp. 4.54 – 4.55; Summary, p. 4.64
3.2.10	Differentiated products monopolistic competition ਅਤੇ (differentiated ਜਾਂ imperfect) oligopoly — ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।	Q27	MTP 2025-Dec S1	3.3, p. 4.56; Oligopoly ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Types of Oligopoly), p. 4.57

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.2.11	*ਵਿਸ਼ਾ 3.0 ਦੇਖੋ: perfectly competitive industry ਦੇ long-run equilibrium ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ firms equilibrium ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ normal (supernormal ਨਹੀਂ) profits ਕਮਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, quantity supplied ਅਤੇ quantity demanded ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ plants ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਮਰੱਥਾ (full capacity) ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।*	Q23	PYQ 2021-Jan, 2026-Jan	3.0.5, pp. 4.38 – 4.39

ਵਿਸ਼ਾ 3.3 Oligopoly

83 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 70 · RTP 5 · MTP 25

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.3.1	Oligopoly — 'competition among the few' (ਥੋੜ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮੁਕਾਬਲਾ): homogeneous ਜਾਂ differentiated products ਦੇ ਕੁਝ (ਦੋ ਤੋਂ ਦਸ) ਵੱਡੇ ਵਿਕਰੇਤਾ, ਹਰ ਇੱਕ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਕਿ ਬਜ਼ਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕੇ; industry ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਵੱਡੀਆਂ firms ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਜ਼ਬੂਤ barriers to entry ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ; firms price makers ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ firms ਦਾ ਸਮੂਹਿਕ ਵਿਹਾਰ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਰੂਪ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। Stigler: firm ਆਪਣੀ market policy ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਵਿਹਾਰ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।	Q20, Q21, Q27, Q30, Q44, Q53	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Dec (×2); MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1	3.3, pp. 4.56 – 4.57; 3.3.0, p. 4.58
3.3.2	Oligopoly ਉਹ market form ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ homogeneous ਜਾਂ differentiated, ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ products ਵੇਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; differentiated product ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ industry ਦੀਆਂ firms ਜਾਂ ਤਾਂ monopolistically competitive ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ oligopolists।	Q60, Q79	RTP 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	3.3, p. 4.56; Summary table, p. 4.63
3.3.3	SM ਵਿੱਚ oligopoly ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ cold drinks ਅਤੇ automobile industries, airlines, petroleum refining, ਬਿਜਲੀ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ, mobile telephony ਅਤੇ Internet service providers (ਇਸ ਲਈ smartphones ਅਤੇ telecom); OPEC oligopolists ਵਿਚਕਾਰ ਸਮਝੌਤੇ (cartel) ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ।	Q2, Q14, Q16, Q41, Q48, Q76, Q82	PYQ 2018-May, 2020-Nov (×3), 2023-Dec, 2024-Sep, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S1	3.3, p. 4.57; 3.3.1 (iii), p. 4.60
3.3.4	The Theory of Games — ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ (uncertainty) ਹੇਠ oligopolists ਦੇ strategic behaviour ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਪਹੁੰਚ — Von Neumann ਅਤੇ Oskar Morgenstern (1944) ਨੇ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੀ।	Q55, Q69	PYQ 2026-May; MTP 2024-Dec S1	Oligopoly ਵਿੱਚ Game Theory (Game Theory in Oligopoly), p. 4.57
3.3.5	Oligopoly ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ: pure (perfect) — homogeneous product, ਜਿਵੇਂ aluminium, steel, petroleum; differentiated (imperfect) — product differentiation ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਵੇਚੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ, ਜਿਵੇਂ talcum powder; open — ਨਵੀਆਂ firms ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਕੇ ਮੌਜੂਦਾ firms ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ; closed — ਦਾਖ਼ਲਾ ਸੀਮਤ।	Q15, Q22, Q40, Q49, Q65, Q70	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2023-Jun, 2024-Sep, 2025-Sep, 2026-May; MTP 2025-Aug S2	Oligopoly ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Types of Oligopoly), p. 4.57

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.3.6	Collusive oligopoly — firms ਕੀਮਤ ਜਾਂ output ਜਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਤੈਅ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੀ ਸਮਝ ਬਣਾ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ (ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ); competitive — ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ। Partial — industry ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ firm ਦਾ ਦਬਦਬਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ leader (price leader) ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; full — ਕੋਈ price leadership ਨਹੀਂ। Syndicated — firms ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ syndicate ਰਾਹੀਂ ਵੇਚਦੀਆਂ ਹਨ; organised — firms ਕੀਮਤਾਂ, output, quotas ਤੈਅ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ association ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।	Q12, Q18, Q29, Q58, Q63, Q77, Q78	PYQ (CPT) 2017-Jun, 2019-Nov, 2020-Nov (×2), 2021-Dec, 2024-Jun, 2025-Jan, 2025-May; RTP 2025-May; MTP 2025-Apr S1, 2026-Apr S1, 2026-Apr S2	Oligopoly ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Types of Oligopoly), pp. 4.57 – 4.58
3.3.7	Oligopoly ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ: strategic interdependence (ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ — ਹਰ firm ਨੂੰ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਤੋਲਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ), advertising ਅਤੇ selling costs ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ (non-price competition, price wars ਤੋਂ ਬਚਾਅ) ਅਤੇ group behaviour; kinked demand ਅਤੇ cartels ਇਸ ਦੀ ਖ਼ਾਸੀਅਤ ਹਨ। Free entry, ਨਜ਼ਦੀਕੀ substitutes ਵੇਚਣ ਵਾਲੀਆਂ firms ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ, ਅਤੇ 'no importance to advertising' ਇਸ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ **ਨਹੀਂ** ਹਨ।	Q1, Q5, Q11, Q26, Q43, Q46, Q59, Q66, Q73	PYQ 2018-May, 2018-Nov, 2019-Nov, 2021-Jul, 2024-Jun, 2026-Jan, 2026-May; RTP 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	3.3.0, pp. 4.58 – 4.59; Summary, p. 4.65
3.3.8	ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਰੋਧੀ ਹਰ ਕੀਮਤ-ਬਦਲਾਅ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, oligopolist ਦੀ ਕੋਈ ਪੱਕੀ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ (sure and determinate) demand curve ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ — oligopoly ਵਿੱਚ demand indeterminate ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਕਈ models ਵਰਤਦੇ ਹਨ (independent action; Cournot, Stackelberg, Bertrand; collusion)।	Q47	MTP 2024-Aug, 2025-May S2	3.3.1, p. 4.59
3.3.9	Oligopoly ਕੀਮਤ perfect competition ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਪਰ monopoly ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਜੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਨ, ਤਾਂ ਉਹ marginal cost ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਕੀਮਤਾਂ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ।	Q39	PYQ 2022-Dec	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ); ਤੁਲਨਾ ਲਈ (cf.) 3.3.1, p. 4.59
3.3.10	Cartel: firms ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਤਾਲਮੇਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (collude ਕਰਦਾ ਹੈ); cartels ਉੱਥੇ ਬਣਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ firms ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀਆਂ-ਜੁਲਦੀਆਂ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ cartels ਵਿੱਚ producers ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ (subset) ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। Collude ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ firms ਕੀਮਤ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਸਾਂਝਾ ਮੁਨਾਫ਼ਾ (joint profit) ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਮਿਲ ਕੇ ਇੱਕ monopoly ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ — ਜੇ ਮੈਂਬਰ ਸਮਝੌਤੇ ਉੱਤੇ ਟਿਕੇ ਰਹਿਣ ਤਾਂ cartel monopoly profits ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ (ਇਸ ਲਈ market-sharing cartel monopoly position ਤੱਕ ਸਿਰਫ਼ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ)। Firms ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਹੋਣ 'ਤੇ collusion ਅਸੰਭਵ ਹੈ।	Q17, Q25, Q42, Q45, Q61, Q72, Q74, Q75	PYQ 2020-Nov, 2021-Jul, 2023-Dec, 2026-May; RTP 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	3.3.1 (iii), pp. 4.59 – 4.60; 3.3.2, p. 4.60
3.3.11	Price leadership oligopoly ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ: dominant firm ਰਾਹੀਂ (fringe firms ਪ੍ਰਤੀ 'live and let live' ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ), low-cost firm ਰਾਹੀਂ, ਜਾਂ barometric — ਕੋਈ ਪੁਰਾਣੀ, ਤਜਰਬੇਕਾਰ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਜਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰਤ firm ਬਜ਼ਾਰ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਾਕੀ firms ਮੰਨ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। 'Live and let live' dominant-firm leadership ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ, barometric ਨਾਲ ਨਹੀਂ।	Q6, Q8, Q19	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2020-Nov	3.3.2, p. 4.60

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.3.12	Kinked demand curve hypothesis — Sweezy ਦਾ model, ਜੋ ਅਮਰੀਕੀ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ Paul A. Sweezy ਨੇ ਦਿੱਤਾ — oligopoly ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ price rigidity ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ: costs ਜਾਂ demand ਬਦਲਣ 'ਤੇ ਵੀ ਕੀਮਤਾਂ sticky (ਟਿਕੀਆਂ) ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।	Q13, Q23, Q24, Q31, Q34, Q37, Q62, Q64, Q80	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Jun, 2022-Dec, 2025-May, 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1, 2026-Apr S2	3.3.3, pp. 4.60 – 4.62; Summary, p. 4.65
3.3.13	Kink ਮੌਜੂਦਾ ਕੀਮਤ (prevailing price) ਉੱਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਉੱਪਰਲਾ ਹਿੱਸਾ ਬਹੁਤ (ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ 'ਤੇ) elastic ਅਤੇ ਹੇਠਲਾ ਹਿੱਸਾ inelastic ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਖਪਤਕਾਰ ਕੀਮਤ ਘਟਣ ਨਾਲੋਂ ਕੀਮਤ ਵਧਣ ਉੱਤੇ ਵੱਧ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ।	Q32, Q35, Q38, Q50	PYQ 2021-Dec, 2022-Jun (×2), 2022-Dec, 2024-Sep	3.3.3, p. 4.61
3.3.14	ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ-ਪੈਟਰਨ: ਹਰ oligopolist ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤ ਮੌਜੂਦਾ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਘਟਾਏਗਾ ਤਾਂ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚੱਲਣਗੇ (follow), ਪਰ ਜੇ ਕੀਮਤ ਵਧਾਏਗਾ ਤਾਂ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਚੱਲਣਗੇ — ਇਸ ਲਈ ਕੀਮਤ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੀ firm ਆਪਣੇ ਗਾਹਕ (market share) ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀ ਹੈ।	Q68, Q83	PYQ 2026-Jan, 2026-Sep	3.3.3, p. 4.61
3.3.15	Chamberlin ਦੇ oligopoly model ਅਤੇ kinked demand curve model — ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ oligopolists ਆਪਣੀ interdependence ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੇ ਹਨ, collude ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।	Q54	MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP); ਤੁਲਨਾ ਲਈ (cf.) 3.3.3, p. 4.62
3.3.16	Duopoly: ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ firms (ਜਿਵੇਂ cold drinks ਦੇ ਦੋ ਵਿਰੋਧੀ ਵਿਕਰੇਤਾ) — oligopoly ਦਾ ਇੱਕ subset (ਖ਼ਾਸ ਰੂਪ, special case)।	Q9, Q10, Q71	PYQ 2019-Nov (×2), 2026-May	3.3.4, p. 4.62
3.3.17	Monopsony: ਕਿਸੇ product ਜਾਂ service ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ factor markets ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ firm ਕਿਸੇ factor ਦੀ ਇਕਲੌਤੀ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; oligopsony: ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਵੱਡੇ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ factor markets ਵਿੱਚ।	Q7, Q57, Q67	PYQ 2019-May, 2025-Jan, 2026-Jan; MTP 2025-Apr S1	3.3.4, p. 4.62
3.3.18	Bilateral monopoly: ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਿਕਰੇਤਾ — monopoly market ਅਤੇ monopsony market ਦਾ ਸੁਮੇਲ।	Q3, Q4, Q28, Q33, Q51, Q81	PYQ 2018-May, 2018-Nov, 2021-Dec (×2), 2023-Dec, 2024-Sep, 2026-Sep	3.3.4, p. 4.62
3.3.19	Zero-sum game ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਿਡਾਰੀ ਦਾ ਲਾਭ ਬਿਲਕੁਲ ਦੂਜੇ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ market share ਲਈ ਮੁਕਾਬਲਾ; prisoners' dilemma zero-sum ਨਹੀਂ ਹੈ।	Q52	MTP 2024-Dec S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
3.3.20	Short run ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ ਉਠਾ ਰਿਹਾ oligopolist long run ਵਿੱਚ business ਬੰਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, business ਵਿੱਚ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ break even ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ — ਕੋਈ ਵੀ ਨਤੀਜਾ ਸੰਭਵ ਹੈ।	Q56	MTP 2024-Dec S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
3.3.21	*ਵਿਸ਼ੇ 3.0 ਅਤੇ 3.3 ਦੇਖੋ: industry ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ firms ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ; price rigidity oligopoly ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ (monopoly ਦੀ ਨਹੀਂ); perfect competition ਵਿੱਚ ਕੋਈ selling costs ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਜਿੱਥੇ factors ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।*	Q36	PYQ 2022-Dec	3.0.1, p. 4.29; 3.3.3, p. 4.62; Table 7, p. 4.56

ਭਾਗ B — ਅਧਿਆਇ 4 One-liner ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)

ਦੁਹਰਾਅ ਹਟਾ ਕੇ, Study Material ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ। ਪੂਰਾ ਪਾਠ, Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ SM ਪੰਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਭਾਗ A ਦੀ ਕਤਾਰ (ਜਾਂ ਕਤਾਰਾਂ) ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਸੇ 'ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ' ਉੱਤੇ click ਕਰੋ। ਸਿਰਫ਼ ★★★ ਕਤਾਰਾਂ ਹੀ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ICAI ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਲਗਭਗ 54% ਹਿੱਸਾ ਸਮੇਟ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕਾਈ 1 — ਬਜ਼ਾਰ ਦਾ ਅਰਥ ਅਤੇ ਕਿਸਮਾਂ (Meaning and Types of Markets)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	Price = ਪੈਸੇ ਵਿੱਚ ਮੁੱਲ (money-value); ਕੀਮਤਾਂ exchange value ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ; Ricardo: ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਸਤਾਂ ਉੱਤੇ ਅਧਿਕਾਰ (command over commodities in general); Economics ਸਿਰਫ਼ exchange value ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ।	★	1.0.1
2	Market = ਵਪਾਰ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਰੇਤਾ ਜੋ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਕੋਈ ਰਸਮੀ ਥਾਂ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ।	★	1.0.2
3	**ਪੰਜ ਤੱਤ: ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਅਤੇ ਵਿਕਰੇਤਾ · product/service · ਕੀਮਤ ਲਈ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ (bargaining) · ਬਜ਼ਾਰ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ · ਕਿਸੇ ਦਿੱਤੇ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਕੀਮਤ (volume of business, advertisement, firm, multiple prices ਨਹੀਂ)** ।	★★★	1.0.3, 1.1.5
4	Product markets (households firms ਤੋਂ ਖ਼ਰੀਦਦੇ ਹਨ) ਬਨਾਮ factor markets (firms land, labour, capital, entrepreneurship ਖ਼ਰੀਦਦੀਆਂ ਹਨ)।	★	1.0.4
5	ਛੇ ਅਧਾਰ: ਖੇਤਰ (area) · ਸਮਾਂ (time) · ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦਾ ਸੁਭਾਅ (nature of transaction) · ਨਿਯਮਨ (regulation) · ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ (volume of business) · ਮੁਕਾਬਲਾ (competition)।	★	1.0.5
6	ਖੇਤਰ (area): local · regional (ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਸ਼ਹਿਰ / ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ) · national (trade policy ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖਦੀ ਹੈ) · international (ਸੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ)।	★★	1.0.6
7	Time element ਦੀ ਧਾਰਨਾ Alfred Marshall ਨੇ ਦਿੱਤੀ।	★★	1.0.7
8	ਸਮਾਂ (time): very short = market period (supply ਸਥਿਰ, ਜਲਦੀ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ) · short · long ('normal price') · very long = secular period।	★★	1.0.8
9	**ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦਾ ਸੁਭਾਅ: spot/cash (ਤੁਰੰਤ ਭੁਗਤਾਨ; ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਅਨਾਜ) ਬਨਾਮ forward/future (ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ delivery; bank ਤੋਂ forex contract)।**	★★★	1.0.9, 1.1.6
10	ਨਿਯਮਨ (regulation): regulated (stock exchange) ਬਨਾਮ unregulated = free market, ਕੋਈ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਹੀਂ (Haat Bazaar)।	★	1.0.10
11	ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ (volume of business): wholesale (ਥੋਕ, B2B) ਬਨਾਮ retail (ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ, B2C)।	★★	1.0.11
12	Market share = industry demand ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਜੋਂ firm ਦੀ demand।	★	1.1.1
13	ਚਾਰ ਰੂਪ: perfect competition · monopolistic competition · oligopoly · monopoly; firm ਦੀ elasticity of demand ਸਿਰਫ਼ perfect competition ਵਿੱਚ ਹੀ infinite ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	★	1.1.2
14	ਬਜ਼ਾਰ ਦੀ ਕਿਸਮ commodity ਦੇ ਸੁਭਾਅ, ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਆਕਾਰ ਅਤੇ demand ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।	★	1.1.3
15	Downward-sloping market demand ਹਰ structure ਵਿੱਚ ਢੁਕਦੀ ਹੈ — ਇਸ ਤੋਂ structure ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।	★★	1.1.4
16	TR = P × Q; competitive firm ਦੀ TR ਮੂਲ ਬਿੰਦੂ (origin) ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਸਿੱਧੀ ਰੇਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	★★	1.2.1

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
17	**AR = TR/Q = P; AR curve = firm ਦੀ demand curve।**	★★★	1.2.2, 1.0.12
18	**MR = ΔTR/ΔQ; MRn = TRn − TRn−1; P ਅਤੇ Q ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ TR ਕੱਢੋ; MR ਸਿਫ਼ਰ ਜਾਂ negative ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।**	★★★	1.2.3, 1.2.4, 1.0.13
19	TR = ΣMR ।	★	1.2.5
20	AR ਡਿੱਗਦੀ ਹੋਵੇ → MR < price, MR, AR ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ; AR ਕਦੇ ਸਿਫ਼ਰ ਨਹੀਂ, MR ਸਿਫ਼ਰ ਜਾਂ negative ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।	★	1.2.6
21	**TR ਘਟਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੈ (diminishing MR), MR = 0 ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, MR < 0 ਹੋਣ 'ਤੇ ਘਟਦੀ ਹੈ।**	★★★	1.2.7
22	Perfect competition: AR = MR, ਦੋਵੇਂ horizontal ਅਤੇ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ (coincident)।	★	1.2.8
23	**MR = AR × (e − 1)/e — e ਨੂੰ positive ਸੰਖਿਆ ਵਜੋਂ ਲਓ।**	★★★	1.2.9, 1.2.10
24	e = 1 → MR = 0; e > 1 → MR positive ਹੁੰਦੀ ਹੈ; e < 1 → MR negative ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	★★	1.2.11
25	ਜਿੱਥੇ e = 1, ਉੱਥੇ TR ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	★★	1.2.12
26	ਸਿਧਾਂਤ 1: ਜੇ TVC ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ (P < AVC) ਤਾਂ ਉਤਪਾਦਨ ਬੰਦ ਕਰੋ (shut down); shut-down point ਉੱਤੇ P = AVC, TR = TVC, ਘਾਟਾ (loss) = TFC।	★★	1.2.13
27	**ਸਿਧਾਂਤ 2: ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁਨਾਫ਼ਾ MR = MC ਉੱਤੇ (first-order condition); MR ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਢਲਦੀ ਹੈ, MC ਉੱਪਰ ਵੱਲ।**	★★★	1.2.14, 1.2.15

ਇਕਾਈ 2 — ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ (Determination of Prices)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	ਕੀਮਤਾਂ exchange value ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ; factor prices = rent, wages, interest, profit।	★★	2.0.1
2	**ਸਰਕਾਰ ਕੀਮਤਾਂ ਤੈਅ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ (procurement/support prices); floor equilibrium ਤੋਂ ਉੱਪਰ; ceiling equilibrium ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ → shortages, ਵੰਡ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ, black marketing।**	★★★	2.0.3, 2.3.5
3	Equilibrium = market clearing price: Qd = Qs, ਕੋਈ ਅਣਵਿਕਿਆ ਸਟਾਕ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਅਣਪੂਰੀ demand ਨਹੀਂ।	★	2.1.1
4	Equilibrium ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਕੀਮਤ → surplus → ਕੀਮਤ ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ; ਹੇਠਾਂ → shortage → ਕੀਮਤ ਵਧਦੀ ਹੈ (stable equilibrium)।	★	2.1.2
5	Non-price factors curves ਨੂੰ shift ਕਰਦੇ ਹਨ: ਸੱਜੇ = increase, ਖੱਬੇ = decrease।	★	2.2.1
6	Demand ↑ → P ↑, Q ↑; ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤ ਵਧਣ ਦੀ ਉਮੀਦ demand ਨੂੰ ਸੱਜੇ shift ਕਰਦੀ ਹੈ।	★★	2.2.2
7	Demand ↓ ਹੋਵੇ → P ↓, Q ↓।	★	2.2.3
8	Supply ↑ ਹੋਵੇ → P ↓, Q ↑; Supply ↓ ਹੋਵੇ → P ↑, Q ↓।	★★	2.2.4, 2.2.5
9	**ਇੱਕੋ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ: quantity ਨਿਸ਼ਚਿਤ, price ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ; ਬਰਾਬਰ shifts ਨਾਲ price ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੀ; ਵੱਡਾ shift price ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੈ।**	★★★	2.3.1, 2.3.2

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
10	ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ: price ਨਿਸ਼ਚਿਤ (demand ਨਾਲ ਚੱਲਦੀ ਹੈ), quantity ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ।	★★	2.3.3
11	Illustration 1: D2+S3 = ਬਿੰਦੂ 2; D2+S2 = ਬਿੰਦੂ 7; ਇਕੱਲਾ S3 = ਬਿੰਦੂ 3; ਇਕੱਲਾ D2 = ਬਿੰਦੂ 5।	★★	2.3.4

ਇਕਾਈ 3 — ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਜ਼ਾਰ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤ ਅਤੇ output ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ (Price-Output Determination under Different Market Forms)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	Perfect competition: ਖ਼ਰੀਦਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਕਰੇਤਾਵਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ · homogeneous products (perfect substitutes) · free entry and exit = pure competition; + perfect knowledge · ਬਹੁਤ ਘੱਟ transaction costs · price-taking = perfect competition।	★★	3.0.2
2	**Perfect competition ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ: selling costs, advertising, inelastic demand, ਅਕੁਸ਼ਲ allocation; 'absence of transport cost' SM ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।**	★★★	3.0.3
3	Perfect competition ਇੱਕ ਕਲਪਨਾ (myth) ਹੈ; ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉਤਪਾਦ, financial instruments ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਧਾਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।	★	3.0.4
4	**Firms price takers ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ: ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਕੰਟਰੋਲ ਨਹੀਂ; industry ਦੀ ਕੀਮਤ market demand = market supply ਨਾਲ ਤੈਅ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।**	★★★	3.0.1
5	**Firm ਦੀ demand (AR) = horizontal ਰੇਖਾ, X-axis ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ, infinitely elastic; ਪਰ market demand curve ਫਿਰ ਵੀ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਢਲਦੀ ਹੈ।**	★★★	3.0.5, 3.0.7
6	AR = MR = P ਸਿਰਫ਼ perfect competition ਵਿੱਚ।	★★	3.0.6
7	**Equilibrium: MR = MC ਅਤੇ MC, MR ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਕੱਟਦੀ ਹੈ (MC ਦੀ positive slope)।**	★★★	3.0.8
8	MR > MC → output ਵਧਾਓ; MR < MC → output ਘਟਾਓ।	★	3.0.9
9	Short-run supply curve = minimum AVC ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਵਾਲੀ MC।	★★	3.0.10
10	Price < AVC (TR < TVC) → ਉਤਪਾਦਨ ਬੰਦ (shut down)।	★★	3.0.11
11	Normal profit: AR = ATC (zero economic profit); supernormal: AR > ATC; loss: ATC > AR — short run ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੰਭਵ ਹਨ।	★★	3.0.12, 3.0.13
12	Long run: entry ਅਤੇ exit ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿਰਫ਼ normal profit ਬਚਦਾ ਹੈ।	★★	3.0.14
13	Long-run equilibrium ਵਿੱਚ: LMC = LAC = P; LAR = LMR = P = LMC = LAC।	★	3.0.15
14	Long-run optimality: ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਲਾਗਤ, P = MC, full capacity, ਕੋਈ ਬਰਬਾਦੀ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ excess capacity ਨਹੀਂ, firms ਦੀ optimum ਗਿਣਤੀ।	★★	3.0.16
15	P = MC ਸਿਰਫ਼ perfect competition ਵਿੱਚ; monopoly ਵੱਧ ਕੀਮਤ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਘੱਟ supply ਕਰਦੀ ਹੈ (P > MC; ਕੋਈ unique supply curve ਨਹੀਂ)।	★★	3.0.17, 3.0.19
16	ਤਿੱਖੇ ਮੁਕਾਬਲੇ (intense competition) ਵਿੱਚ elasticity of supply 'infinite' — ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ICAI key ਵਿੱਚ ਹੈ; SM demand ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।	★	3.0.18
17	Normal profit ਇੱਕ implicit cost ਹੈ, accounting cost ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ; TFC = TC − TVC।	★	3.0.20

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
18	Cost ਨਾਲ ਜੁੜੇ items (ਅਧਿਆਇ 3): AFC rectangular hyperbola; ਜਦ ਤੱਕ MC < AVC, AVC ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ; LAC envelope, U-shaped; returns ਕਰਕੇ SAC U-shaped।	★★	3.0.21
19	Monopoly = ਇਕਲੌਤਾ ਵਿਕਰੇਤਾ, ਕੋਈ close substitutes ਨਹੀਂ; ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ: ਇਕਲੌਤਾ ਵਿਕਰੇਤਾ (single seller) · barriers to entry · ਕੋਈ close substitutes ਨਹੀਂ · market power।	★★	3.1.1
20	**Barriers to entry = ਬੁਨਿਆਦੀ ਕਾਰਨ: patents ਅਤੇ copyrights, ਸਰਕਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰ, ਦੁਰਲੱਭ ਸਾਧਨ, natural monopoly; ਦਾਖ਼ਲਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸੀਮਤ; nuclear power = ਸਰਕਾਰੀ monopoly।**	★★★	3.1.2
21	**Cross elasticity ਸਿਫ਼ਰ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ; price elasticity < 1; ਤਿੱਖੀ ਢਲਾਣ ਵਾਲੀ (steep) downward-sloping AR।**	★★★	3.1.3
22	Firm = industry; monopolist ਦੀ demand = market demand।	★★	3.1.4
23	ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ ਕੰਟਰੋਲ: monopoly ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ; price maker।	★★	3.1.5
24	MR < AR; MR ਦੀ slope = 2 × AR ਦੀ slope; AR ਸਿਫ਼ਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, MR ਸਿਫ਼ਰ ਜਾਂ negative ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।	★★	3.1.6
25	MR = AR(1 − 1/e); AR = MR·e/(e − 1); output ਨੂੰ ਵੱਧ MR ਵਾਲੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਓ।	★★	3.1.7
26	Monopolist short run ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ ਉਠਾ ਸਕਦਾ ਹੈ (ATC > AR)।	★	3.1.8
27	**Long run: ਲਗਾਤਾਰ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ; supernormal profit ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ entry ਰੁਕੀ ਹੋਈ ਹੈ।**	★★★	3.1.9
28	Market power = positive profit ਨਾਲ MC ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਕੀਮਤ।	★	3.1.10
29	Monopoly ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ: ਵੱਧ ਕੀਮਤ, ਘੱਟ output, ਨਾਜਾਇਜ਼ ਮੁਨਾਫ਼ੇ → ਸਰਕਾਰ monopolies ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰੋਕਦੀ ਹੈ।	★★	3.1.11
30	Price discrimination: ਇੱਕੋ commodity ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ units ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੀਮਤਾਂ, ਜੋ cost ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ਨਹੀਂ; simple ਬਨਾਮ discriminating monopoly (dynamic fares)।	★★	3.1.12
31	Price discrimination ਲਈ monopoly ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ; perfect competition ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।	★★	3.1.13
32	**ਸ਼ਰਤਾਂ: ਕੀਮਤ ਤੈਅ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ · ਵੱਖ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ sub-markets · ਵੱਖ-ਵੱਖ elasticities (ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਲਾਭਦਾਇਕ) · ਮੁੜ-ਵਿਕਰੀ (resale) ਨਹੀਂ।**	★★★	3.1.14
33	ਉਦੇਸ਼: ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁਨਾਫ਼ਾ, ਵਾਧੂ ਸਟਾਕ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ, economies of scale, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ, pricing ਰਾਹੀਂ ਬਰਾਬਰੀ (equity)।	★★	3.1.15
34	**Pigou ਦੀਆਂ degrees: 1st = ਹਰ ਇਕੱਲਾ ਖਪਤਕਾਰ (ਸਾਰਾ surplus); 2nd = ਵੇਚੀਆਂ ਗਈਆਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ; 3rd = location ਜਾਂ customer segment।**	★★★	3.1.16
35	**Third-degree ਉਦਾਹਰਣਾਂ: dumping; ਘਰੇਲੂ ਬਨਾਮ ਵਪਾਰਕ (ਪੇਂਡੂ ਬਨਾਮ ਉਦਯੋਗਿਕ) ਬਿਜਲੀ; senior citizens ਲਈ ਰੇਲ ਕਿਰਾਏ।**	★★★	3.1.17
36	Discriminating monopolist ਕੁੱਲ output, ਉਸ ਦੀ ਵੰਡ (ਬਰਾਬਰ MRs) ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ (ਜਿੱਥੇ demand ਘੱਟ elastic ਹੈ ਉੱਥੇ ਵੱਧ) ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੈ।	★	3.1.18
37	Monopolistic competition: ਬਹੁਤ ਵਿਕਰੇਤਾ, differentiated close substitutes, free entry, non-price competition।	★★	3.2.1

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
38	Product differentiation = ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ; perfect competition ਤੋਂ ਇਹੀ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਅੰਤਰ ਹੈ।	★★	3.2.2
39	**ਉਦਾਹਰਣਾਂ: ਸਾਬਣ ਅਤੇ detergents, toothpaste, restaurants, hotels, ਮੁਰੰਮਤ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ, ਕੱਪੜੇ, retail।**	★★★	3.2.3
40	Non-price competition ਅਤੇ ਭਾਰੀ selling costs → monopolistic competition।	★★	3.2.4
41	Chamberlin (USA): theory of monopolistic competition; selling cost ਬਨਾਮ production cost।	★	3.2.5
42	**Demand curve downward sloping, ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ 'ਤੇ elastic; MR ਉਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ; monopoly ਦੀ demand curve ਵੱਧ steep ਹੁੰਦੀ ਹੈ।**	★★★	3.2.6
43	Short run: normal profit, supernormal profit ਜਾਂ loss।	★	3.2.7
44	Long run: ਸਿਰਫ਼ normal profit (perfect competition ਵਾਂਗ)।	★	3.2.8
45	Long run: ਕਦੇ ਵੀ minimum LAC ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ → excess capacity, optimum size ਦੀ ਨਹੀਂ।	★	3.2.9
46	**Differentiated products: monopolistic competition ਅਤੇ oligopoly।**	★★★	3.2.10, 3.3.2
47	**Oligopoly = competition among the few (2–10), homogeneous ਜਾਂ differentiated, ਮਜ਼ਬੂਤ barriers to entry, price makers।**	★★★	3.3.1
48	**Oligopoly ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ: cold drinks, automobiles, airlines, telecom, ISPs, smartphones; OPEC = cartel ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਉਦਾਹਰਣ।**	★★★	3.3.3
49	Game theory: Von Neumann ਅਤੇ Oskar Morgenstern (1944)।	★	3.3.4
50	**Pure/perfect (homogeneous: aluminium) ਬਨਾਮ imperfect (differentiated: talcum powder); open ਬਨਾਮ closed।**	★★★	3.3.5
51	**Collusive ਬਨਾਮ competitive; partial (ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ leader) ਬਨਾਮ full; syndicated (ਕੇਂਦਰੀ syndicate) ਬਨਾਮ organised (ਕੇਂਦਰੀ association)।**	★★★	3.3.6
52	**ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ: strategic interdependence (ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ) · advertising ਅਤੇ selling costs · group behaviour — free entry ਨਹੀਂ।**	★★★	3.3.7
53	Oligopoly ਦੀ demand curve indeterminate ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	★	3.3.8
54	Oligopoly price, competitive ਅਤੇ monopoly price ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਸਿਰਫ਼ PYQ)।	★	3.3.9
55	**Cartel = explicit collusion; ਮਿਲਦੇ-ਜੁਲਦੇ ਆਕਾਰ ਦੀਆਂ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ firms; producers ਦਾ subset; ਉਦੇਸ਼ ਕੀਮਤ ਵਧਾਉਣਾ; ਬਹੁਤ firms ਹੋਣ 'ਤੇ ਅਸੰਭਵ।**	★★★	3.3.10
56	Price leadership: dominant firm (live and let live) · low-cost firm · barometric (ਤਜਰਬੇਕਾਰ firm ਬਜ਼ਾਰ ਦੀਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ)।	★★	3.3.11
57	**Kinked demand curve: Paul A. Sweezy; price rigidity ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ।**	★★★	3.3.12
58	Kink ਮੌਜੂਦਾ ਕੀਮਤ ਉੱਤੇ: ਉੱਪਰਲਾ ਹਿੱਸਾ elastic, ਹੇਠਲਾ inelastic।	★★	3.3.13
59	ਵਿਰੋਧੀ price cut ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਚੱਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ price rise ਦੇ ਨਹੀਂ।	★	3.3.14

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
60	Chamberlin ਅਤੇ kinked models: interdependence ਦੀ ਪਛਾਣ, ਕੋਈ collusion ਨਹੀਂ, ਸਥਿਰ ਕੀਮਤਾਂ।	★	3.3.15
61	Duopoly = ਦੋ firms, oligopoly ਦਾ ਇੱਕ subset।	★★	3.3.16
62	Monopsony = ਇਕਲੌਤਾ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ; oligopsony = ਥੋੜ੍ਹੇ ਵੱਡੇ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ (factor markets)।	★★	3.3.17
63	**Bilateral monopoly = ਇਕਲੌਤਾ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ + ਇਕਲੌਤਾ ਵਿਕਰੇਤਾ = monopoly + monopsony।**	★★★	3.3.18
64	Zero-sum game: market share ਲਈ ਮੁਕਾਬਲਾ।	★	3.3.19

ਅਧਿਆਇ 5

National Income ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ (Determination of National Income)

270 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · 133 one-liners · 74 revision pointers · July 2026 Study Material ਵਿੱਚ SM ਅਧਿਆਇ 6

ਭਾਗ A — Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ Study Material ਨਾਲ ਜੁੜੇ One-liners

ਇਕਾਈ 1: National Income Accounting

SM ਅਧਿਆਇ 6, ਇਕਾਈ 1, ਪੰਨੇ 6.1 – 6.30

ਵਿਸ਼ਾ 1.1 National Income Accounting

1 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP – · MTP –

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.1.1	National Income Accounting, ਜਿਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ Nobel ਪੁਰਸਕਾਰ ਜੇਤੂ ਅਰਥ-ਸ਼ਾਸਤਰੀਆਂ Simon Kuznets ਅਤੇ Richard Stone ਨੇ ਕੀਤੀ, goods ਅਤੇ services ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਪੜਾਅ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਨਿਪਟਾਰੇ (final disposal) ਦੇ ਪੜਾਅ ਤੱਕ macro-economic accounts ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ।	Q1	PYQ 2025-Sep	1.1, p. 6.2

ਵਿਸ਼ਾ 1.2 National Income ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ (Usefulness and Significance of National Income Estimates)

4 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 4 · RTP – · MTP –

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.2.1	*ਵਿਸ਼ਾ 1.1 ਵੇਖੋ: Ministry of Statistics and Programme Implementation (MoSPI) ਅਧੀਨ Central Statistical Organisation (CSO) National Accounts Statistics ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹੈ; ਰਾਜ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ State Directorates of Economics and Statistics (DESs) State Domestic Product ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।*	Q1, Q4	PYQ 2025-May, 2026-Sep	1.1, p. 6.2
1.2.2	National income ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰਤੋਂ (SM ਸੂਚੀ): businesses ਆਪਣੇ products ਦੀ ਭਵਿੱਖੀ demand ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ (forecast) ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ; sectors ਅਨੁਸਾਰ national income ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਢਾਂਚਾ, ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ sectoral shifts; sector-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਕਾਸ ਨੀਤੀਆਂ; macroeconomic modelling ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਨੀਤੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਤੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਲਈ ਮਾਤਰਾਤਮਕ ਆਧਾਰ; ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨਤਾ; structural ratios (investment, taxes, fiscal deficit, government expenditure ਦਾ GDP ਨਾਲ ਅਨੁਪਾਤ); ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੁਲਨਾਵਾਂ, ਜੋ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਲਈ ਯੋਗਤਾ ਤੈਅ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ; ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਤੇ ਮੁਦਰਾ ਸਬੰਧੀ ਅੰਕੜਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ growth ਅਤੇ inflation ਸਬੰਧੀ ਨੀਤੀਆਂ ਲਈ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ। ਆਬਾਦੀ ਵਾਧੇ (population growth) ਸਬੰਧੀ ਨੀਤੀਆਂ ਇਸ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ **ਨਹੀਂ** ਹਨ।	Q2	PYQ 2025-May	1.2, pp. 6.2 – 6.3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.2.3	*ਵਿਸ਼ਾ 1.3 ਵੇਖੋ: GNPMP = GDPMP + NFIA, ਇਸ ਲਈ negative NFIA ਹੋਣ ਨਾਲ GNPMP, GDPMP ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (positive NFIA ਨਾਲ ਵੱਡਾ)।*	Q3	PYQ 2026-Jan	1.3.2, p. 6.7

ਵਿਸ਼ਾ 1.3 National Income ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਕਲਪ (Different Concepts of National Income)

86 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 51 · RTP 2 · MTP 20 · Model Q 21

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.3.1	Gross Domestic Product (GDP) ਕਿਸੇ ਦਿੱਤੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ (ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ) ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ final goods ਅਤੇ services ਦਾ ਮੁੱਲ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਇੱਕ ਦਾ ਮੁੱਲ ਉਸ ਦੀ market price ਉੱਤੇ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (GDPMP)।	Q17; MQ 1.3: Q1	PYQ 2025-Jan; Model Q	1.3.1, p. 6.3
1.3.2	GDP ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ final goods ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਕਿਸੇ ਉਤਪਾਦਕ ਵੱਲੋਂ ਅਗਲੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਖ਼ਰੀਦੀ ਵਸਤ (ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ professional team ਵੱਲੋਂ ਖ਼ਰੀਦੀਆਂ uniforms) intermediate good ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵੱਖਰਾ ਗਿਣਨਾ double counting ਹੋਵੇਗਾ।	Q14	MTP 2024-Dec S1	1.3.1, p. 6.3 (final goods); ਇਹ ਉਦਾਹਰਣ ਸਿਰਫ਼ MTP ਵਿੱਚ ਹੈ
1.3.3	Nominal GDP ਮੌਜੂਦਾ ਕੀਮਤਾਂ (current prices) ਉੱਤੇ GDP ਹੈ; real GDP ਸਥਿਰ (base-year) ਕੀਮਤਾਂ (constant prices) ਉੱਤੇ GDP ਹੈ — final goods ਦੀਆਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਗੁਣਾ constant prices ਦਾ ਜੋੜ — ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ (inflation) ਦਾ ਅਸਰ ਹਟਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ output ਅਤੇ welfare ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਲਈ ਸਹੀ ਮਾਪ ਹੈ।	Q21, Q58; MQ 1.1: Q2; MQ 1.6: Q1	PYQ 2025-Jan; MTP 2026-Apr S1; Model Q ×2	1.3.1, pp. 6.3 – 6.4; Summary, p. 6.29
1.3.4	GDP deflator ਉਸੇ ਸਾਲ ਦੇ nominal GDP ਅਤੇ real GDP ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਹੈ; ਇਹ ਇੱਕ price index ਹੈ ਜੋ inflation (base year ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਪੱਧਰ) ਮਾਪਦਾ ਹੈ ਅਤੇ nominal GDP ਨੂੰ real GDP ਵਿੱਚ 'deflate' ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮੌਜੂਦਾ ਸਾਲ ਦੇ output ਤੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਮੌਜੂਦਾ production basket ਵਰਤਦਾ ਹੈ।	Q8, Q55, Q61	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	1.3.1, pp. 6.4 – 6.5
1.3.5	GDP deflator = (Nominal GDP ÷ Real GDP) × 100 — ਜਿਵੇਂ 6,750 ÷ 4,500 × 100 = 150।	Q5, Q42	PYQ 2024-Jun, 2026-May	1.3.1, p. 6.4; Illustration 1, p. 6.5
1.3.6	Real GDP = (Nominal GDP ÷ GDP deflator ਜਾਂ price index) × 100; Nominal GDP = Real GDP × price index ÷ 100 (ਜਿਵੇਂ real 450, index 120 → nominal 540)।	Q19, Q38, Q50, Q60; MQ Real GDP: Q1	PYQ 2025-Jan, 2026-Jan; RTP 2025-May; MTP 2025-Aug S2, 2026-Apr S2; Model Q	1.3.1, p. 6.5; ਉਦਾਹਰਣਾਂ (Illustrations) 3 – 4, p. 6.6
1.3.7	Base year ਵਿੱਚ nominal ਅਤੇ real GDP ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ deflator ਹਮੇਸ਼ਾ 100 ਹੁੰਦਾ ਹੈ। Deflator 100 ਤੋਂ ਉੱਪਰ → nominal GDP, real GDP ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ base year ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀਆਂ (120 = ਕੀਮਤਾਂ base ਤੋਂ 20% ਉੱਪਰ); 100 ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ (nominal < real) → price level, base year ਨਾਲੋਂ ਨੀਵਾਂ।	Q3, Q30, Q33, Q63; MQ GDP Deflator: Q1	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep (×2), 2026-Sep; Model Q	1.3.1, pp. 6.5 – 6.6; ਉਦਾਹਰਣਾਂ (Illustrations) 1 – 2
1.3.8	ਸਾਲ 2 ਵਿੱਚ inflation rate = (ਸਾਲ 2 ਵਿੱਚ GDP deflator – ਸਾਲ 1 ਵਿੱਚ GDP deflator) ÷ ਸਾਲ 1 ਵਿੱਚ GDP deflator × 100। ਜੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦਾ deflator ਇਸ ਸਾਲ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹੈ ਤਾਂ price level ਡਿੱਗਿਆ ਹੈ; ਜੇ ਵੱਧ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਧੀਆਂ ਹਨ।	Q6, Q9, Q22, Q34, Q35	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-May, 2025-Sep (×2)	1.3.1, p. 6.5; Illustration 1, pp. 6.5 – 6.6

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.3.9	Inflation ਨੂੰ price indices ਨਾਲ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — Wholesale Price Index, Consumer Price Index ਅਤੇ GDP deflator; purchasing power parity prices, inflation ਦਾ ਮਾਪ ਨਹੀਂ ਹਨ।	Q53	MTP 2025-Aug S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP); SM ਸਿਰਫ਼ GDP deflator ਨੂੰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, p. 6.4
1.3.10	Net Domestic Product (NDP) = GDP − depreciation: ਉਤਪਾਦਨ ਦਾ ਕੁੱਲ ਮੁੱਲ ਘਟਾ ਖਪਤ ਹੋਈ capital ਦਾ ਮੁੱਲ। Gross ਅਤੇ net ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਸਿਰਫ਼ depreciation (consumption of fixed capital) ਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ NDP ਕਦੇ ਵੀ GDP ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਅਤੇ gross domestic investment − net domestic investment = GDP − NDP।	Q10, Q13, Q49; MQ 1.1: Q1	PYQ 2024-Sep; RTP 2024-Sep; MTP 2025-Jan S2 (×2); Model Q	1.3.1, p. 6.7
1.3.11	Gross = Net + Depreciation, ਇਸ ਲਈ gross investment = net investment + replacement investment। ਜੇ depreciation, gross investment ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਵੇ ਤਾਂ net investment negative ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦਾ capital stock ਸੁੰਗੜ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q15, Q51	MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Dec S1	1.3.1, p. 6.7 (capital-stock ਵਾਲਾ ਨਤੀਜਾ ਸਿਰਫ਼ MTP ਵਿੱਚ ਹੈ)
1.3.12	Gross National Product (GNP) ਕਿਸੇ accounting year ਦੌਰਾਨ ਦੇਸ਼ ਦੇ domestic territory ਅੰਦਰ normal residents ਵੱਲੋਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ final economic goods ਅਤੇ services ਦਾ market value ਹੈ, net factor income from abroad ਸਮੇਤ; ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਮਾਈ ਆਮਦਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇੱਥੇ ਕਮਾਈ ਆਮਦਨ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।	Q23; MQ 1.3: Q2	PYQ 2024-Jun, 2025-May; Model Q	1.3.2, p. 6.7
1.3.13	ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ company ਵੱਲੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕੰਮਕਾਜ ਤੋਂ ਕਮਾਏ profits (ਜਿਵੇਂ Apple ਦੀ ਭਾਰਤੀ manufacturing; ਕਿਸੇ South Korean company ਦਾ ਭਾਰਤੀ plant) ਭਾਰਤ ਦੇ GDP ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ ਪਰ home country ਦੇ GNP ਦਾ — ਇਹ ਭਾਰਤ ਦੀ national income ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹਨ।	Q31 (+ 1.4 MQ 1.4 Q1)	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; Model Q	1.3.2, p. 6.7
1.3.14	GNPMP = GDPMP + NFIA; GDPMP = GNPMP − NFIA। NFIA = ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕ ਅਤੇ companies ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ − ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਾਗਰਿਕ ਅਤੇ overseas companies ਉਸ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ (net compensation of employees + net income from property and entrepreneurship + net retained earnings)। Negative NFIA → GDPMP, GNPMP ਤੋਂ ਵੱਧ।	Q11, Q18; MQ 1.2: Q2; MQ 1.3.2: Q1	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-Jan; Model Q ×2	1.3.2, p. 6.7
1.3.15	'national' ਅਤੇ 'domestic' ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ net factor income from abroad ਦਾ ਹੈ: National = Domestic + NFIA (depreciation, gross ਨੂੰ net ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਦਾ ਹੈ; net indirect taxes, market price ਨੂੰ factor cost ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਦੇ ਹਨ)।	Q48	PYQ 2026-May	1.3.2, p. 6.8
1.3.16	NNPMP = GNPMP − Depreciation = NDPMP + NFIA = GDPMP + NFIA − Depreciation (ਤਿੰਨੇ ਸਹੀ ਹਨ; 'NDPMP − Depreciation' ਸਹੀ ਨਹੀਂ)। ਮੁੜ ਤਰਤੀਬ ਦੇਣ ਉੱਤੇ: Depreciation = GDPMP + NFIA − NNPMP; NFIA = NNPMP − NDPMP।	Q12, Q29, Q32; MQ 1.3.3: Q1	PYQ 2024-Sep, 2025-Sep (×2); Model Q	1.3.5, p. 6.8; Illustration 7, p. 6.14

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.3.17	Market price ਅਤੇ factor cost ਵਿੱਚ net indirect taxes (indirect taxes − subsidies) ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ: Market Price = Factor Cost + Indirect Taxes − Subsidies; Factor Cost = Market Price − Indirect Taxes + Subsidies। ਇਸ ਲਈ GDPMP = GDPFC + NIT, ਅਤੇ National Income (NNPFC) = NNPMP − NIT।	Q1, Q46, Q52; MQ 1.3: Q3	PYQ 2024-Jun, 2026-May; MTP 2025-May S2; Model Q	1.3.6, p. 6.8
1.3.18	MP ↔ FC numericals: ਸਿਰਫ਼ indirect taxes ਅਤੇ subsidies (net indirect taxes) ਜੋੜੋ ਜਾਂ ਘਟਾਓ; direct taxes ਦੀ ਕੋਈ ਭੂਮਿਕਾ ਨਹੀਂ — ਜਿਵੇਂ NNPMP = 15,000 + 450 − 250 = 15,200; subsidies = NNPFC − NNPMP + indirect taxes।	Q39, Q43, Q44; MQ 1.3.4: Q1	PYQ 2026-Jan, 2026-May (×2); Model Q	1.3.6, p. 6.8
1.3.19	GDPFC = Compensation of employees + Operating surplus (rent + interest + profit) + self-employed ਦੀ Mixed income + Depreciation; ਅਤੇ GDPMP = NDPFC + Consumption of fixed capital + Net indirect taxes।	Q39, Q40, Q41	PYQ 2026-Jan (×3)	1.3.6, p. 6.8; Illustration 5, pp. 6.12 – 6.13
1.3.20	Basic price = Factor cost + Production taxes − Production subsidies (tax ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ subsidised price); Market price = Basic price + Product taxes − Product subsidies।	Q24	PYQ 2025-May	1.3.6, p. 6.9
1.3.21	Net Domestic Product at Factor Cost (NDPFC) ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ (factors of production) ਵੱਲੋਂ ਕਮਾਈਆਂ ਕੁੱਲ factor incomes ਹਨ: NDPFC = NDPMP − Net indirect taxes = GDPFC − Depreciation = Compensation of employees + Operating surplus + Mixed income।	MQ 1.3.5: Q1	Model Q	1.3.7, p. 6.10
1.3.22	National Income = NNP at Factor Cost: ਇੱਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ normal residents ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ factor income = domestic factor incomes (FID) ਦਾ ਜੋੜ + net factor income from abroad।	Q57, Q62	PYQ 2026-Sep; MTP 2026-Apr S1	1.3.8, p. 6.10
1.3.23	Per capita income = aggregate income (output) ÷ ਕੁੱਲ ਆਬਾਦੀ (ਜਿਵੇਂ 1,200 billion ÷ 250 million = 4,800) — ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ ਆਰਥਿਕ output; ਇਹ ਦੇਸ਼ ਦੇ standard of living ਦੇ ਸੂਚਕ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ।	MQ 1.2: Q1; MQ 1.3.6: Q1	Model Q ×2	1.3.9, p. 6.10
1.3.24	Personal income ਉਹ ਆਮਦਨ ਹੈ ਜੋ household sector ਨੂੰ, Non-Profit Institutions Serving Households ਸਮੇਤ, ਮਿਲਦੀ ਹੈ — ਸਾਰੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਅਸਲ ਮੌਜੂਦਾ ਆਮਦਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਜੋ ਉਤਪਾਦਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਕਮਾਈਆਂ ਹੋ ਵੀ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਹੀਂ ਵੀ (ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ social security benefits ਅਤੇ unemployment compensation ਵਰਗੇ transfer payments ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ: ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਪਰ ਕਮਾਈ ਨਾ ਗਈ ਆਮਦਨ)। ਇਸ ਵਿੱਚ retained earnings, indirect business taxes, corporate income taxes ਅਤੇ social security ਲਈ ਯੋਗਦਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ। PI = NI + income received but not earned − income earned but not received।	Q2, Q20, Q26, Q56	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan, 2025-May; MTP 2025-Dec S1	1.3.10, pp. 6.10 – 6.11

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.3.25	Disposable personal income (DI) ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪੈਸਾ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਪਤ ਜਾਂ ਬੱਚਤ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਹੈ: DI = PI − Personal income taxes − Non-tax payments (ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਭੁਗਤਾਨ, ਜਿਵੇਂ provident fund, ESI)।	Q4, Q7, Q25; MQ 1.3.8: Q1, Q2	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-May; Model Q ×2	1.3.11, p. 6.11
1.3.26	Net National Disposable Income (NNDI) = Net National Income + rest of the world ਤੋਂ ਹੋਰ net current transfers; Gross National Disposable Income = NNDI + consumption of fixed capital।	MQ 1.3: Q1	Model Q	1.3.11, p. 6.11
1.3.27	Private income ਉਹ ਆਮਦਨ (factor ਅਤੇ transfer income ਦੋਵੇਂ) ਹੈ ਜੋ private sector ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ = private sector ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ NDP ਵਿੱਚੋਂ factor income + NFIA + national debt interest + ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ current transfers + rest of the world ਤੋਂ ਹੋਰ net transfers। ਕਿਉਂਕਿ PI = Private income − corporate tax − corporate saving (undistributed profits), ਇਸ ਲਈ Private income = PI + corporate tax + undistributed profits।	Q27; MQ 1.3.9: Q1	PYQ 2025-May; Model Q	1.3.12, p. 6.12; Illustration 6, p. 6.13
1.3.28	*ਵਿਸ਼ਾ 1.4 ਵੇਖੋ: pensions, scholarships ਅਤੇ unemployment allowance, transfer payments ਹਨ — ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮੌਜੂਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੁੜ-ਵੰਡੀ ਆਮਦਨ — ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਨਾ factor payments ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ government final consumption expenditure ਦਾ ਹਿੱਸਾ (ਜਿਸ ਵਿੱਚ defence, education, healthcare ਆਉਂਦੇ ਹਨ)। Defence personnel ਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤ uniforms, MPs ਦੀਆਂ ਤਨਖ਼ਾਹਾਂ ਅਤੇ imputed rent, factor payments ਹਨ।*	Q36, Q47, Q54	PYQ 2026-Jan, 2026-May; MTP 2025-Aug S2	1.4.4, p. 6.19; 1.4.3, p. 6.18
1.3.29	*ਵਿਸ਼ਾ 1.4 ਵੇਖੋ: ਪਹਿਲਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ (second-hand) goods ਦਾ ਅਤੇ stocks ਤੇ bonds ਦਾ ਲੈਣ-ਦੇਣ national income ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।*	Q16	MTP 2024-Dec S1, 2025-Dec S1	1.4.3, p. 6.18
1.3.30	*ਵਿਸ਼ਾ 1.4 ਵੇਖੋ: income method, domestic territory ਅੰਦਰ ਸਾਰੀਆਂ production units ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ factor incomes (wages ਅਤੇ salaries, rent, interest, profit) ਦਾ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, transfer income ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ।*	Q45	PYQ 2026-May	1.4.3, p. 6.18
1.3.31	*ਵਿਸ਼ਾ 1.4 ਵੇਖੋ: GVAMP = Value of output − Intermediate consumption = (Sales + Closing stock − Opening stock) − IC (market price ਉੱਤੇ GST ਲਈ ਕਿਸੇ adjustment ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ); NDPMP = GVAMP − Consumption of fixed capital (5,800 − 620 = 5,180); IC = Value of output − GVAMP (6,800 − 5,800 = 1,000)।*	Q37, Q64, Q65	PYQ 2026-Jan, 2026-Sep (×2)	1.4.2, p. 6.17; 1.3.1, p. 6.7
1.3.32	*ਵਿਸ਼ਾ 1.4 ਵੇਖੋ: C + I + G + (X − M) expenditure method ਨਾਲ GDPMP ਦਿੰਦਾ ਹੈ; national income (NNPFC) ਲਈ ਅੱਗੇ − depreciation + NFIA − net indirect taxes ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।*	Q59	MTP 2026-Apr S1	1.4.4, p. 6.20

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.3.33	*ਵਿਸ਼ਾ 1.5 ਵੇਖੋ: railways, communications, banking, insurance ਅਤੇ central government administration ਵਰਗੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ, ਜੋ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਫੈਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, 'supra-regional sectors' ਹਨ।*	Q28	PYQ 2025-May	1.5, p. 6.27
1.3.34	Opportunity cost ਕੋਈ ਚੋਣ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਤਿਆਗਿਆ ਗਿਆ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ ਵਾਲਾ ਬਦਲ ਹੈ (ਇਹ ਅਧਿਆਇ 1 / production-cost ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, national income ਦਾ ਨਹੀਂ)।	MQ 1.3: Q2	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
1.3.35	ਭਾਰਤ ਦਾ real GDP ਸਥਿਰ (2011-12) ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; SM ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ ਕਿ base year ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਸੋਧਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (Model Q ਦਾ ਉੱਤਰ 'every 7–10 years' ਹੈ)।	MQ 1.4: Q1	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q); 2011-12 base, 1.3.1, p. 6.4 ਉੱਤੇ

ਵਿਸ਼ਾ 1.4 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ National Income ਦਾ ਮਾਪ (Measurement of National Income in India)

48 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 10 · RTP 3 · MTP 22 · Model Q 18

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.4.1	Circular flow of income ਦੇ ਤਿੰਨ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਪੜਾਅ ਹਨ — production, distribution (income) ਅਤੇ disposition (expenditure); output ਦਾ ਮੁੱਲ factor incomes (rent, wages, interest, profit) ਵਜੋਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਆਮਦਨ output ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q3; MQ 1.4.1: Q1	PYQ 2024-Sep; Model Q	1.4.1, pp. 6.15 – 6.16
1.4.2	ਤਿੰਨ methods: Value Added (Product) Method — ਕੁੱਲ output ਵਿੱਚ ਹਰ ਉਦਯੋਗ (production units) ਦਾ ਦੁਹਰਾਅ-ਰਹਿਤ (unduplicated) ਯੋਗਦਾਨ; Income Method — domestic territory ਅੰਦਰ ਸਾਰੀਆਂ production units ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ factor incomes ਦਾ ਜੋੜ; Expenditure (Income Disposal) Method — ਇੱਕ accounting year ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ final expenditure।	Q30	PYQ 2026-Sep	1.4.1, Table 1.1.1, p. 6.16; 1.4.2 – 1.4.4, pp. 6.16 – 6.18
1.4.3	Value Added Method — ਜਿਸ ਨੂੰ Product Method, Industrial Origin Method, Net Output Method ਜਾਂ production method ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ — ਇੱਕ accounting year ਵਿੱਚ domestic territory ਅੰਦਰ ਹਰ ਉਤਪਾਦਕ enterprise ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਮਾਪਦਾ ਹੈ, ਹਰ ਉਦਯੋਗ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਤੋਂ ਕੀਤੀਆਂ intermediate purchases ਘਟਾ ਕੇ।	Q4, Q10, Q17, Q21	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan, 2026-May; MTP 2025-May S2	1.4.2, p. 6.16; Summary, p. 6.30
1.4.4	Multiple (double) counting ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ final goods (ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ value added) ਗਿਣ ਕੇ ਬਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਸਾਰੇ ਪੜਾਵਾਂ ਉੱਤੇ value added ਦਾ ਜੋੜ final good ਦੀ ਕੀਮਤ, ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕੁੱਲ ਆਮਦਨ ਅਤੇ profit ਸਮੇਤ ਉਸ ਦੀ ਕੁੱਲ ਲਾਗਤ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q8, Q14, Q20	RTP 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-May S2 (×2)	1.4.2, p. 6.16; 1.3.1, p. 6.3
1.4.5	Value added = Value of output − Intermediate consumption; ਇਸ ਲਈ final product ਦਾ ਮੁੱਲ = intermediate purchases + value added (800 + 400 = 1,200), ਅਤੇ ਕਿਸੇ firm ਦਾ value added ਸਿਰਫ਼ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਆਪ ਜੋੜਦੀ ਹੈ।	MQ 1.4.2: Q1, Q2, Q3	Model Q ×3	1.4.2, p. 6.17

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.4.6	GVAMP = Value of output − Intermediate consumption = (Sales + Change in stock) − Intermediate consumption, ਜਿੱਥੇ change in stock = closing − opening stock (750 + 200 − 300 − 250 = 400)।	Q1, Q12	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan	1.4.2, p. 6.17; ਉਦਾਹਰਣਾਂ (Illustrations) 9 ਅਤੇ 12, pp. 6.21, 6.23
1.4.7	NVAMP = GVAMP − Depreciation; factor cost = market price − indirect taxes + subsidies (GVAFC = 180 + 15 − 100 + 10 = 105); NDPFC + NFIA = National Income। Rent ਅਤੇ profit, value added ਦੀ ਵੰਡ ਹਨ, ਵਾਧੂ items ਨਹੀਂ।	Q9	MTP 2024-Dec S1	1.4.2, p. 6.17; Illustration 12, pp. 6.23 – 6.24
1.4.8	Value added ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ: fixed assets ਦਾ own-account production (ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰੀਗਰ ਵੱਲੋਂ ਬਣਾਇਆ ਨਵਾਂ ਘਰ), ਆਪਣੀ ਖਪਤ ਲਈ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ goods ਦਾ imputed value, owner-occupied ਘਰਾਂ ਦਾ imputed rent ਅਤੇ change in stock; ਬਿਨਾਂ ਮਿਹਨਤਾਨੇ ਦਾ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ (ਘਰੇਲੂ ਸੁਆਣੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ, ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ) ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ shares ਦੀ ਮੁੜ-ਵਿਕਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ।	Q27	MTP 2025-Dec S1	1.4.2, p. 6.17; 1.4.3, p. 6.18; 1.6 (d), p. 6.27
1.4.9	Income Method (Factor Income / Factor Payment / Distributed Share Method): national income, domestic territory ਅੰਦਰ ਸਾਰੀਆਂ production units ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀਆਂ factor incomes — wages ਅਤੇ salaries, rent, interest ਅਤੇ profit — ਦਾ ਜੋੜ ਹੈ: NDPFC; NI = Compensation of employees + Operating surplus + Mixed income + NFIA। Profits ਇੱਕ factor income ਹਨ; transfers, subsidies ਅਤੇ indirect taxes ਨਹੀਂ।	Q25, Q26; MQ 1.1: Q2	RTP 2025-Sep (×2); Model Q	1.4.3, p. 6.18
1.4.10	ਸਿਰਫ਼ primary factors ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਆਮਦਨਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ: wages (ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀਆਂ pensions ਨਹੀਂ), bonus, DA, commission, provident fund ਵਿੱਚ employers ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ, rent (ਅਸਲ ਅਤੇ imputed), royalty, ਉਤਪਾਦਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਉੱਤੇ interest, dividends, commissions ਅਤੇ brokerages। ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ: capital gains, windfall profits, transfer incomes, second-hand goods ਅਤੇ financial assets (shares ਅਤੇ bonds) ਦੀ ਵਿਕਰੀ, ਪਿਛਲੀਆਂ ਬੱਚਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਭੁਗਤਾਨ, public debt ਅਤੇ consumption loans ਉੱਤੇ interest।	Q11, Q16, Q22	PYQ 2025-Jan, 2026-Jan; MTP 2025-Aug S1	1.4.3, p. 6.18
1.4.11	Profit = Corporate (profit) tax + Dividend + Retained earnings (undistributed profit) — ਤਿੰਨੇ profit ਦੇ ਅੰਗ ਹਨ।	Q15	MTP 2025-Jan S2	1.4.3, p. 6.18
1.4.12	Self-employed (lawyers, engineers, ਵਪਾਰੀ, proprietors; ਖੇਤੀਬਾੜੀ, ਵਪਾਰ, transport) ਦੀ mixed income ਉਹ ਆਮਦਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ labour ਵਾਲੇ ਤੱਤ ਅਤੇ capital ਵਾਲੇ ਤੱਤ ਨੂੰ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।	Q2, Q23	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	1.4.3, pp. 6.18 – 6.19

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.4.13	Income-method numericals: compensation of employees + rent + interest + profits + mixed (proprietors') income ਜੋੜੋ; ਫਿਰ GDPMP ਲਈ + depreciation + net indirect taxes (taxes on production and imports), ਅਤੇ national aggregates ਲਈ + NFIA।	MQ 1.4.3: Q1, Q2, Q3, Q4, Q5	Model Q ×5	1.4.3, p. 6.18; Illustration 5, p. 6.12
1.4.14	Compensation of employees, national income ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅੰਗ ਹੈ।	Q18	MTP 2025-Apr S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
1.4.15	Expenditure Method (Income Disposal Approach): GDPMP = Σ final expenditure = Private final consumption expenditure + Government final consumption expenditure + Gross domestic capital formation + Net exports (C + I + G + X − M); net exports negative ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।	MQ 1.1: Q1; MQ 1.4.4: Q1, Q2, Q3, Q4, Q5	Model Q ×6	1.4.4, pp. 6.18 – 6.20
1.4.16	Final consumption expenditure, household sector (PFCE, NPISH ਸਮੇਤ) ਅਤੇ government sector (GFCE: defence, education, healthcare ਵਰਗੀਆਂ collective services, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਲ ਲਾਗਤ ਉੱਤੇ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q24	MTP 2025-Aug S2	1.4.4, p. 6.19
1.4.17	Transfer payments (pensions, scholarships, unemployment allowance) GDP ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮੌਜੂਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਉਂਦੇ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਨਾਲ GDP ਵਧਾ-ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ (overstate) ਦਿਸੇਗਾ।	Q6, Q19	MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1	1.4.4, p. 6.19; Summary, p. 6.30
1.4.18	Gross domestic capital formation = fixed assets ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ (machinery ਅਤੇ equipment, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ bank ਦਾ digital-assistant robot, construction) + change in inventories (ਅਣਵਿਕੇ stock ਸਮੇਤ) + acquisition of valuables; ਇਸ ਲਈ business inventories ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ investment ਵਜੋਂ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q13, Q28	MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-Dec S1	1.4.4, p. 6.20
1.4.19	Net domestic expenditure = Consumption expenditure + Net domestic investment (ਭਾਵ gross capital formation − depreciation)।	Q5	MTP 2024-Dec S1	1.4.4, p. 6.20 (ਗਣਨਾ ਰਾਹੀਂ ਕੱਢਿਆ; ਇਹ ਸ਼ਬਦ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ)
1.4.20	ਭਾਰਤ national income ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ method ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਾ ਸਕਦਾ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ — production (value added/output) method; small-scale sector — income method; construction — expenditure method। Income method ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਿਤ ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ ਜਿੱਥੇ income-tax returns ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।	Q7, Q29; MQ 1.4: Q2	MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S1; Model Q	1.4.4, p. 6.20
1.4.21	*ਵਿਸ਼ਾ 1.3 ਵੇਖੋ: ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ company ਵੱਲੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕੰਮਕਾਜ ਤੋਂ ਕਮਾਏ profits ਭਾਰਤ ਦੇ GDP ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ ਪਰ ਭਾਰਤ ਦੀ national income ਦਾ ਨਹੀਂ (ਇਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ factor income ਹੈ, ਜੋ NFIA ਰਾਹੀਂ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ)।*	MQ 1.4: Q1	Model Q	1.3.2, p. 6.7

ਵਿਸ਼ਾ 1.5 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ Regional Accounts ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ (The System of Regional Accounts in India)

4 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP – · MTP 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.5.1	State income (Net State Domestic Product) ਦੇ ਅਨੁਮਾਨ ਸਬੰਧਤ State Directorates of Economics and Statistics (DESs) ਦੀਆਂ State Income Units ਤਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ; Central Statistical Organisation ਸੰਕਲਪਕ ਅਤੇ ਵਿਧੀਗਤ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਉੱਤੇ ਸਲਾਹ ਦੇ ਕੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q1, Q2	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1	1.5, p. 6.27; 1.1, p. 6.2
1.5.2	Per capita state income = NSDP ÷ ਰਾਜ ਦੀ midyear projected population — ਖੇਤਰੀ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਮਾਪ।	Q3	MTP 2024-Dec S1	1.5, p. 6.27 (poverty ratio ਅਤੇ employment rate ਸਿਰਫ਼ MTP ਵਿੱਚ ਹਨ)
1.5.3	Labour-market ਦੇ ਮਾਪ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਨ; MTP ਦਾ ਉੱਤਰ labour force participation rate ਨੂੰ unemployment ਦਾ ਮਾਪ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।	Q4	MTP 2025-Jan S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 1.6 GDP ਅਤੇ ਭਲਾਈ (GDP and Welfare)

5 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 2 · RTP – · MTP 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.6.1	GDP, welfare ਦਾ ਪੂਰਨ ਮਾਪ ਨਹੀਂ; ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ: income distribution (ਇਸ ਲਈ per capita GDP ਨਾਕਾਫ਼ੀ ਹੈ); ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ (quality improvements); ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਲੁਕਿਆ ਜਾਂ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਉਤਪਾਦਨ (drugs, gambling); non-market production; leisure ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ; ਅਪਰਾਧ, ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਅਤੇ traffic congestion ਵਰਗੇ ਆਰਥਿਕ 'bads'; volunteer work; externalities; ਅਤੇ ਉਸ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਨੂੰ ਬਦਤਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ।	Q3, Q4, Q5	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-May S2, 2026-Apr S1	1.6, pp. 6.27 – 6.28
1.6.2	*ਵਿਸ਼ਾ 1.3 ਵੇਖੋ: per capita income ਦੇਸ਼ ਦੇ standard of living ਦੇ ਸੂਚਕ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ।*	Q2	PYQ 2025-May	1.3.9, p. 6.10
1.6.3	ਜੇ ਆਬਾਦੀ ਅਰਥਚਾਰੇ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧੇ ਤਾਂ per capita income ਘਟਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q1	MTP 2024-Dec S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 1.7 National Income ਦੀ ਗਣਨਾ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਚੁਣੌਤੀਆਂ (Limitations and Challenges of National Income Computation)

5 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP – · MTP 1 · Model Q 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.7.1	National income ਮਾਪਣ ਦੀਆਂ ਸੰਕਲਪਕ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ (conceptual difficulties): ਕਿਸੇ ਸਹਿਮਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਘਾਟ; final ਅਤੇ intermediate goods ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਨਿਖੇੜਾ; transfer payments ਦਾ ਮਸਲਾ; durable goods ਦੀਆਂ services; income distribution ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ; constant prices ਉੱਤੇ ਨਵੀਂ good ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ; government services ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ। (Quality improvements, GDP-ਅਤੇ-welfare ਵਾਲੀ ਸੂਚੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ, ਇਸ ਸੂਚੀ ਦਾ ਨਹੀਂ।)	Q1; MQ 1.7: Q2	PYQ 2024-Sep; Model Q	1.7, p. 6.28
1.7.2	ਹੋਰ ਚੁਣੌਤੀਆਂ: data ਦੀ ਨਾਕਾਫ਼ੀ ਉਪਲਬਧਤਾ ਅਤੇ ਅਵਿਸ਼ਵਸਨੀਯਤਾ; non-monetised sector; ਆਪਣੀ ਖਪਤ ਲਈ ਉਤਪਾਦਨ; ਅਨਪੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਅਣਜਾਣਤਾ ਕਾਰਨ ਦਰਜ ਨਾ ਹੋਈਆਂ ਆਮਦਨਾਂ; ਢੁਕਵੇਂ occupational classification ਦੀ ਘਾਟ; consumption of fixed capital ਦਾ ਸਹੀ ਅਨੁਮਾਨ।	MQ 1.7: Q3	Model Q	1.7, p. 6.29
1.7.3	ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਲੁਕਿਆ ਉਤਪਾਦਨ (tax evasion ਜਾਂ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਗਤੀਵਿਧੀ) GDP ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਵੱਡੀ underground economy ਸਰਕਾਰੀ national income ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ (understate) ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ।	Q2; MQ 1.7: Q3	MTP 2026-Apr S1; Model Q	1.6 (c), p. 6.27
1.7.4	GDP ਕੁੱਲ output ਮਾਪਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅਕਤੀ output ਨਹੀਂ: per capita GDP ਆਬਾਦੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਾਯੋਜਨ ਕਰਦਾ ਹੈ (1.3.9), ਅਤੇ SM ਅਨੁਸਾਰ welfare ਦੀ ਮੁੱਖ ਕਮੀ income distribution ਹੈ (1.6)।	MQ 1.7: Q1	Model Q	1.3.9, p. 6.10; 1.6 (a), p. 6.27 (ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਵਾਲੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸਿਰਫ਼ Model Q ਵਿੱਚ ਹੈ)

ਇਕਾਈ 2: National Income ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਨ ਦਾ Keynesian ਸਿਧਾਂਤ (The Keynesian Theory of Determination of National Income)

SM ਅਧਿਆਇ 6, ਇਕਾਈ 2, ਪੰਨੇ 6.34 – 6.70

ਵਿਸ਼ਾ 2.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

10 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 3 · RTP 1 · MTP 8 · Model Q 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.1.1	John Maynard Keynes ਨੇ 'The General Theory of Employment, Interest, and Money' (1936) ਵਿੱਚ equilibrium aggregate income ਅਤੇ output ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ; 1930 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ Great Depression ਸਮੇਂ classical economists ਕੋਲ ਲਗਾਤਾਰ ਬਣੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ (persistent unemployment) ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਸਿਧਾਂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।	Q8; MQ 1.1: Q1	MTP 2026-Apr S1; Model Q	2.1, p. 6.35; Summary, p. 6.68
2.1.2	Keynes ਅਨੁਸਾਰ national income, aggregate effective demand ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਰਥਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਖ਼ਰਚ ਨਾਕਾਫ਼ੀ ਹੈ, output, full employment ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ — ਅਤੇ Keynes ਦੀ ਦਲੀਲ ਸੀ ਕਿ Great Depression ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਇਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ।	Q1, Q2	PYQ 2023-Dec, 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1, 2025-Dec S1	2.4.1, p. 6.46; 2.8, p. 6.68

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.1.3	Keynes ਨੇ ਉਹ macroeconomic ਸਿਧਾਂਤ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਨੇ unemployment ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਢੰਗ ਵਜੋਂ government spending ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਇਆ: government spending (G) ਅਤੇ taxes ਵਿੱਚ ਢੁਕਵੇਂ ਬਦਲਾਅ ਕਰਕੇ ਸਰਕਾਰ recession ਅਤੇ unemployment ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ — ਇੱਕ ਸਰਗਰਮ, ਸਥਿਰਤਾ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀ (activist, stabilising) ਭੂਮਿਕਾ।	Q3, Q7 (+ 2.3 Q18)	MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2 (×2)	2.1, p. 6.35; 2.8, p. 6.68
2.1.4	Macroeconomics ਸਮੁੱਚੇ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ — output, income, employment, consumption, investment ਅਤੇ prices ਦਾ ਕੁੱਲ (aggregate) ਪੱਧਰ।	Q4	RTP 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2	SM ਇਕਾਈ 2 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP/RTP); ਤੁਲਨਾ ਕਰੋ SM ਅਧਿਆਇ 1, 1.2, pp. 1.8 – 1.9
2.1.5	ਆਧੁਨਿਕ macroeconomics ਦੇ Keynes ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਥੰਮ੍ਹ (building blocks): (1) consumption ਦਾ income ਨਾਲ ਸਬੰਧ, ਅਤੇ multiplier; (2) Liquidity Preference — demand for money ਲਈ Keynes ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਸ਼ਬਦ; (3) consumption ਅਤੇ investment ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ expectations (ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਕਾਰਕ, ਆਮ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ 'animal spirits' — ਇਹ ਵਾਕੰਸ਼ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ) ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ।	Q5 (+ 2.3 Q23)	PYQ 2025-May; MTP 2026-Apr S1	2.1, p. 6.36
2.1.6	Keynesian models ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ (short-period equilibrium) ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ dynamic ਤੱਤ ਨਹੀਂ — comparative statics ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ equilibrium ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (short run ਵਿੱਚ investment ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ)।	Q9	MTP 2026-Apr S2	2.5, p. 6.53; 2.3.1, p. 6.38
2.1.7	*ਵਿਸ਼ਾ 2.3 ਵੇਖੋ: Keynes ਨੇ consumption function C = a + bY ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ — income ਵਧਣ ਨਾਲ consumption ਵਧਦੀ ਹੈ, ਪਰ income ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ (the 'psychological law of consumption') /*	Q6	MTP 2025-Aug S1	2.3.2, pp. 6.39 – 6.40

ਵਿਸ਼ਾ 2.2 ਸਰਲ Two-Sector Model ਵਿੱਚ circular flow (Circular flow in a Simple Two-Sector Model)

8 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 2 · RTP – · MTP – · Model Q 6

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.2.1	Effective (aggregate) demand ਅਰਥਚਾਰੇ ਵਿੱਚ final goods ਅਤੇ services ਉੱਤੇ ਕੁੱਲ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਖ਼ਰਚ (planned expenditure) ਹੈ; two-sector model ਵਿੱਚ AD = C + I।	MQ 1.1: Q1	Model Q	2.3.1, p. 6.38; 2.8, p. 6.68
2.2.2	Two-sector model ਵਿੱਚ household ਅਤੇ business sectors ਹੁੰਦੇ ਹਨ (government ਅਤੇ foreign sectors ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ); three-sector model ਵਿੱਚ government sector ਜੁੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ four-sector model ਵਿੱਚ foreign sector।	MQ 1.2: Q1; MQ 1.4: Q1	Model Q ×2	2.1, p. 6.36; 2.2, p. 6.36

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.2.3	Households ਸਾਰੇ factors of production ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ ਅਤੇ factor incomes (factor payments, ਜਿਵੇਂ wages) ਬਦਲੇ firms ਨੂੰ factor services ਵੇਚਦੇ ਹਨ; firms, households ਨੂੰ goods ਅਤੇ services ਵੇਚਦੀਆਂ ਹਨ। Real flows (ਟੁੱਟੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ) factor services ਅਤੇ goods ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹਨ; money flows (ਲਗਾਤਾਰ ਲਕੀਰਾਂ) ਭੁਗਤਾਨ ਹਨ — firms ਤੋਂ households ਨੂੰ factor payments ਅਤੇ households ਤੋਂ firms ਨੂੰ consumption payments।	MQ 1.2: Q2, Q3	Model Q ×2	2.2, pp. 6.36 – 6.37
2.2.4	ਸਰਲ two-sector flow ਵਿੱਚ ਕੋਈ injections ਜਾਂ leakages ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ; household ਦੀ ਸਾਰੀ income firms ਦੇ output ਉੱਤੇ ਖ਼ਰਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ Factor Payments = Household Income = Household Expenditure = Total Receipts of Firms = Value of Output।	Q2	PYQ 2026-Sep	2.2, p. 6.37
2.2.5	Circular flow of income ਦੇ ਤਿੰਨ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਪੜਾਅ production, distribution ਅਤੇ disposition ਹਨ।	Q1	PYQ 2025-Sep	SM ਇਕਾਈ 2 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ); ਇਹ SM ਅਧਿਆਇ 6, ਇਕਾਈ 1 ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ
2.2.6	*ਵਿਸ਼ਾ 2.3 ਵੇਖੋ: AD ਜਦੋਂ price level ਦੇ function ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ — ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ P ਰੱਖੋ (2,000 − 100 × 15 = 500)।*	MQ 1.3.1: Q1	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)

ਵਿਸ਼ਾ 2.3 ਮੂਲ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ functions (Basic Concepts and Functions)

36 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 17 · RTP 1 · MTP 13 · Model Q 8

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.3.1	Aggregate demand ਕੁੱਲ ਯੋਜਨਾਬੱਧ (ex ante) ਖ਼ਰਚ ਹੈ; two-sector economy ਵਿੱਚ AD = C + I, ਜਿੱਥੇ investment (investment goods ਲਈ firms ਦੀ demand) ਬਾਹਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ (exogenously) ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ short run ਵਿੱਚ ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ — ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ private investment, AD ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਗ ਹੈ ਜੋ national income ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।	MQ 1.1: Q1; MQ 1.4: Q1	Model Q ×2	2.3.1, p. 6.38; 2.6, p. 6.56
2.3.2	AD ਜਾਂ SRAS price level ਦੇ function ਵਜੋਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ (AD = A − bP; SRAS = c + dP): ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ P ਰੱਖੋ। ਇਹ Model-Q ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ; SM ਦਾ Keynesian model ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।	MQ 1.3.1: Q1; MQ 1.3.5: Q1 (+ 2.2 MQ 1.3.1 Q1)	Model Q ×3	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
2.3.3	Consumption function, aggregate consumption expenditure ਅਤੇ aggregate disposable income ਵਿਚਕਾਰ functional ਸਬੰਧ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, C = f(Y) — consumption, disposable income ਨਾਲ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q4, Q27	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep; MTP 2024-Dec S1	2.3.2, p. 6.38
2.3.4	Keynes ਦਾ ਖ਼ਾਸ ਰੂਪ C = a + bY ਹੈ: 'a' (autonomous consumption) ਸਿਫ਼ਰ disposable income ਉੱਤੇ positive consumption ਹੈ — ਉਹ consumption ਜਿਸ ਉੱਤੇ income ਦਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ; 'a' ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ consumption function ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ shift ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q8, Q19 (+ 2.5 Q16)	MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2, 2026-Apr S1	2.3.2, p. 6.39; Ill. 2 – 3, p. 6.47

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.3.5	Numerical: C = a + b × Y, ਫਿਰ S = Y − C (ਜਿਵੇਂ C = 1,000 + 0.6 × 4,000 = 3,400; S = 4,000 − 3,400 = 600)।	MQ 1.3.2: Q1; MQ 1.3.3: Q1; MQ 1.3.4: Q1	Model Q ×3	2.3.2, p. 6.39; 2.3.5, p. 6.41
2.3.6	Keynesian ਮਾਨਤਾ (Keynes ਦਾ 'psychological law of consumption'): disposable income ਨਾਲ consumption ਵਧਦੀ ਹੈ, ਪਰ income ਦੇ ਵਾਧੇ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ — 0 < b < 1; MPC ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ (unity) ਤੋਂ ਘੱਟ ਪਰ ਸਿਫ਼ਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q1, Q7, Q9, Q17 (+ 2.1 Q6)	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan, 2025-May; MTP 2025-Aug S1 (×2)	2.3.2, pp. 6.39 – 6.40; 2.3.5, p. 6.42
2.3.7	MPC = ΔC/ΔY = b, consumption function ਦੀ slope — ਵੱਧ MPC, consumption function ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਢਲਵਾਂ (steeper) ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ (shift ਨਹੀਂ)। Data ਤੋਂ: ΔC ÷ ΔY (75/100 = 0.75)।	Q12, Q15, Q25	PYQ 2025-Sep, 2026-May; MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	2.3.2, p. 6.39; Table 1.2.1, p. 6.40
2.3.8	APC = Total Consumption ÷ Total Income = C/Y, ਇਸ ਲਈ Y = C/APC (900/0.45 = 2,000)। Income ਵਧਣ ਨਾਲ consumption ਉੱਤੇ ਖ਼ਰਚ ਹੋਣ ਵਾਲਾ income ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਘਟਦਾ ਹੈ — consumption, income ਨਾਲੋਂ ਹੌਲੀ ਵਧਦੀ ਹੈ।	Q2, Q6, Q20, Q26	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan, 2026-Sep; MTP 2025-Dec S1	2.3.3, p. 6.40
2.3.9	Income ਜਾਂ ਤਾਂ ਖ਼ਰਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਬਚਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (Y = C + S); MPS = ΔS/ΔY = 1 − b, ਇਸ ਲਈ MPC + MPS = 1।	Q10	PYQ 2025-May; MTP 2025-Apr S1	2.3.5, pp. 6.41 – 6.42
2.3.10	APS = Total Saving ÷ Total Income = S/Y, ਜਿੱਥੇ S = Y − C; S = APS × Y। (C 300, Y 1,200 → 0.75; C 800, Y 4,000 → 0.8; Y 500, C 400 → 0.2।)	Q5, Q11, Q14, Q28	PYQ 2025-Jan, 2025-Sep, 2026-May, 2026-Sep	2.3.5, p. 6.42; Ill. 1, p. 6.42
2.3.11	Ex ante aggregate supply ਉਹ ਕੁੱਲ supply ਹੈ ਜੋ firms ਵੇਚਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਇਹ national income ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਜਾਂ ਤਾਂ ਖਪਤ (consume) ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਬਚਾਈ (save) ਜਾਂਦੀ ਹੈ: AS = C + S (ਇਸ ਲਈ saving = income − consumption)।	Q13; MQ 1.4.1: Q1	PYQ 2026-Jan; Model Q	2.3.8, p. 6.42; 2.3.5, p. 6.41
2.3.12	ਪਿਛਲੀਆਂ ਬੱਚਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ consumer goods (sofa, ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੀ ਸੈਰ) ਖ਼ਰੀਦਣਾ consumption ਲਈ dissaving ਹੈ — consumption ਵਧਦੀ ਹੈ; government bonds ਇੱਕ financial asset ਹਨ, ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਖ਼ਰਚ import ਹੈ।	Q3	RTP 2024-Sep	2.3.2, p. 6.39; 2.6, p. 6.56; 2.7, p. 6.63
2.3.13	Rate of interest ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ investment expenditure ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ; liquidity preference ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ monetary policy, interest rates ਅਤੇ aggregate demand ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।	Q24	MTP 2026-Apr S2	2.1, p. 6.36 (interest–investment ਸਬੰਧ ਸਿਰਫ਼ MTP ਵਿੱਚ)
2.3.14	*ਵਿਸ਼ਾ 2.4 ਵੇਖੋ: ਜਦੋਂ AD < AS, ਅਣਵਿਕੀਆਂ inventories ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, firms output ਘਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ national income ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ; ਇਹ ਸਮਾਯੋਜਨ AD = AS ਹੋਣ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ (spending ਅਤੇ output ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਰਾਹੀਂ, prices ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ)।*	Q21, Q22	MTP 2026-Apr S1 (×2)	2.4, pp. 6.44 – 6.45; 2.6, pp. 6.57 – 6.58
2.3.15	*ਵਿਸ਼ਾ 2.5 ਵੇਖੋ: k = ΔY/ΔI = 1/(1 − MPC), ਇਸ ਲਈ MPC = 1 − 1/k (2,000/1,600 = 1.25 → MPC 0.2)।*	Q16	PYQ 2026-May	2.5, p. 6.51; Ill. 10, p. 6.53

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.3.16	*ਵਿਸ਼ਾ 2.1 ਵੇਖੋ: Keynes ਨੇ recession ਅਤੇ unemployment ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਵਧੇਰੇ government spending ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ।*	Q18	MTP 2025-Aug S2	2.1, p. 6.35; 2.8, p. 6.68
2.3.17	*ਵਿਸ਼ਾ 2.1 ਵੇਖੋ: 'animal spirits' — consumption ਅਤੇ investment ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਵਿੱਚ expectations (ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਕਾਰਕਾਂ) ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ।*	Q23	MTP 2026-Apr S1	2.1, p. 6.36

ਵਿਸ਼ਾ 2.4 National Income ਨਿਰਧਾਰਨ ਦਾ Two-Sector Model (The Two-Sector Model of National Income Determination)

17 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 9 · RTP – · MTP 5 · Model Q 5

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.4.1	Equilibrium output ਉਦੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦਿੱਤੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ agents ਵੱਲੋਂ ਮੰਗੇ ਗਏ output ਦੀ ਇੱਛਤ ਮਾਤਰਾ, ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ: aggregate demand (C + I) = aggregate supply (C + S), ਭਾਵ C + I = C + S, ਜਾਂ I = S (planned saving = planned investment)।	Q8, Q11; MQ 1.4: Q1	PYQ 2026-May, 2026-Sep; MTP 2024-Dec S1; Model Q	2.4, p. 6.43; Summary, pp. 6.68 – 6.69
2.4.2	Numerical: Y = C + I ਹੱਲ ਕਰੋ। C = a + bY ਅਤੇ I = Ī ਨਾਲ, Y = (a + Ī)/(1 − b); ਜੇ I ਵੀ Y ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋਵੇ (I = Ī + iY), ਤਾਂ ਸਾਰੇ Y ਵਾਲੇ terms ਇਕੱਠੇ ਕਰੋ: Y = (a + Ī)/(1 − b − i)। ((10 + 200)/0.5 = 420; (12 + 188)/0.25 = 800; 42/0.35 = 120।)	Q2, Q5, Q12	PYQ 2024-Sep, 2025-Sep, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S2	2.4, Ill. 4 – 6 ਅਤੇ 8, pp. 6.47 – 6.50
2.4.3	Saving function ਤੋਂ numerical: S = I ਰੱਖੋ (−20 + 0.25Y = 100 → Y = 480); ਫਿਰ C = Y − S (240 − 100 = 140)।	Q6, Q7	PYQ 2026-Jan, 2026-May	2.4, Ill. 7, p. 6.49
2.4.4	ਜੇ leakages, injections ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣ (AD, output ਤੋਂ ਘੱਟ), ਤਾਂ unplanned inventories ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ national income ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ; ਜੇ injections, leakages ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣ (AD, output ਤੋਂ ਵੱਧ — ਜਿਵੇਂ ਇਕੱਲੀ consumption ਹੀ income ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਵੇ), ਤਾਂ inventories ਘਟਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ income ਵਧਦੀ ਹੈ; spending ਅਤੇ output ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਰਾਹੀਂ, prices ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਮੁੜ-ਸਮਾਯੋਜਨ equilibrium ਬਹਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ।	MQ 1.4: Q2 (+ 2.3 Q21, 2.3 Q22)	MTP 2026-Apr S1 (×2); Model Q	2.4, pp. 6.44 – 6.45; 2.6, pp. 6.57 – 6.58
2.4.5	Keynesian equilibrium ਲਈ full employment ਉੱਤੇ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ। Deficient demand — full-employment output ਤੋਂ ਘੱਟ output ਲਈ aggregate demand — deflationary (recessionary ਜਾਂ contractionary) gap ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।	Q1, Q10	PYQ 2024-Jun, 2026-Sep	2.4.1, p. 6.45
2.4.6	Excess demand — aggregate demand ਦਾ full-employment output ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣਾ — inflationary gap ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ: real output ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ price level ਵਧਦਾ ਹੈ (demand-pull inflation), ਇਸ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ nominal output ਵਧਦਾ ਹੈ।	Q4 (+ 2.7 Q8)	RTP 2025-May; MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S2	2.4.1, p. 6.46; 2.8, p. 6.68

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.4.7	Keynesian ਨੁਸਖ਼ਾ (prescription): recession ਵਿੱਚ government spending ਵਧਾਓ ਅਤੇ taxes ਘਟਾਓ; inflation ਵਿੱਚ spending ਉੱਤੇ ਰੋਕ ਲਾਓ (SM fiscal policy ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ — G ਅਤੇ taxes; monetary tightening ਇਸ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ)।	MQ 1.1: Q1; MQ 1.8: Q1	Model Q ×2	2.8, p. 6.68
2.4.8	Excess demand ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਦੇ monetary ਉਪਾਅ: repo rate, CRR ਅਤੇ margin requirements ਵਧਾਓ।	Q3	MTP 2024-Dec S1	SM ਇਕਾਈ 2 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
2.4.9	AD curve (price–output space) ਓਨਾ ਹੀ ਵੱਧ ਚਪਟਾ (flatter) ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਵੱਧ investment spending rate of interest ਪ੍ਰਤੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇ।	Q9	MTP 2025-Aug S1	SM ਇਕਾਈ 2 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
2.4.10	AD = 2,000 − 100P ਅਤੇ SRAS = 1,000 + 150P: AD = AS ਬਰਾਬਰ ਰੱਖੋ → 250P = 1,000, P = 4, Y = 1,600।	MQ 1.4.1: Q1	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)

ਵਿਸ਼ਾ 2.5 The Investment Multiplier

24 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 11 · RTP 2 · MTP 8 · Model Q 6

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.5.1	Investment multiplier k = ΔY/ΔI — national income ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੇ investment ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ; investment ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ equilibrium income ਵਿੱਚ ਅਨੁਪਾਤ ਤੋਂ ਵੱਧ (multiple) ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ — spending ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਸਾਰੇ ਅਰਥਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਣਾ (magnification) ('ripple effect')।	Q2, Q6, Q14; MQ 1.8: Q1	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan; RTP 2025-Sep; Model Q	2.5, pp. 6.50 – 6.52
2.5.2	k = 1/(1 − MPC) = 1/MPS — multiplier MPS ਦਾ ਉਲਟ (reciprocal) ਹੈ; MPC (ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ MPS) ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਕ (determinant) ਹੈ।	Q15, Q18; MQ 1.5: Q1, Q3	PYQ 2026-Sep; MTP 2025-Dec S1; Model Q ×2	2.5, pp. 6.51 – 6.52
2.5.3	ਸਿੱਧਾ ਸਬੰਧ (direct relationship): MPC ਜਿੰਨਾ ਵੱਧ (MPS ਜਿੰਨਾ ਘੱਟ), multiplier ਓਨਾ ਵੱਡਾ; MPC = 1 ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁੱਲ infinity ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q8, Q11	PYQ 2025-Sep, 2026-May; MTP 2024-Dec S1, 2024-Dec	2.5, p. 6.51
2.5.4	Numerical — ΔY ਪਤਾ ਕਰੋ: k = 1/(1 − MPC) (ਜਾਂ 1/MPS), ਫਿਰ ΔY = k × ΔI (ਜਾਂ ΔG)। (MPS 0.2 ਜਾਂ b 0.8 → k 5; MPC 0.6 → k 2.5, ΔY = 2.5 × 300 = 750; MPC 0.8, ΔG 100 → ΔY 500।)	Q5, Q13; MQ 1.5: Q2; MQ 1.6.1: Q1	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S2; Model Q ×2	2.5, Ill. 9, 11, 12, pp. 6.53 – 6.54
2.5.5	Numerical — k ਜਾਂ MPC ਪਤਾ ਕਰੋ: k = ΔY/ΔI, ਫਿਰ MPC = 1 − 1/k। (1,500/500 = 3 → 0.67; 2,000/200 = 10 → 0.9; 600/150 = 4 → 0.75; 12,000/4,000 = 3।)	Q3, Q7, Q9, Q17 (+ 2.3 Q16)	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep, 2026-May, 2026-Sep; RTP 2025-Jan	2.5, p. 6.51; Ill. 10, p. 6.53
2.5.6	Autonomous spending (I ਜਾਂ G) ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ aggregate demand schedule ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਖਿਸਕਾਉਂਦਾ ਹੈ (C + I ਤੋਂ C + I + ΔI) ਅਤੇ equilibrium income ਨੂੰ ਉਸ ਵਾਧੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ; MPC (behavioural coefficient) ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ slope ਬਦਲਦੀ ਹੈ।	Q12; MQ 1.6.1: Q2	MTP 2025-Aug S1; Model Q	2.5, pp. 6.50 – 6.51; 2.7, p. 6.66

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.5.7	Leakages — ਉਹ ਆਮਦਨ ਜੋ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਿਤ consumption goods ਉੱਤੇ ਖ਼ਰਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ — multiplier ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ: progressive taxation; ਉੱਚੀ liquidity preference ਅਤੇ ਵਿਹਲੀ (idle) saving; stocks ਜਾਂ imports ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ demand; ਮੌਜੂਦਾ ਦੌਲਤ (existing wealth) ਜਾਂ securities ਦੀ ਖ਼ਰੀਦ; corporations ਦੇ undistributed profits; ਕਰਜ਼ੇ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ (debt repayment); full employment ਉੱਤੇ inflation; ਵਸਤਾਂ ਦੀ scarcity। Distributed profits leakage **ਨਹੀਂ** ਹਨ; saving ਇੱਕ withdrawal ਹੈ।	Q1, Q4, Q10	PYQ 2024-Jun, 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1	2.5, p. 6.52
2.5.8	*ਵਿਸ਼ਾ 2.3 ਵੇਖੋ: autonomous consumption ('a') ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ consumption function ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਖਿਸਕਾਉਂਦਾ ਹੈ।*	Q16	MTP 2026-Apr S1	2.3.2, p. 6.39

ਵਿਸ਼ਾ 2.6 ਸੰਤੁਲਨ ਆਮਦਨ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ: Three Sector Model (Determination of Equilibrium Income: Three Sector Model)

9 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 5 · RTP – · MTP 2 · Model Q 2

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.6.1	Three-sector closed economy ਵਿੱਚ (foreign trade ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) aggregate demand = household consumption (C) + business investment (I) + government demand (G); equilibrium Y = C + I + G (AD = Y = AS: C + I + G = C + S + T)। Foreign sector ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।	Q2, Q4; MQ 1.6: Q1, Q2	PYQ 2024-Sep, 2025-May; Model Q ×2	2.6, pp. 6.54 – 6.56
2.6.2	Taxes ਅਤੇ transfers ਵਾਲਾ numerical: C = a + bYd, Yd = Y − T + TR; Y = (a − bT + bTR + I + G)/(1 − b)। (C = 8 + 0.6(Y − 10), I 60, G 10 → Y 180; C = 200 + 0.8(Y − 150 + 75), I 200, G 150 → Y 2,450।)	Q1, Q3	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan	2.6.1, pp. 6.58 – 6.60
2.6.3	Government spending autonomous ਹੈ — ਇਹ aggregate demand ਵਿੱਚ ਜੁੜਦਾ ਹੈ (C + I + G ਰੇਖਾ C + I ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ) ਅਤੇ multiplier ਰਾਹੀਂ equilibrium income ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।	Q6	MTP 2026-Apr S1	2.6, p. 6.57; 2.7, p. 6.66
2.6.4	Leakage ਉਹ ਆਮਦਨ ਹੈ ਜੋ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਤਪਾਦਿਤ consumption goods ਅਤੇ services ਉੱਤੇ ਖ਼ਰਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ (saving, taxes, imports); injections ਹਨ investment, government spending ਅਤੇ exports।	Q5	PYQ 2026-May	2.5, p. 6.52; 2.6, p. 6.56
2.6.5	Balanced budget multiplier ਇੱਕ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q7	MTP 2026-Apr S1	SM ਇਕਾਈ 2 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 2.7 ਸੰਤੁਲਨ ਆਮਦਨ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ: Four Sector Model (Determination of Equilibrium Income: Four Sector Model)

11 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 4 · RTP 1 · MTP 4 · Model Q 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.7.1	Four-sector model ਵਿੱਚ household, business, government ਅਤੇ foreign sectors ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ; net exports (X − M) aggregate expenditure ਵਿੱਚ foreign sector ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਹਨ, ਅਤੇ equilibrium Y = C + I + G + (X − M) ਹੈ।	MQ 1.7: Q2, Q3	Model Q ×2	2.7, pp. 6.62 – 6.63
2.7.2	Numerical: AD = C + I + G + (X − M) (2,000 + 700 + 750 + 100 = 3,550); C = a + bY ਹੋਣ ਉੱਤੇ Y = (a + I + G + X − M)/(1 − b), ਜਿੱਥੇ net imports ਘਟਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ((300 + 800 − 100)/0.25 = 4,000)।	Q1, Q2	PYQ 2024-Jun; MTP 2024-Dec S1	2.7, p. 6.63; Ill. 17 – 18, pp. 6.66 – 6.68
2.7.3	Foreign trade multiplier = 1/(1 − b + m), b = MPC ਅਤੇ m = marginal propensity to import; m ਜਿੰਨਾ ਵੱਧ, multiplier ਓਨਾ ਘੱਟ (1/(1 − 0.6 + 0.04) = 2.27)।	Q3	PYQ 2026-Jan	2.7, pp. 6.63 – 6.66
2.7.4	Exports injections ਹਨ ਅਤੇ imports leakages: exports ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦਾ equilibrium income ਉੱਤੇ expansionary ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ imports ਵਿੱਚ autonomous ਵਾਧੇ ਦਾ contractionary ਪ੍ਰਭਾਵ।	Q4	PYQ 2026-Jan	2.7, pp. 6.63, 6.66
2.7.5	Leakages (S + T + M) ਸਿਰਫ਼ equilibrium income ਉੱਤੇ ਹੀ injections (I + G + X) ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ — investment ਇੱਕ injection ਹੈ, saving ਇੱਕ leakage।	Q6, Q7	MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S1	2.7, p. 6.65
2.7.6	Households ਅਤੇ firms (business) ਹਰ sector model ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੇ ਹਨ; three- ਅਤੇ four-sector models ਵਿੱਚ government ਅਤੇ foreign sectors ਜੋੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।	Q5	PYQ 2026-May	2.1, p. 6.36
2.7.7	*ਵਿਸ਼ਾ 2.4 ਵੇਖੋ: Keynes ਮੁਤਾਬਕ inflationary gap excess demand ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।*	Q8	RTP 2025-May; MTP 2026-Apr S2	2.4.1, p. 6.46
2.7.8	Consumption ਅਤੇ taxes ਦਾ ਜੋੜ income ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣਾ (Y = C + S + T) negative saving (dissaving) ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ 'deficit' SM ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।	MQ 1.7: Q1	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)

ਵਿਸ਼ਾ 2.8 ਸਿੱਟਾ (Conclusion)

2 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP 1 · MTP 2

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.8.1	Keynesian theory ਮੁਤਾਬਕ national income aggregate effective demand ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ: ਜੇ ਇਹ full-employment output ਤੋਂ ਘੱਟ ਰਹਿ ਜਾਵੇ ਤਾਂ unemployment ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਜੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ inflation ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q1 (+ 2.1 Q1)	PYQ 2024-Sep; RTP 2025-Jan; MTP 2025-Dec S1	2.8, p. 6.68

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.8.2	Stabilisation policy ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਮਦਨਾਂ ਅਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ investment ਅਸਥਿਰ ਹੈ; ਸਰਕਾਰ ਸਰਗਰਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ — government spending ਅਤੇ taxes ਵਿੱਚ ਢੁਕਵੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ (fiscal policy), ਨਾਲ ਹੀ monetary policy interest rates ਅਤੇ aggregate demand ਉੱਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ।	Q2	MTP 2025-Apr S1	2.8, p. 6.68; 2.1, p. 6.36

ਭਾਗ B — ਅਧਿਆਇ 5 One-liner ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)

ਦੁਹਰਾਅ ਹਟਾ ਕੇ, Study Material ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ। ਪੂਰਾ ਪਾਠ, Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ SM ਪੰਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਭਾਗ A ਦੀ ਕਤਾਰ (ਜਾਂ ਕਤਾਰਾਂ) ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਸੇ 'ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ' ਉੱਤੇ click ਕਰੋ। ਸਿਰਫ਼ ★★★ ਕਤਾਰਾਂ ਹੀ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ICAI ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਲਗਭਗ 28% ਹਿੱਸਾ ਸਮੇਟ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕਾਈ 1 — National Income Accounting

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	NI accounting ਦੇ ਮੋਢੀ Kuznets ਅਤੇ Stone; national accounts CSO (MoSPI) ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ; State Domestic Product ਰਾਜਾਂ ਦੇ DESs ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।	★★	1.1.1, 1.2.1
2	NI ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰਤੋਂ: demand forecasting, sectoral composition ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ, sector policies, macro modelling, income distribution, structural ratios, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੁਲਨਾਵਾਂ, growth ਅਤੇ inflation policy — population policy ਨਹੀਂ।	★	1.2.2
3	GDP = ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਸਾਰੀਆਂ final goods ਅਤੇ services ਦਾ market prices ਉੱਤੇ ਮੁੱਲ; ਸਿਰਫ਼ final goods ਗਿਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।	★	1.3.1, 1.3.2
4	Nominal = current prices; Real = constant (base-year) prices — price effect ਹਟਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ; ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਲਈ real GDP ਹੀ ਵਰਤੋ।	★	1.3.3
5	**GDP deflator = Nominal ÷ Real × 100 — ਇੱਕ price index ਜੋ inflation ਮਾਪਦਾ ਹੈ (PPP prices ਨਹੀਂ ਮਾਪਦੀਆਂ)।**	★★★	1.3.4, 1.3.5, 1.3.9
6	Real = Nominal × 100 ÷ deflator; ਅਤੇ Nominal = Real × index ÷ 100।	★★	1.3.6
7	Base-year deflator = 100; > 100 → nominal > real, ਕੀਮਤਾਂ base ਤੋਂ ਉੱਪਰ; < 100 → ਕੀਮਤਾਂ base ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ।	★★	1.3.7
8	Inflation = (D2 − D1) ÷ D1 × 100; deflator ਸਾਲ-ਦਰ-ਸਾਲ ਘਟੇ → price level ਘਟਿਆ।	★★	1.3.8
9	**Gross − Net = depreciation: NDP = GDP − dep, ਇਸ ਲਈ NDP ≤ GDP; gross investment = net + replacement; dep > gross investment → capital stock ਸੁੰਗੜਦਾ ਹੈ।**	★★★	1.3.10, 1.3.11
10	GNP = GDP + NFIA; ਕਿਸੇ foreign firm ਦਾ ਇੱਥੇ ਕਮਾਇਆ profit ਸਾਡੇ GDP ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ GNP ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਸਾਡੀ national income ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ।	★★	1.3.12, 1.3.13, 1.4.21
11	NFIA ਰਿਣਾਤਮਕ (negative) → GDP > GNP; National = Domestic + NFIA।	★★	1.3.14, 1.3.15, 1.2.3
12	ਸੂਤਰ: NNPMP = GNPMP − dep = NDPMP + NFIA = GDPMP + NFIA − dep।	★★	1.3.16
13	**MP − FC = net indirect taxes (IT − subsidies); direct taxes ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ।**	★★★	1.3.17, 1.3.18
14	GDPFC = CoE + OS (rent + interest + profit) + mixed income + dep; ਅਤੇ GDPMP = NDPFC + CFC + NIT।	★★	1.3.19, 1.4.13
15	Basic price = FC + production taxes − production subsidies; ਅਤੇ MP = basic price + product taxes − product subsidies।	★	1.3.20
16	NDPFC = CoE + OS + MI = NDPMP − NIT; ਅਤੇ National Income (NNPFC) = domestic factor incomes + NFIA।	★	1.3.21, 1.3.22
17	Per capita income = aggregate ÷ population — ਜੀਵਨ-ਪੱਧਰ (standard of living) ਦਾ ਸੂਚਕ।	★	1.3.23, 1.6.2

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
18	Personal income = NPISH ਸਮੇਤ households ਦੀਆਂ ਸਾਰੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (transfers ਸਮੇਤ); retained earnings, corporate tax, social security contributions ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ।	★★	1.3.24
19	DI = PI − personal income taxes − non-tax payments; consumption ਜਾਂ saving ਲਈ ਉਪਲਬਧ।	★★	1.3.25
20	NNDI = NNI + ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਹੋਰ net current transfers; GNDI = NNDI + CFC।	MQ	1.3.26
21	Private income = ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ private sector ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ factor + transfer income = PI + corporate tax + undistributed profits।	★	1.3.27
22	Circular flow (ਚੱਕਰੀ ਪ੍ਰਵਾਹ): production → distribution → disposition; output = income = expenditure।	★	1.4.1
23	ਤਿੰਨ ਵਿਧੀਆਂ: value added (ਉਦਯੋਗ ਦਾ ਦੋਹਰਾਅ-ਰਹਿਤ ਯੋਗਦਾਨ), income (ਅਦਾ ਕੀਤੀਆਂ factor incomes), expenditure / income disposal (final expenditure)।	★	1.4.2, 1.3.30
24	**Value added = Product = Industrial Origin = Net Output method; double counting ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ final goods / value added ਗਿਣੋ।**	★★★	1.4.3, 1.4.4, 1.4.5
25	**GVAMP = (Sales + closing − opening stock) − IC; NVA = GVA − dep; ਅਤੇ FC = MP − IT + subsidies।**	★★★	1.4.6, 1.4.7, 1.3.31
26	ਸ਼ਾਮਲ ਕਰੋ: own-account fixed assets, self-consumption, imputed rent, change in stock; ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਕਰੋ: unpaid household work ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ shares ਦੀ resale।	★	1.4.8
27	Income method = Factor Payment = Distributed Share method; ਅਤੇ NI = CoE + OS + MI + NFIA।	★	1.4.9
28	ਸ਼ਾਮਲ ਕਰੋ: wages, PF contribution, commissions, brokerages, imputed rent, royalty, productive loans ਉੱਤੇ interest; ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਕਰੋ: pensions, transfers, capital gains, windfalls, second-hand goods, shares ਅਤੇ bonds, black money।	★★	1.4.10, 1.3.29
29	Profit = corporate tax + dividend + undistributed profit; mixed income = self-employed ਦੀ labour ਅਤੇ capital ਦੀ ਅਣਵੰਡਣਯੋਗ (inseparable) ਆਮਦਨ।	★★	1.4.11, 1.4.12
30	Expenditure method: GDPMP = PFCE + GFCE + GDCF + (X − M) — ਇਹ GDPMP ਹੈ, national income ਨਹੀਂ।	★	1.4.15, 1.3.32
31	Final consumption households ਅਤੇ government ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; GFCE ਵਿੱਚ pensions, scholarships, unemployment allowance (transfers) ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ।	★★	1.4.16, 1.3.28
32	Transfer payments GDP ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ — ਕੋਈ current production ਨਹੀਂ।	★★	1.4.17, 1.7.1
33	GDCF = fixed assets + inventory change + valuables; ਨਾ ਵਿਕੀ inventory investment ਵਜੋਂ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; net domestic expenditure = C + net investment।	★★	1.4.18, 1.4.19
34	ਭਾਰਤ ਕੋਈ ਇੱਕ ਵਿਧੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦਾ: agriculture — product; small-scale — income; construction — expenditure।	★	1.4.20
35	State income (NSDP) DESs ਦੀਆਂ State Income Units ਤਿਆਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, CSO ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ; supra-regional sectors (railways, banking, insurance) indicators ਰਾਹੀਂ ਵੰਡੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; per capita state income = NSDP ÷ midyear population।	★★	1.5.1, 1.5.2, 1.3.33

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
36	GDP ≠ welfare: income distribution, quality improvements, ਲੁਕਿਆ/ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ output, non-market work, leisure, economic bads (traffic congestion), volunteer work, externalities ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ।	★★	1.6.1
37	ਸੰਕਲਪੀ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ (conceptual difficulties): ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ, final ਬਨਾਮ intermediate, transfers, durable goods ਦੀਆਂ services, income distribution, constant prices ਉੱਤੇ ਨਵੀਆਂ goods, government services।	★	1.7.1
38	ਹੋਰ ਚੁਣੌਤੀਆਂ: data, non-monetised sector, self-consumption, ਦਰਜ ਨਾ ਹੋਈਆਂ ਆਮਦਨਾਂ, occupational classification, CFC ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ; underground economy NI ਨੂੰ ਘੱਟ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ।	★	1.7.2, 1.7.3

ਇਕਾਈ 2 — National Income ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਨ ਦਾ Keynesian ਸਿਧਾਂਤ (The Keynesian Theory of Determination of National Income)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	Keynes, 'The General Theory of Employment, Interest, and Money' (1936) — Great Depression ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ unemployment ਦਾ ਜਵਾਬ।	★	2.1.1
2	**National income aggregate effective demand ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ; Depression = ਨਾਕਾਫ਼ੀ spending।**	★★★	2.1.2, 2.8.1
3	Recession ਅਤੇ unemployment ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ government spending ਅਤੇ taxes — ਇੱਕ ਸਰਗਰਮ ਭੂਮਿਕਾ।	★★	2.1.3, 2.4.7, 2.8.2
4	ਮੂਲ ਅੰਗ (building blocks): consumption–income ਸਬੰਧ ਅਤੇ multiplier · liquidity preference (= demand for money) · expectations।	★	2.1.5
5	Keynesian analysis = short period ਅਤੇ comparative statics।	★	2.1.6
6	Macroeconomics = ਸਮੁੱਚਾ ਅਰਥਚਾਰਾ (SM ਅਧਿਆਇ 1)।	★	2.1.4
7	Sector models ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ: two-sector (households + firms) · three-sector (+ government) · four-sector (+ foreign)।	★★	2.2.2, 2.6.1, 2.7.6
8	Circular flow: real flows (factor services, goods) ਬਨਾਮ money flows (factor payments, consumption payments)।	MQ	2.2.3
9	Two-sector model ਦੀ identity: Factor payments = Household income = Household expenditure = Firms' receipts = Value of output।	★	2.2.4
10	Circular-flow ਦੇ ਪੜਾਅ: production, distribution, disposition (ਇਕਾਈ 1)।	★	2.2.5
11	AD = ਕੁੱਲ planned expenditure = C + I; I exogenous ਹੈ, short run ਵਿੱਚ ਸਥਿਰ।	MQ	2.2.1, 2.3.1
12	Consumption function C = f(Y): consumption ਬਨਾਮ disposable income।	★★	2.3.3
13	C = a + bY; a = autonomous consumption (intercept) — a ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ C ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਖਿਸਕਾਉਂਦਾ ਹੈ।	★★	2.3.4, 2.3.5, 2.5.8
14	0 < MPC < 1: consumption income ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਵਧਦੀ ਹੈ।	★★	2.3.6

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
15	MPC = ΔC/ΔY = slope; ਵੱਧ MPC → ਵੱਧ ਖੜ੍ਹੀ (steeper) C।	★★	2.3.7
16	APC = C/Y; income ਵਧਣ ਨਾਲ ਘਟਦੀ ਹੈ।	★★	2.3.8
17	Y = C + S; MPS = 1 − b; MPC + MPS = 1 ।	★	2.3.9
18	APS = S/Y; S = APS × Y ।	★★	2.3.10
19	AS = C + S = national income ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	★	2.3.11
20	Equilibrium: C + I = C + S, ਭਾਵ I = S; ਮੰਗਿਆ ਗਿਆ output = ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ output।	★★	2.4.1
21	**Y = C + I (ਜਾਂ S = I) ਹੱਲ ਕਰੋ; C = Y − S।**	★★★	2.4.2, 2.4.3
22	AD < output → inventories ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ → income ਘਟਦੀ ਹੈ; AD > output → income ਵਧਦੀ ਹੈ; ਸਮਾਯੋਜਨ output ਰਾਹੀਂ, prices ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ।	★	2.4.4, 2.3.14
23	Deflationary (recessionary) gap = full-employment output ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ deficient demand।	★	2.4.5
24	Inflationary gap = excess demand; real output ਸਥਿਰ, ਕੀਮਤਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ।	★★	2.4.6, 2.7.7
25	k = ΔY/ΔI; income ਵਿੱਚ ਕਈ ਗੁਣਾ (ਅਨੁਪਾਤ ਤੋਂ ਵੱਧ) ਤਬਦੀਲੀ।	★★	2.5.1
26	**k = 1/(1 − MPC) = 1/MPS; ਵੱਧ MPC → ਵੱਡਾ k; MPC = 1 ਹੋਣ ਉੱਤੇ k = ∞।**	★★★	2.5.2, 2.5.3
27	**ΔY = k × ΔI; MPC = 1 − 1/k ।**	★★★	2.5.4, 2.5.5, 2.3.15
28	Autonomous spending ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ = AD ਰੇਖਾ ਦਾ ਉੱਪਰ ਵੱਲ shift; MPC ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ = slope ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ।	★	2.5.6
29	Leakages ਸੂਚੀ — UNdistributed (distributed ਨਹੀਂ) profits; saving ਇੱਕ withdrawal ਹੈ।	★★	2.5.7, 2.6.4
30	Three-sector model ਵਿੱਚ: AD = C + I + G; C + I + G = C + S + T।	★	2.6.1
31	Y = (a − bT + bTR + I + G)/(1 − b) ।	★	2.6.2
32	G autonomous ਹੈ → income ਉੱਤੇ multiplier effect।	★	2.6.3
33	Four-sector model ਵਿੱਚ: Y = C + I + G + (X − M)।	★	2.7.1, 2.7.2
34	Foreign trade multiplier 1/(1 − b + m); ਵੱਧ m → ਛੋਟਾ multiplier।	★	2.7.3
35	Exports ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ expansionary; autonomous imports ਦਾ contractionary।	★	2.7.4
36	Leakages S + T + M = injections I + G + X, equilibrium ਉੱਤੇ।	★	2.7.5

ਅਧਿਆਇ 6

Business Cycles

191 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · 58 one-liners · 40 revision pointers · July 2026 Study Material ਵਿੱਚ SM ਅਧਿਆਇ 5

ਭਾਗ A — Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ Study Material ਨਾਲ ਜੁੜੇ One-liners

Business Cycles

SM ਅਧਿਆਇ 5, ਪੰਨੇ 5.1 – 5.15

ਵਿਸ਼ਾ 6.0 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

10 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 5 · RTP 5 · MTP 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
6.0.1	Business cycles (trade cycles) ਉਹ ਤਾਲਬੱਧ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ (rhythmic fluctuations) ਹਨ ਜੋ ਕੋਈ ਅਰਥਚਾਰਾ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ aggregate economic activity ਵਿੱਚ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ — ਸਮੁੱਚੀ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸਰਗਰਮੀ ਦਾ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ expansion ਅਤੇ contraction, ਜੋ aggregate economic activity ਦੇ ਮਾਪਾਂ ਜਿਵੇਂ gross national product (output), ਰੁਜ਼ਗਾਰ (employment) ਅਤੇ ਆਮਦਨ (income) ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q3, Q4, Q9, Q10	PYQ 2021-Jan, 2021-Jul; RTP 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1, 2025-Jan S2	5.0, p. 5.3; Summary, p. 5.14
6.0.2	SM ਦੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਉਦਾਹਰਣਾਂ: 1920 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦਾ UK boom (GDP, ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ-ਪੱਧਰ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਵਾਧਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ assembly line ਵਰਗੀ ਨਵੀਂ technology ਨੇ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੱਤਾ), ਅਤੇ China ਦੀ ਹਾਲੀਆ ਸੁਸਤੀ (slowdown), ਜਿਸ ਨੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ ਘਬਰਾਹਟ (panic) ਦਾ ਇੱਕ ਚੱਕਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ — recessionary phase ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ।	Q2	PYQ 2019-Nov	5.0, p. 5.2
6.0.3	Information Technology (Dot.Com) bubble (ਲਗਭਗ 1997–2000) business cycle ਦੀ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ: 1998–99 ਦੀਆਂ ਘੱਟ interest rates ਅਤੇ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਆਸ਼ਾਵਾਦ (over-optimism) ਨੇ internet ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀਆਂ stock prices ਉੱਪਰ ਚੁੱਕ ਦਿੱਤੀਆਂ; bubble 1999–2001 ਦੌਰਾਨ ਢਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮੰਦੀ (downturn) ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ।	Q6	RTP 2024-Sep, 2025-May	5.1 (ਉਦਾਹਰਣਾਂ), p. 5.8
6.0.4	Global Economic Crisis (2008–09) ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ US ਦੀਆਂ financial markets ਤੋਂ ਹੋਈ: IT bubble ਫਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ US Federal Reserve ਨੇ interest rates ਘਟਾਈਆਂ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵੱਡੀ liquidity ਪੈਦਾ ਹੋਈ; ਸਸਤੇ credit ਅਤੇ creditworthiness ਜਾਂਚੇ ਬਿਨਾਂ sub-prime ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਨੇ ਮਕਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਫੁਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ; 2006 ਵਿੱਚ ਕੀਮਤਾਂ ਡਿੱਗਣ ਲੱਗੀਆਂ ਅਤੇ 2007 ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ housing bubble ਫਟ ਗਿਆ।	Q5	PYQ 2022-Dec	5.1 (ਉਦਾਹਰਣਾਂ), p. 5.9
6.0.5	Subprime Crisis ਅਤੇ Greece Crisis ਵਿੱਚ ਉੱਚ financial leverage, ਘੱਟ interest rates ਅਤੇ credit expansion ਸਾਂਝੇ ਸਨ — 'all of the above'। SM ਸਿਰਫ਼ subprime ਪੱਖ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਘੱਟ interest rates, ਵਾਧੂ liquidity, ਸੌਖਾ credit); Greece crisis SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।	Q7	RTP 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ RTP/MTP); subprime ਪੱਖ p. 5.9 ਉੱਤੇ

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
6.0.6	Counter-cyclical variable aggregate economic activity ਦੇ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਚੱਲਦਾ ਹੈ — expansions ਵਿੱਚ ਹੇਠਾਂ, contractions ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ (ਜਿਵੇਂ unemployment); pro-cyclical variable ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲਦਾ ਹੈ।	Q1	PYQ 2018-May	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ)
6.0.7	Globalisation ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤੇਜ਼ ਏਕੀਕਰਨ (rapid integration) ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। (SM ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਰਥਚਾਰੇ ਵਪਾਰ ਰਾਹੀਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਦੂਜੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।)	Q8	RTP 2024-Sep	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ RTP); ਤੁਲਨਾ ਕਰੋ (cf.) 5.3, p. 5.13

ਵਿਸ਼ਾ 6.1 Business Cycle ਦਾ ਪੜਾਅ (Phase of Business Cycle)

110 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 103 · RTP 3 · MTP 24

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
6.1.1	ਇੱਕ ਆਮ business cycle ਦੇ ਚਾਰ ਵੱਖਰੇ phases ਹੁੰਦੇ ਹਨ: (1) Expansion (ਜਿਸ ਨੂੰ Boom ਜਾਂ Upswing ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ); (2) Peak (ਜਾਂ boom ਜਾਂ Prosperity); (3) Contraction (ਜਿਸ ਨੂੰ Downswing ਜਾਂ Recession ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ); (4) Trough (ਜਾਂ Depression)। 'Reconstruction' ਕੋਈ phase **ਨਹੀਂ** ਹੈ। (ਇੱਕ RTP ਚਾਰ phases ਨੂੰ Peak, recession, trough ਅਤੇ recovery ਵਜੋਂ ਗਿਣਾਉਂਦਾ ਹੈ — trough ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ SM ਦਾ ਨਾਂ Recovery ਹੈ।)	Q5, Q11, Q28, Q65, Q78, Q89, Q91	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2020-Nov, 2023-Jun, 2025-Sep, 2026-Jan; RTP 2024-Sep	5.1, p. 5.3; Summary, pp. 5.14 – 5.15
6.1.2	ਕ੍ਰਮ (Sequence): cycle trough ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ → expansion → peak → contraction → ਮੁੜ trough; expansion trough ਅਤੇ peak ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; peak expansion ਦੇ ਅੰਤ ਅਤੇ contraction ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ; peak ਤੋਂ trough ਤੱਕ ਦਾ ਸਮਾਂ contraction ਹੈ — ਭਾਵ economic expansions ਤੋਂ ਬਾਅਦ contractions ਆਉਂਦੇ ਹਨ।	Q24, Q81, Q82, Q100	PYQ 2019-Nov, 2020-Nov; MTP 2025-Jan S2 (×2), 2025-Aug S2	5.1, p. 5.3
6.1.3	Peak ਅਤੇ trough cycle ਦੇ turning points ਹਨ (trough 'lowest turning point' ਹੈ); ਕਿਉਂਕਿ SM peak ਨੂੰ 'Peak or boom' ਅਤੇ trough ਨੂੰ 'Trough or Depression' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ boom ਅਤੇ depression ਨੂੰ ਵੀ turning points ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q12, Q38, Q54, Q73	PYQ 2019-May, 2021-Jul, 2022-Dec, 2023-Dec; MTP 2024-Aug, 2025-Apr S1	5.1, pp. 5.3, 5.5 – 5.6
6.1.4	Expansion ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਆਰਥਿਕ ਸਰਗਰਮੀ ਵਧ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਇਸ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ: national output, employment, aggregate demand, capital ਅਤੇ consumer expenditure, sales, profits ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ, ਵਧਦੀਆਂ stock prices ਅਤੇ bank credit; ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਲਾਗਤਾਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ; ਚੰਗਾ net investment; ਉੱਚਾ consumer spending ਅਤੇ business confidence। ਵਧਦੀ unemployment ਇਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ **ਨਹੀਂ** ਹੈ।	Q13, Q43, Q45, Q55, Q60	PYQ 2019-May, 2021-Jul, 2021-Dec (×2), 2022-Dec, 2023-Jun	5.1, p. 5.4; Summary, p. 5.14

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
6.1.5	Expansion ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ full employment ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਆਪਣੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਭਵ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਨਾ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ; involuntary unemployment ਲਗਭਗ ਸਿਫ਼ਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਜੋ ਵੀ unemployment ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ frictional (ਨੌਕਰੀ ਬਦਲਣਾ, ਹੜਤਾਲਾਂ, labour ਦੀ ਅਪੂਰਨ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ) ਜਾਂ structural (ਅਰਥਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਢਾਂਚਾਗਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਾਰਨ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q17, Q19, Q66, Q85	PYQ 2019-Nov (×2), 2022-Jun, 2023-Dec, 2025-May	5.1, p. 5.4
6.1.6	Peak business cycle ਦਾ ਸਿਖਰ ਜਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਬਿੰਦੂ ਹੈ (ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਤਪਾਦਨ), ਜੋ expansion ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ; ਇਹ expansion ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ economic growth ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸਥਿਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।	Q16, Q18, Q46, Q102	PYQ 2019-Nov (×2), 2021-Dec; MTP 2025-Apr S1, 2025-Dec S1	5.1, p. 5.4; Summary, p. 5.15
6.1.7	Peak (prosperity) ਉੱਤੇ: inputs demand ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ input prices ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ; output prices ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ cost of living ਅਤੇ fixed income earners ਉੱਤੇ ਦਬਾਅ ਵਧਦਾ ਹੈ; ਖਪਤਕਾਰ ਮਕਾਨਾਂ ਅਤੇ durables ਉੱਤੇ ਖ਼ਰਚ ਦੀ ਮੁੜ-ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਅਸਲ demand ਖੜੋਤ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (stagnates)।	Q21, Q40, Q48, Q92, Q95, Q108	PYQ 2019-May, 2019-Nov, 2021-Jul, 2022-Jun, 2026-Jan, 2026-May, 2026-Sep	5.1, p. 5.4
6.1.8	Contraction (Downswing/Recession): peak ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ demand ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਘਟਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ; investment ਅਤੇ employment ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ; ਉਤਪਾਦਕ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਤੁਰੰਤ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦੇ ਅਤੇ investment ਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ supply demand ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਫਿਰ ਉਹ investment ਰੋਕ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ equipment ਤੇ inputs ਦੇ orders ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ input markets ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਇਹ turning point ਅਤੇ recession ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੈ।	Q7, Q9, Q22, Q30, Q63, Q76, Q98, Q103	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2019-Nov, 2020-Nov, 2021-Jul, 2023-Jun, 2024-Sep, 2026-May; MTP 2025-Aug S2	5.1, p. 5.5; Summary, p. 5.15
6.1.9	ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ recession ਡੂੰਘੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ: input prices ਡਿੱਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਜਰਤ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਤੋਂ ਆਮਦਨ ਘਟਦੀ ਹੈ, ਉਤਪਾਦਕ inventories ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਮਤਾਂ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਖਪਤਕਾਰ ਖ਼ਰੀਦਾਂ ਟਾਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ aggregate demand ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਡਿੱਗਦੀਆਂ ਹਨ; ਉਤਪਾਦਨ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਘਟਦੇ ਹਨ; bank credit ਸੁੰਗੜਦਾ ਹੈ, investor confidence ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, stock prices ਡਿੱਗਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਉਜਰਤ ਦਰਾਂ ਡਿੱਗਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ unemployment ਵਧਦੀ ਹੈ। Bad trade = ਡਿੱਗਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਉੱਚੀ unemployment; recession ਵਿੱਚ unemployment ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ output ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ।	Q26, Q33, Q71, Q83, Q88, Q90	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jan, 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2	5.1, p. 5.5; 5.0, p. 5.3
6.1.10	Depression, recession ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਹੈ (ਉਲਟ ਨਹੀਂ) ਅਤੇ recession ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਪੜਾਅ ਹੈ — ਬਹੁਤ ਸੁਸਤ ਆਰਥਿਕ ਸਰਗਰਮੀ; growth rate negative ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; national income ਅਤੇ expenditure ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘਟਦੇ ਹਨ; ਕੀਮਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ; firms ਆਪਣੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ; ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦੀ (rampant) unemployment ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ disposable income ਛੱਡਦੀ ਹੈ।	Q1, Q3, Q27, Q53, Q56, Q86, Q99	PYQ 2018-May (×2), 2020-Nov, 2022-Jun, 2022-Dec, 2025-May; MTP 2025-May S2	5.1, pp. 5.5 – 5.6; Summary, p. 5.15

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
6.1.11	Depression ਦੀ ਆਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ: interest rate ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ, ਇਸ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦੀ liquid money (ਨਕਦੀ) ਰੱਖਣ ਦੀ demand ਵਧਦੀ ਹੈ; credit ਦੀ demand ਫਿਰ ਵੀ ਘਟਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ investor confidence ਡਿੱਗ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; capital ਅਤੇ consumer durable goods ਉਦਯੋਗ excess capacity ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਦੀਵਾਲੀਏਪਣ (bankruptcies) ਅਤੇ liquidations ਵਪਾਰ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ।	Q15, Q23, Q31, Q41, Q49	PYQ 2019-Nov (×3), 2021-Jan, 2021-Jul, 2022-Jun	5.1, pp. 5.5 – 5.6
6.1.12	Trough: depression ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਤਲ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ — ਆਰਥਿਕ ਸਰਗਰਮੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਬਿੰਦੂ, ਜਿੱਥੇ ਉਤਪਾਦਨ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਅਤੇ unemployment ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; trough ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਟਿਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦ (pessimism) ਦੇ ਅੰਤ ਅਤੇ ਆਸ਼ਾਵਾਦ (optimism) ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।	Q20, Q77, Q104	PYQ 2019-Nov, 2022-Jun, 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1	5.1, p. 5.6
6.1.13	Recovery: ਉਲਟਾਅ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ labour market ਵਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਵਿਆਪਕ unemployment ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਉਜਰਤਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਉਤਪਾਦਕ ਘੱਟ ਲਾਗਤਾਂ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਮੁੜ investment ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ stocks ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ; banks credit ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ; employment ਅਤੇ aggregate demand ਮੁੜ ਵਧਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ — depression ਤੋਂ expansion ਵੱਲ turning point।	Q75	PYQ 2024-Sep	5.1, p. 5.6
6.1.14	Phases ਦੀ ਪਛਾਣ (SM ਦੇ ਸ਼ਬਦ): Expansion — national output, employment, demand, capital ਅਤੇ consumer expenditure ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ; Contraction — investment ਅਤੇ employment ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ demand ਤੇ supply ਵਿਚਕਾਰ ਬੇਮੇਲ; Depression (Trough) — ਬਹੁਤ ਸੁਸਤ ਆਰਥਿਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ; Recovery — employment ਵਧਦਾ ਹੈ ਅਤੇ expansion ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q110	PYQ 2026-Sep	5.1, pp. 5.4 – 5.6
6.1.15	Business cycles ਦੇ turning points ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ; economists cycle ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਅਤੇ ਅਰਥਚਾਰਾ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਵਰਤਦੇ ਹਨ — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ indicators ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ: leading, lagging ਅਤੇ coincident (concurrent)।	Q47	PYQ 2021-Dec; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S1	5.1, pp. 5.6 – 5.7
6.1.16	Leading indicator ਇੱਕ ਮਾਪਣਯੋਗ ਆਰਥਿਕ ਕਾਰਕ ਹੈ ਜੋ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ pattern ਜਾਂ trend ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਦਲਦਾ ਹੈ — ਉਹ variables ਜੋ real output ਬਦਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਦਲਦੇ ਹਨ, ਅਕਸਰ ਵੱਡੇ ਆਰਥਿਕ ਬਦਲਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ (ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ)।	Q8, Q34, Q37, Q61, Q67	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2023-Jun, 2023-Dec	5.1, p. 5.7; Summary, p. 5.15

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
6.1.17	Leading indicators (upturns/downturns ਦੇ ਪੂਰਵ-ਸੂਚਕ — precursors): stock prices ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ, profit margins ਅਤੇ profits, housing, interest rates ਅਤੇ prices ਵਰਗੇ indices; consumer goods ਲਈ ਨਵੇਂ orders ਦਾ ਮੁੱਲ, plant ਅਤੇ equipment ਲਈ ਨਵੇਂ orders, ਨਿੱਜੀ ਮਕਾਨਾਂ ਲਈ building permits, ਹੌਲੀ deliveries, index of consumer confidence ਅਤੇ money growth rate।	Q4, Q52, Q69, Q79, Q101, Q109	PYQ 2018-May, 2022-Jun, 2023-Dec, 2025-Jan, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S1	5.1, p. 5.7
6.1.18	Lagging indicators ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ — ਉਹ variables ਜੋ real output ਬਦਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਦਲਦੇ ਹਨ; ਜੇ leading indicators business cycles ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ lagging indicators ਇਨ੍ਹਾਂ trends ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।	Q39, Q50, Q57, Q62, Q70, Q74, Q80	PYQ 2021-Jul, 2022-Jun, 2022-Dec, 2023-Jun, 2024-Jun, 2025-Jan; MTP 2024-Aug	5.1, p. 5.7; Summary, p. 5.15
6.1.19	Lagging indicators: unemployment, corporate profits, labour cost per unit of output, interest rates, consumer price index ਅਤੇ commercial lending activity। Stock prices ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ leading ਹਨ; personal income coincident ਹੈ।	Q58, Q64, Q72, Q93, Q96, Q109	PYQ 2022-Dec, 2023-Jun, 2026-Jan, 2026-May, 2026-Sep; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2, 2025-Dec S1	5.1, p. 5.7
6.1.20	Coincident indicators — ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ concurrent indicators ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ — business-cycle ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਵਾਪਰਦੇ ਹਨ, cycle ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ expansion ਜਾਂ contraction ਦੀ rate of change ਬਾਰੇ ਲਗਭਗ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q25, Q35, Q42, Q44, Q51, Q59, Q87	PYQ 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2021-Dec, 2022-Jun, 2023-Jun, 2025-May	5.1, pp. 5.7 – 5.8; Summary, p. 5.15
6.1.21	Coincident indicators: Gross Domestic Product, industrial production, inflation, personal income, retail sales ਅਤੇ stock market prices ਵਰਗੇ financial market trends। Plant ਅਤੇ equipment ਲਈ ਨਵੇਂ orders (leading) ਅਤੇ interest rates (lagging) coincident **ਨਹੀਂ** ਹਨ।	Q14, Q29, Q68, Q84, Q94, Q109	PYQ 2019-Nov, 2020-Nov, 2023-Dec, 2026-May, 2026-Sep; RTP 2025-Jan, 2025-Sep	5.1, pp. 5.7 – 5.8
6.1.22	Great Depression: 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਮੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਡੂੰਘੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਆਪਕ depression, 1930 ਦੇ ਦਹਾਕੇ (1929–33) ਵਿੱਚ; ਇਹ US ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਬਣ ਗਈ (1929 ਅਤੇ 1932 ਵਿਚਕਾਰ global GDP ਲਗਭਗ 15% ਡਿੱਗਿਆ)। Keynes ਨੇ ਘੱਟ aggregate expenditure ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ; monetarists ਨੇ banking crisis ਅਤੇ **ਘੱਟ** money supply ਨੂੰ (excess money supply ਨੂੰ ਨਹੀਂ); recovery 1933 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ।	Q2, Q6, Q10, Q36	PYQ 2018-May, 2018-Nov (×2), 2019-May, 2021-Jan; MTP 2025-Apr S1 (×2)	5.1, pp. 5.6, 5.8
6.1.23	Stagflation ਘੱਟ growth rate ਅਤੇ general price level ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ।	Q105	MTP 2026-Apr S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
6.1.24	Recession ਦੀ ਆਮ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ real GDP ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਗਿਰਾਵਟ ਹੈ ਜੋ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚੱਲੇ (SM ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਸਮਾਂ-ਕਸੌਟੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ — ਸਿਰਫ਼ ਡਿੱਗਦਾ investment, employment, output ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ)।	Q106	MTP 2026-Apr S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
6.1.25	*ਵਿਸ਼ਾ 6.3 ਦੇਖੋ: expansionary fiscal policy (ਵੱਧ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਰਚ ਅਤੇ/ਜਾਂ tax ਕਟੌਤੀਆਂ) aggregate demand ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ — ਇਸ ਲਈ ਇਹ contraction phase ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਹੈ।*	Q97	PYQ 2026-May	5.3, p. 5.11
6.1.26	*ਵਿਸ਼ਾ 6.3 ਦੇਖੋ: Keynes ਅਨੁਸਾਰ ਆਰਥਿਕ ਸਰਗਰਮੀ ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ aggregate effective demand ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ — ਨਾਕਾਫ਼ੀ demand ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਘੱਟ output, ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ (involuntary unemployment ਵਾਲੀ ਕੜੀ MTP ਦੀ ਹੈ; ਇਹ SM ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ)।*	Q107	MTP 2026-Apr S1	5.3, pp. 5.10 – 5.11
6.1.27	*ਵਿਸ਼ਾ 6.4 ਦੇਖੋ: ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ economic growth ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਨੇੜਿਓਂ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ 'cyclical' businesses ਹਨ।*	Q32	PYQ 2021-Jan	5.4, p. 5.14

ਵਿਸ਼ਾ 6.2 Business Cycle ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ (Features of Business Cycle)

23 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 18 · RTP – · MTP 12

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
6.2.1	Business cycles ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਵਾਪਰਦੇ ਹਨ (ਇਹ recurrent ਹਨ) ਪਰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਨਿਯਮਤਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਂਦੇ — ਨਿਯਮਤ ਅੰਤਰਾਲਾਂ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ; ਵੱਖ-ਵੱਖ cycles ਦੀ ਮਿਆਦ (duration) ਅਤੇ ਤੀਬਰਤਾ (intensity) ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; phases ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਹੀ ਸਹਿਜਤਾ ਅਤੇ ਨਿਯਮਤਤਾ ਦਿਸਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ phase ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ; ਕੋਈ ਵੀ ਅਰਥਚਾਰਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੇਂ-ਬੱਧ cycle ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ — ਕੁਝ ਵਿੱਚ booms ਲੰਮੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਵਿੱਚ depressions।	Q12, Q13, Q14, Q16, Q18, Q19, Q21, Q22, Q23	PYQ 2023-Dec (×3), 2025-Jan, 2025-May, 2025-Sep, 2026-Sep; MTP 2026-Apr S2, 2026-Apr S1	5.2 (a)–(b), p. 5.9; 5.0, p. 5.3; 5.1, p. 5.6
6.2.2	ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ: ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਵਾਪਰਦੇ ਹਨ; expansion, peak, contraction ਅਤੇ trough ਦੇ ਵੱਖਰੇ phases ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ free market economies ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਵਿਆਪਕ (pervasive) ਹੁੰਦੇ ਹਨ — ਇੱਕ ਜਾਂ ਵੱਧ sectors ਦੀਆਂ ਗੜਬੜੀਆਂ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ sectors ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।	Q3, Q4, Q5, Q11, Q15	PYQ 2018-Nov, 2019-May, 2020-Nov, 2023-Jun; MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1 (×2), 2025-Dec S1	5.2 (a)–(c), p. 5.9
6.2.3	Business cycles ਬਹੁਤ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵਰਤਾਰੇ ਹਨ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਨ ਇੱਕਸਾਰ **ਨਹੀਂ** ਹੁੰਦੇ — ਇਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਕਾਂ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਵਾਪਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਦੀ ਭਲਾਈ ਉੱਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਨਤੀਜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।	Q6, Q8, Q9, Q11	PYQ 2021-Jan, 2021-Jul, 2021-Dec, 2023-Jun; MTP 2025-Apr S1	5.2 (e) and (h), pp. 5.9 – 5.10
6.2.4	Business cycles ਛੂਤਕਾਰੀ (contagious) ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ: ਇਹ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਪਾਰਕ ਸਬੰਧਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲਦੇ ਹਨ (ਜਿਵੇਂ 1930 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀ Great Depression); ਵਪਾਰ ਰਾਹੀਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ ਕਾਰਨ financial disruptions ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਫੈਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।	Q2, Q7, Q9, Q10, Q17	PYQ 2018-Nov, 2021-Jan, 2021-Dec, 2022-Jun; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	5.2 (g), p. 5.10; 5.3, p. 5.13

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
6.2.5	Business cycles ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਆਰਥਿਕ variables ਉੱਤੇ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ — output, employment, investment, consumption, interest, trade ਅਤੇ price levels (ਇਸ ਲਈ 'asynchronous' ਇਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ **ਨਹੀਂ** ਹੈ)।	Q10, Q20	PYQ 2022-Jun; MTP 2025-Apr S1 (×2), 2025-Dec S1	5.2 (f), p. 5.10
6.2.6	ਸਾਰੇ sectors ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ capital goods industries ਅਤੇ durable consumer goods industries ਅਨੁਪਾਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ; industrial sector ਖੇਤੀਬਾੜੀ (agriculture) ਨਾਲੋਂ trade cycles ਦਾ ਵੱਧ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q1	PYQ 2018-May; MTP 2025-Aug S2	5.2 (d), p. 5.9

ਵਿਸ਼ਾ 6.3 Business Cycles ਦੇ ਕਾਰਨ (Causes of Business Cycles)

38 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 36 · RTP 1 · MTP 8

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
6.3.1	Internal causes (endogenous factors): effective demand ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ; investment ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ; government spending ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ; macroeconomic (monetary ਅਤੇ fiscal) policies; money supply; psychological factors। Natural factors, technology shocks, population growth ਅਤੇ post-war reconstruction internal **ਨਹੀਂ** ਹਨ।	Q3, Q5, Q10, Q13, Q20, Q23, Q29, Q33, Q36, Q38	PYQ 2018-Nov (×2), 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jul, 2023-Jun, 2023-Dec, 2025-Jan, 2026-May, 2026-Sep; MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S2, 2026-Apr S1	5.3, pp. 5.10 – 5.12
6.3.2	External causes (exogenous factors): ਯੁੱਧ (war); post-war reconstruction; technology shocks; natural factors; population growth। Effective demand ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ, money supply, government spending, macro policies ਅਤੇ psychological factors external **ਨਹੀਂ** ਹਨ।	Q2, Q8, Q21, Q22, Q24, Q27	PYQ 2018-Nov, 2019-Nov, 2022-Dec, 2023-Jun, 2023-Dec, 2024-Jun; RTP 2024-Sep	5.3, pp. 5.10, 5.12 – 5.13
6.3.3	Keynes: ਆਰਥਿਕ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ aggregate effective demand (ਖ਼ਰੀਦਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ) ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ — ਵੱਧ aggregate demand output, ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ (ਅਤੇ ਜੇ ਇਹ aggregate supply ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ inflation ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ); ਘੱਟ aggregate demand ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ।	Q16, Q17	PYQ 2021-Dec, 2022-Dec; MTP 2025-Apr S1	5.3, pp. 5.10 – 5.11; Summary, p. 5.15
6.3.4	ਕੁਝ economists ਅਨੁਸਾਰ investment ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ business cycles ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਹਨ — investment spending aggregate demand ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਸਥਿਰ (volatile) ਅੰਗ ਹੈ, ਜੋ ਉੱਦਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ, ਨਵੀਆਂ ਕਾਢਾਂ ਅਤੇ rate of interest ਨਾਲ ਬਦਲਦਾ ਹੈ।	Q6	PYQ 2019-May	5.3, p. 5.11

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
6.3.5	Macroeconomic (monetary ਅਤੇ fiscal) policies aggregate demand ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ cycles ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ: expansionary policies (ਵੱਧ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਰਚ, tax ਕਟੌਤੀਆਂ, ਨਰਮ interest rates) booms ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ; anti-inflationary ਉਪਾਅ (ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਰਚ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ, ਵੱਧ taxes ਅਤੇ interest rates) aggregate demand ਉੱਤੇ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਦਬਾਅ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਰਥਚਾਰੇ ਨੂੰ ਸੁਸਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸੰਭਵ ਤੌਰ 'ਤੇ recession ਤੱਕ ਵੀ।	Q31, Q37	PYQ 2025-Sep; MTP 2026-Apr S1	5.3, p. 5.11
6.3.6	Hawtrey: trade cycle ਇੱਕ ਨਿਰੋਲ ਮੁਦਰਾਈ ਵਰਤਾਰਾ (purely monetary phenomenon) ਹੈ — money supply ਵਿੱਚ ਅਣਯੋਜਿਤ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ (ਵੱਧ money → expansion; ਘੱਟ money → recession)। Monetarists ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ Great Depression ਲਈ ਘੱਟ money supply ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ।	Q1, Q12, Q15, Q19	PYQ 2018-May, 2021-Jan, 2021-Dec, 2022-Dec; MTP 2025-Aug S2	5.3, pp. 5.11 – 5.12; 5.1, p. 5.8
6.3.7	Pigou: ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ business community ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ (anticipations) ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹਨ ਅਤੇ ਆਸ਼ਾਵਾਦ ਜਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ — ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਮਨ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹਨ; optimism → investment ਅਤੇ expansion; pessimism → ਸੀਮਤ investment ਅਤੇ contraction।	Q7, Q9, Q11, Q14, Q28	PYQ 2019-May, 2020-Nov, 2021-Jan, 2021-Jul, 2025-Jan	5.3, p. 5.12
6.3.8	Theorists ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ: Hawtrey — money supply; Pigou — psychological factors; Schumpeter — innovations (trade cycles ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ innovations ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਵਾਪਰਦੇ ਹਨ); Keynes — effective aggregate demand। ('Pigou — fluctuations in investment' ਗ਼ਲਤ ਹੈ।)	Q4, Q18, Q25	PYQ 2018-Nov, 2021-Jan, 2022-Dec, 2024-Jun	5.3, pp. 5.10 – 5.12; Summary, p. 5.15
6.3.9	Nicholas Kaldor ਨੇ cobweb theory ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ: ਮੌਜੂਦਾ ਕੀਮਤਾਂ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਕਿਸੇ ਤਾਰੀਖ਼ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਮੌਜੂਦਾ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ output ਅਤੇ employment ਵਿੱਚ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।	Q34, Q35	MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S2	5.3, p. 5.12
6.3.10	ਯੁੱਧ (War): ਜੰਗੀ ਸਾਮਾਨ (ਹਥਿਆਰ, arms) ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਾਧਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਮੋੜ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ capital ਅਤੇ consumer goods ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਘਟਦਾ ਹੈ — ਆਮਦਨ, ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ, ਜੋ contraction ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਹੈ।	Q26	PYQ 2024-Sep	5.3, p. 5.12
6.3.11	Post-war reconstruction (ਇੱਕ external cause): ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇਸ਼ ਮਕਾਨ, ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਪੁਲ ਮੁੜ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ effective demand, output, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਵਧਦੇ ਹਨ।	Q30	PYQ 2025-May	5.3, p. 5.12
6.3.12	Technology shocks (external): ਵਧਦੀ technology ਨੂੰ ਵੱਡੇ investment ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਧਦੇ ਹਨ — ਜਿਵੇਂ mobile phones ਦੀ ਆਮਦ ਨੇ telecom industry ਵਿੱਚ boom ਲਿਆਂਦਾ।	Q32	PYQ 2025-Sep	5.3, p. 5.12

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
6.3.13	Natural factors (exogenous): ਮੌਸਮੀ ਚੱਕਰ — ਸੋਕੇ ਜਾਂ ਭਾਰੀ ਹੜ੍ਹ — ਖੇਤੀ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨੀ ਆਮਦਨ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਸਤਾਂ ਦੀ demand ਘਟਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਭਵ ਤੌਰ 'ਤੇ industrial recession ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਖੇਤੀ-ਪ੍ਰਧਾਨ (agrarian) ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ।	Q21	PYQ 2022-Dec, 2023-Jun	5.3, p. 5.13

ਵਿਸ਼ਾ 6.4 ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਵਿੱਚ Business Cycles ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ (Relevance of Business Cycles in Business Decision Making)

10 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 7 · RTP – · MTP 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
6.4.1	ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ economic growth ਦੀ ਦਰ ਨਾਲ ਨੇੜਿਓਂ ਜੁੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ 'cyclical' businesses ਹਨ — fashion retailers, electrical goods, house-builders, restaurants, advertising, overseas tour operators, construction ਅਤੇ ਹੋਰ infrastructure firms: boom ਵਿੱਚ ਤਕੜੀ demand, slump ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਗਿਰਾਵਟ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ (agriculture) ਅਤੇ washing powder ਇਸ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਨ।	Q1, Q2, Q3, Q5, Q6 (+ 6.1 Q32)	PYQ 2018-Nov, 2021-Jan, 2022-Jun, 2022-Dec, 2023-Dec, 2024-Sep	5.4, p. 5.14
6.4.2	Business cycles ਸਾਰੇ sectors ਨੂੰ ਇੱਕਸਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ — ਕੁਝ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੰਦੀ (downturn) ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ products ਨੂੰ value for money ਜਾਂ ਸਸਤਾ ਬਦਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ recession ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਉਤਪਾਦਕ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ **ਨਹੀਂ** ਹੁੰਦੇ।	Q7	MTP 2025-Jan S2	5.4, p. 5.14
6.4.3	Capital goods ਅਤੇ durable consumer goods industries ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ (ਸਭ ਤੋਂ ਅਸਥਿਰ output); ਖੇਤੀ-ਅਧਾਰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤਾਂ ਜਿਵੇਂ food-grain processing ਘੱਟ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹਨ (ਇਹ SM ਤੋਂ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ sectors ਦੇ ਨਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ)।	Q4, Q10	PYQ 2023-Jun; MTP 2026-Apr S1	5.2 (d), p. 5.9
6.4.4	Business cycle ਦਾ phase ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲੇ (market entry) ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਨਵੇਂ ਕਾਰੋਬਾਰ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੇਂ product launch ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਿਰਧਾਰਕ ਹੈ; cycle ਦਾ ਪੜਾਅ expansion ਜਾਂ down-sizing ਦੇ ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਲਈ ਨਿਰਣਾਇਕ ਹੈ।	Q9	MTP 2026-Apr S2	5.4, pp. 5.13 – 5.14
6.4.5	*ਵਿਸ਼ਾ 6.3 ਦੇਖੋ: Pigou ਅਨੁਸਾਰ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ business community ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ (anticipations, expectations) ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹਨ।*	Q8	PYQ 2026-Jan	5.3, p. 5.12

ਭਾਗ B — ਅਧਿਆਇ 6 One-liner ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)

ਦੁਹਰਾਅ ਹਟਾ ਕੇ, Study Material ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ। ਪੂਰਾ ਪਾਠ, Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ SM ਪੰਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਭਾਗ A ਦੀ ਕਤਾਰ (ਜਾਂ ਕਤਾਰਾਂ) ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਸੇ 'ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ' ਉੱਤੇ click ਕਰੋ। ਸਿਰਫ਼ ★★★ ਕਤਾਰਾਂ ਹੀ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ICAI ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਲਗਭਗ 74% ਹਿੱਸਾ ਸਮੇਟ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

Business Cycles (SM ਅਧਿਆਇ 5)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	1920 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦਾ UK boom; China ਦੀ ਸੁਸਤੀ → ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ ਅਤੇ ਘਬਰਾਹਟ ਦਾ ਚੱਕਰ (recession ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ)।	★	6.0.2
2	Business/trade cycle = ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ aggregate economic activity ਵਿੱਚ ਤਾਲਬੱਧ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ; GNP, ਰੁਜ਼ਗਾਰ, ਆਮਦਨ ਨਾਲ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	★★	6.0.1
3	**Good trade = ਵਧਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਘੱਟ unemployment; bad trade = ਡਿੱਗਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਉੱਚੀ unemployment।**	★★★	6.1.9
4	**ਚਾਰ phases: Expansion (boom/upswing) · Peak (boom/prosperity) · Contraction (downswing/recession) · Trough (depression)। 'reconstruction' ਨਹੀਂ।**	★★★	6.1.1
5	Trough → expansion → peak → contraction → trough; expansions ਤੋਂ ਬਾਅਦ contractions ਆਉਂਦੇ ਹਨ; peak ਤੋਂ contraction ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	★★	6.1.2
6	**Turning points = peak ਅਤੇ trough (boom ਅਤੇ depression)।**	★★★	6.1.3
7	**Expansion: output, employment, AD, capital ਅਤੇ consumer expenditure, sales, profits, stock prices, bank credit — ਸਭ ਵਧਦੇ ਹਨ।**	★★★	6.1.4
8	Expansion: involuntary unemployment ਲਗਭਗ ਸਿਫ਼ਰ; ਸਿਰਫ਼ frictional ਜਾਂ structural unemployment।	★★	6.1.5
9	Peak = ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਬਿੰਦੂ, ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਤਪਾਦਨ, expansion ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਪੜਾਅ; growth ਸਥਿਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਲਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।	★★	6.1.6
10	**Peak: input ਅਤੇ output prices ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ, cost of living ਉੱਪਰ, fixed income earners ਉੱਤੇ ਦਬਾਅ; ਅਸਲ demand ਖੜੋਤ ਵਿੱਚ।**	★★★	6.1.7
11	**Contraction: demand ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; investment ਅਤੇ employment ਡਿੱਗਦੇ ਹਨ; supply demand ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ; orders ਰੱਦ → recession ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ।**	★★★	6.1.8
12	**Recession ਡੂੰਘੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ: ਕੀਮਤਾਂ ਡਿੱਗਦੀਆਂ ਹਨ, unemployment ਵਧਦੀ ਹੈ, output ਡਿੱਗਦਾ ਹੈ, bank credit ਸੁੰਗੜਦਾ ਹੈ, stock prices ਡਿੱਗਦੀਆਂ ਹਨ।**	★★★	6.1.9
13	**Depression = recession ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ: negative growth, national income ਅਤੇ expenditure ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਗਿਰਾਵਟ, ਵਿਆਪਕ (rampant) unemployment।**	★★★	6.1.10
14	**Depression: interest rate ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ, liquidity preference ਵਧਦੀ ਹੈ; capital ਅਤੇ durable goods industries ਵਿੱਚ excess capacity।**	★★★	6.1.11
15	Trough = ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਬਿੰਦੂ: pessimism ਦਾ ਅੰਤ, optimism ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ।	★★	6.1.12
16	Recovery: ਉਲਟਾਅ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ labour market ਵਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; depression ਤੋਂ expansion ਵੱਲ turning point।	★	6.1.13, 6.1.14

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
17	**Great Depression 1930 ਦਾ ਦਹਾਕਾ (1929–33): US ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ; Keynes → ਘੱਟ aggregate expenditure; monetarists → ਘੱਟ money supply।**	★★★	6.1.22
18	IT/Dot.Com bubble 1997–2000, 2000 ਵਿੱਚ ਫਟਿਆ; US housing bubble 2007 ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਫਟਿਆ → 2008–09 ਦਾ ਸੰਕਟ।	★★	6.0.3, 6.0.4
19	Turning points ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ ਔਖਾ → indicators: leading, lagging, coincident।	★★	6.1.15
20	**Leading = real output ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਦਲਦੇ ਹਨ (upturns ਅਤੇ downturns ਦੇ ਪੂਰਵ-ਸੂਚਕ)।**	★★★	6.1.16
21	**Leading ਉਦਾਹਰਣਾਂ: stock prices, consumer goods ਅਤੇ plant ਤੇ equipment ਲਈ ਨਵੇਂ orders, building permits, consumer confidence, money growth।**	★★★	6.1.17
22	**Lagging = real output ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਦਲਦੇ ਹਨ; ਇਤਿਹਾਸ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ; trends ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।**	★★★	6.1.18
23	**Lagging ਉਦਾਹਰਣਾਂ: unemployment, corporate profits, labour cost per unit of output, interest rates, CPI, commercial lending।**	★★★	6.1.19
24	**Coincident = concurrent: cycle ਦੇ ਨਾਲ ਚੱਲਦੇ ਹਨ; ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ rate of change ਦੱਸਦੇ ਹਨ।**	★★★	6.1.20
25	**Coincident ਉਦਾਹਰਣਾਂ: GDP, industrial production, inflation, personal income, retail sales, financial market trends।**	★★★	6.1.21
26	**ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ: ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਪਰ ਨਿਯਮਤ ਨਹੀਂ; ਮਿਆਦ, ਤੀਬਰਤਾ ਅਤੇ phase ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।**	★★★	6.2.1
27	**ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ: ਚਾਰ ਵੱਖਰੇ phases; free market economies ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਵਿਆਪਕ (pervasive)।**	★★★	6.2.2
28	ਗੁੰਝਲਦਾਰ; ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਜਾਂ ਕਾਰਨ ਇੱਕਸਾਰ ਨਹੀਂ; ਅਨੁਮਾਨ ਔਖਾ; ਸਮਾਜ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਗੰਭੀਰ ਨਤੀਜੇ।	★★	6.2.3
29	**ਛੂਤਕਾਰੀ (contagious) ਅਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ; ਵਪਾਰ ਰਾਹੀਂ ਫੈਲਦੇ ਹਨ; ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ variables ਉੱਤੇ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।**	★★★	6.2.4, 6.2.5, 6.0.7
30	Capital goods ਅਤੇ durable consumer goods ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ; industry ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ (prone)।	★★	6.2.6, 6.4.3
31	**Internal (endogenous): effective demand, investment, ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਰਚ (govt spending), macro policies, money supply, psychological factors।**	★★★	6.3.1
32	**External (exogenous): ਯੁੱਧ (war), post-war reconstruction, technology shocks, natural factors, population growth।**	★★★	6.3.2
33	Keynes → aggregate effective demand; 'some economists' → investment (AD ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਸਥਿਰ ਅੰਗ)।	★★	6.3.3, 6.3.4
34	Expansionary policy → boom; anti-inflationary (ਘੱਟ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਰਚ, ਵੱਧ taxes ਅਤੇ interest rates) → ਸੁਸਤੀ (slowdown)।	★★	6.3.5, 6.1.25
35	**Hawtrey → ਨਿਰੋਲ monetary (money supply); Pigou → ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ (optimism/pessimism); Schumpeter → innovations; Kaldor → cobweb।**	★★★	6.3.6, 6.3.7, 6.3.8, 6.3.9

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
36	ਯੁੱਧ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਵੱਲ ਮੋੜਦਾ ਹੈ → contraction; reconstruction → demand ਉੱਪਰ; mobile phones → telecom boom; ਸੋਕੇ/ਹੜ੍ਹ → agrarian slump।	★★	6.3.10, 6.3.11, 6.3.12, 6.3.13
37	**Cyclical ਕਾਰੋਬਾਰ: fashion retail, electrical goods, ਮਕਾਨ-ਉਸਾਰੀ (house-building), restaurants, advertising, ਵਿਦੇਸ਼ੀ tours, construction।**	★★★	6.4.1
38	Slump ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ firms ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਝੱਲਦੀਆਂ — value-for-money ਅਤੇ ਸਸਤੇ ਬਦਲ ਲਾਭ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ।	★	6.4.2
39	Cycle ਦਾ ਪੜਾਅ market entry, ਨਵੇਂ product launch, ਅਤੇ expansion ਬਨਾਮ down-sizing ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।	★	6.4.4
40	SM ਤੋਂ ਬਾਹਰ: counter-cyclical variable; stagflation = ਘੱਟ growth + ਵਧਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ; recession = real GDP ਵਿੱਚ 6+ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਗਿਰਾਵਟ।	★★	6.0.6, 6.1.23, 6.1.24

ਅਧਿਆਇ 7

ਜਨਤਕ ਵਿੱਤ (Public Finance)

259 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · 174 one-liners · 86 revision pointers

ਭਾਗ A — Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ Study Material ਨਾਲ ਜੁੜੇ One-liners

ਇਕਾਈ 1: Fiscal functions — ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਝਾਤ, ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Fiscal Functions: An Overview, Centre and State Finance)

SM ਅਧਿਆਇ 7, ਇਕਾਈ 1, ਪੰਨੇ 7.1 – 7.18

ਵਿਸ਼ਾ 1.2 ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ (The Role of Government in an Economic System)

7 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 3 · RTP 1 · MTP 6

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.2.1	Richard Musgrave ਨੇ 'The Theory of Public Finance' (1959) ਵਿੱਚ market economy ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦਾ ਤਿੰਨ-ਸ਼ਾਖਾਈ ਵਰਗੀਕਰਨ (three-branch taxonomy) ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ: resource allocation (ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ), income redistribution (ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਲਈ) ਅਤੇ macroeconomic stabilisation (price stability ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ)।	Q2, Q5, Q7	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep; MTP 2025-Jan S2, 2025-May S2, 2025-Aug S2, 2026-Apr S2	1.2, p. 7.4
1.2.2	Allocation ਅਤੇ distribution functions ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ microeconomic functions ਹਨ, ਜਦਕਿ stabilisation ਇੱਕ macroeconomic function ਹੈ।	Q1	PYQ 2024-Jun	1.2, p. 7.4
1.2.3	Adam Smith ਦੇ canons of taxation ਵਿੱਚ canon of equity (certainty, convenience ਅਤੇ economy ਸਮੇਤ) ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ; canons of productivity, diversity ਆਦਿ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜੋੜੇ ਗਏ। SM ਦੀ ਇਹ ਇਕਾਈ Smith ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਸਿਰਫ਼ defence, justice ਅਤੇ public works ਵਿੱਚ State ਦੀਆਂ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਲਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।	Q3	RTP 2024-Sep	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ RTP)
1.2.4	Economic Survey, Ministry of Finance, Government of India ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q4	MTP 2025-May S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
1.2.5	*ਵਿਸ਼ਾ 1.5 ਵੇਖੋ: Finance Commission (Article 280) fiscal federalism ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੰਸਥਾ ਹੈ, ਜੋ union ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦੀ ਹੈ।*	Q6	MTP 2026-Apr S2	1.5 ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Centre and State Finance), pp. 7.12 – 7.13

ਵਿਸ਼ਾ 1.3 ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਕਾਰਜ (The Allocation Function)

6 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 2 · RTP – · MTP 4 · Model Q 2

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.3.1	Resource allocation ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਉਪਲਬਧ ਸਾਧਨਾਂ ਜਾਂ factors of production ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਭਾਵੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣ ਦਾ ਢੰਗ; ਇਹ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਧਨ ਸੀਮਤ ਹਨ ਜਦਕਿ ਲੋੜਾਂ ਅਸੀਮਤ ਹਨ।	MQ 1.3: Q1	Model Q	1.3, p. 7.5

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.3.2	Private sector ਵਿੱਚ allocation ਦੀ ਪਛਾਣ market supply ਅਤੇ demand ਅਤੇ price mechanism ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ consumer sovereignty ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਦੇ profit motives ਨਾਲ ਤੈਅ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; State ਦੀ allocation, budget ਦੇ revenue ਅਤੇ expenditure ਰਾਹੀਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ allocation, market ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੋਵਾਂ ਨਾਲ ਤੈਅ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q1, Q3; MQ 1.3: Q2	PYQ 2024-Jun; MTP 2025-Aug S1, 2025-Aug S2; Model Q	1.3, p. 7.5
1.3.3	Allocation function ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਅਕੁਸ਼ਲਤਾ (inefficiency) ਦੇ ਸਰੋਤਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨਾ ਹੈ: market failures (monopoly power, public goods, merit goods, common property resources, externalities, factor immobility, imperfect information, inequalities) ਸਰਕਾਰ ਦੇ allocative function ਦਾ ਆਧਾਰ (rationale) ਬਣਦੇ ਹਨ।	Q4	MTP 2026-Apr S1	1.2, p. 7.4; 1.3, pp. 7.5 – 7.6
1.3.4	Allocation ਦੇ ਸਾਧਨ (instruments): ਕਿਸੇ economic good ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਉਤਪਾਦਨ (ਜਿਵੇਂ electricity, public transportation), price mechanism ਰਾਹੀਂ taxes ਅਤੇ subsidies, ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰ (single-use plastic ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀ), competition ਅਤੇ merger policies, regulatory activities (licensing, controls, minimum wages) ਅਤੇ legal frameworks।	Q2	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-Jan S2	1.3, p. 7.7

ਵਿਸ਼ਾ 1.4 ਮੁੜ-ਵੰਡ ਦਾ ਕਾਰਜ (The Redistribution Function)

11 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 4 · RTP – · MTP 3 · Model Q 5

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.4.1	Market ਉੱਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਇੱਕ-ਪਾਸੜ (skewed) ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ optimal ਅਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਵਾਲੀ (egalitarian) ਵੰਡ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦਖ਼ਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ; distributive function ਇਸ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ ਕਿ ਅਰਥਚਾਰੇ ਨੂੰ 'for whom' (ਕਿਸ ਲਈ) ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।	Q6; MQ 1.4: Q1	PYQ 2026-Sep; Model Q	1.4, p. 7.8
1.4.2	Redistribution, budget ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ taxation ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ: expenditure ਪਾਸੇ — ਮੁਫ਼ਤ ਜਾਂ subsidised ਸਿੱਖਿਆ, ਸਿਹਤ-ਸੰਭਾਲ, ਮਕਾਨ, ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਵਸਤਾਂ; revenue ਪਾਸੇ — progressive taxation।	Q2, Q6	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep	1.4, p. 7.8
1.4.3	Progressive taxation ਵਿੱਚ ਆਮਦਨ ਵਧਣ ਨਾਲ tax rate ਵਧਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉੱਚੀ ਆਮਦਨ ਵਾਲੇ (ਵੱਧ ability to pay) ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ — ਇਹ redistribution ਦਾ revenue-ਪਾਸੇ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ।	Q1; MQ 1.4: Q2; MQ 1.13: Q3	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-Apr S1; Model Q ×2	1.4, p. 7.8 (rate ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ: ਸਿਰਫ਼ Model Q)
1.4.4	Distribution function ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ (societal output) ਦੀ households ਵਿੱਚ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਵੰਡ ਹੈ — ਵਾਂਝੇ ਵਰਗਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣਾ, ਆਮਦਨ, ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇਣਾ, ਅਤੇ ਹਰ ਇੱਕ ਲਈ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਜੀਵਨ-ਪੱਧਰ ਸਮੇਤ ਬੁਨਿਆਦੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ।	Q6; MQ 1.13: Q1	PYQ 2026-Sep; Model Q	1.4, p. 7.8; 2.13, p. 7.40

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.4.5	Progressive taxes ਤੋਂ ਹੋਈ ਆਮਦਨ ਨਾਲ BPL households ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ subsidised ਕੀਮਤਾਂ ਉੱਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਨਾਜ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਾਉਣਾ redistribution function ਦੀ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ।	Q2	PYQ 2025-Sep	1.4, p. 7.8
1.4.6	Redistribution ਦੀਆਂ efficiency costs ਜਾਂ deadweight losses ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ: ਅਮੀਰਾਂ ਉੱਤੇ taxes ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਦਰਾਂ entrepreneurship ਅਤੇ ਕੰਮ ਲਈ ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹ (disincentive) ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ saving, investment ਅਤੇ risk-taking ਨੂੰ ਘਟਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ — ਇਸ ਲਈ equity ਅਤੇ efficiency ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਲਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।	Q3	PYQ 2026-Jan	1.4, p. 7.9
1.4.7	ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜ ਇੱਕ welfare state ਹੈ: ਬਹੁਤੇ egalitarian welfare states ਮੁਫ਼ਤ ਜਾਂ subsidised ਸਿੱਖਿਆ, ਸਿਹਤ-ਸੰਭਾਲ, unemployment benefits, pensions ਅਤੇ ਹੋਰ social security ਦਿੰਦੇ ਹਨ; State ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਟੀਚਾ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਮ ਭਲਾਈ (general welfare) ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਹੈ।	Q4	MTP 2025-May S2	1.1, p. 7.2; 1.4, p. 7.9
1.4.8	ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਦੀ ਨਾ-ਬਰਾਬਰ (inequitable) ਵੰਡ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗ਼ਰੀਬੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ।	MQ 1.13: Q2	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
1.4.9	*ਵਿਸ਼ਾ 1.5 ਵੇਖੋ: fiscal federalism ਵਿੱਚ vertical equity ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕੇਂਦਰ ਵੱਲੋਂ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ revenue ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਤੈਅ ਕਰਨਾ (centre–state revenue sharing); horizontal equity ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਹੈ।*	Q5	MTP 2026-Apr S2	1.5 ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Centre and State Finance), p. 7.13

ਵਿਸ਼ਾ 1.5 ਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਕਾਰਜ (Stabilization Function)

31 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 14 · RTP 5 · MTP 11 · Model Q 5

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.5.1	Macroeconomic stability ਉਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ output ਉਤਪਾਦਨ ਸਮਰੱਥਾ (production capacity) ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ, total spending, total output ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇ, labour ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਅਤੇ inflation ਘੱਟ ਅਤੇ ਸਥਿਰ ਹੋਵੇ; stabilisation function ਸਮੁੱਚੇ ਅਰਥਚਾਰੇ (employment, output, prices, balance of payments, growth) ਨੂੰ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ (fluctuations) ਤੋਂ ਸਥਿਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸਰਕਾਰੀ ਯਤਨ ਹੈ।	MQ 1.5: Q1	Model Q	1.5, pp. 7.9 – 7.10
1.5.2	Stagflation ਉਹ ਸਥਿਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ inflation ਅਤੇ unemployment ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; 'contagion effect' ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੱਕ ਅਸਥਿਰਤਾ ਦਾ ਸੌਖਾ ਫੈਲਾਅ ਹੈ।	Q12	PYQ 2026-Jan	1.5, p. 7.10
1.5.3	Stabilisation function, fiscal policy ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ suboptimal allocation ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ macroeconomic fluctuations ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਹੈ।	Q9	PYQ 2025-May	1.5, p. 7.10

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.5.4	Stabilisation, monetary policy (money supply ਅਤੇ interest rates ਉੱਤੇ ਕੰਟਰੋਲ — central bank) ਅਤੇ fiscal policy (government expenditure ਅਤੇ taxation) ਦੋਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।	Q6; MQ 1.2: Q1; MQ 1.3: Q1	MTP 2024-Dec S1; Model Q ×2	1.5, p. 7.10
1.5.5	ਉੱਚੀ inflation ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਲਈ: contractionary fiscal policy — government expenditure ਘਟਾਓ ਅਤੇ/ਜਾਂ taxes ਵਧਾਓ — ਅਤੇ money supply ਘਟਾਓ; recession ਵਿੱਚ: ਖ਼ਰਚ ਵਧਾਓ, taxes ਘਟਾਓ, money supply ਵਧਾਓ। Interest rates ਵਧਾਉਣਾ monetary ਉਪਾਅ ਹੈ, fiscal ਨਹੀਂ।	Q22; MQ 1.2: Q1; MQ 1.5: Q2	RTP 2025-Sep; Model Q ×2	1.5, p. 7.11
1.5.6	Progressive taxes automatic stabilisers ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ: ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਨੀਤੀਗਤ ਫ਼ੈਸਲੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ booms ਵਿੱਚ tax collections ਆਮਦਨ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ recessions ਵਿੱਚ ਘਟਦੀਆਂ ਹਨ।	Q25	MTP 2026-Apr S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
1.5.7	*ਵਿਸ਼ਾ 1.1 ਵੇਖੋ: ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ macroeconomic ਟੀਚੇ ਹਨ economic growth, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਸਥਿਰ price levels (universal education ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ **ਨਹੀਂ** ਹੈ)।*	Q13	PYQ 2026-Jan	1.1, p. 7.3
1.5.8	Fiscal federalism, ਜੋ ਸ਼ਬਦ Richard Musgrave ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਵਿੱਤੀ ਸਬੰਧਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ।	Q5, Q20	RTP 2025-May; MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S1	1.5 ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Centre and State Finance), p. 7.11
1.5.9	Musgrave: economic stabilisation ਅਤੇ income redistribution ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ; allocation of resources ਰਾਜ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।	Q1	PYQ 2024-Jun	1.5 ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Centre and State Finance), p. 7.11
1.5.10	Article 246 union ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸੂਚੀਆਂ — union, state ਅਤੇ concurrent — ਵਿੱਚ ਵੰਡਦਾ ਹੈ; concurrent list ਵਿੱਚ ਟਕਰਾਅ ਹੋਣ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਵੱਲੋਂ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q24, Q26	PYQ 2026-Sep; RTP 2026-Jan	1.5 ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Centre and State Finance), pp. 7.11 – 7.12
1.5.11	Union taxes: agricultural income ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ income, customs ਅਤੇ export duties, corporation tax, security transaction tax, CGST, union excise। State taxes: agricultural income, ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਅਤੇ ਇਮਾਰਤਾਂ (lands and buildings), mineral rights, ਬਿਜਲੀ (electricity), ਵਾਹਨ (vehicles), tolls, ਪੇਸ਼ੇ (professions), land revenue ਅਤੇ ਕੁਝ ਵਸਤਾਂ ਉੱਤੇ excise।	Q7, Q16	PYQ 2025-Jan, 2026-May	1.5 ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Centre and State Finance), p. 7.12
1.5.12	Articles 268 ਤੋਂ 281 ਵਿੱਚ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿੱਤ ਦੀ ਵੰਡ ਸਬੰਧੀ ਉਪਬੰਧ ਹਨ: Art. 268 union ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਏ ਗਏ, ਰਾਜਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਵਰਤੇ (appropriated) ਜਾਣ ਵਾਲੇ duties; 269 union ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਏ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ, ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ (assigned); 270 union ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਏ ਅਤੇ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ, union ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡੇ; 271 union ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ surcharge; 275 statutory grants-in-aid; 282 ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਨਤਕ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ grants; 293 ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਨਤਕ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ loans।	Q3, Q10, Q14, Q26	PYQ 2024-Sep, 2025-Sep, 2026-May, 2026-Sep	1.5 ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Centre and State Finance), p. 7.12

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.5.13	ਸਾਲ 2000 ਦੀ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੋਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ divisible pool ਵਿੱਚ union ਦੇ ਸਾਰੇ taxes (Art. 270) ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ — income tax, corporation tax ਅਤੇ union excise ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।	Q19	MTP 2025-May S2	1.5 ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Centre and State Finance), pp. 7.12 – 7.13
1.5.14	Article 280 Finance Commission ਦਾ ਉਪਬੰਧ ਕਰਦਾ ਹੈ — fiscal federalism ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੰਸਥਾ — ਜੋ union ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ taxes ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, vertical equity (ਕੇਂਦਰੀ revenue ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ) ਅਤੇ horizontal equity (ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ) ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਿਆਂ।	Q4, Q8, Q26 (+ 1.2 Q6, 1.4 Q5)	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep; MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2026-Apr S2 (×2)	1.5 ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Centre and State Finance), pp. 7.12 – 7.13
1.5.15	Finance Commission ਲੋੜਵੰਦ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ grants-in-aid ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ (quantum) ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੈ (statutory grants, Art. 275); Planning Commission ਦੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਨਾਲ Plan/non-Plan ਵਖਰੇਵਾਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।	Q21	MTP 2025-Aug S1	1.5 ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Centre and State Finance), p. 7.13
1.5.16	Net divisible pool: union ਦੇ gross tax revenue ਵਿੱਚੋਂ cesses, surcharges ਅਤੇ non-tax revenue ਘਟਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; NDP ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜੋ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (15th FC: 2021-26 ਲਈ ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 41%)।	Q11	PYQ 2026-Jan; RTP 2026-May	1.5 ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Centre and State Finance), p. 7.13
1.5.17	15th Finance Commission ਵੱਲੋਂ 2021-26 ਲਈ ਕੇਂਦਰੀ taxes ਨੂੰ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡ: income distance, area, population (2011), demographic performance, forest and ecology, ਅਤੇ tax and fiscal efforts — infrastructure performance ਜਾਂ adult literacy **ਨਹੀਂ**।	Q2, Q15	PYQ 2026-May; MTP 2024-Aug	1.5 ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Centre and State Finance), pp. 7.13 – 7.14
1.5.18	GST (1 ਜੁਲਾਈ 2017) ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ indirect taxes — excise, service tax, sales tax, octroi — ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਸਮੋ ਲੈਂਦਾ ਹੈ (subsumes), ਜਿਸ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਦੀ indirect tax ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਇਕਹਿਰੀ (unitary) ਬਣ ਗਈ; ਇਸ ਨੇ production-based taxation ਦੀ ਥਾਂ consumption-based taxation ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ।	Q23	RTP 2025-Sep	1.5 ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Centre and State Finance), p. 7.14
1.5.19	GST, union ਦੇ gross tax revenue ਦਾ 35 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ own tax revenue ਦਾ ਲਗਭਗ 44 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਬਣਦਾ ਹੈ।	MQ 1: Q1	Model Q	1.5 ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Centre and State Finance), p. 7.14
1.5.20	Cascading effect 'tax on tax' ਹੈ — ਅਜਿਹੀ value ਉੱਤੇ tax ਲਗਾਉਣਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ tax ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲਾਗਤਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ; GST ਦਾ input tax credit ਇਸ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q18	MTP 2025-Apr S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
1.5.21	ਕੇਂਦਰ: defence, foreign affairs, foreign trade ਅਤੇ exchange management, money ਅਤੇ banking, ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ transport ਅਤੇ communication। ਰਾਜ: agriculture ਅਤੇ industry, health ਅਤੇ education, police protection, state roads। ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (local bodies): water supply, sanitation, local roads।	Q17	PYQ 2026-May	1.5 ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Centre and State Finance), p. 7.15

ਇਕਾਈ 2: Market failure / Market failure ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ (Market Failure/Government Intervention to Correct Market Failure)

SM ਅਧਿਆਇ 7, ਇਕਾਈ 2, ਪੰਨੇ 7.23 – 7.44

ਵਿਸ਼ਾ 2.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

5 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 2 · RTP – · MTP 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.1.1	*ਵਿਸ਼ਾ 2.4 ਵੇਖੋ: public goods non-excludable ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਲੋਕ free-ride ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ profit-maximising firms ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ — ਇਹ ਇੱਕ market failure ਹੈ।*	Q1	MTP 2025-Jan S2	2.4, p. 7.28
2.1.2	*ਵਿਸ਼ਾ 2.4 ਵੇਖੋ: public goods non-rival ਅਤੇ non-excludable, indivisible ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ externalities ਅਤੇ free-riding ਪ੍ਰਤੀ ਵਧੇਰੇ ਕਮਜ਼ੋਰ (vulnerable) ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ; excludability, private goods ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ।*	Q2, Q3	PYQ 2025-May; MTP 2025-Aug S1	2.4, p. 7.28
2.1.3	*ਵਿਸ਼ਾ 2.4 ਵੇਖੋ: Paul A. Samuelson ਨੇ 'collective consumption good' (1954) ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ public good ਕਿਹਾ ਗਿਆ।*	Q4	PYQ 2025-Sep	2.4, p. 7.27
2.1.4	Impure public goods, public ਅਤੇ private goods ਦਾ ਇੱਕ ਮਿਸ਼ਰਣ (package) ਹਨ — ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ rival ਅਤੇ/ਜਾਂ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ excludable।	Q5	MTP 2025-Dec S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 2.2 Market failure ਦੀ ਧਾਰਨਾ (The Concept of Market Failure)

5 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 3 · RTP – · MTP 2

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.2.1	Market failure ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਅਕੁਸ਼ਲ ਵੰਡ (inefficient allocation of resources) ਹੈ: free market ਦੁਰਲੱਭ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਗ਼ਲਤ ਵੰਡ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਖ਼ਾਸ ਵਸਤਾਂ ਦਾ ਜਾਂ ਤਾਂ overproduction ਜਾਂ underproduction ਹੁੰਦਾ ਹੈ — optimal ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਤੀਜਾ।	Q3	MTP 2025-Jan S2	2.2, p. 7.24
2.2.2	Complete market failure ('missing markets'): ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚਾਹਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ market ਉਹ product ਬਿਲਕੁਲ ਮੁਹੱਈਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ (ਜਿਵੇਂ pure public goods)। Partial market failure: market ਕੰਮ ਤਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਗ਼ਲਤ ਮਾਤਰਾ ਜਾਂ ਗ਼ਲਤ ਕੀਮਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।	Q5	PYQ 2025-Sep	2.2, p. 7.24
2.2.3	*ਵਿਸ਼ਾ 2.3 ਵੇਖੋ: externalities, market failure ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਜਿਹੀਆਂ costs ਜਾਂ benefits ਹਨ ਜੋ free market prices ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਝਲਕਦੀਆਂ — market ਤੋਂ 'external' ।*	Q1	PYQ 2024-Jun	2.3.2, p. 7.25
2.2.4	*ਵਿਸ਼ਾ 2.3 ਵੇਖੋ: Social Cost = Private Cost + External Cost ।*	Q4	PYQ 2025-May	2.3.2, p. 7.27

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.2.5	*ਵਿਸ਼ਾ 2.8 ਵੇਖੋ: education subsidy ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੈ ਕਿ education ਇੱਕ merit good ਹੈ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਕਾਫ਼ੀ positive externalities ਹਨ (fees ਉੱਤੇ subsidy ਇੱਕ consumption subsidy ਹੈ)।*	Q2	MTP 2024-Dec S1	2.7, p. 7.37; 2.8, p. 7.37

ਵਿਸ਼ਾ 2.3 Markets ਕਿਉਂ ਅਸਫਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ (Why Do Market Fail)

8 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 4 · RTP – · MTP 5

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.3.1	Market failure ਦੇ ਚਾਰ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ: market power, externalities, public goods ਅਤੇ incomplete information; perfect competition ਵਿਹਾਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਅਸਲ social costs ਅਤੇ benefits ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ।	Q3, Q6	MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	2.3, p. 7.24; 2.3.2, p. 7.27
2.3.2	Externalities ਕਿਸੇ ਗਤੀਵਿਧੀ ਦੀਆਂ ਉਹ costs (negative) ਜਾਂ benefits (positive) ਹਨ ਜੋ ਤੀਜੀਆਂ ਧਿਰਾਂ (third parties) ਉੱਤੇ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ market prices ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਝਲਕਦੀਆਂ — ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ spillover, neighbourhood, third-party ਜਾਂ side-effects ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ; ਇਹ internal costs ਨਹੀਂ ਹਨ।	Q7 (+ 2.2 Q1)	PYQ 2024-Jun; MTP 2026-Apr S1	2.3.2, p. 7.25
2.3.3	ਚਾਰ ਕਿਸਮਾਂ — negative/positive production ਅਤੇ negative/positive consumption externalities, ਹਰ ਇੱਕ consumption ਜਾਂ production ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਹੀਣ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਜਮਾਤ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਣਾ ਇੱਕ negative consumption externality ਹੈ (ਜੋ production ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ)।	Q5	PYQ 2026-May	2.3.2, p. 7.26
2.3.4	Social Cost = Private Cost + External Cost; firms ਸਿਰਫ਼ private cost ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ negative externality ਹੇਠ market output ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ optimal ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (positive externality → under-production)।	Q8 (+ 2.2 Q4)	PYQ 2025-May; MTP 2026-Apr S1	2.3.2, p. 7.27; Summary p. 7.42
2.3.5	*ਵਿਸ਼ਾ 2.7 ਵੇਖੋ: ਜਨਤਕ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ smoking ਉੱਤੇ ਪੂਰੀ ਪਾਬੰਦੀ negative consumption externality ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ direct control, ਜਾਂ command solution, ਹੈ।*	Q1	PYQ 2024-Jun	2.7, p. 7.34
2.3.6	*ਵਿਸ਼ਾ 2.7 ਵੇਖੋ: cap and trade, (negative) externalities ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ market-based ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ ਹੈ।*	Q2	PYQ 2025-Jan	2.7, pp. 7.35 – 7.36
2.3.7	*ਵਿਸ਼ਾ 2.8 ਵੇਖੋ: Right of Children to Free and Compulsory Education Act, 2009 (ਛੇ ਤੋਂ ਚੌਦਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ) merit goods ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ ਹੈ।*	Q4	PYQ 2025-Sep	2.8, p. 7.37

ਵਿਸ਼ਾ 2.4 Public Goods

9 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP 1 · MTP 3 · Model Q 6

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.4.1	Paul A. Samuelson ('The Pure Theory of Public Expenditure', 1954) ਨੇ 'collective consumption good' ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ: public (social) good ਦਾ ਆਨੰਦ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਖਪਤ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਖਪਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਘਟਾਉਂਦੀ — ਜਿਵੇਂ ਸਭ ਲਈ ਮੁਹੱਈਆ defence, street lights, public parks।	MQ 1.2: Q1; MQ 1.3: Q1 (+ 2.1 Q4)	PYQ 2025-Sep; Model Q ×2	2.4, p. 7.27; 2.10, p. 7.39
2.4.2	Public goods non-rival, non-excludable ਅਤੇ indivisible ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਰਤੋਂਕਾਰ ਦੀ ਵਾਧੂ ਲਾਗਤ ਸਿਫ਼ਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ externalities, ਨਾਕਾਫ਼ੀ property rights ਅਤੇ free-riding ਪ੍ਰਤੀ ਵਧੇਰੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ; private goods rivalrous ਅਤੇ excludable ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।	Q1 (+ 2.1 Q2, 2.1 Q3)	PYQ 2025-May; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S1	2.4, p. 7.28
2.4.3	Free-rider problem: ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਲੋਕ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਖਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ firms public goods ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ; free-riding ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ public goods ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q3 (+ 2.1 Q1)	MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S2	2.4, p. 7.28
2.4.4	Common property resources (ਜਿਵੇਂ ਵਾਤਾਵਰਣ) ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਇਸ ਦਾ ਆਮ ਉਪਾਅ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨਿਯਮ (government regulation) ਹੈ।	Q2	RTP 2025-Sep; MTP 2026-Apr S1	1.3, p. 7.6; ਉਪਾਅ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ RTP/MTP)
2.4.5	*ਵਿਸ਼ਾ 2.3 ਵੇਖੋ: market power ਕਿਸੇ firm ਦੀ market price ਨੂੰ ਆਪਣੀ marginal cost ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਨਾਲ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ; ਅਜਿਹੀਆਂ firms price makers ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ output ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।*	MQ 1.3.1: Q1	Model Q	2.3.1, p. 7.25
2.4.6	Oligopoly ਦੀ ਨਿਖੇੜਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ market ਵਿਚਲੀਆਂ firms ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ ਨਿਰਭਰਤਾ (interdependence) ਹੈ।	MQ 1.3.1: Q2	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
2.4.7	*ਵਿਸ਼ਾ 2.6 ਵੇਖੋ: competition/antitrust laws ਮੁਕਾਬਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ; natural monopoly ਸਾਰੀ market output ਕਈ firms ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਲਾਗਤ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ (electricity, gas, water) ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨਿਯਮਤ (price-regulated) ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।*	MQ 1.6: Q1, Q2	Model Q ×2	2.6, pp. 7.32 – 7.33

ਵਿਸ਼ਾ 2.5 ਅਧੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ (Incomplete Information)

17 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 4 · RTP 1 · MTP 6 · Model Q 9

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.5.1	ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ (complete information) competitive market ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਹੈ; ਇਹ ਗੁੰਝਲਦਾਰ products, ਸਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਔਖਿਆਈ ਅਤੇ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਗ਼ਲਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਾਰਨ ਅਸਫਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — information failure ਦਾ ਨਤੀਜਾ market failure ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	MQ 1.12: Q1	Model Q	2.5, p. 7.29

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.5.2	Asymmetric information ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਅਤੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਅਸੰਤੁਲਨ ਹੈ — ਕੋਈ ਵੀ ਧਿਰ ਵੱਧ ਜਾਣਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ (landlord, borrower, used-car seller, health-insurance buyer, insider trader); ਇਹ ਚੋਣਾਂ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਦੀ ਹੈ।	MQ 1.3: Q1; MQ 1.5: Q1	Model Q ×2	2.5.1, p. 7.29
2.5.3	Adverse selection, asymmetric information ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ (transaction) ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ: high-risk ਲੋਕ low-risk ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ insurance cover ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ premiums ਵਧਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।	Q6; MQ 1.5: Q3	MTP 2025-Aug S1; Model Q	2.5.1, pp. 7.29 – 7.30
2.5.4	Insurers, underwriting ਰਾਹੀਂ risks ਦੀ screening ਅਤੇ pooling ਕਰਕੇ adverse selection ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ; SM ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਦਾ risk ਪਛਾਣਨਾ ਮਹਿੰਗਾ ਹੈ ਅਤੇ premiums ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।	MQ 1.5.1: Q1	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
2.5.5	George Akerlof ਦੀ 'lemons problem' (used-car market): 'lemons' ਘਟੀਆ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਹਨ; ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਔਸਤ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦਾ ਮੁੱਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਚੰਗੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ market, lemons ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਪਿਛਲੀ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵਿਕਰੇਤਾ ਇਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ।	Q1, Q3; MQ 1.5.1: Q2	PYQ 2024-Sep, 2025-May; MTP 2024-Aug; Model Q	2.5.1, pp. 7.30 – 7.31
2.5.6	Asymmetric information ਉੱਚੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ market ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ; economic agents ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਘਟੀਆ (sub-standard) product ਚੁਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ market ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।	Q2	RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	2.5.1, p. 7.31
2.5.7	Moral hazard: ਲੈਣ-ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਣਕਾਰ ਧਿਰ ਕਿਸੇ ਅਣਦੇਖੀ ਕਾਰਵਾਈ (unobserved action) ਰਾਹੀਂ ਘੱਟ ਜਾਣਕਾਰ ਧਿਰ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਨਤੀਜੇ ਨਹੀਂ ਭੁਗਤਣੇ ਪੈਣਗੇ — ਜਿਵੇਂ comprehensive insurance ਵਾਲਾ driver ਘੱਟ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ claims ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਧਦੀ ਹੈ।	Q5, Q7; MQ 1.5: Q2	PYQ 2025-Sep; MTP 2025-Dec S1; Model Q	2.5.1, p. 7.31
2.5.8	*ਵਿਸ਼ਾ 2.9 ਵੇਖੋ: free markets ਹੇਠ demerit goods ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਅਤੇ ਖਪਤ optimal ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ firms ਨੂੰ ਇਹ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਾਲੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ।*	MQ 1.9: Q1	Model Q	2.9, p. 7.38
2.5.9	*ਵਿਸ਼ਾ 2.12 ਵੇਖੋ: mandatory disclosure ਅਤੇ labelling (ਜਿਵੇਂ mutual-fund risk disclaimer, SEBI disclosure) information failure ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ ਹਨ।*	Q4; MQ 1.12: Q2	PYQ 2025-May; Model Q	2.12, p. 7.40
2.5.10	*ਵਿਸ਼ਾ 2.8 ਵੇਖੋ: insurance ਨੂੰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਬਣਾਉਣਾ ਕਿਸੇ merit good ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ regulation ਹੈ।*	Q8	MTP 2026-Apr S1	2.8, p. 7.37

ਵਿਸ਼ਾ 2.6 Market power ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ (Government Intervention to Minimize Market Power)

1 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.6.1	Market power ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰਾਂ competition laws (Competition Act, 2002; US antitrust laws) ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ market liberalisation, merger controls, price capping, rate-of-return regulation, anti-cartel investigation, import controls ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਅਤੇ nationalisation ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ — income-tax ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ **ਨਹੀਂ** ।	Q1 (+ 2.4 MQ 1.6 Q1)	MTP 2025-Jan S2; Model Q	2.6, pp. 7.32 – 7.33
2.6.2	Natural monopoly ਸਾਰੀ market ਦਾ output ਕਈ firms ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਲਾਗਤ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ (electricity, gas, water supply); ਸਰਕਾਰਾਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।	(+ 2.4 MQ 1.6 Q2)	Model Q	2.6, p. 7.33

ਵਿਸ਼ਾ 2.7 Externalities ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ (Government Intervention to Correct Externalities)

6 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP 7

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.7.1	Negative externalities ਨਾਲ direct controls (command solutions — ਜਿਵੇਂ emission standards, ਜਨਤਕ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ smoking ਉੱਤੇ ਪੂਰੀ ਪਾਬੰਦੀ) ਜਾਂ market-based policies ਰਾਹੀਂ ਨਜਿੱਠਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ taxes ਅਤੇ subsidies ਰਾਹੀਂ ਕੀਮਤਾਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹਨ (market correction)।	Q6 (+ 2.3 Q1)	PYQ 2024-Jun; MTP 2026-Apr S2	2.7, p. 7.34
2.7.2	Pollution taxes, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ A.C. Pigou ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ Pigouvian taxes ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, 'making the polluter pay' (ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਵਾਉਣਾ) ਰਾਹੀਂ negative externalities ਨੂੰ internalise ਕਰਦੇ ਹਨ।	Q2, Q5	MTP 2025-May S2, 2026-Apr S2	2.7, p. 7.35
2.7.3	Tax burden ਅਤੇ elasticity: inelastic demand ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਕ ਉੱਚੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ tax ਨੂੰ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਸੌਖਿਆਂ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ; relatively elastic demand ਨਾਲ burden ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਵਿਕਰੇਤਾ ਉੱਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।	Q3	MTP 2025-May S2	2.7, p. 7.35 (elastic ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਮਾਨ ਦੁਆਰਾ)
2.7.4	Cap and trade (tradable emission permits): ਸਰਕਾਰ ਕੁੱਲ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੀ ਹੱਦ (cap) ਤੈਅ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ firms permits ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ — ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਸਤਾ ਅਤੇ ਸਰਲ, ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ cost-effective ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ।	(+ 2.3 Q2)	PYQ 2025-Jan	2.7, pp. 7.35 – 7.36
2.7.5	Positive externalities ਲਈ ਸਰਕਾਰਾਂ ਉਤਪਾਦਕਾਂ (supply ਵਧਾਉਣ ਲਈ) ਜਾਂ ਖਪਤਕਾਰਾਂ (demand ਵਧਾਉਣ ਲਈ) ਨੂੰ corrective subsidies ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ; producer subsidy ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕੀਮਤ ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ।	Q1, Q4	MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2, 2025-Dec S1	2.7, pp. 7.36 – 7.37

ਵਿਸ਼ਾ 2.8 Merit goods ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ (Government Intervention in The Case of Merit Goods)

3 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP 2 · Model Q 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.8.1	Merit goods ਦੀਆਂ ਕਾਫ਼ੀ positive (negative ਨਹੀਂ) externalities ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ market ਵੱਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ under-production ਅਤੇ under-consumption ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਉਦਾਹਰਣਾਂ: education, health care, welfare services, housing, public libraries, public parks।	Q1, Q2 (+ 2.2 Q2)	MTP 2024-Dec S1, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	2.8, p. 7.37
2.8.2	Merit goods ਦੀ ਘੱਟ ਪੂਰਤੀ (under-provision) ਦੇ ਜਵਾਬ: regulation, subsidies, direct provision, ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ; compulsory insurance, compulsory immunisation ਅਤੇ Right of Children to Free and Compulsory Education Act, 2009 ਵਰਗੇ mandates।	(+ 2.3 Q4, 2.5 Q8)	PYQ 2025-Sep; MTP 2026-Apr S1	2.8, p. 7.37
2.8.3	ਭਾਈਚਾਰੇ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ public park ਬਣਾਉਣਾ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਣੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤ ਦੀ direct provision ਹੈ; parks, excludable public goods ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖ਼ਰਚ entry fees ਰਾਹੀਂ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।	MQ 1.2: Q1	Model Q	2.8, p. 7.37; 2.10, p. 7.39

ਵਿਸ਼ਾ 2.12 Information failure ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ (Government Intervention for Correcting Information Failure)

1 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.12.1	Information failure ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰਾਂ ਸਹੀ labelling ਅਤੇ content disclosure (cigarette packets, nutritional information), mandatory disclosure (SEBI), ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਜਨਤਕ ਪ੍ਰਸਾਰ ਅਤੇ advertising ਦਾ regulation ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।	Q1 (+ 2.5 Q4)	PYQ 2025-May; MTP 2026-Apr S1	2.12, p. 7.40

ਇਕਾਈ 3: Budget ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ — revenue ਦੇ ਸਰੋਤ, expenditure management ਅਤੇ public debt ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ (The Process of Budget Making: Sources of Revenue, Expenditure Management and Management of Public Debt)

SM ਅਧਿਆਇ 7, ਇਕਾਈ 3, ਪੰਨੇ 7.51 – 7.71

ਵਿਸ਼ਾ 3.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

20 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 4 · RTP – · MTP 1 · Model Q 15

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.1.1	Budget 'where the money comes from' (ਪੈਸਾ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ) ਅਤੇ 'where the money goes to' (ਪੈਸਾ ਕਿੱਥੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਦਾ ਬਿਆਨ ਹੈ — ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ revenues ਅਤੇ expenditures ਦੀ ਸੂਚੀ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਅਤੇ ਖ਼ਰਚਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ (budgeted estimates); ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਵਿੱਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਆਪਕ ਬਿਓਰਾ ਹੈ।	MQ 1.1: Q1; MQ 1.5: Q1	Model Q ×2	3.1, p. 7.52

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.1.2	Budget ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਤਰਜੀਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮੁੜ-ਢਾਲਣ ਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ policy instrument ਹੈ। ਲੋੜ: ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ social welfare ਲਈ ਸੀਮਤ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲ allocation; ਹੋਰ ਉਦੇਸ਼: ਐਲਾਨੀਆਂ ਤਰਜੀਹਾਂ ਮੁਤਾਬਕ reallocation, ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਦੀ redistribution, ਆਰਥਿਕ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਵਿੱਚ ਕਮੀ (stability), real GDP ਵਿੱਚ ਟਿਕਾਊ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਖੇਤਰੀ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ (regional disparities) ਵਿੱਚ ਕਮੀ।	Q5; MQ 1.1: Q1	PYQ 2026-Sep; Model Q	3.1, pp. 7.51 – 7.52
3.1.3	Consolidated budget ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ receipts ਅਤੇ expenditures ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। SM ਸਿਰਫ਼ union budget ਬਾਰੇ ਹੈ — ਰਾਜਾਂ ਅਤੇ local bodies ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ budgetary ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ।	MQ 1.1: Q1	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q); ਤੁਲਨਾ ਕਰੋ 3.1, p. 7.52
3.1.4	Cash budget ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੇ cash flow ਅਤੇ liquidity ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ (ਇੱਕ business-finance ਧਾਰਨਾ, SM ਵਿੱਚ government-budget ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ)।	MQ 1.5: Q2	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
3.1.5	ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ budget, Ministry of Finance ਵੱਲੋਂ NITI Aayog ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਬੰਧਤ ministries ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ fiscal year (1 ਅਪ੍ਰੈਲ ਤੋਂ 31 ਮਾਰਚ) ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ Parliament ਦੇ ਦੋਵਾਂ Houses ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।	MQ 1.2: Q1, Q2	Model Q ×2	3.2, p. 7.52
3.1.6	Budget ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ (i) budget ਦੀ ਤਿਆਰੀ (Preparation), (ii) budget ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਤੇ ਪਾਸ ਹੋਣਾ (Presentation and enactment) ਅਤੇ (iii) budget ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ (Execution) — ਭਾਵ drafting → presentation → approval → execution।	Q1; MQ 1.1: Q2 (+ 3.2 Q9)	MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S1; Model Q	3.2, p. 7.52
3.1.7	Article 112: President ਹਰ financial year ਲਈ Government of India ਦੀਆਂ ਅਨੁਮਾਨਿਤ receipts ਅਤੇ expenditure ਦਾ ਬਿਆਨ Parliament ਦੇ ਦੋਵਾਂ Houses ਸਾਹਮਣੇ ਰਖਵਾਏਗਾ — 'Annual Financial Statement' (ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ 'budget' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ)।	Q2	PYQ 2025-May	3.2, p. 7.52
3.1.8	Budget documents ਵਿੱਚ receipts ਅਤੇ expenditure ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਖਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ: ਚਾਲੂ ਅਤੇ ਅਗਲੇ financial year ਲਈ Budget Estimates (BE); ਸਿਰਫ਼ ਚਾਲੂ ਸਾਲ ਲਈ Revised Estimates (RE); ਅਤੇ ਚਾਲੂ ਸਾਲ ਤੋਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ Actuals — ਚਾਲੂ ਸਾਲ ਦੇ actuals **ਨਹੀਂ** ।	Q4	PYQ 2025-May	3.2, p. 7.53
3.1.9	Finance Bill: budget ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ Lok Sabha ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਵਿੱਚ budget ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ taxes ਨੂੰ ਲਗਾਉਣ, ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ, ਬਦਲਣ ਜਾਂ ਨਿਯਮਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (taxation proposals)। Parliament ਨੂੰ ਇਹ 75 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਸ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ; money bill ਹੋਣ ਕਰਕੇ Rajya Sabha ਨੂੰ ਇਹ 14 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ; ਦੋਵਾਂ Houses ਵੱਲੋਂ ਪਾਸ ਹੋਣ ਅਤੇ President ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ Act ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	MQ Finance Bill: Q1, Q2 (+ 3.2 Q8)	MTP 2025-Aug S2; Model Q ×2	3.2, p. 7.55; 3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.64

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.1.10	Outcome budget, schemes ਦੀਆਂ budgetary allocations ਅਤੇ output ਅਤੇ outcome indicators ਰਾਹੀਂ ਮਾਪੇ ਜਾਂਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ performance targets ਵਿਚਕਾਰ ਸਿੱਧਾ ਸਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ — ਇੱਕ progress card ਕਿ ministries ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ outlays ਨਾਲ ਕੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੀ ਪੈਸਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਹੀ ਖ਼ਰਚਿਆ ਗਿਆ।	MQ Outcome budget: Q1, Q2 (+ 3.5 Q14)	MTP 2025-Aug S2; Model Q ×2	3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.64
3.1.11	Guillotine: demands for grants ਉੱਤੇ ਬਹਿਸ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਮਾਂ (ਆਖ਼ਰੀ ਨਿਯਤ ਦਿਨ) ਪੂਰਾ ਹੋਣ 'ਤੇ Speaker of Lok Sabha ਸਾਰੀਆਂ ਬਾਕੀ demands for grants ਨੂੰ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹਿਸ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ, ਸਦਨ ਦੀ ਵੋਟ ਲਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ — ਵਿੱਤੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਧਨ।	Q3; MQ Guillotine: Q1, Q2 (+ 3.5 Q12)	PYQ 2025-May; MTP 2025-Aug S2; Model Q ×2	3.2, p. 7.55; 3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.64
3.1.12	Cut motions ਉਹ motions ਹਨ ਜੋ demands for grants ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਮੰਗੀਆਂ ਰਕਮਾਂ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ — ਕਿਫ਼ਾਇਤ (economy) ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਮੱਤਭੇਦ ਕਾਰਨ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ; Lok Sabha ਕਿਸੇ ਵੀ demand ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਘਟਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।	MQ Cut Motions: Q1, Q2	Model Q ×2	3.2, p. 7.55; 3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.64

ਵਿਸ਼ਾ 3.2 Budget ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ (The Process of Budget Making)

9 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 3 · RTP 1 · MTP 7

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.2.1	*ਵਿਸ਼ਾ 3.1 ਵੇਖੋ: ਤਿੰਨ budgetary ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ — ਤਿਆਰੀ (Preparation); ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਅਤੇ ਪਾਸ ਹੋਣਾ (Presentation and enactment); ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ (Execution) I*	Q9	MTP 2026-Apr S1	3.2, p. 7.52
3.2.2	Finance Minister, budget (Annual Financial Statement) ਨੂੰ budget speech ਸਮੇਤ ਪਹਿਲਾਂ Lok Sabha ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਉਸ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਬਾਅਦ ਇਸ ਨੂੰ Rajya Sabha ਦੀ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। Rajya Sabha, demands for grants ਉੱਤੇ ਵੋਟ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ — ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਆਮ ਬਹਿਸ (general discussion) ਕਰਦੀ ਹੈ।	Q5	RTP 2025-May; MTP 2025-Apr S1	3.2, pp. 7.53 – 7.55
3.2.3	Budget speech ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ budget documents: Annual Financial Statement (AFS); Demands for Grants (DG); Finance Bill; ਅਤੇ FRBM Act ਅਧੀਨ ਲਾਜ਼ਮੀ ਦੋ statements — Macro-Economic Framework Statement ਅਤੇ Medium-Term Fiscal Policy cum Fiscal Policy Strategy Statement (ਨਾਲ ਹੀ ਨੌਂ ਵਿਆਖਿਆਤਮਕ documents)।	Q6 (+ 3.5 Q1)	MTP 2024-Aug, 2025-May S2, 2025-Aug S1	3.2, p. 7.54
3.2.4	*ਵਿਸ਼ਾ 3.1 ਵੇਖੋ: Finance Bill ਸਰਕਾਰ ਦੇ taxation proposals ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ Lok Sabha ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।*	Q8	MTP 2025-Aug S2	3.2, p. 7.55; 3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.64

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.2.5	Capital expenditure ਨਾਲ physical ਜਾਂ financial assets ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ financial liabilities ਘਟਦੀਆਂ ਹਨ — ਜ਼ਮੀਨ, ਇਮਾਰਤਾਂ, machinery ਅਤੇ equipment, shares ਵਿੱਚ investment, ਅਤੇ loans ਅਤੇ advances — ਇਸ ਲਈ capital budget ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੇ investments ਅਤੇ projects ਲਈ ਵਿੱਤ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q7	MTP 2025-Apr S1	3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), pp. 7.62 – 7.63
3.2.6	*ਵਿਸ਼ਾ 3.3 ਵੇਖੋ: SM ਅਨੁਸਾਰ tax revenue ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਹਨ corporation tax, taxes on income, wealth tax, customs duties, union excise duties, GST (compensation cess ਸਮੇਤ) ਅਤੇ taxes on union territories — stamp duty ਇਸ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ **ਨਹੀਂ** ਹੈ।*	Q1	MTP 2024-Dec S1	3.3, p. 7.56
3.2.7	*ਵਿਸ਼ਾ 3.3 ਵੇਖੋ: revenue receipts ਨਾ ਕੋਈ liability ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ assets ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ; non-debt capital receipts ਹਨ loans ਅਤੇ advances ਦੀ ਵਸੂਲੀ (recoveries) ਅਤੇ miscellaneous capital receipts (disinvestment) ।*	Q2, Q3	PYQ 2025-Jan (×2)	3.3, pp. 7.56 – 7.57; 3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.62
3.2.8	*ਵਿਸ਼ਾ 3.5 ਵੇਖੋ: Public Account (Article 266) ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ fund flows ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਰਕਾਰ ਇੱਕ banker ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ।*	Q4	PYQ 2025-Sep	3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.65

ਵਿਸ਼ਾ 3.3 Revenue ਦੇ ਸਰੋਤ (Sources of Revenue)

6 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 5 · RTP – · MTP 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.3.1	ਸਰਕਾਰੀ receipts ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ: Revenue receipts (tax revenue + non-tax revenue), ਜੋ ਨਾ ਕੋਈ liability ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ assets ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ; ਅਤੇ Capital receipts (debt receipts + non-debt capital receipts), ਜੋ assets ਘਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ liabilities ਵਧਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।	(+ 3.2 Q3)	PYQ 2025-Jan	3.3, p. 7.56; 3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.62
3.3.2	(Tax) revenue ਦੇ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ: corporation tax; taxes on income; wealth tax; customs duties; union excise duties; GST compensation cess ਸਮੇਤ goods and services tax; taxes on union territories। ਇਸ ਲਈ GST compensation cess, tax revenue ਹੈ।	Q4, Q6 (+ 3.2 Q1)	PYQ 2026-May, 2026-Sep; MTP 2024-Dec S1	3.3, p. 7.56
3.3.3	Non-tax revenues: interest receipts; public sector enterprises ਤੋਂ dividends ਅਤੇ profits ਅਤੇ RBI ਤੋਂ surplus transfers; ਹੋਰ non-tax revenues; ਅਤੇ union territories ਦੀਆਂ receipts।	Q4, Q5, Q6	PYQ 2026-May, 2026-Sep; MTP 2026-Apr S1	3.3, pp. 7.56 – 7.57
3.3.4	Capital receipts: Non-debt — loans ਅਤੇ advances ਦੀ ਵਸੂਲੀ (recoveries), miscellaneous capital receipts (disinvestment ਆਦਿ); Debt — market loans, short-term/Treasury bill borrowings, small savings ਦੇ ਬਦਲੇ ਜਾਰੀ securities, State provident fund (net), net external debts, ਹੋਰ receipts (net)।	Q6 (+ 3.2 Q2)	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep	3.3, p. 7.57

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.3.5	GST (1 ਜੁਲਾਈ 2017 ਤੋਂ) ਨੇ production-based ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਥਾਂ consumption-based ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ indirect taxes — excise, service tax, sales tax/VAT, octroi — ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਸਮੋ ਲਿਆ, ਪਰ income tax ਨੂੰ ਨਹੀਂ; IGST, goods ਅਤੇ services ਦੀ inter-state movement ਉੱਤੇ ਅਤੇ imports ਅਤੇ exports ਉੱਤੇ ਲਗਦਾ ਹੈ (SGST ਰਾਜਾਂ ਵੱਲੋਂ, CGST union ਵੱਲੋਂ)।	Q1, Q2, Q3	PYQ 2025-Jan, 2026-Jan (×2)	ਇਕਾਈ 1, 1.5 ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Centre and State Finance), p. 7.14

ਵਿਸ਼ਾ 3.4 Public Expenditure Management

39 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 9 · RTP 2 · MTP 17 · Model Q 11

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.4.1	ਗ਼ੈਰ-ਉਤਪਾਦਕ (unproductive) public expenditure ਦੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਲਾਗਤਾਂ: ਵੱਡੇ deficits, taxation ਦੇ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰ, ਘੱਟ economic growth, ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਘੱਟ ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ debt burden — ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਜਾਂ ਬਿਨਾਂ ਯੋਜਨਾ ਦਾ ਖ਼ਰਚ fiscal crisis ਅਤੇ debt burden ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q17, Q22	RTP 2026-Jan; MTP 2025-May S2	3.4, p. 7.58
3.4.2	SM ਵਿੱਚ expenditure ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ: Centre's expenditure (establishment expenditure, central sector schemes, CPSEs ਅਤੇ autonomous bodies ਸਮੇਤ other central expenditure) ਬਨਾਮ centrally sponsored schemes and other transfers (CSS, Finance Commission transfers, ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ other transfers); revenue ਬਨਾਮ capital; ਅਤੇ 'charged' ਬਨਾਮ voted। Plan / non-Plan ਵਖਰੇਵਾਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।	Q16	MTP 2024-Dec S1	3.4, p. 7.59; 3.2, p. 7.54; Unit 1, p. 7.13
3.4.3	ਪੁਰਾਣੇ (pre-2017-18) ਵਰਗੀਕਰਨ ਅਧੀਨ Non-Plan expenditure ਵਿੱਚ defence, interest payments, salaries ਅਤੇ pensions, ਅਤੇ subsidies ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।	Q23	MTP 2026-Apr S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
3.4.4	ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਸਰਕਾਰੀ budgeting ਦੇ ਤੱਤ: aggregate fiscal discipline, allocative efficiency ਅਤੇ operational efficiency (revenue maximisation ਨਹੀਂ)। Allocative efficiency, medium-term fiscal framework ਵਾਲੀ strategic planning ਅਤੇ programme budgeting ਅਤੇ evaluation ਨਾਲ ਸੁਧਰਦੀ ਹੈ; operational efficiency ਨੂੰ information asymmetry ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ ਹੈ — service providers ਸਾਧਨ ਵੰਡਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ outputs ਅਤੇ costs ਬਾਰੇ ਵੱਧ ਜਾਣਦੇ ਹਨ।	Q18, Q19, Q20	MTP 2025-Aug S2 (×3)	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
3.4.5	ਚੰਗੇ public expenditure management ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਵਿੱਚ economy, productivity ਅਤੇ elasticity ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ — 'deficit' ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ **ਨਹੀਂ** ਹੈ।	Q21	MTP 2025-Dec S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
3.4.6	Balanced budget: revenue = expenditure। Unbalanced budget: surplus (receipts > expenditure) ਜਾਂ deficit (estimated receipts < expenditure); ਅਨੁਮਾਨਿਤ revenue ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਜਨਾਬੱਧ expenditure, budget deficit ਹੈ, ਜੋ liabilities ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ reserves ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ।	Q8	MTP 2025-Jan S2	3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.62

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.4.7	Budgetary (overall) deficit = ਕੁੱਲ ਅਨੁਮਾਨਿਤ expenditure ਦਾ ਕੁੱਲ ਅਨੁਮਾਨਿਤ revenue ਤੋਂ ਵਾਧਾ — ਸਾਰੀਆਂ receipts ਅਤੇ expenditure, revenue ਅਤੇ capital ਦੋਵਾਂ, ਦਾ ਅੰਤਰ (ਜਿਵੇਂ 60,000 − 54,000 = 6,000)।	Q13, Q14; MQ Budgetary Deficit or: Q1	PYQ 2025-Sep, 2026-Jan; Model Q	3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.63
3.4.8	Revenue deficit = Revenue expenditure − Revenue receipts (ਸਿਰਫ਼ revenue account); ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਮ ਕੰਮਕਾਜ ਉੱਤੇ ਚਾਲੂ expenditure ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਚਾਲੂ receipts ਘੱਟ ਹਨ।	Q15, Q27; MQ Revenue Deficit: Q1, Q2	PYQ 2026-Jan, 2026-Sep; Model Q ×2	3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.63
3.4.9	Fiscal deficit = Total expenditure − Total receipts excluding borrowing = (Revenue exp. + Capital exp.) − (Revenue receipts + Capital receipts excluding borrowing) = Revenue deficit + (Capital exp. − Capital receipts excluding borrowing)। ਇਹ revenue ਅਤੇ capital ਦੋਵਾਂ accounts ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਕਸਰ GDP ਦੇ % ਵਜੋਂ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q7, Q28; MQ Budgetary Deficit or: Q2; MQ Revenue Deficit: Q2; MQ Fiscal Deficit: Q1, Q2	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep; Model Q ×4	3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.63
3.4.10	Fiscal deficit ਦੀ ਪੂਰਤੀ borrowing ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਕੁੱਲ borrowing requirement ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ; ਜੇ ਇਸ ਵਿੱਚ revenue deficit ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਤਾਂ borrowing, investment ਦੀ ਥਾਂ consumption ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ (ਇਸ ਲਈ capital formation ਲਈ revenue surplus ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ)।	Q6, Q24	MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S2	3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.64
3.4.11	Primary deficit = Fiscal deficit − Net interest liabilities (interest payments − interest receipts): interest ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ borrowing requirement। ਇਸ ਲਈ Fiscal deficit = Primary deficit + Net interest liabilities (20,500 + 3,500 = 24,000)।	Q2, Q12, Q25, Q26; MQ Primary Deficit: Q1, Q2	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep; MTP 2025-May S2, 2026-Apr S2; Model Q ×2	3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.64
3.4.12	Deficit financing ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ purchasing power ਉਤਪਾਦਨ (output) ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ (inflation); ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਭਾਰੀ borrowing ਨਾਲ interest rates ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬੋਝ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।	Q9	MTP 2025-Jan S2	4.4.7, p. 7.82 (Unit 4)
3.4.13	*ਵਿਸ਼ਾ 3.5 ਵੇਖੋ: treasury bills ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਨਕਦੀ ਲੋੜਾਂ (short-term cash requirements) ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; dated securities, fiscal deficit ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਜੁਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।*	Q10	RTP 2025-Jan	3.5, p. 7.60
3.4.14	*ਵਿਸ਼ਾ 3.5 ਵੇਖੋ: public debt ਉਹ ਕਰਜ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਸਰਕਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਬੱਚਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਜ ਸਮੇਤ ਵਾਪਸ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ (loans repayable with interest) ਵਜੋਂ ਜੁਟਾ ਕੇ ਲੈਂਦੀ ਹੈ; public debt management ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ debt ਨੂੰ sustainable ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਲਾਗਤ ਉੱਤੇ, ਇਸ ਦੇ ਆਕਾਰ (size), ਬਣਤਰ (composition), maturity, interest ਅਤੇ redemption ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ।*	Q11; MQ 1.1: Q1; MQ 1.5: Q1	MTP 2025-Apr S1; Model Q ×2	3.5, pp. 7.59 – 7.60

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.4.15	*ਵਿਸ਼ਾ 3.5 ਵੇਖੋ: external debt ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ Department of Economic Affairs (Ministry of Finance) ਕਰਦਾ ਹੈ; Public Debt Management Cell 2016 ਵਿੱਚ DEA ਅਧੀਨ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।*	Q1, Q4	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1	3.5, pp. 7.60 – 7.61
3.4.16	Debt-to-GDP ratio ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਰਥਿਕ output ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ debt ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਮਾਪਦਾ ਹੈ — ਇਹ debt sustainability ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ, ਜੋ debt ਦੇ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ service ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।	Q3; MQ 1.5: Q2	MTP 2024-Dec S1; Model Q	3.5, p. 7.59 (ਇਸ ratio ਦਾ ਨਾਂ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ)
3.4.17	External debt ਨੂੰ debt ਲੈਣ (contracting) ਸਮੇਂ ਲਾਗੂ (historical) exchange rate ਉੱਤੇ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q5	MTP 2024-Dec S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 3.5 Public Debt Management

25 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 6 · RTP – · MTP 14 · Model Q 6

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.5.1	Public debt, ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ Consolidated Fund of India ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸਰਕਾਰੀ debt ਹੈ — ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਬੱਚਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਜ ਸਮੇਤ ਵਾਪਸ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਵਜੋਂ ਜੁਟਾ ਕੇ ਲਿਆ ਗਿਆ debt। Public debt management ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ debt ਦਾ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਬਣਤਰ, ਉਸ ਦਾ maturity pattern, interest rates ਅਤੇ redemption (ਮੁੜ-ਅਦਾਇਗੀ) ਤੈਅ ਕਰਨਾ — ਲੋੜੀਂਦੀ funding ਚਾਹੇ ਗਏ risk ਅਤੇ cost ਪੱਧਰਾਂ ਉੱਤੇ ਜੁਟਾਉਣਾ।	Q10, Q18 (+ 3.4 MQ 1.5 Q1, 3.4 Q11)	MTP 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2026-Apr S2; Model Q	3.5, pp. 7.59 – 7.60
3.5.2	Debt management ਦਾ ਉਦੇਸ਼: ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ financing ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ borrowing cost ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ, ਕੁੱਲ debt ਨੂੰ sustainable ਪੱਧਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ domestic bond market ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨਾ; strategy ਤਿੰਨ ਥੰਮ੍ਹਾਂ (pillars) ਉੱਤੇ ਟਿਕੀ ਹੈ — low cost of borrowing, risk mitigation ਅਤੇ market development।	Q15 (+ 3.4 MQ 1.1 Q1)	MTP 2026-Apr S1; Model Q	3.5, p. 7.60
3.5.3	Public debt management ਦੀਆਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ: RBI — ਆਪਣੇ Internal Debt Management Department ਰਾਹੀਂ domestic marketable debt (dated securities, treasury bills, cash management bills); Ministry of Finance / Department of Economic Affairs — external debt; MoF Budget Division ਅਤੇ RBI — ਹੋਰ liabilities (small savings, deposits, reserve funds)। SEBI ਦੀ ਕੋਈ ਭੂਮਿਕਾ ਨਹੀਂ। Public Debt Management Cell (PDMC) 2016 ਵਿੱਚ DEA ਅਧੀਨ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।	Q9, Q13 (+ 3.4 Q1, 3.4 Q4)	PYQ 2024-Sep, 2026-May; MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S2	3.5, pp. 7.60 – 7.61
3.5.4	T-bills ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਨਕਦੀ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ; dated securities, fiscal deficit ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। 1997 ਤੋਂ RBI ਰਾਜ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ cash flows ਵਿੱਚ ਆਰਜ਼ੀ ਬੇਮੇਲ (temporary mismatches) ਪੂਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਦਾ short-term credit, Ways and Means Advances (WMA) ਵਜੋਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।	Q17 (+ 3.4 Q10)	RTP 2025-Jan; MTP 2026-Apr S2	3.5, p. 7.60

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.5.5	FRBM Act, 2003 deficit, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ debt, ਨੂੰ sustainable ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਢਾਂਚਾ (legislative framework) ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਦੇਸ਼: fiscal management ਵਿੱਚ inter-generational equity; long-run macroeconomic stability; fiscal ਅਤੇ monetary policy ਵਿਚਕਾਰ ਬਿਹਤਰ ਤਾਲਮੇਲ; fiscal operations ਵਿੱਚ transparency।	Q5, Q19	PYQ 2026-Sep; MTP 2025-Jan S2	3.5, p. 7.61
3.5.6	*ਵਿਸ਼ਾ 3.2 ਵੇਖੋ: FRBM Act ਅਧੀਨ ਲਾਜ਼ਮੀ (mandated) budget documents ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹਨ — Macro-Economic Framework Statement ਅਤੇ Medium-Term Fiscal Policy cum Fiscal Policy Strategy Statement।*	Q1	MTP 2024-Aug	3.2, p. 7.54
3.5.7	Fiscal deficit, fiscal framework ਦਾ ਮੁੱਖ operational target ਹੈ (debt ਨੂੰ anchor ਮੰਨ ਕੇ)।	Q4	MTP 2024-Dec S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
3.5.8	Department of Expenditure (Ministry of Finance) ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਵਿੱਚ public financial management system ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮਾਮਲਿਆਂ (Finance Commission ਅਤੇ Pay Commission ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ, audit observations, ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ accounts) ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ nodal department ਹੈ।	Q3, Q6	PYQ 2025-May; MTP 2024-Dec S1	3.4, p. 7.58
3.5.9	Consolidated Fund of India (Article 266): ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ revenues, ਲਏ ਗਏ loans ਅਤੇ loans ਦੀ ਮੁੜ-ਅਦਾਇਗੀ ਵਜੋਂ ਮਿਲੀ ਰਕਮ ਇਸ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਰਚ ਇਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਸਿਰਫ਼ ਤਾਂ, ਜੇ Parliament ਨੇ appropriate ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ; ਇਸ ਦੇ revenue ਅਤੇ capital divisions ਹੁੰਦੇ ਹਨ।	Q2; MQ Consolidated Fund of: Q1	PYQ 2024-Sep; Model Q	3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.65
3.5.10	'Charged' expenditure — ਜਿਵੇਂ President ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ, Supreme Court ਦੇ Judges ਅਤੇ ਉੱਚ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖ਼ਾਹਾਂ-ਭੱਤੇ (emoluments and allowances) (ਅਤੇ public debt ਉੱਤੇ interest) — Consolidated Fund of India ਉੱਤੇ charged ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ Parliament ਦੇ vote ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।	Q16; MQ Consolidated Fund of: Q2	MTP 2026-Apr S1; Model Q	3.2, p. 7.54
3.5.11	Contingency Fund of India: ਅਚਾਨਕ ਆਏ ਜ਼ਰੂਰੀ ਖ਼ਰਚਿਆਂ (urgent unforeseen expenditure) ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ advances ਦੇਣ ਲਈ ਇਹ President ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਹ advances, Consolidated Fund ਵਿੱਚੋਂ recoupment ਲਈ Parliament ਨੂੰ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। (ਇਸ ਦਾ corpus Parliament ਤੈਅ ਕਰਦੀ ਹੈ।)	MQ Contingency Fund of: Q1, Q2	Model Q ×2	3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.65
3.5.12	Public Account (Article 266; SM ਵਿੱਚ 266(1) ਲਿਖਿਆ ਹੈ): ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ fund flows ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਰਕਾਰ banker ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ — ਜਿਵੇਂ provident funds ਅਤੇ small savings; ਇਹ ਪੈਸਾ ਜਮ੍ਹਾਂਕਰਤਾਵਾਂ (depositors) ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਖ਼ਰਚ ਲਈ Parliamentary approval ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।	MQ Public Account: Q1, Q2 (+ 3.2 Q4)	PYQ 2025-Sep; Model Q ×2	3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.65

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.5.13	*ਵਿਸ਼ਾ 3.4 ਵੇਖੋ: Fiscal deficit = Total expenditure – (Revenue receipts + Capital receipts excluding borrowing) = Revenue deficit + Capital expenditure – Capital receipts excluding borrowing (17,000 – 12,000 = 5,000; 5,000 + 45,000 – 42,500 = 7,500) ।*	Q7, Q8	PYQ 2025-Sep, 2026-May	3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.63
3.5.14	Effective revenue deficit = Revenue deficit – Grants for creation of capital assets (ਪੂੰਜੀਗਤ ਸੰਪਤੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ grants)।	Q11	MTP 2025-Aug S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
3.5.15	*ਵਿਸ਼ਾ 3.1 ਵੇਖੋ: Guillotine — ਸਾਰੀਆਂ ਬਕਾਇਆ demands for grants ਇੱਕੋ ਵਾਰ vote ਲਈ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।*	Q12	MTP 2025-Aug S2	3.2, p. 7.55
3.5.16	*ਵਿਸ਼ਾ 3.1 ਵੇਖੋ: outcome budget, budgetary allocations ਨੂੰ performance (output ਅਤੇ outcome) targets ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ।*	Q14	MTP 2025-Aug S2	3.5 (Budget ਦੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ), p. 7.64

ਇਕਾਈ 4: Fiscal Policy

SM ਅਧਿਆਇ 7, ਇਕਾਈ 4, ਪੰਨੇ 7.72 – 7.85

ਵਿਸ਼ਾ 4.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

15 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 7 · RTP – · MTP 9

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.1.1	Fiscal policy ਸਰਕਾਰ ਦੀ (Finance Ministry ਦੀ, RBI ਦੀ ਨਹੀਂ) ਸੋਚੀ-ਸਮਝੀ (deliberate) ਨੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਧੀਨ ਉਹ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਅਤੇ aggregate demand, output ਅਤੇ employment ਦੇ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਲਈ taxation, public expenditure ਅਤੇ public borrowing ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ taxation ਅਤੇ expenditure ਨੀਤੀਆਂ ਮਿਲ ਕੇ ਉਸ ਦੀ fiscal policy ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।	Q1, Q5, Q6, Q9, Q15 (+ 4.4 Q12)	PYQ 2020-Nov, 2023-Dec, 2026-Sep; MTP 2024-Dec S1 (×2), 2025-Jan S2, 2025-Aug S1	4.1, p. 7.72
4.1.2	Fiscal policy ਦੇ ਸਾਧਨ (tools): taxes, government expenditure, public debt ਅਤੇ government budget (budgetary tools: taxation ਸਮੇਤ public revenue, public expenditure, public debt ਅਤੇ deficit financing)। Interest rates, money supply ਅਤੇ inflation targeting monetary tools ਹਨ।	Q3, Q4	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Aug	4.1, p. 7.72; 4.4, p. 7.76
4.1.3	Fiscal policy ਇੱਕ demand-side policy ਹੈ; full employment ਉੱਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਕਰ ਰਹੇ ਅਰਥਚਾਰੇ ਨੂੰ fiscal policy ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।	Q11	PYQ 2025-May	4.1, p. 7.72
4.1.4	*ਵਿਸ਼ਾ 4.2 ਵੇਖੋ: ਆਮ ਉਦੇਸ਼ — full employment, price stability, ਤੇਜ਼ ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ (accelerated economic development), ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਦੀ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਵੰਡ (equitable distribution) (export/import promotion ਨਹੀਂ) ।*	Q14	PYQ 2026-Jan	4.2, p. 7.73
4.1.5	*ਵਿਸ਼ਾ 4.4 ਵੇਖੋ: fiscal policy, progressive taxation ਅਤੇ targeted welfare spending ਰਾਹੀਂ ਅਸਮਾਨਤਾ ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ।*	Q12	MTP 2025-Aug S2	4.4.6, p. 7.80

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.1.6	*ਵਿਸ਼ਾ 3.4 ਵੇਖੋ: revenue ਜਾਂ capital expenditure ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਵਾਧਾ (ਕੁੱਲ expenditure ਦਾ non-borrowed receipts ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣਾ) fiscal deficit ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।*	Q7	MTP 2024-Dec S1	3.5 (Budget concepts), p. 7.63 (ਇਕਾਈ 3)
4.1.7	Deficit budget ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਪੂਰਤੀ borrowing ਨਾਲ ਜਾਂ monetisation (ਵਾਧੂ ਪੈਸਾ ਬਣਾਉਣ) ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਸਿਰਫ਼ monetisation (deficit financing) ਹੀ money supply ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ — ਜਨਤਾ ਤੋਂ borrowing, aggregate demand ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ।	Q8	MTP 2024-Dec S1	4.4.1, p. 7.77; 4.4.3, p. 7.78
4.1.8	ਵਧੀ ਹੋਈ government borrowing ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਉੱਤੇ ਸਥਾਈ ਬੋਝ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ debts ਮੋੜਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ (ਵੱਧ taxes ਅਤੇ debt-servicing); ਜੇ ਉਧਾਰ ਲਿਆ ਪੈਸਾ ਉਤਪਾਦਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ surpluses debt ਨੂੰ service ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ।	Q10	MTP 2025-Apr S1	4.4.7, p. 7.82
4.1.9	ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ fiscal federalism ਨੂੰ Finance Commission (Article 280) ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ — fiscal federalism ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਸੰਸਥਾ।	Q2	PYQ 2024-Jun	ਇਕਾਈ 1, 1.5 (Centre and State Finance), pp. 7.12 – 7.13
4.1.10	Fiscal reforms (1991) ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ: ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ tax structure, ਬਿਹਤਰ tax compliance, ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਰਚ ਉੱਤੇ ਰੋਕ, subsidies ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ, disinvestment ਅਤੇ private sector ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ।	Q13	PYQ 2025-Sep	SM Chapter 10, 10.4.1, pp. 10.10 – 10.11

ਵਿਸ਼ਾ 4.2 Fiscal policy ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (Objectives of Fiscal Policy)

9 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 3 · RTP 1 · MTP 6

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.2.1	Fiscal policy ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਆਮ ਉਦੇਸ਼: full employment ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਕਾਇਮੀ; price stability ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ; ਆਰਥਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਦਰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨਾ; ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਦੀ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਵੰਡ (ਤਰਜੀਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਨ — ਵਿਕਸਿਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ stability ਅਤੇ equality; ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ growth, employment ਅਤੇ equity)।	Q8 (+ 4.1 Q14)	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-Dec S1	4.2, p. 7.73
4.2.2	GDP = C + I + G + NX: ਸਰਕਾਰ G ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ taxes, transfers ਅਤੇ expenditure ਰਾਹੀਂ C, I ਅਤੇ NX ਨੂੰ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ — ਇਸ ਲਈ ਵੱਧ government spending, ਜਾਂ tax cut ਨਾਲ ਵੱਧ spending, aggregate demand ਨੂੰ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ shift ਕਰਦੀ ਹੈ; tax ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਇਸ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ shift ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q3	MTP 2024-Dec S1	4.2, p. 7.74
4.2.3	*ਵਿਸ਼ਾ 4.3 ਵੇਖੋ: recession ਵਿੱਚ counter-cyclical (expansionary) policy — demand ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ taxes ਘਟਾਓ ਅਤੇ/ਜਾਂ government expenditure ਵਧਾਓ।*	Q5, Q6	RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2 (×2)	4.3, pp. 7.74 – 7.75
4.2.4	*ਵਿਸ਼ਾ 4.3 ਵੇਖੋ: contractionary fiscal policy, inflationary phase ਦੌਰਾਨ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਹੈ — government spending ਘਟਾਓ ਅਤੇ/ਜਾਂ taxes ਵਧਾਓ।*	Q1, Q7	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep	4.3, p. 7.75

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.2.5	*ਵਿਸ਼ਾ 4.3 ਵੇਖੋ: deflation ਜਾਂ ਸੁਸਤ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀ (ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਘੱਟ ਵਰਤੋਂ) ਵਿੱਚ fiscal policy, aggregate spending ਵਧਾ ਕੇ effective demand ਦੀ ਘਾਟ ਪੂਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ।*	Q2	PYQ 2024-Jun	4.3, pp. 7.75 – 7.76
4.2.6	*ਵਿਸ਼ਾ 4.3 ਵੇਖੋ: pump priming — ਮੰਦੇ (depressed) ਅਰਥਚਾਰੇ ਵਿੱਚ government expenditure ਦਾ ਇੱਕ-ਵਾਰੀ (one-shot) ਟੀਕਾ — ਇੱਕ fiscal policy ਉਪਾਅ ਹੈ।*	Q4, Q9	MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 4.3 Fiscal policy ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Types of Fiscal Policy)

7 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 2 · RTP 1 · MTP 4

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.3.1	Expansionary fiscal policy, contractionary phase (recession) ਵਿੱਚ ਅਰਥਚਾਰੇ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ — 'recessionary gap' ਨੂੰ ਪੂਰਦੀ ਹੈ — taxes (direct ਅਤੇ indirect) ਘਟਾ ਕੇ, government expenditure ਵਧਾ ਕੇ, ਜਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ; ਇਸ ਨਾਲ budget deficits ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।	Q6, Q7 (+ 4.2 Q5, 4.2 Q6)	RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2 (×2), 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	4.3 (a), pp. 7.74 – 7.75
4.3.2	Contractionary fiscal policy, inflationary phase ਦੌਰਾਨ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਹੈ — 'inflationary gap' ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਦੀ ਹੈ — government spending ਵਿੱਚ ਕਮੀ, personal income ਅਤੇ/ਜਾਂ business taxes ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ, ਜਾਂ ਦੋਵਾਂ ਰਾਹੀਂ; ਇਸ ਨਾਲ budget deficit ਛੋਟਾ ਜਾਂ surplus ਵੱਡਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।	Q4 (+ 4.2 Q1, 4.2 Q7)	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2	4.3 (b), p. 7.75
4.3.3	Inflation ਦੌਰਾਨ ਸਰਕਾਰ disposable incomes ਘਟਾਉਣ ਅਤੇ ਵਾਧੂ purchasing power ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ expenditure ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਨਵੇਂ taxes ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ taxes ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ।	Q1	PYQ 2024-Sep	4.4.1 and 4.4.2, p. 7.77
4.3.4	ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ: inflation ਵਿੱਚ fiscal policy ਵਾਧੂ aggregate spending ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਦੀ ਹੈ; deflation ਵਿੱਚ ਇਹ aggregate spending ਵਧਾ ਕੇ effective demand ਦੀ ਘਾਟ ਪੂਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। Recession ਦੌਰਾਨ ਸਰਕਾਰ expenditure ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ taxes ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ; deficit budgets ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, surplus budgets ਇਸ ਨੂੰ ਧੀਮਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।	Q3 (+ 4.2 Q2)	PYQ 2024-Jun, 2026-Jan	4.3, pp. 7.75 – 7.76; Unit 1, 1.5, p. 7.11
4.3.5	Pump priming: ਜਦੋਂ private spending ਘੱਟ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੰਦੇ (deflationary) ਅਰਥਚਾਰੇ ਵਿੱਚ public spending ਦਾ ਇੱਕ-ਵਾਰੀ (one-shot) ਟੀਕਾ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਭਰੋਸਾ (business confidence) ਮੁੜ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੱਡੇ private investment ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ — ਇੱਕ fiscal policy ਉਪਾਅ।	Q5 (+ 4.2 Q4, 4.2 Q9)	MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S1, 2026-Apr S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP); Glossary ਵਿੱਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ
4.3.6	Automatic (built-in) stabilisers — ਜਿਵੇਂ unemployment benefits ਅਤੇ progressive income taxes — ਨਵੇਂ policy ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਆਰਥਿਕ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨਾਲ government spending ਅਤੇ taxation ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਅਨੁਕੂਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।	Q2 (+ 4.4 MQ 1.4.9 Q2)	RTP 2025-Jan; Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ RTP)

ਵਿਸ਼ਾ 4.4 Fiscal policy ਦੇ ਸਾਧਨ (The Instruments of Fiscal Policy)

19 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 2 · RTP – · MTP 10 · Model Q 7

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.4.1	Government expenditure (current, capital ਅਤੇ transfer payments) ਆਮਦਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ: recession ਵਿੱਚ public works ਸਿੱਧੇ ਆਮਦਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ multiplier ਰਾਹੀਂ output ਅਤੇ employment ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ (primary employment, secondary ਅਤੇ tertiary employment ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ); ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ inflationary excess demand ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ।	Q4	MTP 2025-Aug S1	4.4.1, pp. 7.76 – 7.77
4.4.2	ਵਾਧੂ spending ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਪੂਰਤੀ deficit budget ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — borrowing ਜਾਂ monetisation (ਨੋਟ ਛਾਪਣ) ਨਾਲ — taxes ਵਧਾ ਕੇ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਹੀ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਨਾਕਾਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ (self-defeating); borrowing ਨਾਲ private spending ਦੇ crowding out ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ।	Q3 (+ 4.1 Q8)	MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S1	4.4.1, p. 7.77
4.4.3	Taxes ਸਰਕਾਰਾਂ ਲਈ revenue ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰੋਤ ਹਨ; ਇਹ disposable income ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ aggregate demand ਤੈਅ ਕਰਦੇ ਹਨ — recession ਵਿੱਚ ਘਟਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, inflation ਵਿੱਚ ਵਧਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (ਅਤੇ ਨਵੇਂ taxes ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ)।	Q8	MTP 2025-Dec S1	4.4.2, p. 7.77
4.4.4	ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ Budget: balanced budget (expenditure = tax revenue) ਦਾ aggregate demand ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਸ਼ੁੱਧ (net) ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ; surplus ਦਾ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਅਤੇ deficit ਦਾ ਸਕਾਰਾਤਮਕ net ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। Surplus, national debt ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ; deficit ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q6 (+ 4.3 Q3)	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-Aug S1	4.4.4, p. 7.78
4.4.5	Fiscal policy (taxation ਅਤੇ public spending) redistribution ਅਤੇ ਅਸਮਾਨਤਾ ਘਟਾਉਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਹੈ: progressive direct taxes; differential indirect taxes (luxuries ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤਾਂ ਉੱਤੇ ਹਲਕੇ ਜਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ); welfare spending — ਗ਼ਰੀਬੀ ਹਟਾਉਣਾ (poverty alleviation), subsidised ਸਿਹਤ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਰਿਹਾਇਸ਼, social security ਆਦਿ।	MQ 1: Q1; MQ 1.2: Q1; MQ 1.4: Q1 (+ 4.1 Q12)	MTP 2025-Aug S2; Model Q ×3	4.4.6, pp. 7.79 – 7.80
4.4.6	Lags, fiscal policy ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਦੇ ਹਨ: recognition lag, decision lag, implementation lag ਅਤੇ impact lag (policy ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ); lags ਕਾਰਨ policy ਗ਼ਲਤ ਸਮੇਂ ਲਾਗੂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ — expansion ਉਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ recovery ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।	Q1, Q2, Q10; MQ 1.4.7: Q2	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-Apr S1, 2026-Apr S1; Model Q	4.4.7, p. 7.81
4.4.7	ਹੋਰ ਸੀਮਾਵਾਂ: spending ਅਤੇ taxes ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਔਖਿਆਈ; defence, social security ਅਤੇ ਅੱਧੇ-ਬਣੇ projects ਉੱਤੇ spending ਘਟਾਉਣਾ ਔਖਾ; public works ਦਾ ਲੰਮਾ gestation; disincentives (supply-side view); deficit financing ਨਾਲ ਕੀਮਤਾਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ; borrowing ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਉੱਤੇ ਬੋਝ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ; government borrowing, interest rates ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਧੱਕਦੀ ਹੈ।	Q2, Q5; MQ 1.4.7: Q1	MTP 2025-Apr S1, 2025-Aug S1; Model Q	4.4.7, pp. 7.81 – 7.82

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.4.8	Crowding out: ਵੱਧ spending ਅਤੇ/ਜਾਂ tax cuts ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ deficit ਦੀ ਵਿੱਤੀ ਪੂਰਤੀ government borrowing ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ loanable funds ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ interest rates ਉੱਪਰ ਧੱਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ interest-sensitive private investment ਅਤੇ consumption ਘਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ — private spending 'crowded out' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਡੂੰਘੀ recession ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q5, Q7, Q9	MTP 2025-Aug S1 (×2), 2025-Dec S1	4.4.8, p. 7.82
4.4.9	SM ਅਨੁਸਾਰ fiscal deficit ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (implications): private spending ਦਾ crowding out (ਵੱਧ interest rates), deficit financing ਤੋਂ inflationary price spiral, ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਉੱਤੇ debt ਦਾ ਬੋਝ।	Q9	MTP 2025-Dec S1	4.4.7 and 4.4.8, p. 7.82
4.4.10	*ਵਿਸ਼ਾ 4.1 ਵੇਖੋ: fiscal policy = public expenditure, taxation ਅਤੇ public borrowing (subsidies ਅਤੇ bonds ਸ਼ਾਮਲ; population control ਨਹੀਂ); monetary policy = money supply ਅਤੇ interest rates (bank rate, OMO, CRR) /*	Q11, Q12; MQ 1.4.9: Q1	PYQ 2026-Sep; MTP 2026-Apr S2; Model Q	4.1, p. 7.72
4.4.11	*ਵਿਸ਼ਾ 4.3 ਵੇਖੋ: automatic stabilisers ਆਰਥਿਕ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨਾਲ government spending ਅਤੇ taxation ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਅਨੁਕੂਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।*	MQ 1.4.9: Q2	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)

ਭਾਗ B — ਅਧਿਆਇ 7 One-liner ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)

ਦੁਹਰਾਅ ਹਟਾ ਕੇ, Study Material ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ। ਪੂਰਾ ਪਾਠ, Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ SM ਪੰਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਭਾਗ A ਦੀ ਕਤਾਰ (ਜਾਂ ਕਤਾਰਾਂ) ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਸੇ 'ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ' ਉੱਤੇ click ਕਰੋ। ਸਿਰਫ਼ ★★★ ਕਤਾਰਾਂ ਹੀ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ICAI ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਲਗਭਗ 17% ਹਿੱਸਾ ਸਮੇਟ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕਾਈ 1 — Fiscal functions — ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਝਾਤ, ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਰਾਜ ਵਿੱਤ (Fiscal Functions: An Overview, Centre and State Finance)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	ਤਿੰਨ macro ਟੀਚੇ: economic growth, high employment, stable prices।	★	1.5.7
2	**Musgrave ਦੀ 'The Theory of Public Finance' (1959): allocation (ਕੁਸ਼ਲਤਾ — efficiency), redistribution (ਨਿਰਪੱਖਤਾ — fairness), stabilisation (price stability)।**	★★★	1.2.1
3	Allocation ਅਤੇ distribution = micro; stabilisation = macro।	★	1.2.2
4	Allocation: market, price mechanism ਰਾਹੀਂ (consumer sovereignty, profit motive); State, budget ਰਾਹੀਂ; ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ।	★★	1.3.1, 1.3.2
5	Market failures = allocation function ਦਾ ਆਧਾਰ (rationale)।	★	1.3.3
6	Allocation ਦੇ ਸਾਧਨ: direct production (ਬਿਜਲੀ, public transport), taxes/subsidies, legislation, competition policy, regulation।	★	1.3.4
7	Redistribution 'for whom' ਦਾ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ; expenditure ਪੱਖ (subsidised services) + revenue ਪੱਖ (progressive tax); BPL ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ food grains।	★★	1.4.1, 1.4.2, 1.4.3, 1.4.5
8	ਉਦੇਸ਼: ਆਮਦਨ, ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਮੌਕਿਆਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ; ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਜੀਵਨ-ਪੱਧਰ (minimum standard of living)।	★	1.4.4
9	Equity v. efficiency: ਅਮੀਰਾਂ ਉੱਤੇ ਉੱਚੇ taxes = ਕੰਮ ਅਤੇ enterprise ਲਈ disincentive → deadweight loss। ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜ = welfare state।	★	1.4.6, 1.4.7
10	Stabilisation: Keynesian ਆਧਾਰ (rationale); fiscal policy ਦਾ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ; stagflation = inflation + unemployment।	★	1.5.1, 1.5.2, 1.5.3
11	ਸਾਧਨ: monetary (money supply, interest rate) + fiscal (spending, taxes)। Inflation → spending ਘਟਾਓ, taxes ਵਧਾਓ, money supply ਘਟਾਓ।	★	1.5.4, 1.5.5
12	Fiscal federalism (Musgrave): ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ functions ਅਤੇ finances ਦੀ ਵੰਡ; Centre → stabilisation ਅਤੇ redistribution, states → allocation।	★★	1.5.8, 1.5.9
13	Art. 246: union, state ਅਤੇ concurrent lists। Agricultural income ਅਤੇ vehicles → states।	★★	1.5.10, 1.5.11
14	Arts. 268–281: finances ਦੀ ਵੰਡ; 271 surcharge; 275 statutory grants; divisible pool = 2000 ਤੋਂ ਸਾਰੇ union taxes।	★★	1.5.12, 1.5.13
15	**Art. 280: Finance Commission — tax sharing, grants-in-aid, vertical ਅਤੇ horizontal equity; NDP = gross tax revenue ਵਿੱਚੋਂ cesses, surcharges, non-tax revenue ਘਟਾ ਕੇ।**	★★★	1.5.14, 1.5.15, 1.5.16
16	15th FC (2021-26): ਰਾਜਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ 41%; ਮਾਪਦੰਡ — income distance, area, population (2011), demographic performance, forest and ecology, tax and fiscal efforts।	★	1.5.17

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
17	GST (1 ਜੁਲਾਈ 2017): ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ indirect taxes ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਸਮੇਟਦਾ ਹੈ; union gross tax revenue ਦਾ 35%।	★	1.5.18, 1.5.19
18	ਕੇਂਦਰ: ਰੱਖਿਆ (defence), ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮਾਮਲੇ (foreign affairs), money ਅਤੇ banking; ਰਾਜ: ਪੁਲਿਸ, ਸਿਹਤ, ਸਿੱਖਿਆ; ਸਥਾਨਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (local bodies): ਪਾਣੀ, ਸਫ਼ਾਈ (sanitation)।	★	1.5.21
19	SM ਤੋਂ ਬਾਹਰ: Adam Smith ਦੇ canons (equity), Economic Survey (Finance Ministry), automatic stabilisers, cascading effect।	★★	1.2.3, 1.2.4, 1.5.6, 1.5.20

ਇਕਾਈ 2 — Market failure / Market failure ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ (Market Failure/Government Intervention to Correct Market Failure)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	Market failure = over- ਜਾਂ under-production; complete (missing markets) v. partial।	★	2.2.1, 2.2.2
2	ਚਾਰ ਕਾਰਨ: market power, externalities, public goods, incomplete information।	★★	2.3.1
3	Market power = marginal cost ਤੋਂ ਉੱਪਰ price ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ।	MQ	2.4.5
4	Externalities = ਤੀਜੀ ਧਿਰ (third-party) ਉੱਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੀਆਂ costs/benefits ਜੋ prices ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਝਲਕਦੀਆਂ; ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਖ਼ਲਲ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ = negative consumption externality।	★★	2.3.2, 2.2.3, 2.3.3
5	Social Cost = Private Cost + External Cost; negative externality → output, social optimum ਤੋਂ ਵੱਧ।	★	2.3.4, 2.2.4
6	Samuelson (1954): collective consumption goods (ਸਮੂਹਿਕ ਖਪਤ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ)।	★	2.4.1, 2.1.3
7	Public goods: non-rival, non-excludable, indivisible → free-rider problem → ਘੱਟ ਪੂਰਤੀ (under-provision)।	★★	2.4.2, 2.4.3, 2.1.2, 2.1.1
8	Information failure → market failure; asymmetric information ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਾਸੇ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।	MQ	2.5.1, 2.5.2
9	Adverse selection (ਸੌਦੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ): ਉੱਚ-risk ਵਾਲੇ ਖ਼ਰੀਦਦਾਰ insurance ਵੱਧ ਲੱਭਦੇ ਹਨ।	★	2.5.3
10	**Akerlof ਦੇ lemons = ਘਟੀਆ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀਆਂ used cars; ਚੰਗੀਆਂ cars ਬਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਖ਼ਰੀਦਦਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਘਟੀਆ (sub-standard) ਮਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।**	★★★	2.5.5, 2.5.6
11	Moral hazard (ਸੌਦੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ): insured driver ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।	★	2.5.7
12	Market power: competition laws, liberalisation, price regulation; natural monopoly = ਇੱਕ firm ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ cost।	★	2.6.1, 2.6.2
13	Negative externalities: direct controls (command solutions, ਸਿਗਰਟਨੋਸ਼ੀ ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀ) ਜਾਂ market-based tools (Pigouvian tax, cap and trade)।	★★	2.7.1, 2.7.2, 2.7.4
14	Inelastic demand → tax ਖ਼ਰੀਦਦਾਰਾਂ ਉੱਤੇ shift ਹੁੰਦਾ ਹੈ; elastic → ਬੋਝ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵੱਧ।	★	2.7.3
15	Positive externalities: producer ਜਾਂ consumer subsidies → ਘੱਟ cost ਅਤੇ price।	★★	2.7.5
16	Merit goods: positive externalities, ਘੱਟ ਖਪਤ (under-consumed); regulation, compulsory insurance, RTE Act 2009।	★★	2.8.1, 2.8.2, 2.3.7

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
17	Demerit goods: free markets ਵਿੱਚ ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਤਪਾਦਨ (over-produced)।	MQ	2.5.8
18	Information failure: labelling, mandatory disclosure (SEBI, mutual-fund disclaimer), advertising ਨਿਯਮ।	★	2.12.1, 2.5.9

ਇਕਾਈ 3 — Budget ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ, revenue, expenditure ਅਤੇ public debt (The Process of Budget Making, Revenue, Expenditure and Public Debt)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	Budget = ਪੈਸਾ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ / ਕਿੱਥੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦੀਆਂ revenues ਅਤੇ expenditures ਦੀ ਸੂਚੀ (schedule); ਸਰਕਾਰੀ ਵਿੱਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਆਪਕ report।	MQ	3.1.1
2	Budget = ਆਰਥਿਕ ਤਰਜੀਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਅਤੇ ਪੁਨਰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਦਾ policy instrument; ਉਦੇਸ਼: allocation, redistribution, stability, real GDP growth, ਖੇਤਰੀ ਸੰਤੁਲਨ (regional balance)।	★	3.1.2
3	Ministry of Finance ਵੱਲੋਂ NITI Aayog ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਤਿਆਰ; fiscal year 1 ਅਪ੍ਰੈਲ – 31 ਮਾਰਚ।	MQ	3.1.5
4	Art. 112 → 'Annual Financial Statement' (Constitution ਵਿੱਚ 'budget' ਸ਼ਬਦ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈ)।	★	3.1.7
5	ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ: Preparation → Presentation & enactment → Execution।	★	3.1.6, 3.2.1
6	Documents ਵਿੱਚ BE (ਚਾਲੂ + ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸਾਲ), RE (ਚਾਲੂ ਸਾਲ), Actuals (ਪਿਛਲਾ ਸਾਲ) ਦਰਸਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।	★	3.1.8
7	Budget speech ਪਹਿਲਾਂ Lok Sabha ਵਿੱਚ; Rajya Sabha ਸਿਰਫ਼ ਚਰਚਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, demands ਉੱਤੇ vote ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ।	★	3.2.2
8	ਦਸਤਾਵੇਜ਼ (Documents): AFS · Demands for Grants · Finance Bill · FRBM statements (Macro-Economic Framework; Medium-Term Fiscal Policy cum Fiscal Policy Strategy)।	★★	3.2.3, 3.5.6
9	CFI ਉੱਤੇ charged, voted ਨਹੀਂ: President, SC Judges, ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਅਧਿਕਾਰੀ (constitutional authorities) (ਅਤੇ debt ਉੱਤੇ interest)।	★	3.5.10
10	Cut motions, demands for grants ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ (economy / policy / grievance)।	MQ	3.1.12
11	Finance Bill = tax proposals; budget ਤੋਂ ਬਾਅਦ Lok Sabha ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼; 75 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਸ; Rajya Sabha 14 ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਕਰਦੀ ਹੈ।	★	3.1.9, 3.2.4
12	Guillotine: ਸਮਾਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਉੱਤੇ Speaker ਸਾਰੀਆਂ ਬਕਾਇਆ demands ਨੂੰ vote ਲਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।	★	3.1.11, 3.5.15
13	Receipts: revenue (tax + non-tax; ਕੋਈ liability ਨਹੀਂ, asset ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ) vs capital (debt + non-debt)।	★	3.3.1, 3.2.7
14	Tax ਸਰੋਤ: corporation tax, income tax, wealth tax, customs, union excise, GST + compensation cess, UT taxes।	★★	3.3.2, 3.2.6
15	Non-tax: interest, PSEs ਦੇ dividends/profits + RBI surplus, ਹੋਰ, UT receipts।	★★	3.3.3
16	Non-debt capital = loan recoveries + disinvestment; debt capital = market loans, T-bills, small savings, State PF ਅਤੇ external debt।	★	3.3.4

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
17	GST: consumption-based; ਇਸ ਵਿੱਚ excise, service tax, VAT ਸਮਾ ਗਏ (income tax ਨਹੀਂ); inter-state ਅਤੇ imports/exports ਉੱਤੇ IGST।	★★	3.3.5
18	ਗ਼ੈਰ-ਉਤਪਾਦਕ (unproductive) spending → ਵੱਡੇ deficits, ਵੱਧ taxes, ਘੱਟ growth, ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ debt।	★	3.4.1
19	Dept of Expenditure = public financial management ਲਈ nodal department।	★	3.5.8
20	Expenditure ਦੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ: Centre's expenditure vs CSS & transfers; revenue vs capital; charged vs voted (Plan/non-Plan ਖ਼ਤਮ)।	★	3.4.2, 3.4.3
21	Public debt = CFI ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ debt; PDM = size, composition, maturity, interest, redemption।	★★	3.5.1, 3.4.14
22	PDM ਦੇ ਉਦੇਸ਼: ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ cost, sustainable debt; ਥੰਮ੍ਹ (pillars) — low cost, risk mitigation, market development।	★	3.5.2, 3.4.16
23	RBI (IDMD) → internal marketable debt; DEA (MoF) → external debt; PDMC (2016 ਵਿੱਚ ਬਣਿਆ)।	★★	3.5.3, 3.4.15
24	T-bills = ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਨਕਦੀ ਲੋੜਾਂ; WMA = ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ 3 ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ RBI credit।	★	3.5.4, 3.4.13
25	FRBM 2003: deficit ਅਤੇ debt ਘਟਾਉਣਾ; inter-generational equity, ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੀ stability, fiscal–monetary ਤਾਲਮੇਲ, transparency।	★	3.5.5
26	ਸੰਤੁਲਿਤ (Balanced): R = E; surplus: R > E; deficit: R < E।	★	3.4.6
27	Budgetary deficit = ਕੁੱਲ expenditure − ਕੁੱਲ receipts (revenue + capital)।	★	3.4.7
28	Revenue deficit = revenue expenditure − revenue receipts (ਮਾਲੀਆ ਖ਼ਰਚ − ਮਾਲੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ)।	★	3.4.8
29	**Fiscal deficit = ਕੁੱਲ expenditure − borrowing ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ receipts = RD + (CE − non-debt capital receipts) = borrowing requirement।**	★★★	3.4.9, 3.4.10, 3.5.13
30	Primary deficit = fiscal deficit − net interest liabilities (ਸ਼ੁੱਧ ਵਿਆਜ ਦੇਣਦਾਰੀਆਂ)।	★★	3.4.11
31	Outcome budget, allocations ਨੂੰ output/outcome targets ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ।	★	3.1.10, 3.5.16
32	CFI: ਸਾਰੀਆਂ revenues, loans, repayments; ਖ਼ਰਚ ਸਿਰਫ਼ Parliament ਵੱਲੋਂ appropriate ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਉੱਤੇ।	★	3.5.9
33	Contingency Fund: President ਕੋਲ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਣਕਿਆਸੇ ਖ਼ਰਚ ਲਈ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ CFI ਤੋਂ recoup।	MQ	3.5.11
34	Public Account: ਸਰਕਾਰ banker ਵਜੋਂ (PF, small savings); Parliamentary approval ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।	★	3.5.12, 3.2.8

ਇਕਾਈ 4 — Fiscal Policy

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	**Fiscal policy = AD, output, employment ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ taxation, public expenditure ਅਤੇ borrowing ਦੀ ਸੋਚੀ-ਸਮਝੀ ਵਰਤੋਂ।**	★★★	4.1.1, 4.4.10

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
2	Fiscal policy demand-side ਹੈ; full employment ਉੱਤੇ ਇਸ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।	★	4.1.3
3	ਸਾਧਨ: taxes, govt expenditure, public debt, budget (interest rate monetary ਸਾਧਨ ਹੈ)।	★	4.1.2
4	ਉਦੇਸ਼: full employment, price stability, ਤੇਜ਼ ਵਿਕਾਸ, ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਵੰਡ।	★	4.2.1, 4.1.4
5	GDP = C + I + G + NX: G ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ; C, I, NX ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ — taxes, transfers, spending ਰਾਹੀਂ।	★	4.2.2
6	Expansionary (recession, recessionary gap): taxes ਘਟਾਓ ਅਤੇ/ਜਾਂ spending ਵਧਾਓ।	★★	4.3.1, 4.2.3
7	Contractionary (inflation, inflationary gap): spending ਘਟਾਓ ਅਤੇ/ਜਾਂ taxes ਵਧਾਓ → ਛੋਟਾ deficit।	★★	4.3.2, 4.2.4, 4.3.3
8	Deficit budget ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, surplus ਧੀਮਾ ਕਰਦਾ ਹੈ; balanced ਦਾ AD ਉੱਤੇ ਕੋਈ net ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ।	★★	4.3.4, 4.4.4
9	Pump priming = ਮੰਦੇ ਅਰਥਚਾਰੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ-ਵਾਰੀ (one-shot) public spending।	★★	4.3.5, 4.2.6
10	Govt spending → ਆਮਦਨ + multiplier → output ਅਤੇ employment; ਵਿੱਤੀ ਪੂਰਤੀ borrowing ਜਾਂ monetisation ਨਾਲ।	★★	4.4.1, 4.4.2, 4.1.7
11	Taxes: revenue ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ; recession ਵਿੱਚ ਘਟਾਏ, inflation ਵਿੱਚ ਵਧਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।	★	4.4.3
12	Redistribution (ਮੁੜ-ਵੰਡ): progressive direct taxes, differential indirect taxes, welfare spending।	★	4.4.5, 4.1.5
13	Lags: recognition, decision, implementation, impact (ਨਤੀਜੇ ਅਜੇ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ)।	★★	4.4.6
14	ਸੀਮਾਵਾਂ: ਅਲਚਕੀਲਾ (rigid) spending, ਲੰਮਾ gestation, disincentives, price spiral, ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਉੱਤੇ debt ਦਾ ਬੋਝ।	★★	4.4.7, 4.1.8
15	Crowding out: govt borrowing → ਵੱਧ interest → ਘੱਟ private investment; ਡੂੰਘੀ recession ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਘੱਟ।	★★	4.4.8, 4.4.9

ਅਧਿਆਇ 8

ਮੁਦਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ (Money Market)

201 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · 101 one-liners · 53 revision pointers

ਭਾਗ A — Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ Study Material ਨਾਲ ਜੁੜੇ One-liners

ਇਕਾਈ 1: Money Demand ਦਾ ਸੰਕਲਪ — ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ theories (The Concept of Money Demand: Important Theories)

SM ਅਧਿਆਇ 8, ਇਕਾਈ 1, ਪੰਨੇ 8.1 – 8.18

ਵਿਸ਼ਾ 1.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

5 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 3 · RTP – · MTP 2

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.1.1	Money ਉਹ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ store of value (ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਬਚਾ ਕੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵਰਤਦੇ ਹਨ), unit of account (ਕੀਮਤਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਆਧਾਰ) ਅਤੇ medium of exchange ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰੇ; Summary ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 'common measure of value' ਅਤੇ 'standard of deferred payments' ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਣਾ (easily reproducible) money ਦਾ ਕਾਰਜ (function) **ਨਹੀਂ** ਹੈ।	Q1, Q4	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.1, p. 8.2; Summary, p. 8.16
1.1.2	Money ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ (generally acceptable); ਟਿਕਾਊ ਜਾਂ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ (durable); ਬਿਨਾਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਪਛਾਣਨਯੋਗ (recognisable); ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਔਖਾ (difficult to counterfeit), ਭਾਵ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ **ਨਹੀਂ**; ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਦੁਰਲੱਭ (relatively scarce) ਪਰ elasticity of supply ਸਮੇਤ; ਸੁਵਾਹਕ ਜਾਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲਾ (portable); ਇਕਸਾਰਤਾ (uniformity) ਵਾਲਾ; ਅਤੇ ਮੁੱਲ ਗੁਆਏ ਬਿਨਾਂ ਵੰਡਣਯੋਗ (divisible) ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। 'Perishable' ਅਤੇ 'easily reproducible' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ **ਨਹੀਂ** ਹਨ।	Q1, Q2, Q3	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan, 2026-May	1.1, pp. 8.3 – 8.4
1.1.3	Fiat money ਪਦਾਰਥਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਮੁੱਲਹੀਣ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੱਲ ਦੇਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ (money ਇਸ ਲਈ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਰੇਗਾ); ਇਸ ਦਾ ਸਰੋਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ (barter) ਤੋਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵੱਲ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।	Q5	MTP 2026-Apr S1	1.1, p. 8.3

ਵਿਸ਼ਾ 1.2 Money ਦੀ Demand (The Demand for Money)

4 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 2 · RTP 1 · MTP 2

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.2.1	Demand for money ਇੱਕ derived demand ਹੈ ਅਤੇ real balances ਦੀ demand ਹੈ, ਭਾਵ price level ਮੁਤਾਬਕ ਸੋਧਿਆ ਹੋਇਆ nominal money, ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ ਅਸਲ (real) goods ਅਤੇ services ਉੱਤੇ ਅਧਿਕਾਰ (command) ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।	Q1	PYQ 2024-Sep	1.2, pp. 8.4 – 8.5

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.2.2	Nominal money demand ਆਮਦਨ (income), general price level, rate of interest, real GDP ਅਤੇ financial innovation ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵੱਧ income ਅਤੇ ਵੱਧ ਕੀਮਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਵੱਧ interest rate (money ਰੱਖਣ ਦੀ opportunity cost) ਇਸ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ interest rate ਘਟਣ ਨਾਲ money demand ਵਧਦੀ ਹੈ। Fiscal deficit ਇੱਕ ਸਿੱਧਾ ਨਿਰਧਾਰਕ (direct determinant) **ਨਹੀਂ** ਹੈ।	Q2, Q3	RTP 2025-May; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	1.2, p. 8.5
1.2.3	ਇਕਾਈ 8.3, ਵਿਸ਼ਾ 3.3 ਵੇਖੋ: saving and investment channel ਵਿੱਚ bank deposits ਉੱਤੇ ਘੱਟ interest rates ਪਰਿਵਾਰਾਂ (households) ਦੀ ਬੱਚਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਘਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਖ਼ਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵਧਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।	Q4	PYQ 2026-Sep	3.3.2, p. 8.46 (Unit 3)

ਵਿਸ਼ਾ 1.3 Demand for money ਦੀਆਂ theories (Theories of Demand for Money)

43 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 11 · RTP 1 · MTP 18 · Model Q 20

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.3.1	Quantity Theory of Money (Irving Fisher, 'The Purchasing Power of Money', 1911): money ਦੀ ਮਾਤਰਾ price level ਜਾਂ value of money ਦੀ ਮੁੱਖ ਨਿਰਧਾਰਕ ਹੈ। ਵੱਧ money price level ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ (inflation); V ਅਤੇ T ਸਥਿਰ ਹੋਣ ਉੱਤੇ P, M ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਧਦਾ ਹੈ। Value of money ਦਾ price level ਨਾਲ ਉਲਟ (inverse) ਸਬੰਧ ਹੈ।	Q7, Q16; MQ 1.1: Q1	PYQ 2026-Jan; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-May S2; Model Q	1.3.1, p. 8.5
1.3.2	Fisher ਦਾ equation of exchange (transaction approach): MV = PT, ਜਿੱਥੇ M = ਚਲਨ ਵਿੱਚ money (money in circulation), V = transactions velocity of circulation, P = average price level (P = MV/T) ਅਤੇ T = transactions ਦੀ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ; ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰੂਪ MV + M'V' = PT ਹੈ। V (ਅਤੇ V') ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਅਤੇ T ਨੂੰ short run ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ (full employment) ਮੰਨ ਕੇ ਇਹ quantity theory ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ money supply ਨੂੰ price level ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ।	Q22; MQ 1.2.1: Q1, Q2	MTP 2026-Apr S2; Model Q ×2	1.3.1, pp. 8.5 – 8.6
1.3.3	Fisher numericals: MV = PT ਨੂੰ ਮੁੜ ਤਰਤੀਬ ਦਿਓ, ਤਾਂ V = PT/M, P = MV/T ਅਤੇ M = PT/V। ਇਕਾਈਆਂ (units) ਇਕਸਾਰ ਰੱਖੋ (₹ crore ÷ transactions ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ₹ crore ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ₹0.25 crore = ₹25 lakh)।	Q23 (+ 2.1 Q1)	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2026-Sep	1.3.1, p. 8.6
1.3.4	Fisher ਦੇ version ਵਿੱਚ transactions ਦੀ ਕੁੱਲ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ price level ਨਾਲ ਗੁਣਾ ਕਰਨ ਉੱਤੇ (PT) demand for money ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਲੋਕ ਜਿੰਨੇ ਵੱਧ transactions ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, demand for money ਓਨੀ ਹੀ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। Demand (PT) supply (MV + M'V') ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ Fisher ਨੇ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਕ ਵਜੋਂ money ਦੀ supply (quantity) ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ।	Q15, Q19; MQ 1.2.3: Q2	MTP 2025-May S2, 2026-Apr S1; Model Q	1.3.1, p. 8.6; 1.5, p. 8.15

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.3.5	Cambridge cash-balance approach (Marshall, Pigou, Robertson, Keynes): Md = kPY, ਜਿੱਥੇ Md = demand for money balances, Y = real national income, P = average price level, PY = nominal income ਅਤੇ k ('Cambridge k') = nominal income ਦਾ ਉਹ ਅਨੁਪਾਤ ਜੋ ਲੋਕ cash balances ਵਜੋਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। Demand for money ਕੁੱਲ money income ਦਾ k ਗੁਣਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ income ਦੇ ਅਨੁਪਾਤੀ (proportional) ਹੈ।	Q3, Q9; MQ 1.1: Q2; MQ 1.2.2: Q1, Q2	PYQ 2025-May; MTP 2024-Dec S1; Model Q ×3	1.3.2, p. 8.7
1.3.6	Cambridge version ਨੇ quantity theory ਦਾ ਕੇਂਦਰ money demand ਵੱਲ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ: money ਦੀ demand ਖ਼ੁਦ ਉਸ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, transactions ਲਈ ਵੀ ਅਤੇ wealth ਦੇ ਅਸਥਾਈ ਭੰਡਾਰ (temporary store of wealth) ਵਜੋਂ ਵੀ (precautionary)। ਇਸ ਲਈ Cambridge approach ਵਿੱਚ value of money, demand for money ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦਕਿ Fisher ਨੇ ਇਸ ਦੀ supply ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।	Q4	MTP 2024-Dec S1	1.3.2, pp. 8.6 – 8.7; 1.5, p. 8.15
1.3.7	Cambridge: ਕਿੰਨੀ money ਦੀ demand ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ income ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਹੋਰ ਕਾਰਕਾਂ, ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ wealth ਅਤੇ interest rates, ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ neoclassical theory ਨੇ money demand ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ money income ਦਾ function ਮੰਨਿਆ। Interest rate ਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ Keynes ਨੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ।	MQ 1.2: Q2	Model Q	1.3.2, p. 8.7; 1.5, p. 8.15
1.3.8	Keynes ਦੀ 'Liquidity Preference Theory' ('The General Theory', 1936): ਲੋਕ ਤਿੰਨ ਮਨੋਰਥਾਂ (motives) ਲਈ money ਰੱਖਦੇ ਹਨ — transactions, precautionary ਅਤੇ speculative। ਕੋਈ 'investment motive' ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। Money demand income ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੈ (transactions ਅਤੇ precautionary motives) ਅਤੇ interest rate ਨਾਲ ਉਲਟ ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ (speculative motive)।	MQ 1.1: Q1; MQ 1.2: Q1; MQ 1.2.3: Q1, Q2, Q3	Model Q ×5	1.3.3, p. 8.8
1.3.9	Transactions motive: 'the need for cash for current transactions for personal and business exchange', ਜੋ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ (receipts) ਅਤੇ ਖ਼ਰਚ (expenditure) ਵਿਚਕਾਰ ਤਾਲਮੇਲ ਦੀ ਘਾਟ (lack of synchronisation) ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (income motive ਅਤੇ business motive)। ਇਸ ਉੱਤੇ interest rates ਦਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਅਤੇ ਇਹ income ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅਨੁਪਾਤੀ, positive function ਹੈ: Lr = kY (k = transactions ਲਈ ਰੱਖੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ, Y = ਕਮਾਈ)।	Q1, Q6, Q14; MQ 1.2.3: Q1	PYQ 2024-Jun, 2026-May; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1; Model Q	1.3.3 (a), p. 8.8
1.3.10	Precautionary motive: ਅਣਕਿਆਸੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੰਕਟ-ਸਥਿਤੀਆਂ (unforeseen and unpredictable contingencies) ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ money ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਮਾਤਰਾ income ਦੇ ਆਕਾਰ, ਮੌਜੂਦਾ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹਾਲਾਤ, ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਗੁਣਾਂ ਜਿਵੇਂ ਆਸ਼ਾਵਾਦ ਜਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦ (optimism or pessimism) ਅਤੇ ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ੀ (farsightedness) ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ income elastic ਹੈ ਅਤੇ interest rate ਪ੍ਰਤੀ ਬਹੁਤੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ ਵੱਧ income ਜਾਂ ਵੱਧ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਇਸ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ।	MQ 1.2.3: Q1, Q2	Model Q ×2	1.3.3 (b), pp. 8.8 – 8.9

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.3.11	Speculative motive: cash ਦੀ ਲੋੜ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਕਰਸ਼ਕ investment ਮੌਕੇ ਦਾ ਲਾਭ ਲੈਣ ਲਈ cash ਰੱਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ, ਭਾਵ interest rate (bond prices) ਵਿੱਚ ਭਵਿੱਖੀ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣਾ। ਜਦੋਂ ਲੋਕ interest rates ਵਧਣ (bond prices ਡਿੱਗਣ) ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ cash ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ speculative demand ਵਧਦੀ ਹੈ। Speculative demand ਅਤੇ interest rate ਦਾ ਉਲਟ ਸਬੰਧ ਹੈ।	Q2, Q12; MQ 1.2.3: Q1, Q2	PYQ 2024-Jun, 2026-Jan; Model Q ×2	1.3.3 (c), pp. 8.9 – 8.11
1.3.12	Liquidity trap monetary policy ਦਾ ਅਤਿ ਪ੍ਰਭਾਵ (extreme effect) ਹੈ। ਲਗਭਗ ਸਿਫ਼ਰ short-term interest rate ਉੱਤੇ ਜਨਤਾ bonds ਦੀ ਥਾਂ ਜਿੰਨਾ ਵੀ money supply ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਰੱਖ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ speculative demand perfectly elastic ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (curve X-axis ਦੇ ਸਮਾਂਤਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ)। ਤਦ money supply ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਨਾ interest rate ਨੂੰ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਨਾ income ਨੂੰ, ਇਸ ਲਈ monetary policy ਬੇਅਸਰ (ineffective) ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q5, Q10, Q11, Q17, Q18, Q21	PYQ 2024-Jun, 2025-May, 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S1, 2025-Aug S2, 2025-Dec S1 (×2), 2026-Apr S2	1.3.3, p. 8.11; Summary, p. 8.17
1.3.13	Keynes 'rate of interest' ਨੂੰ bonds ਉੱਤੇ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਵਾਪਸੀ (return) ਮੰਨਦੇ ਹਨ; SM nominal ਅਤੇ real interest rates ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।	MQ 1.3: Q1	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q); ਤੁਲਨਾ ਕਰੋ 1.3.3, p. 8.9
1.3.14	ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਿ inflation ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ money supply ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਧੇ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, monetarist (Friedman) ਪੱਖ ਹੈ। SM ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜਲਾ ਕਥਨ QTM ਦਾ ਹੈ: money ਦੀ ਮਾਤਰਾ price level ਦੀ ਮੁੱਖ ਨਿਰਧਾਰਕ ਹੈ।	MQ 1.3.2: Q1	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q); ਤੁਲਨਾ ਕਰੋ 1.3.1, p. 8.5
1.3.15	ਇਕਾਈ 8.2, ਵਿਸ਼ਾ 2.7 ਵੇਖੋ: ਜਦੋਂ required reserve ratio ਘਟਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ reserves ਵੱਧ deposits ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ money supply ਵਧਦੀ ਹੈ।	Q8	MTP 2025-Jan S2	2.7 (b), pp. 8.29 – 8.30 (Unit 2)
1.3.16	*ਵਿਸ਼ਾ 1.4 ਵੇਖੋ: Baumol–Tobin inventory-theoretic approach value ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਦੋ ਮਾਧਿਅਮ (money ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦੇਣ ਵਾਲੀ financial asset) ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਅਤੇ transfers ਦੀ ਲਾਗਤ ਅਤੇ ਛੱਡੇ ਗਏ ਵਿਆਜ (interest forgone) ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ money ਰੱਖਦੀ ਹੈ।*	Q13, Q20	PYQ 2026-May; MTP 2026-Apr S1	1.4.1, pp. 8.12 – 8.13

ਵਿਸ਼ਾ 1.4 Demand for Money ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ Post-Keynesian ਵਿਕਾਸ (Post-Keynesian Developments in the Theory of Demand for Money)

19 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 6 · RTP – · MTP 5 · Model Q 9

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.4.1	Money demand income, price level, interest rate, real GDP ਅਤੇ financial innovation ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੀਆਂ theories ਇਸ ਨੂੰ real income ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ (positive) ਅਤੇ interest rate ਨਾਲ ਉਲਟਾ ਜੋੜਦੀਆਂ ਹਨ; real income, interest rates ਅਤੇ inflation expectations ਇਸ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ predictors ਹਨ। Money supply, money demand ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ।	MQ 1.2: Q1	Model Q	1.2, p. 8.5; 1.5, p. 8.16

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.4.2	Post-Keynesian theories money ਦੇ store-of-value (asset) function ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। SM ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਨੂੰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ: Baumol–Tobin inventory approach, Friedman ਦਾ quantity theory ਦਾ restatement, ਅਤੇ Tobin ਦੀ demand for money as behaviour toward risk।	MQ 1.3: Q1	Model Q	1.4, p. 8.12
1.4.3	Inventory Theoretic Approach (Baumol 1952, Tobin 1956): real cash balance transactions ਲਈ ਰੱਖੀ ਇੱਕ inventory ਹੈ। Value ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਦੋ ਮਾਧਿਅਮ ਹਨ, money ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦੇਣ ਵਾਲੀ financial asset, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਬਦਲਣ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਲਾਗਤ (fixed cost, ਜਿਵੇਂ brokerage) ਹੁੰਦੀ ਹੈ। Money ਰੱਖਣ ਦੀ ਲਾਗਤ ਇਸ ਦੀ opportunity cost, ਭਾਵ interest forgone, ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਬੱਚਤ deposits ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਥੋੜ੍ਹੀ cash ਕਢਵਾਉਣਾ Baumol ਦੀ inventory approach ਹੈ।	Q10; MQ 1.3.1: Q1, Q2 (+ 1.3 Q13)	PYQ 2026-May, 2026-Sep; Model Q ×2	1.4.1, pp. 8.12 – 8.13
1.4.4	Baumol: ਲਾਗਤ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਔਸਤ cash withdrawal C = √(2bY/r) (Square Root Rule) ਹੈ, ਅਤੇ ਲੋਕ ਕੁੱਲ ਲਾਗਤ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ cash ਅਤੇ bonds ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। Optimal average money holding, income Y, price level P ਅਤੇ transaction costs c ਦਾ positive function ਹੈ, ਅਤੇ nominal interest rate i ਦਾ negative function ਹੈ।	Q5, Q8 (+ 1.3 Q20)	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-Aug S1, 2026-Apr S1	1.4.1, p. 8.13; Summary, p. 8.17
1.4.5	Friedman (1956) demand for money ਨੂੰ demand for capital assets ਦੇ ਇੱਕ ਵਧੇਰੇ ਆਮ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਜੋਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ permanent income (current income ਨਹੀਂ) ਅਤੇ assets ਉੱਤੇ ਸਾਪੇਖ returns ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। Nominal money demand ਕੁੱਲ wealth ਦਾ function ਹੈ, price level ਨਾਲ positive ਸਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, bonds ਅਤੇ stocks ਉੱਤੇ returns ਘਟਣ ਉੱਤੇ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ inflation ਨਾਲ ਘਟਦੀ ਹੈ।	Q2, Q3, Q7	PYQ 2025-Sep; MTP 2024-Aug S2, 2024-Dec S1, 2025-Aug S1	1.4.2, p. 8.14
1.4.6	Inflation ਅਤੇ velocity ਬਾਰੇ Friedman ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ Model questions SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਨ; SM ਦਾ Friedman ਵਾਲਾ ਭਾਗ ਸਿਰਫ਼ money-demand function (ਉੱਪਰ) ਨੂੰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। Keyed answers: (b) inflation ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ money supply ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; (c) velocity — ਸ਼ੱਕੀ, editorial note ਵੇਖੋ।	MQ 1.3.2: Q1, Q2	Model Q ×2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
1.4.7	Tobin, demand for money as behaviour toward risk ('aversion to risk'): ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ return ਉੱਤੇ ਲੋਕ ਵੱਧ risk ਦੀ ਥਾਂ ਘੱਟ risk ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ money (cash ਅਤੇ demand deposits: ਲਗਭਗ ਸਿਫ਼ਰ risk, ਕੋਈ return ਨਹੀਂ) ਅਤੇ ਜੋਖਮ ਵਾਲੇ bonds ਅਤੇ shares ਵਿਚਕਾਰ diversify ਕਰਦੇ ਹਨ। Bonds ਅਤੇ shares ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਵੱਧ return ਅਤੇ ਵੱਧ risk ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ; money ਸੁਰੱਖਿਅਤ, liquid asset ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਵੱਧ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਇੱਕ risk-averter ਦੀ money holding ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ।	Q1, Q9; MQ 1.3.3: Q1, Q2, Q3	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep; Model Q ×3	1.4.3, pp. 8.14 – 8.15; Summary, p. 8.18

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.4.8	Tobin ਦਾ liquidity preference function rate of interest ਨੂੰ demand for money ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਵੱਧ interest rate ਉੱਤੇ ਲੋਕ ਵੱਧ bonds ਅਤੇ ਘੱਟ money ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ asset-demand curve ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਢਲਦੀ ਹੈ।	Q4	PYQ 2026-Jan	1.4.3, p. 8.15
1.4.9	SM ਵਿੱਚ liquidity trap ਦੀ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ Bank of Japan ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਛਾਪਿਆ ਗਿਆ money ਹੋਰ deflation ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਗਿਆ (10-year yield 0.2 per cent)। MTP ਦਾ ਉੱਤਰ Global Financial Crisis ਹੈ, ਜੋ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ।	Q6	MTP 2025-Aug S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP); ਤੁਲਨਾ ਕਰੋ 1.3.3, p. 8.12

ਵਿਸ਼ਾ 1.5 ਸਿੱਟਾ (Conclusion)

2 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP 2 · Model Q 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.5.1	Fisher ਨੇ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਕ ਵਜੋਂ supply of money ਉੱਤੇ ਅਤੇ Cambridge approach ਨੇ real income ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ real money ਦੀ demand ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। Keynes ਨੇ demand for real balances ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਆਖਿਆਤਮਕ ਚਲ (explanatory variable) ਵਜੋਂ interest rate ਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ।	Q1 (+ 1.3 MQ 1.2 Q2)	MTP 2025-Aug S2, 2025-Dec S1; Model Q	1.5, p. 8.15
1.5.2	Post-Keynesian models real money balances ਨੂੰ real income ਅਤੇ interest rates ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੀਆਂ theories real income ਨਾਲ positive ਅਤੇ interest rate ਨਾਲ ਉਲਟ (inverse) ਸਬੰਧ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ real income, interest rates ਅਤੇ inflation expectations ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ predictors ਹਨ।	MQ 1.3: Q1 (+ 1.4 MQ 1.2 Q1)	Model Q ×2	1.5, pp. 8.15 – 8.16

ਇਕਾਈ 2: Money Supply ਦਾ ਸੰਕਲਪ (The Concept of Money Supply)

SM ਅਧਿਆਇ 8, ਇਕਾਈ 2, ਪੰਨੇ 8.22 – 8.39

ਵਿਸ਼ਾ 2.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

5 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 2 · RTP – · MTP 3 · Model Q 2

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.1.1	Money supply ਇੱਕ stock ਹੈ: ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਸਮੇਂ-ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ 'public' ਕੋਲ ਭੁਗਤਾਨ ਦੇ ਸਾਧਨ (means of payment) ਅਤੇ store of value ਵਜੋਂ ਉਪਲਬਧ money ਦੀ ਕੁੱਲ ਮਾਤਰਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ inter-bank deposits ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।	MQ 1.1: Q1 (+ 2.4 Q10)	RTP 2025-May; Model Q	Summary, p. 8.37
2.1.2	ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ (economic stability) ਲਈ money supply ਨੂੰ optimum ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ stock ਦਾ ਸਹੀ ਅਤੇ ਨਿਯਮਿਤ ਅਨੁਮਾਨ ਲਾਉਣਾ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ monetary ਲੋੜਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ ਖ਼ਰਚ ਲਈ ਉਪਲਬਧ funds ਦਾ ਸੂਚਕ (indicator) ਬਣਦੀ ਹੈ।	MQ 1.2: Q1	Model Q	2.1, p. 8.23; 2.2, pp. 8.24 – 8.25
2.1.3	Broad money M3 = M1 + banking system ਕੋਲ time deposits ਹੈ।	Q3	MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	2.1, p. 8.24

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.1.4	ਇਕਾਈ 8.1, ਵਿਸ਼ਾ 1.3 ਵੇਖੋ: P = MV/T = ₹500 crore × 5 ÷ 10,000 = ₹0.25 crore = ₹25 lakh।	Q1	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep	1.3.1, p. 8.6 (Unit 1)
2.1.5	Call money, certificates of deposit, trade bills ਅਤੇ commercial paper ਸਾਰੇ money-market instruments ਹਨ। SM certificates of deposit ਅਤੇ commercial paper ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਿਰਫ਼ broad-money securities ਵਜੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q2	MTP 2025-Aug S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP); ਤੁਲਨਾ ਕਰੋ 1.1, p. 8.4

ਵਿਸ਼ਾ 2.2 Money Supply ਮਾਪਣ ਦਾ ਆਧਾਰ (Rationale of Measuring Money Supply)

5 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP 1 · MTP 1 · Model Q 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.2.1	Money supply ਦਾ ਮਾਪ monetary-policy ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ: ਇਹ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ money ਦਾ stock price stability ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। Central banks money ਦੀ supply ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਕੇ, ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ monetary base ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ, price level ਅਤੇ GDP growth ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰਨ ਲਈ monetary policy ਅਪਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।	MQ 1.2: Q1; MQ 1.4: Q1; MQ 1.8: Q1	Model Q ×3	2.2, pp. 8.24 – 8.25
2.2.2	'Public' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ money ਦੇ ਉਤਪਾਦਕਾਂ, ਭਾਵ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ banking system, ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਇਕਾਈਆਂ (households, firms, institutions)। ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ banking system ਕੋਲ ਰੱਖਿਆ money (central bank ਕੋਲ ਰੱਖੀ currency ਸਮੇਤ) ਅਤੇ inter-bank deposits money supply ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹਨ।	Q1, Q2	PYQ 2025-Jan; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2	2.1, p. 8.24

ਵਿਸ਼ਾ 2.3 Money Supply ਦੇ ਸਰੋਤ (The Sources of Money Supply)

8 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 4 · RTP 3 · MTP 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.3.1	Central bank ਵੱਲੋਂ ਜਾਰੀ currency 'fiat money' ਹੈ: sovereign (ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਵਜੋਂ central bank) ਵੱਲੋਂ ਨਿਵੇਕਲੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਜਾਰੀ legal tender, ਜਿਸ ਪਿੱਛੇ ਸਹਾਇਕ reserves ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਸਰਕਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। Currency notes, ਨਾ ਕਿ ਸੋਨੇ ਜਾਂ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਸਿੱਕੇ, fiat money ਹਨ।	Q1, Q2, Q3	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-Jan	2.3, p. 8.25
2.3.2	Central bank (ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ RBI) money supply ਦਾ ਮੁੱਖ (primary) ਸਰੋਤ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ high-powered money (currency ਅਤੇ bank reserves) money ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੈ। Paper currency representative money ਹੈ, ਇੱਕ 'minimum reserve system' ਤਹਿਤ ਜਾਰੀ debt instrument।	Q5, Q6, Q8	RTP 2025-Jan, 2025-May; MTP 2026-Apr S1	2.3, p. 8.25; 2.5, p. 8.27
2.3.3	ਦੂਜਾ ਵੱਡਾ ਸਰੋਤ banking system ਹੈ। Banks ਜਨਤਾ ਨਾਲ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਅਤੇ ਦੇਣ ਰਾਹੀਂ money ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਇਹ 'credit money' fractional-reserve banking ਤਹਿਤ deposits ਉੱਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੈ।	Q4, Q7 (+ 3.3 Q42)	PYQ 2025-Jan; RTP 2025-May; MTP 2026-Apr S2	2.3, p. 8.25; 2.9, p. 8.34

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.3.4	Crypto currencies ਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾਵਾਂ (legislative uncertainties) ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਹੈ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ currency ਵਜੋਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ money ਵਜੋਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ।	(+ 2.5 Q15)	PYQ 2025-Sep	2.3, p. 8.26

ਵਿਸ਼ਾ 2.4 Money Supply ਦਾ ਮਾਪ (Measurement of Money Supply)

14 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 10 · RTP 4 · MTP 2

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.4.1	RBI ਦੇ ਚਾਰ ਮਾਪ (April 1977 ਤੋਂ, Second Working Group ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਉੱਤੇ): • M1 = ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ currency notes ਅਤੇ coins + banking system ਕੋਲ demand deposits (current ਅਤੇ savings) + RBI ਕੋਲ other deposits • M2 = M1 + post office savings banks ਕੋਲ savings deposits • M3 = M1 + banking system ਕੋਲ (net) time deposits (broad money) • M4 = M3 + ਕੁੱਲ post office deposits (NSCs ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) Time deposits M1 ਵਿੱਚ **ਨਹੀਂ** ਆਉਂਦੇ।	Q1, Q3, Q6, Q9	PYQ 2024-Jun, 2025-May; RTP 2024-Sep, 2025-Jan, 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1	2.4, p. 8.27; Summary, p. 8.38
2.4.2	Money-aggregate numericals: ਸਿਰਫ਼ ਸੂਚੀਬੱਧ ਹਿੱਸੇ (components) ਜੋੜੋ। • M1 = ਜਨਤਾ ਕੋਲ currency ਅਤੇ coins + demand deposits + RBI ਕੋਲ other deposits • M3 = M1 + time deposits (post office deposits ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ) • M4 = M3 + ਕੁੱਲ post office deposits (NSCs ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ)	Q4, Q12, Q13, Q14	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep (×3)	2.4, p. 8.27; Illustration 1, pp. 8.35 – 8.36
2.4.3	ਜਨਤਾ ਕੋਲ currency = ਚਲਨ ਵਿੱਚ notes + rupee coins ਦਾ ਚਲਨ + small coins ਦਾ ਚਲਨ − banks ਕੋਲ ਹੱਥ ਵਿੱਚ cash (notes ਅਤੇ coins)।	Q2, Q5, Q7 (+ 2.9 Q1)	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan, 2025-May, 2026-May; RTP 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1	Illustration 3, p. 8.36
2.4.4	Broad money (M3) ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ: currency, ਦੋ ਸਾਲ ਤੱਕ ਦੀ ਤੈਅ ਮਿਆਦ (agreed maturity) ਵਾਲੇ deposits, ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਦੇ notice ਉੱਤੇ ਵਾਪਸ ਲਏ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੇ deposits, repurchase agreements, money market fund shares/units ਅਤੇ ਦੋ ਸਾਲ ਤੱਕ ਦੀਆਂ debt securities।	Q8	PYQ 2025-May	2.1, p. 8.24
2.4.5	Money supply ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਸਮੇਂ-ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਜਨਤਾ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ money ਦੀ ਕੁੱਲ ਮਾਤਰਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਹ ਇੱਕ stock ਹੈ, ਕਿਸੇ ਮਿਆਦ ਦੌਰਾਨ flow ਨਹੀਂ।	Q10	RTP 2025-May	Summary, p. 8.37
2.4.6	*ਵਿਸ਼ਾ 2.7 ਵੇਖੋ: ਜਦੋਂ ਜਨਤਾ deposits ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵੱਧ currency ਰੱਖਦੀ ਹੈ, money multiplier ਅਤੇ money supply ਘਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।*	Q11	MTP 2026-Apr S1	2.7 (c), p. 8.31

ਵਿਸ਼ਾ 2.5 Money Supply ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਕ (Determinants of Money Supply)

21 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 13 · RTP – · MTP 9

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.5.1	Money multiplier ਤਿੰਨ ਅਨੁਪਾਤਾਂ (ratios) ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ: currency ratio c (ਜਨਤਾ ਵੱਲੋਂ ਤੈਅ), excess-reserves ratio e (banks ਵੱਲੋਂ ਤੈਅ) ਅਤੇ required reserve ratio r (central bank ਵੱਲੋਂ ਤੈਅ)। ਇਸ ਲਈ reserve ratio ਰਾਹੀਂ central bank ਦਾ policy ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।	Q20	MTP 2026-Apr S2	2.7, p. 8.32
2.5.2	Money multiplier m = money supply ÷ monetary base: ਉਹ ਅਨੁਪਾਤ ਜੋ money supply ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ monetary base (high-powered money) ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ M = m × MB।	Q1, Q7	PYQ 2024-Jun; MTP 2024-Dec S1	2.6, p. 8.28
2.5.3	Multiplier numericals: m = M ÷ MB (ਜਾਂ ΔM ÷ ΔMB) ਅਤੇ MB = M ÷ m। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ₹100 crore ਦਾ OMO injection ਜੋ money supply ਨੂੰ ₹500 crore ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ, m = 5 ਦਿੰਦਾ ਹੈ।	Q4, Q11, Q16, Q19	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan, 2025-Sep, 2026-May	2.6, p. 8.28
2.5.4	Credit (deposit) multiplier = 1 ÷ required reserve ratio। ਇਸ ਲਈ credit created = initial deposit × 1/RRR, RRR = initial deposit ÷ credit created, ਅਤੇ ΔMoney supply = (1/R) × ΔReserves।	Q5, Q8, Q12, Q14, Q17	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan, 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1	2.9, p. 8.34; Illustration 2, p. 8.36; 2.8, p. 8.33
2.5.5	Monetary base ਨੂੰ high-powered money, reserve money, base money ਜਾਂ central bank money ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ; ਇਹ currency in circulation + bank reserves ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। Narrow money (M1) ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ aggregate ਹੈ। Money supply monetary base ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ (M = m × H) ਅਤੇ currency ਅਤੇ reserve ratios ਨਾਲ ਉਲਟੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੀ ਹੈ।	Q6, Q21	MTP 2024-Dec S1, 2026-Apr S2	2.5, p. 8.27; 2.7, p. 8.31; Summary, p. 8.38
2.5.6	Excess reserves = total reserves − required reserves (ER = TR − RR)। Excess reserves ਕੋਈ deposits ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ banks ਘੱਟ excess reserves ਰੱਖਦੇ ਹਨ, multiplier ਅਤੇ money supply ਵਧਦੇ ਹਨ।	Q2, Q3, Q10	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1, 2025-Aug S2	2.7 (b), p. 8.30; Summary, p. 8.39
2.5.7	Currency ਅਤੇ excess reserves ਸਮੇਤ, m = (1 + c)/(r + e + c), ਜਿੱਥੇ c = C/D ਅਤੇ e = ER/D। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, r = 0.10, c = 0.5 ਅਤੇ e = 0.001 ਹੋਣ ਉੱਤੇ m = 1.5/0.601 = 2.5।	Q9	MTP 2024-Dec S1	2.7, pp. 8.32 – 8.33; Illustration 4, p. 8.37
2.5.8	Currency–deposit ratio ਜਿੰਨਾ ਛੋਟਾ, money multiplier ਓਨਾ ਵੱਡਾ। Time deposit–demand deposit (TD/DD) ratio ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਵੱਧ reserves ਮੁਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ multiple deposit expansion ਅਤੇ monetary expansion ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।	Q13, Q18	PYQ 2025-May, 2026-Jan	2.7 (c), p. 8.31
2.5.9	*ਵਿਸ਼ਾ 2.3 ਵੇਖੋ: ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ crypto currencies ਨੂੰ currency ਵਜੋਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ money ਵਜੋਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਬੱਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ।*	Q15	PYQ 2025-Sep	2.3, p. 8.26

ਵਿਸ਼ਾ 2.6 Money Multiplier ਦਾ ਸੰਕਲਪ (The Concept of Money Multiplier)

4 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP 4

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.6.1	Money supply = money multiplier × monetary base (M = m × MB), ਅਤੇ money ਜਾਂ ਤਾਂ ਜਨਤਾ ਕੋਲ ਰੱਖੀ currency ਹੈ ਜਾਂ bank deposits (M = C + D)।	Q1	MTP 2025-Aug S2	2.6, p. 8.28
2.6.2	Simple money multiplier = 1/R (ਜਿਵੇਂ R = 10% ਤੋਂ 10; R = 20% ਤੋਂ 5)। ਵੱਧ reserve ratio ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਛੋਟਾ multiplier, ਅਤੇ currency ਵਜੋਂ ਰੱਖਿਆ money ਗੁਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਜਨਤਾ ਵੱਲੋਂ ਵੱਧ currency ਰੱਖਣਾ m ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ।	Q3, Q4	MTP 2026-Apr S1, 2026-Apr S2	2.6, pp. 8.28 – 8.29
2.6.3	ਉੱਚਾ money multiplier base money ਦੀ ਹਰ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਵੱਧ money supply ਵਿੱਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ inflation ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। SM ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ reserve money liquidity ਅਤੇ price level ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q2	MTP 2025-Aug S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP); ਤੁਲਨਾ ਕਰੋ Summary, p. 8.38

ਵਿਸ਼ਾ 2.7 Supply of Money ਲਈ Money multiplier ਪਹੁੰਚ (The Money Multiplier Approach to Supply of Money)

7 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 2 · RTP 3 · MTP 5

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.7.1	Reserve ratio: ਵੱਧ required reserve ratio banks ਨੂੰ loans ਸੁੰਗੇੜਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ deposits ਅਤੇ money supply ਘਟਦੇ ਹਨ (money supply ਘਟਾਉਣ ਦਾ ਸਾਧਨ)। ਘੱਟ ratio, ਜਿਵੇਂ CRR ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ, ਉਹੀ reserves ਨੂੰ ਵੱਧ deposits ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਬਣਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ lending capacity ਅਤੇ money supply ਵਧਦੇ ਹਨ।	Q1, Q2, Q3 (+ 1.3 Q8)	RTP 2025-Jan, 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2 (×3), 2025-Apr S1	2.7 (b), pp. 8.29 – 8.30
2.7.2	Currency–deposit ratio c = C/D (ਜਨਤਾ ਕੋਲ ਰੱਖੀ currency ÷ bank deposits) ਮਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੇ banking ਆਦਤਾਂ (banking habits) ਕਿੰਨੀਆਂ ਅਪਣਾਈਆਂ ਹਨ। Money multiplier ਅਤੇ money supply ਦਾ c ਨਾਲ negative ਸਬੰਧ ਹੈ।	Q4, Q5 (+ 2.4 Q11)	PYQ 2026-May; RTP 2025-May; MTP 2025-May S2, 2026-Apr S1	2.7 (c), p. 8.31
2.7.3	Excess reserves ਸਮੇਤ money multiplier m = (1 + c)/(r + e + c) ਹੈ, ਅਤੇ M = [(1 + c)/(r + e + c)] × H।	Q6	MTP 2025-Aug S1	2.7, p. 8.32
2.7.4	M = m × MB reserve money ਅਤੇ ਕੁੱਲ money stock ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।	Q7	PYQ 2026-Sep	Summary, p. 8.38

ਵਿਸ਼ਾ 2.8 Monetary Policy ਅਤੇ Money Supply (Monetary Policy and Money Supply)

2 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP – · MTP 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.8.1	Open market operations: central bank ਵੱਲੋਂ government securities ਦੀ ਖ਼ਰੀਦ high-powered money ਪਾਉਂਦੀ (inject ਕਰਦੀ) ਹੈ, ਅਤੇ ਫਿਰ credit creation ਨਾਲ ΔMoney supply = (1/R) × ΔReserves ਮਿਲਦਾ ਹੈ। Open market sale ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, reserves ਅਤੇ money supply ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ।	Q1, Q2	PYQ 2026-Jan; MTP 2026-Apr S1	2.8, p. 8.33

ਵਿਸ਼ਾ 2.9 Money Supply ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਰਚ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect of Government Expenditure on Money Supply)

2 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 2 · RTP 1 · MTP 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.9.1	Credit multiplier = 1/RRR, ਇਸ ਲਈ RRR = 1 ÷ credit multiplier (4 ਦਾ multiplier 25% ਦਿੰਦਾ ਹੈ)।	Q2	PYQ 2026-May	2.9, p. 8.34
2.9.2	*ਵਿਸ਼ਾ 2.4 ਵੇਖੋ: ਜਨਤਾ ਕੋਲ currency = ਚਲਨ ਵਿੱਚ notes + rupee coins + small coins – banks ਕੋਲ ਹੱਥ ਵਿੱਚ cash।*	Q1	PYQ 2026-May; RTP 2025-Sep; MTP 2025-Apr S1	Illustration 3, p. 8.36

ਇਕਾਈ 3: Monetary Policy

SM ਅਧਿਆਇ 8, ਇਕਾਈ 3, ਪੰਨੇ 8.44 – 8.53

ਵਿਸ਼ਾ 3.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

2 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP 3 · Model Q 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.1.1	RBI monetary policy ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਰਥਿਕ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ (economic fluctuations) ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਅਤੇ money ਦੀ supply ਨੂੰ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕਰਕੇ price stability (ਘੱਟ ਅਤੇ ਸਥਿਰ inflation) ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ price stability ਅਤੇ economic growth ਵਿਚਕਾਰ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਵਾਲਾ ਸੰਤੁਲਨ (judicious balance) ਹੈ।	MQ 1.1: Q1 (+ 2.2 MQ 1.8 Q1)	Model Q ×2	3.2, p. 8.45; 3.3.1, p. 8.45
3.1.2	Hawtrey: trade cycle ਇੱਕ (ਸ਼ੁੱਧ) monetary phenomenon ਹੈ।	Q1	MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2, 2025-Aug S2	SM ਅਧਿਆਇ 8 ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 3.2 Monetary Policy ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ (Monetary Policy Defined)

3 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP 2 · MTP 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.2.1	ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ monetary policy RBI ਲਾਗੂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ (business cycle) ਸੰਭਾਲਣ ਅਤੇ price stability ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਦਾ ਹੈ।	Q1, Q2	PYQ 2021-Dec; MTP 2024-Aug	3.2, p. 8.45
3.2.2	RBI money supply ਨੂੰ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕਰਕੇ, ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ OMOs ਰਾਹੀਂ, monetary policy ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ short-term interest rates ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਅੱਗੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ rates ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ monetary policy interest rate ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। Rates ਘਟਾਉਣਾ easing ਹੈ; ਵਧਾਉਣਾ tightening ਹੈ।	Q3 (+ 3.3 Q33)	RTP 2024-Sep, 2025-Jan; MTP 2025-Dec S1	3.2, p. 8.45; 3.3.2, p. 8.46

ਵਿਸ਼ਾ 3.3 Monetary Policy ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ (The Monetary Policy Framework)

44 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 19 · RTP 2 · MTP 29

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.3.1	ਉਦੇਸ਼: RBI Act, 1934 ਦੀ preamble ਦਾ ਟੀਚਾ monetary stability ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ price stability ਅਤੇ economic growth ਵਿਚਕਾਰ judicious balance ਹੈ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਆਮ ਟੀਚੇ inflation ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨਾ ਅਤੇ growth ਹਨ। ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ growth, ਉਤਪਾਦਕ sectors ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦਾ credit flow, ਦਰਮਿਆਨਾ interest-rate structure ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲ government-securities market ਜੋੜਦੇ ਹਨ।	Q9, Q11, Q16	PYQ 2025-Sep; RTP 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2 (×2)	3.3.1, pp. 8.45 – 8.46; Summary, p. 8.51
3.3.2	MTP ਦਾ label: 'stabilisation objective' ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਰੁਜ਼ਗਾਰ (employment) ਅਤੇ growth ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। SM ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ monetary policy growth, price stability, optimum output ਅਤੇ employment ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।	Q38	MTP 2026-Apr S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP); ਤੁਲਨਾ ਕਰੋ Summary, p. 8.51
3.3.3	SM ਵਿੱਚ monetary policy transmission ਦੇ channels ਹਨ: saving and investment channel, cash-flow channel, asset prices and wealth channel, ਅਤੇ exchange rate channel; Summary ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ interest rate, quantum ਅਤੇ credit channels ਜੋੜਦਾ ਹੈ। 'International trade channel' ਅਤੇ 'open market channel' channels **ਨਹੀਂ** ਹਨ।	Q1, Q20	PYQ 2024-Jun, 2026-Jan	3.3.2, pp. 8.46 – 8.48; Summary, p. 8.51
3.3.4	Saving and investment channel: deposits ਉੱਤੇ ਘੱਟ rates ਪਰਿਵਾਰਾਂ (households) ਦੀ ਬੱਚਤ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਘਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਖ਼ਰਚ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵਧਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਘੱਟ lending rates ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਅਤੇ business investment ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।	(+ 1.2 Q4)	PYQ 2026-Sep	3.3.2, pp. 8.46 – 8.47
3.3.5	Monetary-policy instruments RBI ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ: CRR, SLR, OMO, bank rate, LAF (repo ਅਤੇ reverse repo), MSF ਅਤੇ qualitative tools। Tax rates ਅਤੇ public expenditure fiscal instruments ਹਨ, monetary ਨਹੀਂ।	Q8, Q25	RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S1	3.3.3, pp. 8.48 – 8.49
3.3.6	Quantitative tools ਸਮੁੱਚੇ ਅਰਥਚਾਰੇ ਵਿੱਚ money supply ਉੱਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ: reserve ratios (CRR, SLR) ਅਤੇ OMO। Qualitative (selective) tools ਖ਼ਾਸ sectors ਉੱਤੇ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ: margin requirements, moral suasion, selective credit control ਅਤੇ MSS। SM bank rate, LAF ਅਤੇ MSF ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ 'policy rates' ਵਜੋਂ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q14, Q17, Q28	PYQ 2025-May, 2025-Sep; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S1	3.3.3, pp. 8.48 – 8.49
3.3.7	CRR, NDTL ਦਾ ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜੋ bank ਨੂੰ RBI ਕੋਲ cash ਵਜੋਂ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਨਾ ਉਧਾਰ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਾ ਉਸ ਉੱਤੇ ਵਿਆਜ ਕਮਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। SLR ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜੋ liquid assets (ਸੋਨਾ ਜਾਂ RBI-approved government securities) ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਘੱਟ ਵਿਆਜ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। Reserve ratios ਵਧਾਉਣ ਨਾਲ lending ਅਤੇ inflation ਉੱਤੇ ਰੋਕ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ CRR, SLR ਅਤੇ repo ਸਾਰੇ bank ਦੀ lending capacity ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।	Q10, Q31, Q37	MTP 2025-Jan S2, 2025-May S2, 2025-Aug S2, 2026-Apr S2, 2026-Apr S1	3.3.3, p. 8.48; Summary, p. 8.52

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.3.8	CRR numerical: RBI ਕੋਲ ਰੱਖਣ ਲਈ ਵਾਧੂ cash = NDTL × CRR ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ₹1,800 crore × (4.5% – 3%) = ₹27 crore।	Q43	PYQ 2026-Sep	Summary, p. 8.52; 3.3.3, p. 8.48
3.3.9	OMO: RBI money supply ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨ ਲਈ open market ਵਿੱਚ government securities ਖ਼ਰੀਦਦਾ ਅਤੇ ਵੇਚਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਰੀ liquidity ਸੋਖਦੀ ਹੈ; ਖ਼ਰੀਦ ਇਸ ਨੂੰ ਪਾਉਂਦੀ (inject ਕਰਦੀ) ਹੈ ਅਤੇ bank reserves ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਦੇਸ਼ foreign capital flows ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਸਥਾਈ liquidity mismatches ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਹੈ, rupee liquidity ਨੂੰ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ।	Q2, Q12, Q19, Q30	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2	3.3.3, pp. 8.48 – 8.49; Summary, p. 8.53
3.3.10	Margin requirements: RBI collateral ਦੇ ਬਦਲੇ margin ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਵੱਧ margin ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਘੱਟ ਉਧਾਰ। Moral suasion: RBI banks ਨੂੰ ਕੁਝ sectors ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ money government securities ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ। Selective credit control: ਚੋਣਵੇਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਜਾਂ speculative businesses ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਨਾ ਦੇ ਕੇ credit ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q21, Q23, Q28	PYQ 2026-Jan, 2026-May; MTP 2025-Aug S1	3.3.3, p. 8.49
3.3.11	Bank rate ਉਹ ਦਰ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ RBI banks ਨੂੰ long-term funds ਉਧਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ standard rate ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਇਹ bills of exchange ਖ਼ਰੀਦਦਾ ਜਾਂ rediscount ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ CRR ਜਾਂ SLR ਕਾਇਮ ਨਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜੁਰਮਾਨੇ (penalty) ਵਜੋਂ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੱਧ bank rate ਉਧਾਰ ਨੂੰ ਮਹਿੰਗਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਧਾਰ ਲੈਣ ਅਤੇ ਖ਼ਰਚ ਨੂੰ ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਘੱਟ bank rate CRR ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਬੇਅਸਰ (offset) ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।	Q3, Q24, Q41 (+ 3.4 Q5)	PYQ 2024-Jun; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2025-Aug S2, 2026-Apr S2	3.3.3, p. 8.49; Summary, p. 8.53
3.3.12	Liquidity Adjustment Facility (LAF), ਜੋ Narasimham Committee ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ, repo ਅਤੇ reverse repo ਰਾਹੀਂ liquidity ਅਤੇ money supply ਨੂੰ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।	Q7, Q29	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-Aug S1	3.3.3, p. 8.49; Summary, p. 8.52
3.3.13	Repo rate: ਉਹ ਦਰ ਜਿਸ ਉੱਤੇ banks repurchase agreement ਤਹਿਤ government securities ਦੇ ਬਦਲੇ RBI ਤੋਂ short-term ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। Reverse repo rate: ਉਹ ਦਰ ਜੋ RBI banks ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਵਾਧੂ (surplus) funds ਰੱਖਣ ਲਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ (banks RBI ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ), ਜੋ liquidity ਸੋਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ banks ਨੂੰ ਵਿਆਜ-ਆਮਦਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। Reverse Repo Rate = Repo Rate − 1।	Q4, Q5, Q15, Q34, Q35	PYQ 2024-Sep, 2025-May; MTP 2024-Dec S1, 2025-Dec S1 (×2)	3.3.3, p. 8.49; Summary, pp. 8.52 – 8.53
3.3.14	MSF rate: ਉਹ penal rate ਜਿਸ ਉੱਤੇ RBI repo (LAF) window ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਇਲਾਵਾ banks ਨੂੰ overnight ਉਧਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। Banks ਆਪਣੀਆਂ SLR securities ਵਿੱਚੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 1% ਤੱਕ, ਵਰਤ ਕੇ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। MSF Rate = Repo Rate + 1।	Q6, Q13, Q18, Q32	PYQ 2025-Jan, 2025-May, 2025-Sep; MTP 2025-Aug S2	3.3.3, p. 8.49; Summary, p. 8.53

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.3.15	Market Stabilisation Scheme (MSS): Government of India ਆਪਣੇ ਆਮ ਉਧਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ RBI ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ treasury bills ਜਾਂ dated securities ਜਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। MSS ਦਾ money ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਮ ਖ਼ਰਚ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। Treasury bills Government of India ਦੀਆਂ securities ਹਨ, ਜੋ RBI ਰਾਹੀਂ ਜਾਰੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।	Q26, Q27	MTP 2025-Aug S1 (×2)	Summary, p. 8.53
3.3.16	Quantitative easing: central bank financial assets ਖ਼ਰੀਦ ਕੇ money supply ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।	Q36	MTP 2026-Apr S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
3.3.17	Macro-prudential policy measures ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ systemic risk ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	Q40	MTP 2026-Apr S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
3.3.18	ਇਕਾਈ 8.1, ਵਿਸ਼ਾ 1.3 ਵੇਖੋ: liquidity trap ਵਿੱਚ monetary policy ਬੇਅਸਰ (ineffective) ਹੁੰਦੀ ਹੈ (SM ਇਹ ਗੱਲ expansionary policy ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ)।	Q39	MTP 2026-Apr S1	1.3.3, p. 8.11 (Unit 1)
3.3.19	ਇਕਾਈ 8.2, ਵਿਸ਼ਾ 2.3 ਵੇਖੋ: credit (credit money) ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ commercial banks ਕਰਦੇ ਹਨ; central bank currency (high-powered money) ਜਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q42	MTP 2026-Apr S2	2.3, p. 8.25 (Unit 2)
3.3.20	*ਵਿਸ਼ਾ 3.2 ਵੇਖੋ: monetary policy ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ short run ਵਿੱਚ ਖ਼ਰਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਲਈ interest rate ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।*	Q33	MTP 2025-Dec S1	3.2, p. 8.45
3.3.21	*ਵਿਸ਼ਾ 3.4 ਵੇਖੋ: MPFA, Government of India ਅਤੇ RBI ਵਿਚਕਾਰ ਉਸ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਹਿਣਯੋਗ inflation rate ਬਾਰੇ ਸਮਝੌਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ RBI ਨੇ target ਕਰਨਾ ਹੈ।*	Q22, Q44	PYQ 2026-May, 2026-Sep	3.4, p. 8.50

ਵਿਸ਼ਾ 3.4 Monetary Policy ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਲਈ ਸੰਗਠਨਾਤਮਕ ਬਣਤਰ (The Organisational Structure for Monetary Policy Decisions)

7 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 3 · RTP – · MTP 5

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.4.1	RBI Act ਨੂੰ 27 June 2016 ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ flexible inflation targeting ਤਹਿਤ MPFA (ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਹਿਣਯੋਗ inflation rate ਬਾਰੇ Government of India–RBI ਸਮਝੌਤਾ) ਅਤੇ MPC ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਆਧਾਰ (statutory backing) ਮਿਲ ਸਕੇ। ਸਰਕਾਰ RBI ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਹਰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ target ਤੈਅ ਕਰਦੀ ਹੈ: 5 August 2016 ਤੋਂ 31 March 2021 ਤੱਕ ਲਈ 4% CPI inflation, 6% ਦੀ ਉੱਪਰਲੀ ਅਤੇ 2% ਦੀ ਹੇਠਲੀ tolerance limit ਸਮੇਤ (4% ± 2%)।	Q3, Q4, Q7 (+ 3.3 Q22, 3.3 Q44)	PYQ 2026-Jan, 2026-May (×2), 2026-Sep; MTP 2025-Dec S1	3.4, p. 8.50; Summary, p. 8.53
3.4.2	RBI ਨੂੰ ਹਰ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ Monetary Policy Report ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ inflation ਦੇ ਸਰੋਤ ਸਮਝਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਛੇ ਤੋਂ ਅਠਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ inflation ਦਾ ਅਨੁਮਾਨ (forecast) ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q1, Q2	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1	3.4, p. 8.50
3.4.3	ਛੇ ਮੈਂਬਰੀ Monetary Policy Committee (MPC) ਬਹਿਸ ਅਤੇ ਬਹੁਮਤ ਵੋਟ ਰਾਹੀਂ inflation target ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ policy (repo) rate ਤੈਅ ਕਰਦੀ ਹੈ।	Q6	MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	Summary, p. 8.53

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.4.4	*ਵਿਸ਼ਾ 3.3 ਵੇਖੋ: bank rate ਉਹ ਦਰ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ RBI banks ਨੂੰ long-term funds ਉਧਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।*	Q5	MTP 2025-May S2	3.3.3, p. 8.49

ਵਿਸ਼ਾ 3.5 ਸਿੱਟਾ (Conclusion)

4 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP 1 · MTP 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.5.1	ਭਾਰਤ ਵਰਗੀ emerging market ਵਿੱਚ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਮੁਢਲੇ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ ਫਾਇਨੈਂਸ਼ਲ systems ਅਤੇ integrated money ਅਤੇ interbank markets ਦੀ ਘਾਟ। Bank rate ਅਤੇ OMO ਵਰਗੇ instruments ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਿਤ money, bill ਅਤੇ securities market ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	Q1, Q4	RTP 2025-May; MTP 2025-May S2	3.5, p. 8.51
3.5.2	Explicit inflation targeting ਲਈ central bank ਦੀ operational autonomy ਅਤੇ fiscal ਅਤੇ monetary authorities ਵਿਚਕਾਰ ਚੰਗੇ ਤਾਲਮੇਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ inflation ਨੂੰ monetary ਅਤੇ fiscal policies ਦੋਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲ ਕੇ ਕੰਟਰੋਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q2	MTP 2025-May S2	3.5, p. 8.51
3.5.3	Call money: banks ਆਪਣਾ cash reserve ratio ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ (overnight) ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।	Q3	MTP 2025-Aug S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਭਾਗ B — ਅਧਿਆਇ 8 One-liner ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)

ਦੁਹਰਾਅ ਹਟਾ ਕੇ, Study Material ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ। ਪੂਰਾ ਪਾਠ, Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ SM ਪੰਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਭਾਗ A ਦੀ ਕਤਾਰ (ਜਾਂ ਕਤਾਰਾਂ) ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਸੇ 'ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ' ਉੱਤੇ click ਕਰੋ। ਸਿਰਫ਼ ★★★ ਕਤਾਰਾਂ ਹੀ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ICAI ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਲਗਭਗ 43% ਹਿੱਸਾ ਸਮੇਟ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕਾਈ 1 — Money Demand ਦਾ ਸੰਕਲਪ — ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ theories (The Concept of Money Demand: Important Theories)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	Money ਦੇ functions: store of value, unit of account, medium of exchange (ਅਤੇ standard of deferred payments)।	★	1.1.1
2	Money ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ: ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ, ਟਿਕਾਊ, ਪਛਾਣਨਯੋਗ, ਨਕਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਔਖਾ, ਦੁਰਲੱਭ, ਸੁਵਾਹਕ, ਇਕਸਾਰ, ਵੰਡਣਯੋਗ। ਨਾਸ਼ਵਾਨ (perishable) ਜਾਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਨ ਵਾਲਾ (easily reproducible) money ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।	★★	1.1.2
3	Fiat money ਪਦਾਰਥ ਵਜੋਂ ਮੁੱਲਹੀਣ ਹੈ; ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।	★	1.1.3
4	Money demand, real balances ਲਈ ਇੱਕ derived demand ਹੈ (nominal money ÷ price level)।	★	1.2.1
5	ਨਿਰਧਾਰਕ (Determinants): income (+), price level (+), interest rate (−, opportunity cost), real GDP, financial innovation। Fiscal deficit ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ।	★★	1.2.2, 1.4.1
6	**Fisher (1911): MV = PT, ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ MV + M'V' = PT ਹੈ। V ਅਤੇ T ਸਥਿਰ ਹੋਣ ਉੱਤੇ P, M ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ।**	★★★	1.3.1, 1.3.2
7	Numericals: V = PT/M ਅਤੇ P = MV/T। Crore ਅਤੇ lakh ਦੇ ਰੂਪਾਂਤਰਣ (conversions) ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ।	★★	1.3.3
8	Fisher: PT demand for money ਹੈ ਅਤੇ supply of money ਕੀਮਤਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। Cambridge: value of money, demand ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।	★★	1.3.4, 1.3.6
9	Cambridge: Md = kPY, ਜਿੱਥੇ k = nominal income ਦਾ cash ਵਜੋਂ ਰੱਖਿਆ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ Y = real national income।	★	1.3.5
10	Keynes (1936), liquidity preference: transactions, precautionary ਅਤੇ speculative motives। ਕੋਈ 'investment motive' ਨਹੀਂ ਹੈ।	MQ	1.3.8
11	Transactions motive: Lr = kY, income ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, interest rate ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ।	★★	1.3.9
12	Precautionary motive: ਅਣਕਿਆਸੀਆਂ ਸੰਕਟ-ਸਥਿਤੀਆਂ (unforeseen contingencies) ਲਈ; income, ਹਾਲਾਤ ਅਤੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ।	MQ	1.3.10
13	Speculative motive: investment ਮੌਕਿਆਂ ਦਾ ਲਾਭ ਲੈਣਾ; interest rate ਨਾਲ ਉਲਟ ਸਬੰਧ। Rates ਵਧਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ cash ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	★	1.3.11
14	**Liquidity trap: interest rate ਲਗਭਗ 0, speculative demand perfectly elastic, curve X-axis ਦੇ ਸਮਾਂਤਰ, monetary policy ਬੇਅਸਰ।**	★★★	1.3.12, 1.4.9
15	Post-Keynesian theories money ਨੂੰ ਇੱਕ asset (store of value) ਵਜੋਂ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।	MQ	1.4.2

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
16	Baumol–Tobin inventory approach: ਦੋ ਮਾਧਿਅਮ (money ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦੇਣ ਵਾਲੀ asset); opportunity cost = interest forgone।	★★	1.4.3, 1.3.16
17	Square Root Rule C = √(2bY/r): optimal money holding Y, P ਅਤੇ c ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ i ਨਾਲ ਘਟਦੀ ਹੈ।	★★	1.4.4
18	Friedman (1956): money ਇੱਕ capital asset ਵਜੋਂ; permanent income (current income ਨਹੀਂ); demand P ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੈ।	★★	1.4.5
19	Tobin: risk aversion ਅਤੇ diversified portfolio। ਵੱਧ bonds ਅਤੇ shares ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਵੱਧ return ਅਤੇ ਵੱਧ risk। Liquidity preference curve interest rate ਨੂੰ money demand ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ।	★★	1.4.7, 1.4.8
20	Keynes ਨੇ money demand ਵਿੱਚ interest rate ਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੀਆਂ theories: + real income, − interest rate।	★	1.5.1, 1.5.2, 1.3.7

ਇਕਾਈ 2 — Money Supply ਦਾ ਸੰਕਲਪ (The Concept of Money Supply)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	Money supply ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ-ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਜਨਤਾ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਇੱਕ stock ਹੈ।	★	2.1.1, 2.4.5
2	ਮਾਪ monetary policy ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ: ਇਹ money ਦੇ stock ਨੂੰ price stability ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪਰਖਦਾ ਹੈ।	MQ	2.2.1, 2.1.2
3	'Public' ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ banking system ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਲਈ RBI ਕੋਲ currency ਅਤੇ inter-bank deposits ਨਹੀਂ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ।	★★	2.2.2
4	Central bank ਦੀ currency fiat money ਹੈ: reserves ਦੀ backing ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਗਰੰਟੀਸ਼ੁਦਾ legal tender।	★★	2.3.1
5	**ਸਰੋਤ: central bank (high-powered money) ਅਤੇ banks (credit money, deposits ਉੱਤੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ)।**	★★★	2.3.2, 2.3.3
6	Crypto currencies ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਕਾਨੂੰਨੀ currency ਨਹੀਂ ਹਨ ਅਤੇ money ਨਹੀਂ ਹਨ।	★	2.3.4
7	**M1 = C + DD + OD(RBI); M2 = M1 + post office savings deposits; M3 = M1 + time deposits; M4 = M3 + ਕੁੱਲ post office deposits (NSCs ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ)।**	★★★	2.4.1, 2.1.3
8	Broad money: 2 ਸਾਲ ਤੱਕ ਦੀ maturity, 3 ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਦਾ notice, 2 ਸਾਲ ਤੱਕ ਦੀਆਂ debt securities।	★	2.4.4
9	**ਜਨਤਾ ਕੋਲ currency = notes + rupee coins + small coins − banks ਕੋਲ cash।**	★★★	2.4.3
10	**M = m × MB, ਅਤੇ m = M/MB (ΔM/ΔMB)।**	★★★	2.5.2, 2.5.3, 2.6.1, 2.7.4
11	**Simple multiplier = 1/R; credit multiplier = 1/RRR; ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ credit = deposit × 1/RRR।**	★★★	2.6.2, 2.5.4, 2.9.1
12	High-powered money = reserve money = base money = currency + bank reserves (M1 ਨਹੀਂ)।	★	2.5.5
13	Excess reserves ER = TR − RR। ਘੱਟ excess reserves ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਵੱਡਾ multiplier।	★★	2.5.6

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
14	m = (1 + c)/(r + e + c), ਜੋ ਜਨਤਾ (c), banks (e) ਅਤੇ central bank (r) ਵੱਲੋਂ ਤੈਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	★★	2.5.7, 2.7.3, 2.5.1
15	**Required reserve ratio ਵਧੇ ਤਾਂ money supply ਘਟਦੀ ਹੈ; CRR ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ lending capacity ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ।**	★★★	2.7.1
16	**Currency–deposit ratio = banking habits। ਛੋਟਾ ratio ਵੱਡਾ multiplier ਦਿੰਦਾ ਹੈ; ਵੱਧ cash ਰੱਖਣ ਨਾਲ money supply ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।**	★★★	2.7.2, 2.6.2
17	ਵੱਧ TD/DD ratio ਵੱਧ reserves ਮੁਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ monetary expansion ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।	★	2.5.8
18	OMO ਖ਼ਰੀਦ high-powered money ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ; OMO ਵਿਕਰੀ money supply ਘਟਾਉਂਦੀ ਹੈ।	★	2.8.1

ਇਕਾਈ 3 — Monetary Policy

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	RBI ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਸੰਭਾਲਣ ਅਤੇ price stability ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ monetary policy ਲਾਗੂ ਕਰਦਾ ਹੈ; rates ਘਟਾਉਣਾ easing ਹੈ, ਵਧਾਉਣਾ tightening।	★★	3.2.1, 3.2.2
2	ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼: price stability ਅਤੇ growth ਵਿਚਕਾਰ judicious balance।	★★	3.3.1, 3.1.1
3	Transmission channels: saving and investment, cash-flow, asset prices and wealth, exchange rate। 'Open market' ਅਤੇ 'international trade' channels ਨਹੀਂ ਹਨ।	★★	3.3.3, 3.3.4
4	**Quantitative tools: CRR, SLR, OMO। Qualitative tools: margin requirements, moral suasion, selective credit control। Taxes ਅਤੇ spending fiscal ਹਨ।**	★★★	3.3.6, 3.3.5, 3.3.10
5	**CRR = RBI ਕੋਲ cash, ਕੋਈ ਵਿਆਜ ਨਹੀਂ। SLR = liquid assets (ਸੋਨਾ ਜਾਂ government securities)। ਵਾਧੂ CRR = NDTL × ΔCRR।**	★★★	3.3.7, 3.3.8
6	OMO: ਖ਼ਰੀਦ liquidity ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਸੋਖਦੀ ਹੈ; foreign capital flows ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਅਸਥਾਈ mismatches ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।	★★	3.3.9
7	Bank rate: long-term lending ਅਤੇ bills ਦੀ rediscounting; CRR/SLR ਦੀ ਘਾਟ ਲਈ penalty; ਵੱਧ rate ਉਧਾਰ ਨੂੰ ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।	★★	3.3.11
8	**LAF (Narasimham Committee) = repo + reverse repo। Reverse repo = repo − 1 ਅਤੇ liquidity ਸੋਖਦਾ ਹੈ (banks RBI ਨੂੰ ਉਧਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ)।**	★★★	3.3.12, 3.3.13
9	MSF = repo + 1: ਇੱਕ penal overnight rate, SLR securities ਦੇ 1% ਤੱਕ।	★★	3.3.14
10	MSS: ਸਰਕਾਰ RBI ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ T-bills ਅਤੇ dated securities ਜਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਇਹ money ਆਮ ਖ਼ਰਚ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।	★	3.3.15
11	RBI Act 27 June 2016 ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ: MPFA (Government of India ਅਤੇ RBI) ਅਤੇ MPC।	★★	3.4.1, 3.3.21
12	Inflation target: 4% CPI ± 2% (5 August 2016 ਤੋਂ 31 March 2021), ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ RBI ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਹਰ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਤੈਅ।	★★	3.4.1
13	ਹਰ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ Monetary Policy Report, 6–18 ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ inflation forecasts ਸਮੇਤ।	★	3.4.2
14	MPC (ਛੇ ਮੈਂਬਰ) repo rate ਤੈਅ ਕਰਦੀ ਹੈ।	★	3.4.3

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
15	Emerging-market ਸੀਮਾਵਾਂ: ਕਮਜ਼ੋਰ, ਗ਼ੈਰ-integrated money markets; fiscal ਅਤੇ monetary ਤਾਲਮੇਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।	★★	3.5.1, 3.5.2

ਅਧਿਆਇ 9

ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ (International Trade)

257 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · 165 one-liners · 85 revision pointers

ਭਾਗ A — Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ Study Material ਨਾਲ ਜੁੜੇ One-liners

ਇਕਾਈ 1: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (Theories of International Trade)

SM ਅਧਿਆਇ 9, ਇਕਾਈ 1, ਪੰਨੇ 9.1 – 9.11

ਵਿਸ਼ਾ 1.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

3 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 2 · RTP – · MTP 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.1.1	ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਲਾਭ (SM ਸੂਚੀ): economic efficiency ਅਤੇ growth ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ; ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲ ਵਰਤੋਂ (efficient deployment of resources) (ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ monopolies ਵਿੱਚ ਕਮੀ); ਨਵੇਂ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਅਤੇ inputs ਦੀ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ sourcing; automation, ਤਕਨੀਕੀ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੇ R&D; banking, insurance, logistics ਅਤੇ consultancy ਵਿੱਚ ਨਵੀਨਤਾਕਾਰੀ ਸੇਵਾਵਾਂ (innovative services) ਨੂੰ ਵੱਧ ਹੁਲਾਰਾ; ਉੱਭਰਦੇ ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ (emerging economies) ਲਈ output ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ, ਉੱਤਮ ਉਤਪਾਦ ਅਤੇ ਬਿਹਤਰ ਕਿਰਤ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਮਿਆਰ; ਵਿਸ਼ਾਲ ਉਤਪਾਦਕ ਆਧਾਰ (productive base) ਅਤੇ export diversification; ਮਨੁੱਖੀ ਸਾਧਨ ਵਿਕਾਸ (human resource development); ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਬੰਧ।	Q1	PYQ 2026-Jan	1.1, pp. 9.2 – 9.3
1.1.2	Trade openness ਵਿਰੁੱਧ ਦਲੀਲਾਂ (ਇਸ ਲਈ ਕਦੇ ਵੀ 'benefits' ਨਹੀਂ): ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸਮਾਨ ਲਾਭ; ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਛੜੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ corporations ਦੀ ਵਧਦੀ ਸਿਆਸੀ ਤਾਕਤ ਅੱਗੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ; trade cycles ਦਾ ਤੇਜ਼ ਸੰਚਾਰ; ਪਛੜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਉੱਤੇ ਜੋਖਮ ਭਰੀ ਨਿਰਭਰਤਾ, ਜੋ ਆਰਥਿਕ ਖ਼ੁਦਮੁਖ਼ਤਿਆਰੀ (economic autonomy) ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ (political sovereignty) ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ; ਲੋੜ ਤੋਂ ਵੱਧ export orientation; ਭਾਈਵਾਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ trade policies ਵਿੱਚ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਅਨੁਮਾਨਯੋਗਤਾ (predictability) ਦੀ ਘਾਟ।	Q1, Q3	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-May S2	1.1, pp. 9.3 – 9.4
1.1.3	*ਵਿਸ਼ਾ 1.2 ਦੇਖੋ: Absolute Advantage theory ਇਹ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਕਿ transportation cost **ਕੋਈ ਨਹੀਂ** ਹੁੰਦੀ (ਹੋਰ ਮਾਨਤਾਵਾਂ: ਦੋ ਦੇਸ਼, ਦੋ ਵਸਤਾਂ, labour-cost ਆਧਾਰ, labour ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਪਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗਤੀਹੀਣ)।*	Q2	PYQ 2026-May	1.2.2, p. 9.5

ਵਿਸ਼ਾ 1.2 ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਿਧਾਂਤ (Important Theories of International Trade)

21 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 8 · RTP 2 · MTP 19

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.2.1	Mercantilism (ਯੂਰਪ, 16ਵੀਂ–18ਵੀਂ ਸਦੀ): ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਆਯਾਤ ਨਾਲੋਂ ਲਗਾਤਾਰ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਨਿਰਯਾਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — 'massive and aggressive export over import to accumulate wealth' (ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਯਾਤ ਨਾਲੋਂ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਨਿਰਯਾਤ) ਅਤੇ ਅਨੁਕੂਲ balance of payments ਤੇ balance of trade ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ; ਇਸ ਨੇ ਕੀਮਤੀ ਧਾਤਾਂ (bullion) ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ tariffs ਰਾਹੀਂ ਆਯਾਤ ਨੂੰ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦੀ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਮਾਪਦੰਡ balance of trade ਹੈ, ਸਮੁੱਚੀ ਭਲਾਈ (overall welfare) ਨਹੀਂ।	Q2, Q6, Q19, Q20	PYQ 2024-Jun; MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2 (×2)	1.2.1, p. 9.4; Summary, p. 9.10
1.2.2	Adam Smith (ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਪਿਤਾ — father of economics): ਵਪਾਰ absolute cost advantage ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ — ਕਿਸੇ ਧਿਰ ਦੀ ਉਹ ਯੋਗਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਉਨੀ ਹੀ ਮਾਤਰਾ ਵਰਤ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਵੱਧ ਮਾਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਸ ਨੇ labour ਨੂੰ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ input ਮੰਨਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਜਿਸ ਰਾਸ਼ਟਰ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ absolute advantage ਨਹੀਂ, ਉਹ ਵਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ; ਦੇਸ਼ ਉਸ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੀਕਰਨ (specialisation) ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸੇ ਨੂੰ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ absolute cost advantage ਹੈ।	Q4, Q17	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	1.2.2, p. 9.5; Summary, p. 9.10
1.2.3	Absolute Advantage theory ਦੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ (assumptions): ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ; ਦੋ ਦੇਸ਼, ਦੋ ਵਸਤਾਂ ਵਾਲਾ ਢਾਂਚਾ (two-country, two-commodity framework); ਕੋਈ transportation cost ਨਹੀਂ; ਲਾਗਤਾਂ ਦੀ ਗਣਨਾ ਲੋੜੀਂਦੀ labour ਦੀਆਂ ਸਾਪੇਖਕ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਨਾਲ; labour ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਪਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗਤੀਹੀਣ; ਵਪਾਰ ਤਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚ ਲਾਗਤ ਨਿਰਪੇਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ (absolutely lower cost) ਹੋਵੇ।	Q17 (+ 1.1 Q2)	PYQ 2026-May; MTP 2025-Aug S2	1.2.2, p. 9.5
1.2.4	David Ricardo — Theory of Comparative Advantage: ਵਪਾਰ absolute costs ਦੀ ਬਜਾਏ comparative costs ਨਾਲ ਚੱਲਦਾ ਹੈ; ਦੇਸ਼ ਉਹ ਉਤਪਾਦ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਕੇ ਲਾਭ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ absolute advantage ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਆਯਾਤ ਕਰਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ absolute advantage ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ ਹੈ (ਭਾਵ ਉੱਥੇ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰੋ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦਾ absolute disadvantage ਘੱਟ ਹੈ)। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਕੁਸ਼ਲ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਵੀ comparative cost ratios ਵੱਖਰੇ ਹੋਣ, ਵਪਾਰ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ।	Q8, Q12, Q15	PYQ 2025-Jan, 2025-Sep; MTP 2025-May S2	1.2.3, pp. 9.5 – 9.6; Summary, p. 9.10
1.2.5	Ricardo ਦੀ comparative cost theory, labour theory of value ਉੱਤੇ ਟਿਕੀ ਹੈ: labour ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਕਾਰਕ ਹੈ (one-factor model) ਅਤੇ comparative advantage ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਮਿਆਂ ਦੀ ਉਤਪਾਦਕ ਕੁਸ਼ਲਤਾ (productive efficiency) ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਤਰਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ Haberler ਨੇ opportunity-cost concept ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ labour ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ।	Q3, Q10	RTP 2025-Sep; MTP 2024-Aug, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	1.2.4 Table 4.1.3, pp. 9.7 – 9.8; Summary, p. 9.10

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
1.2.6	Classical trade theory (Smith, Ricardo) constant costs ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ; Haberler ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ opportunity-cost ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ (opportunity cost = ਛੱਡੇ ਗਏ ਵਿਕਲਪ ਦਾ ਮੁੱਲ), ਇਸ ਲਈ classical model constant opportunity costs ਮੰਨਦਾ ਹੈ।	Q21	MTP 2026-Apr S2	ਸਾਰ (Summary), p. 9.10 ('constant opportunity costs' SM ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ)
1.2.7	Theory of Comparative Costs normative ਹੈ (ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਲਾਭ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ) ਅਤੇ factor price differences ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ **ਨਹੀਂ** ਰੱਖਦੀ; ਇਹ labour theory of value ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ, money cost ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ।	Q1, Q11	PYQ 2024-Jun, 2025-May	1.2.4 Table 4.1.3, pp. 9.7 – 9.8
1.2.8	Modern (Heckscher-Ohlin) theory positive ਹੈ (ਵਪਾਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ); money cost ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ, ਜੋ ਵੱਧ ਯਥਾਰਥਕ ਹੈ; 2-factor (labour ਅਤੇ capital) model; ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ inter-regional trade ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਮਲਾ ਮੰਨਦੀ ਹੈ; factors ਦੀਆਂ ਸਾਪੇਖਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ factor price differences ਨੂੰ commodity price differences ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਮੰਨਦੀ ਹੈ। ਇਹ labour theory of value ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ **ਨਹੀਂ** ਹੈ।	Q13, Q16	PYQ 2026-May; MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	1.2.4 Table 4.1.3, pp. 9.7 – 9.8
1.2.9	Heckscher-Ohlin theory (Swedish ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ Eli Heckscher ਅਤੇ Bertil Ohlin) = Factor-Endowment Theory = Modern Theory of Trade: comparative advantage ਨੂੰ factor endowments ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਦੋ factors, labour ਅਤੇ capital); ਦੇਸ਼ ਉਹ ਵਸਤਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਰਪੂਰ factor ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ (intensively) ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (capital-abundant → capital-intensive goods; labour-abundant → labour-intensive goods) ਅਤੇ ਉਹ ਵਸਤਾਂ ਆਯਾਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਦੁਰਲੱਭ (scarce) factor ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q5, Q7, Q9, Q18	PYQ 2025-Jan; RTP 2026-Jan; MTP 2024-Dec S1, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2026-Apr S2	1.2.4, pp. 9.6 – 9.7; Summary, pp. 9.10 – 9.11
1.2.10	Balance of trade ਇੱਕ flow concept ਹੈ — ਇਸ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇੱਕ ਮਿਆਦ ਦੌਰਾਨ ਮਾਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, stock ਵਾਂਗ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ।	Q14	MTP 2025-May S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਇਕਾਈ 2: Trade Policy ਦੇ ਸਾਧਨ (The Instruments of Trade Policy)

SM ਅਧਿਆਇ 9, ਇਕਾਈ 2, ਪੰਨੇ 9.14 – 9.29

ਵਿਸ਼ਾ 2.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

3 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP – · MTP – · Model Q 2

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.1.1	Trade policy ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ (instruments) ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਜੋ ਸਰਕਾਰਾਂ ਆਯਾਤ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਜਾਂ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ — ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਆਯਾਤ ਸੀਮਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ/ਜਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ; ਇਸ ਵਿੱਚ trade negotiations ਵਿੱਚ ਅਪਣਾਈ ਗਈ ਪਹੁੰਚ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।	MQ 1.1: Q1	Model Q	2.1, p. 9.16; Summary, p. 9.27

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.1.2	Trade policy ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ tariffs ਵਰਗੇ price-related measures ਅਤੇ non-price measures ਜਾਂ non-tariff measures (NTMs) ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	MQ 1.1: Q2	Model Q	2.1, p. 9.16; Summary, p. 9.27
2.1.3	Protectionism ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ tariffs, quotas ਅਤੇ non-tariff trade policy instruments ਰਾਹੀਂ ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਹੈ; trade liberalisation ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ trade barriers ਘਟਾ ਕੇ ਘਰੇਲੂ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਅਤੇ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹਣਾ।	Q1; MQ 1.1: Q2	PYQ 2026-Jan; Model Q	2.1, p. 9.15

ਵਿਸ਼ਾ 2.2 Tariffs

22 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 16 · RTP – · MTP 6

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.2.1	Ad valorem tariff = ਵਪਾਰ ਕੀਤੀ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੇ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵਜੋਂ ਲਗਾਈ ਗਈ duty (ਆਯਾਤ ਕੀਤੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਇੱਕ ਇਕਾਈ ਦੇ ਮੌਦਰਿਕ ਮੁੱਲ ਦਾ ਸਥਿਰ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ)। Specific tariff = ਪ੍ਰਤੀ ਭੌਤਿਕ ਇਕਾਈ ਜਾਂ ਭਾਰ/ਮਾਪ ਅਨੁਸਾਰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰਕਮ — ਇਸ ਦਾ ਸੁਰੱਖਿਆਤਮਕ ਮੁੱਲ (protective value) ਆਯਾਤ ਕੀਮਤ ਨਾਲ ਉਲਟ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ।	Q1, Q9	PYQ 2024-Jun, 2025-May	2.2.1(i)–(ii), pp. 9.16 – 9.17
2.2.2	ਸੰਖਿਆਤਮਕ (Numerical): ad valorem duty = rate × value, ਇਸ ਲਈ duty ਕੀਮਤ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੀ ਹੈ — duty ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ = rate × ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ (ਜਿਵੇਂ 15% × (₹90 ਲੱਖ − ₹60 ਲੱਖ) = ₹4.50 ਲੱਖ)। Specific duty ਕੀਮਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਦਲੇਗੀ।	Q21	PYQ 2026-Sep	2.2.1(ii), p. 9.17
2.2.3	Mixed tariff = **ਜਾਂ ਤਾਂ** ad valorem rate **ਜਾਂ** specific duty, ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਵੱਧ (ਜਾਂ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਘੱਟ) ਆਮਦਨ ਦੇਵੇ — ਜਿਵੇਂ 5% ad valorem ਜਾਂ ₹3,000 ਪ੍ਰਤੀ ਟਨ, ਜੋ ਵੀ ਵੱਧ ਹੋਵੇ; ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਵਸੂਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। Compound tariff = ad valorem **ਜਮ੍ਹਾਂ** specific duty, ਦੋਵੇਂ ਜੋੜ ਕੇ (ਜਿਵੇਂ 5% ad valorem ਜਮ੍ਹਾਂ ₹100 ਪ੍ਰਤੀ kg)।	Q6, Q11	PYQ 2025-Jan, 2025-Sep	2.2.1(a), p. 9.17
2.2.4	Technical/Other tariff ਦੀ ਗਣਨਾ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਮੱਗਰੀ (specific contents) ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵ duty ਉਸ ਦੇ components ਜਾਂ ਸਬੰਧਤ items ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ ਹਰ solar panel ਉੱਤੇ ₹3,000 ਜਮ੍ਹਾਂ battery ਉੱਤੇ ₹50 ਪ੍ਰਤੀ kg)।	Q8, Q14	PYQ 2025-Jan, 2026-May	2.2.1(b), p. 9.17
2.2.5	Tariff Rate Quotas (TRQs) ਦੋ policy instruments — quotas ਅਤੇ tariffs — ਨੂੰ ਜੋੜਦੇ ਹਨ: quota ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਯਾਤ ਉੱਤੇ ਘੱਟ (ਕਦੇ-ਕਦੇ ਸਿਫ਼ਰ) tariff ਲੱਗਦਾ ਹੈ; ਮਾਤਰਾਤਮਕ ਸੀਮਾ (quantitative threshold) ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਦੇ ਆਯਾਤ ਉੱਤੇ ਕਿਤੇ ਵੱਧ tariff ਲੱਗਦਾ ਹੈ।	Q13, Q17	PYQ 2026-Jan; MTP 2025-Aug S2	2.2.1(c), p. 9.17

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.2.6	Preferential tariff: ਪਰਸਪਰ (reciprocal) preferential agreement ਅਧੀਨ ਭਾਈਵਾਲ ਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਉੱਤੇ MFN rate ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ tariff — ਜਿਵੇਂ EU ਦੇ ਅੰਦਰ zero tariff, ਅਤੇ Canada, Mexico ਤੇ USA ਵਿਚਕਾਰ North American Free Trade Agreement (NAFTA) (ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਉਤਪਾਦਾਂ ਉੱਤੇ zero); GSP ਇੱਕ-ਪਾਸੜ (unilateral) preference ਹੈ।	Q5	PYQ 2024-Sep	2.2.1(f), p. 9.18
2.2.7	Bound tariff: WTO ਮੈਂਬਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ tariff rate ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੱਧਰ (ਉਸ ਉਤਪਾਦ ਉੱਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ duty) ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਵਧਾਏਗਾ; applied tariff = MFN ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਸੂਲੀ ਗਈ duty, ਜੋ bound level ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਕਦੇ ਵੱਧ ਨਹੀਂ।	Q4	PYQ 2024-Sep	2.2.1(g)–(h), p. 9.18
2.2.8	Variable tariff: ਅਜਿਹੀ duty ਜੋ ਕਿਸੇ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਉਸ ਵਸਤੂ ਦੀ ਘਰੇਲੂ support price ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।	Q15	PYQ 2026-May	2.2.1(e), p. 9.18
2.2.9	Escalated tariff structure: ਨਿਰਮਿਤ ਵਸਤਾਂ (manufactured goods) ਦੇ ਆਯਾਤ ਉੱਤੇ nominal tariff rates, intermediate inputs ਅਤੇ raw materials ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ — ਉਤਪਾਦ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ value-added chain ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, tariff ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ iron ore ਉੱਤੇ 4%, steel pipes ਉੱਤੇ 12%); ਇਹ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਨਿਰਯਾਤਕਾਂ (developing exporters) ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q3, Q7, Q18	PYQ 2025-Jan; MTP 2024-Aug, 2025-Aug S2	2.2.1(i), pp. 9.18 – 9.19
2.2.10	Prohibitive tariff: ਇੰਨਾ ਉੱਚਾ tariff ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਆਯਾਤ ਦਾਖ਼ਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ।	Q10	PYQ 2025-May	2.2.1(j), p. 9.19
2.2.11	Dumping ਉਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਨਿਰਮਾਤਾ ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਸਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰੇਲੂ ਬਜ਼ਾਰ ਦੀਆਂ ਵਿਕਰੀ ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਔਸਤ ਲਾਗਤ (full average cost) ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਵੇਚਦੇ ਹਨ। Anti-dumping duty ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਆਯਾਤਾਂ ਉੱਤੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ protectionist tariff ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ fair market value ਤੋਂ ਘੱਟ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਇੱਕ 'trigger-price' ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ੀ firm ਦੇ ਅਣਉਚਿਤ ਕੀਮਤ-ਲਾਭ ਨੂੰ ਬੇਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।	Q16, Q19 (+ 2.3 Q7, 2.3 Q10)	PYQ 2025-Sep; RTP 2025-Jan; MTP 2025-May S2, 2025-Aug S1, 2025-Aug S2	2.2.1(l)–(m), p. 9.19
2.2.12	Countervailing duties (CVD) ਉਹ tariffs ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਰਯਾਤਕਾਂ ਦੀਆਂ ਬਣਾਉਟੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬੇਅਸਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਘਰੇਲੂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਤੋਂ export subsidies ਅਤੇ tax concessions ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਜੋ subsidy ਦਾ ਲਾਭ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇ (ਜਿਵੇਂ ASEAN ਤੋਂ gold jewellery ਉੱਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ 12.5% CVD, 2016)।	Q12, Q22	PYQ 2026-Jan, 2026-Sep	2.2.1(n), p. 9.20

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.2.13	Tariff ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ: ਵਪਾਰ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤਕ ਦੀ market access ਘਟਦੀ ਹੈ; ਘਰੇਲੂ ਖਪਤਕਾਰ consumer surplus ਗੁਆਉਂਦੇ ਹਨ (ਉੱਚੀ ਕੀਮਤ, ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ); ਘਰੇਲੂ import substitutes ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਅਤੇ producer surplus ਵਧਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਘਟਣ ਨਾਲ ਉਹ ਉੱਚੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ; ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ output, firms ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਧਦੇ ਹਨ; comparative advantage ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਬਾਕੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਕੁਸ਼ਲ ਉਤਪਾਦਨ ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ); ਸਰਕਾਰੀ ਆਮਦਨ (revenue) ਵਧਦੀ ਹੈ।	Q2, Q20	PYQ 2024-Jun; MTP 2026-Apr S1	2.2.2, pp. 9.20 – 9.21

ਵਿਸ਼ਾ 2.3 Non-Tariff Measures (NTMs)

17 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 11 · RTP 2 · MTP 6

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.3.1	NTMs ਸਧਾਰਨ customs tariffs ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹ ਨੀਤੀਗਤ ਉਪਾਅ ਹਨ ਜੋ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ — ਵਪਾਰ ਦੀਆਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ, ਕੀਮਤਾਂ ਜਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ; tariffs ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਹਨ, NTMs ਲੁਕੀਆਂ ਜਾਂ 'invisible' ਰੁਕਾਵਟਾਂ। Non-tariff barriers (NTBs) NTMs ਦਾ ਉਹ ਉਪ-ਸਮੂਹ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ protectionist ਜਾਂ ਵਿਤਕਰੇ ਭਰਿਆ (discriminatory) ਇਰਾਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ tariffs — countervailing ਅਤੇ anti-dumping duties ਸਮੇਤ — NTBs ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਦਕਿ import quotas ਅਤੇ technical standards (TBT) NTMs ਹਨ।	Q4, Q15	MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S2	2.3, p. 9.21
2.3.2	Technical measures ਉਤਪਾਦ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ — ਉਤਪਾਦ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ, technical specifications ਅਤੇ production processes (SPS, TBT)। Non-technical measures ਵਪਾਰਕ ਲੋੜਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ — shipping requirements, custom formalities, trade rules, taxation policies — ਅਤੇ ਇਹ hard (price ਅਤੇ quantity control), threat (anti-dumping, safeguards) ਜਾਂ other (trade-related finance ਅਤੇ investment) measures ਹੁੰਦੇ ਹਨ।	Q11, Q17	PYQ 2026-Jan, 2026-Sep	2.3, p. 9.22
2.3.3	Sanitary and Phytosanitary (SPS) measures ਮਨੁੱਖੀ, ਪਸ਼ੂ ਜਾਂ ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ additives, pests, contaminants, toxins ਜਾਂ ਰੋਗ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੀਵਾਂ (disease-causing organisms) ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਜੋਖਮਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਜੈਵ-ਵਿਭਿੰਨਤਾ (biodiversity) ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ (ਜਿਵੇਂ avian-flu ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ poultry ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀ); ਇਹ technical measures ਹਨ।	Q5, Q17	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep	2.3.1(I), p. 9.22

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.3.4	Technical Barriers to Trade (TBT) ਖ਼ੁਰਾਕੀ ਅਤੇ ਗ਼ੈਰ-ਖ਼ੁਰਾਕੀ ਦੋਵਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਪਾਰਕ ਉਤਪਾਦਾਂ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦੇ ਹਨ: ਆਕਾਰ, ਸ਼ਕਲ, design, labelling/marking/packaging, functionality, performance ਅਤੇ production methods ਬਾਰੇ ਲਾਜ਼ਮੀ standards ਅਤੇ technical regulations (SPS ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ), ਨਾਲ ਹੀ conformity assessment (testing, inspection, certification)। ਉਦਾਹਰਣਾਂ: food laws, quality standards, industrial standards, organic certification, eco-labelling, marketing ਅਤੇ label requirements — import quotas TBT **ਨਹੀਂ** ਹਨ।	Q2, Q9, Q14	PYQ 2024-Sep, 2025-Sep; MTP 2025-Dec S1	2.3.1(II), pp. 9.22 – 9.23
2.3.5	ਆਯਾਤ ਉੱਤੇ non-technical measures (SM ਸੂਚੀ): import quotas; price control (para-tariff) measures; non-automatic licensing ਅਤੇ prohibitions; financial measures; ਮੁਕਾਬਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ measures; government procurement policies; trade-related investment measures; distribution restrictions; post-sales services ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀ; administrative procedures; rules of origin; safeguard measures; embargoes। SPS ਇੱਕ technical measure ਹੈ, non-technical ਨਹੀਂ।	Q17	PYQ 2026-Sep	2.3.2, pp. 9.23 – 9.26
2.3.6	Import quota: ਇੱਕ ਸਿੱਧੀ ਪਾਬੰਦੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦਿੱਤੀ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਭੌਤਿਕ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ licences ਰਾਹੀਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ — ਇਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਆਯਾਤ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਸੀਮਤ ਕਰਨਾ ਹੈ; ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ revenue ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਅਤੇ licence holders 'quota rents' ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਤਰਾ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਆਯਾਤ (quotas, prohibitions) ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ (export bans, VERs) ਦੋਵਾਂ ਉੱਤੇ ਲਾਗੂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।	Q3, Q16	RTP 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	2.3.2(i), pp. 9.23 – 9.24; 2.4, p. 9.26 ('quantitative restrictions' ਦੀ SM ਵਿੱਚ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ)
2.3.7	Non-automatic licensing ਅਤੇ prohibitions ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਸੀਮਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ supplier ਤੋਂ (ਜਿਵੇਂ textiles ਸਿਰਫ਼ discretionary licence ਉੱਤੇ)।	Q12	PYQ 2026-May	2.3.2(iii), p. 9.24
2.3.8	Financial measures ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ (foreign exchange) ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲਾਗਤ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ (terms of payment) ਤੈਅ ਕਰਕੇ ਆਯਾਤ ਲਾਗਤ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ — ਜਿਵੇਂ ਮਾਲ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੱਲ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦਾ ਅਗਾਊਂ ਭੁਗਤਾਨ, ਜਾਂ ਕੁਝ ਆਯਾਤਾਂ ਲਈ foreign exchange ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ।	Q8	PYQ 2025-Sep	2.3.2(iv), p. 9.24
2.3.9	Safeguard measures ਕਿਸੇ ਉਤਪਾਦ ਦੇ ਆਯਾਤ ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੀਮਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੇ ਆਯਾਤ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ ਵਾਧੇ (surge) ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਗੰਭੀਰ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹੋਵੇ; ਇਹ ਸੀਮਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਵਿਤਕਰੇ (non-discriminatory) ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।	Q13	PYQ 2026-May	2.3.2(xii), p. 9.26

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.3.10	Embargo: ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਕੁਝ ਜਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਆਯਾਤ ਜਾਂ ਨਿਰਯਾਤ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜਾਂ ਅਣਮਿੱਥੀ ਮਿਆਦ ਲਈ ਲਾਈ ਗਈ ਪੂਰੀ ਪਾਬੰਦੀ (ਸਿਆਸੀ, ਸਿਹਤ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ) — trade barrier ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਰੂਪ।	Q1, Q6	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan	2.3.2(xiii), p. 9.26
2.3.11	*ਵਿਸ਼ਾ 2.2 ਦੇਖੋ: dumping = ਘਰੇਲੂ ਬਜ਼ਾਰ ਦੀ ਕੀਮਤ ਜਾਂ ਪੂਰੀ ਔਸਤ ਲਾਗਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਕਰੀ; anti-dumping duty ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਯਾਤਾਂ ਉੱਤੇ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ fair market value ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਵੇ।*	Q7, Q10	PYQ 2025-Sep; RTP 2025-Jan; MTP 2025-May S2	2.2.1(m), p. 9.19

ਵਿਸ਼ਾ 2.4 ਨਿਰਯਾਤ ਸੰਬੰਧੀ ਉਪਾਅ (Export-Related Measures)

2 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP – · MTP 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
2.4.1	Voluntary Export Restraints (VERs) **ਨਿਰਯਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ** (exporting) ਦੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਇੱਕ ਗ਼ੈਰ-ਰਸਮੀ quota ਹੈ, ਜੋ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਿਆਦ ਦੌਰਾਨ ਨਿਰਯਾਤ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਸੀਮਤ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਇਹ ਆਯਾਤਕ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜਵਾਬੀ ਪਾਬੰਦੀਆਂ (retaliatory restraints) ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ। ਇਸ ਲਈ VERs ਨਾ ਤਾਂ ਆਯਾਤਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲੋਂ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਰਸਮੀ ਕਾਨੂੰਨੀ quotas ਹਨ।	Q2	PYQ 2026-Sep	2.4(iv), pp. 9.26 – 9.27
2.4.2	*ਵਿਸ਼ਾ 2.2 ਦੇਖੋ: CVD export subsidies ਨੂੰ ਬੇਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਲਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ — export performance ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ subsidy, ਨਿਰਯਾਤ ਵਸਤੂ ਵਿੱਚ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਘਰੇਲੂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ subsidy, ਜਾਂ ਸੀਮਤ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ subsidy — customs law ਤੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, SM ਤੋਂ ਨਹੀਂ; ICAI ਦੀ answer key 'all the above' ਹੈ।*	Q1	MTP 2026-Apr S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਇਕਾਈ 3: ਵਪਾਰਕ ਗੱਲਬਾਤ (Trade Negotiations)

SM ਅਧਿਆਇ 9, ਇਕਾਈ 3, ਪੰਨੇ 9.33 – 9.47

ਵਿਸ਼ਾ 3.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

1 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.1.1	UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵ ਅਰਥਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ-ਪੱਖੀ ਏਕੀਕਰਨ (development-friendly integration) ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q1	MTP 2026-Apr S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 3.2 Regional Trade Agreements (RTAs) ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ

6 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 2 · RTP – · MTP 5

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.2.1	RTAs ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਉਹ ਸਮੂਹ ਹਨ (ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇੱਕੋ ਖੇਤਰ ਦੇ ਹੋਣ) ਜੋ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ — ਦੋ ਜਾਂ ਵੱਧ ਸਰਕਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਸੰਧੀ (treaty) ਜੋ ਸਾਰੇ ਹਸਤਾਖਰਕਰਤਾਵਾਂ ਲਈ ਵਪਾਰ ਦੇ ਨਿਯਮ ਤੈਅ ਕਰਦੀ ਹੈ; 1 ਫ਼ਰਵਰੀ 2021 ਤੱਕ 339 RTAs ਲਾਗੂ ਸਨ।	(+ 3.5 Q3)	PYQ 2024-Sep	3.2, p. 9.34
3.2.2	RTA ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ: unilateral, bilateral, regional preferential, trading bloc, free-trade area, customs union, common market, economic and monetary union। Bilateral agreements ਦੋ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਦੋ blocs ਜਾਂ ਇੱਕ bloc ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਦੇ ਨਿਯਮ ਤੈਅ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ tariffs ਅਤੇ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਘਟਾਉਂਦੇ ਹਨ (ਜਿਵੇਂ EU–South Africa FTA; ASEAN–India FTA)।	Q1	MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	3.2, pp. 9.34 – 9.35
3.2.3	Multilateral negotiations ਅਤੇ agreements ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ WTO ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — GATT ਵੱਲੋਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੁਣ WTO ਵਾਲਾ multilateral trading system; WTO agreements multilateral ਹਨ, ਜਦਕਿ NAFTA ਅਤੇ EU regional arrangements ਹਨ।	Q3	MTP 2025-Jan S2	3.2, p. 9.36; 3.5.3 ਮੱਦ 16, p. 9.43
3.2.4	Trading bloc: ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ free trade agreement ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਹੋਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਸਾਂਝਾ external tariff ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ (ਜਿਵੇਂ Arab League, EFTA)।	Q4 (+ 3.5 Q2, 3.5 Q5)	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2024-Dec S1	3.2, pp. 9.34 – 9.35
3.2.5	Free-trade area: ਮੈਂਬਰ ਬਿਨਾਂ tariff ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਵੱਖਰੇ external tariffs ਰੱਖਦੇ ਹਨ (ਜਿਵੇਂ ASEAN–India FTA, 2005)। Customs union: ਮੈਂਬਰ ਸਾਰੇ ਅੰਦਰੂਨੀ tariffs ਖ਼ਤਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਂਝਾ external tariff ਰੱਖਦੇ ਹਨ — EU (27 ਮੈਂਬਰ), Gulf Cooperation Council (GCC), MERCOSUR।	Q5 (+ 3.5 Q8)	PYQ 2025-Jan, 2026-May	3.2, p. 9.35
3.2.6	Common market, customs union ਨੂੰ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਕਰਦੀ ਹੈ — output ਅਤੇ factors of production (labour, capital) ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਅਤੇ ਇਕਸਾਰ ਕਾਨੂੰਨ; Economic and Monetary Union ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੀ ਮੁਦਰਾ (common currency) ਅਤੇ macroeconomic policies ਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਮੇਲ (convergence) ਜੋੜਦੀ ਹੈ (ਜਿਵੇਂ EU ਦੀ single currency)।	Q6	MTP 2025-Aug S1	3.2, pp. 9.35 – 9.36
3.2.7	ਮੁੱਖ ਨਿਰਯਾਤਕ ਉਦਯੋਗਾਂ (key exporting industries) ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਉਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵਧਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇ ਕੇ current account balance ਸੁਧਾਰਦੀਆਂ ਹਨ।	Q2	MTP 2025-Jan S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 3.3 The General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)

2 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP 1 · Model Q 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.3.1	GATT ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਨੇ 47 ਸਾਲਾਂ (1948–1994) ਤੱਕ ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਲਈ ਨਿਯਮ ਦਿੱਤੇ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਹੋਏ ਅੱਠ multilateral 'trade rounds' ਨੇ tariffs ਘਟਾਏ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ trade liberalisation ਲਿਆਂਦਾ। GATT ਇੱਕ agreement ਸੀ — ਨਾ ਕੋਈ treaty ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਗਠਨ।	Q1; MQ 1.3: Q1 (+ 3.4 MQ 1.3 Q2)	MTP 2026-Apr S2; Model Q ×2	3.3, pp. 9.36 – 9.37; Summary, p. 9.46

ਵਿਸ਼ਾ 3.4 Uruguay Round ਅਤੇ WTO ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ (The Uruguay Round and the Establishment of WTO)

10 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 3 · RTP 1 · MTP 1 · Model Q 5

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.4.1	SM, GATT ਨੂੰ 1948 ਤੋਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ — ਇਸ ਨੇ 47 ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ, 1948 ਤੋਂ 1994 ਤੱਕ, ਵਿਸ਼ਵ ਵਪਾਰ ਦੇ ਨਿਯਮ ਦਿੱਤੇ।	Q1; MQ 1.3: Q1	PYQ 2024-Jun; Model Q	Summary, p. 9.46
3.4.2	*ਵਿਸ਼ਾ 3.3 ਦੇਖੋ: GATT ਨੇ multilateral trade negotiations ਕਰਵਾ ਕੇ ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਘਟਾਈਆਂ — ਅੱਠ 'trade rounds' ।*	MQ 1.3: Q2	Model Q	Summary, p. 9.46
3.4.3	GATT 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਗੁਆ ਬੈਠਾ ਕਿਉਂਕਿ: ਉੱਭਰਦੇ globalisation ਲਈ ਇਹ ਪੁਰਾਣਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ; ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਾਫ਼ੀ ਵਧ ਗਏ ਸਨ; intellectual property rights ਅਤੇ services ਇਸ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ; merchandise trade ਇਸ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ; ਅਸਪਸ਼ਟਤਾਵਾਂ ਦਾ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ ਗਿਆ; ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਉਦਾਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਏ; ਸੰਸਥਾਗਤ ਢਾਂਚੇ ਅਤੇ dispute settlement system ਵਿੱਚ ਕਮੀਆਂ ਸਨ; ਇਹ treaty ਨਹੀਂ ਸੀ।	Q4	PYQ 2025-May	3.3, pp. 9.36 – 9.37
3.4.4	Uruguay Round (ਅੱਠਵਾਂ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ round; 123 ਦੇਸ਼): Punta del Este, Uruguay ਵਿੱਚ ਸਤੰਬਰ 1986 ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਦਸੰਬਰ 1993 ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ (1986–94 ਦਾ round); 15 ਅਪ੍ਰੈਲ 1994 ਨੂੰ ਇਸ ਉੱਤੇ ਹਸਤਾਖਰ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ 1995 ਵਿੱਚ World Trade Organisation ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ।	MQ 1.1: Q1; MQ 1.4: Q1, Q2; MQ 1.5: Q1	MTP 2025-Aug S1; Model Q ×3	3.4, p. 9.37; Summary, p. 9.46
3.4.5	WTO ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਸੰਸਥਾਗਤ ਢਾਂਚਾ (single institutional framework) ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ Uruguay Round ਵੱਲੋਂ ਸੋਧਿਆ ਗਿਆ GATT ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ — ਇਸ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ Uruguay Round ਦੇ final act ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜੋ GATT ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਣ ਵਾਲੇ agreements ਦਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਸਮੂਹ ਸੀ।	Q2	RTP 2025-Jan	3.4, p. 9.37; Summary, p. 9.46
3.4.6	*ਵਿਸ਼ਾ 3.1 ਦੇਖੋ: USMCA (United States–Mexico–Canada Agreement), ਜੋ 2020 ਵਿੱਚ Canada, Mexico ਅਤੇ United States ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਇਆ, NAFTA ਦਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ (successor) ਹੈ।*	Q3	PYQ 2025-May	3.1, pp. 9.33 – 9.34

ਵਿਸ਼ਾ 3.5 The World Trade Organisation (WTO)

39 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 7 · RTP 1 · MTP 9 · Model Q 23

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.5.1	*ਵਿਸ਼ਾ 3.1 ਦੇਖੋ: trade negotiations ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ ਵਪਾਰ ਦੇ ਨਿਯਮ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ — ਇੱਕ ਧਿਰ ਘੱਟ tariffs ਰਾਹੀਂ market access ਲਈ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਘਰੇਲੂ ਉਦਯੋਗ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ; ਏਜੰਡਾ market access ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ trade-related intellectual property ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।*	MQ 1.1: Q1, Q2	Model Q ×2	3.1, pp. 9.33 – 9.34; 3.4, p. 9.37 (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
3.5.2	WTO ਹੀ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਵ-ਪੱਧਰੀ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਗਠਨ ਹੈ ਜੋ ਰਾਸ਼ਟਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਪਾਰ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ, ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਅਨੁਮਾਨਯੋਗ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੌਖਾ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ, ਅਤੇ multilateral talks ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਪਾਰਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਘਟਾਉਣਾ ਹੈ ('freer trade: gradually, through negotiation')।	Q11; MQ 1.4: Q1	RTP 2026-Jan; Model Q	3.5, p. 9.37; 3.5.2, p. 9.40
3.5.3	WTO ਦੇ ਛੇ ਉਦੇਸ਼: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਲਈ ਨਿਯਮ ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ; ਹੋਰ trade liberalisation ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਅਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ ਮੰਚ ਦੇਣਾ; ਵਪਾਰਕ ਝਗੜੇ (trade disputes) ਹੱਲ ਕਰਨਾ; ਫ਼ੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਵਧਾਉਣਾ; ਹੋਰ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਆਰਥਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗ ਕਰਨਾ; ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ trading system ਦਾ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨਾ। ਗੁਪਤਤਾ (secrecy) ਕਦੇ ਵੀ ਉਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ।	Q9	PYQ 2026-Jan	3.5, p. 9.38
3.5.4	WTO ਦੀ ਬਣਤਰ: Geneva ਵਿੱਚ Secretariat, ਜਿਸ ਦਾ ਮੁਖੀ Director General ਹੈ; ਤਿੰਨ-ਪੱਧਰੀ ਫ਼ੈਸਲਾ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ — Ministerial Conference ਸਿਖਰਲੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ (ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਹਰ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ); ਫਿਰ General Council (ਜੋ Trade Policy Review Body ਅਤੇ Dispute Settlement Body ਵਜੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ); ਫਿਰ Goods, Services ਅਤੇ TRIPS Councils।	MQ 1.5: Q2; MQ 1.5.1: Q1	Model Q ×2	3.5.1, p. 9.38
3.5.5	Dispute-panel ਦੇ ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪੀਲਾਂ WTO Appellate Body ਕੋਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ (SM ਸਿਰਫ਼ Dispute Settlement Body ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ)।	MQ 1.5.1: Q2	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
3.5.6	Most-favoured-nation (MFN): ਦੇਸ਼ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਪਾਰਕ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ — ਇੱਕ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਿਆਇਤ ਦਿਓ ਤਾਂ ਸਾਰੇ WTO ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹੀ ਦੇਣੀ ਪਵੇਗੀ (ਸਭ ਲਈ ਇੱਕੋ ਸ਼ਰਤਾਂ)। ਇਹ GATT ਦਾ ਪਹਿਲਾ article ਹੈ (ਇਸ ਲਈ GATT ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ), ਅਤੇ GATS (Art. 2) ਅਤੇ TRIPS (Art. 4) ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੈ; FTAs ਅਤੇ ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹੁੰਚ ਮਨਜ਼ੂਰਸ਼ੁਦਾ ਅਪਵਾਦ (exceptions) ਹਨ।	Q1, Q6, Q10, Q12; MQ 1.3: Q1	PYQ 2024-Jun; MTP 2024-Dec S1, 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-Aug S1	3.5.2, p. 9.39
3.5.7	National treatment: ਆਯਾਤ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ ਵਸਤਾਂ (ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤੇ ਘਰੇਲੂ services, trademarks, copyrights, patents) ਨਾਲ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਰਾਬਰ ਵਿਹਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ post-sales services ਨੂੰ ਸਥਾਨਕ ਕੰਪਨੀਆਂ ਲਈ ਰਾਖਵਾਂ ਰੱਖਣਾ national treatment ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਯਾਤ ਉੱਤੇ customs duty ਲੈਣਾ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ।	Q7; MQ (ix) Restriction on: Q1; MQ 1.5.2: Q1	MTP 2024-Dec S1; Model Q ×2	3.5.2, p. 9.39; 2.3.2(ix), p. 9.25

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.5.8	WTO ਦੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤ (guiding principles): ਬਿਨਾਂ ਵਿਤਕਰੇ ਵਪਾਰ (MFN ਅਤੇ national treatment); ਗੱਲਬਾਤ ਰਾਹੀਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ freer trade; binding ਅਤੇ transparency ਰਾਹੀਂ predictability; fair competition ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ; ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਸੁਧਾਰ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ। 'Special treatment' ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।	Q15; MQ 1.5.2: Q1	PYQ 2026-Sep; Model Q	3.5.2, pp. 9.39 – 9.41
3.5.9	Trade Policy Review Mechanism (TPRM): Trade Policy Review Body ਵੱਲੋਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ trade policies ਅਤੇ practices ਦੀ ਨਿਯਮਤ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਸਮੀਖਿਆ, ਜੋ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।	Q13	MTP 2025-Aug S2	3.5.2, p. 9.40; 3.5.3 ਮੱਦ 15, p. 9.43
3.5.10	ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ (encouraging development): ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੰਮੇ transition periods, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਰਿਆਇਤਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ; least-developed countries ਲਈ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਮੈਂਬਰ market access ਤੇਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, technical assistance ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ duty-free, quota-free ਆਯਾਤ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।	MQ 1.5.2: Q2	Model Q	3.5.2, p. 9.41
3.5.11	WTO ਦੇ ਮੁੱਖ agreements: Agriculture; SPS; Textiles and Clothing; TBT; TRIMs; Anti-Dumping; Customs Valuation; Pre-shipment Inspection; Rules of Origin; Import Licensing; Subsidies and Countervailing Measures; Safeguards; GATS; TRIPS; TPRM; Plurilateral Agreements (GATT ਖ਼ੁਦ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ) — NAFTA ਇੱਕ regional agreement ਹੈ, WTO agreement ਨਹੀਂ।	MQ 1.5: Q1	Model Q	3.5.3, pp. 9.41 – 9.43
3.5.12	TRIPS = Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights: copyright, trademarks, geographical indications, industrial designs, patents ਆਦਿ ਲਈ MFN ਅਤੇ national treatment, ਉੱਚ ਪੱਧਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਲਾਗੂਕਰਨ (enforcement) ਸਮੇਤ।	Q4	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1	3.5.3 ਮੱਦ 14, p. 9.43
3.5.13	Trade-related investment measures ਨਿਵੇਸ਼ ਨਿਯਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਦੇ ਹਨ — local content requirements (ਜਿਵੇਂ automobile components ਦਾ 25% ਘਰੇਲੂ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਲੈਣਾ), ਆਯਾਤ ਕੀਤੇ components ਉੱਤੇ ਸੀਮਾਵਾਂ, trade balancing (ਆਯਾਤ ਨਿਰਯਾਤ ਕਮਾਈ ਦੇ 75% ਤੱਕ ਸੀਮਤ); TRIMs Agreement ਉਨ੍ਹਾਂ measures ਉੱਤੇ ਰੋਕ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ national treatment ਅਤੇ quantitative restrictions ਦੇ ਆਮ ਖ਼ਾਤਮੇ (general elimination) ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ।	MQ (vii) Trade-Related Investment: Q1, Q2	Model Q ×2	2.3.2(vii), p. 9.25; 3.5.3 ਮੱਦ 5, p. 9.42
3.5.14	Agreement on Agriculture ਤਿੰਨ ਖੇਤਰਾਂ — market access, domestic support ਅਤੇ export subsidies — ਵਿੱਚ binding commitments ਰਾਹੀਂ ਖੇਤੀ ਵਪਾਰ ਉੱਤੇ GATT ਅਨੁਸ਼ਾਸਨਾਂ (disciplines) ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q14	MTP 2026-Apr S2	3.5.3 ਮੱਦ 1, p. 9.42 (ਮਨਜ਼ੂਰਸ਼ੁਦਾ support ਬਾਰੇ ਵੇਰਵਾ ਸਿਰਫ਼ MTP ਵਿੱਚ)

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.5.15	*ਵਿਸ਼ਾ 2.3 ਦੇਖੋ: WTO agreements ਅਧੀਨ NTMs ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਖ਼ਾਸ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ import quotas, price controls, non-automatic licensing, financial measures, ਮੁਕਾਬਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ measures ਅਤੇ government procurement policies ਨੂੰ WTO ਨਿਯਮਾਂ ਅਧੀਨ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ; WTO quotas ਨੂੰ ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।*	MQ (i) Import Quotas:: Q1; MQ (ii) Price Control: Q1; MQ (iii) Non-automatic Licensing: Q1; MQ (iv) Financial Measures:: Q1; MQ (v) Measures Affecting: Q1; MQ (vi) Government Procurement: Q1	Model Q ×6	2.3, p. 9.21; 3.5.2, p. 9.40 (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
3.5.16	*ਵਿਸ਼ਾ 2.3 ਦੇਖੋ: distribution restrictions ਅਤੇ ਮਹਿੰਗੀਆਂ administrative procedures (licences, ਦੇਰੀਆਂ, red tape) transaction costs ਵਧਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਨੂੰ ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ; WTO ਦਾ Agreement on Import Licensing Procedures ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸਰਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ trade barriers ਨਾ ਬਣਨ — ਸੁਚਾਰੂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਵਧਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ cross-border transactions ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।*	MQ (viii) Distribution Restrictions:: Q1; MQ (x) Administrative Procedures:: Q1, Q2	Model Q ×3	2.3.2(viii), (x), p. 9.25; 3.5.3 ਮੱਦ 10, p. 9.43
3.5.17	Safeguard measures ਆਯਾਤ ਉੱਤੇ ਅਸਥਾਈ ਸੰਕਟਕਾਲੀ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਆਯਾਤ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ ਵਾਧਾ ਕਿਸੇ ਘਰੇਲੂ ਉਦਯੋਗ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਗੰਭੀਰ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ; Agreement on Safeguards ਇਸ ਦੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ (disciplines) ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੈ।	MQ (xii) Safeguard Measures:: Q1	Model Q	2.3.2(xii), p. 9.26; 3.5.3 ਮੱਦ 12, p. 9.43
3.5.18	SM ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ safeguards ਸੀਮਤ ਸਮੇਂ ਲਈ ਅਤੇ non-discriminatory ਹੋਣ; ਇਹ ਕੋਈ ਮਿਆਦ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ (WTO Agreement on Safeguards ਚਾਰ ਸਾਲ ਤੱਕ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅੱਠ ਸਾਲ ਤੱਕ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ)।	MQ (xii) Safeguard Measures:: Q2	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
3.5.19	*ਵਿਸ਼ਾ 3.2 ਦੇਖੋ: trading bloc = ਆਪਸ ਵਿੱਚ FTA ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ, ਜੋ ਹੋਰਾਂ ਉੱਤੇ ਸਾਂਝਾ external tariff ਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ; EU ਇੱਕ customs union ਹੈ; 1 ਫ਼ਰਵਰੀ 2021 ਨੂੰ 339 RTAs ਲਾਗੂ ਸਨ।*	Q2, Q3, Q5, Q8	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep, 2025-Jan; MTP 2024-Dec S1	3.2, pp. 9.34 – 9.35

ਵਿਸ਼ਾ 3.6 The Doha Round

3 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 2 · RTP – · MTP 2

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.6.1	Doha Round = Doha Development Agenda: ਦੂਜੇ ਵਿਸ਼ਵ ਯੁੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਨੌਵਾਂ round, ਜੋ ਨਵੰਬਰ 2001 ਵਿੱਚ Doha, Qatar ਵਿਖੇ WTO ਦੀ ਚੌਥੀ Ministerial Conference ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ; ਇਹ 20 ਖੇਤਰਾਂ (agriculture, services, NAMA, trade facilitation, environment, IP issues) ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਾ agriculture trade ਸੀ।	Q1, Q3	PYQ 2025-May, 2026-Sep; MTP 2025-Aug S1	3.6, p. 9.44
3.6.2	Doha Development Agenda ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ Uruguay Round agreements ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।	Q2	MTP 2026-Apr S2	3.5.2, p. 9.41; 3.6, p. 9.44

ਵਿਸ਼ਾ 3.7 G 20 Economies — ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਸੌਖਾ ਬਣਾਉਣਾ

1 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP – · MTP –

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
3.7.1	G20 ਦੇ ਮੈਂਬਰ: Argentina, Australia, Brazil, Canada, China, European Union, France, Germany, India, Indonesia, Italy, Japan, Republic of Korea, Mexico, Russian Federation, Saudi Arabia, South Africa, Türkiye, United Kingdom ਅਤੇ United States (Tunisia ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਹੈ)।	Q1	PYQ 2025-Jan	3.7, p. 9.45

ਇਕਾਈ 4: Exchange Rate ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ (Exchange Rate and its Economic Effects)

SM ਅਧਿਆਇ 9, ਇਕਾਈ 4, ਪੰਨੇ 9.50 – 9.66

ਵਿਸ਼ਾ 4.1 ਜਾਣ-ਪਛਾਣ (Introduction)

3 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP – · Model Q 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.1.1	Exchange rate ਉਹ ਦਰ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਦਰਾ (currency) ਦਾ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਨਾਲ ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।	MQ 1.1: Q1	Model Q	Summary, p. 9.64
4.1.2	ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਦਰ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਰਕਮ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀ ਇਕਾਈ ਦੂਜੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਨਾਲ ਗੁਣਾ ਕਰੋ: 1 USD = 0.85 EUR ਹੋਣ 'ਤੇ, 100 USD = 100 × 0.85 = 85 EUR।	MQ 1.2: Q1	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
4.1.3	*ਵਿਸ਼ਾ 4.4 ਦੇਖੋ: nominal exchange rate ਉਹ ਦਰ ਹੈ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਨਾਲ ਵਪਾਰ (ਵਟਾਂਦਰਾ) ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।*	MQ 1.4: Q1	Model Q	4.4, p. 9.54

ਵਿਸ਼ਾ 4.2 The Exchange Rate

1 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP 1

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.2.1	Forex market ਵਿੱਚ dollars ਦੀ supply ਉਹ US ਨਿਵਾਸੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਸਤਾਂ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਅਤੇ assets ਖ਼ਰੀਦਦੇ ਹਨ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ — SM ਦਾ demand-side ਕਾਰਨ 'purchase goods and services from another country'); ਜੇ ਘੱਟ US ਨਿਵਾਸੀ ਵਿਦੇਸ਼ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ, ਤਾਂ dollars ਦੀ quantity supplied ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।	Q1	MTP 2025-Dec S1	4.6, pp. 9.56 – 9.57 (US-ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਸਿਰਫ਼ MTP ਵਿੱਚ)

ਵਿਸ਼ਾ 4.3 The Exchange Rate Regimes

16 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP 1 · MTP 5 · Model Q 10

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.3.1	Exchange rate regime ਉਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦਾ ਹੈ — ਉਹ ਢੰਗ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਮੁੱਲ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਸਿਰੇ floating (flexible) ਅਤੇ fixed regime ਹਨ।	MQ 1.3: Q1	Model Q	4.3, p. 9.52
4.3.2	Floating regime ਵਿੱਚ exchange rate ਬਜ਼ਾਰ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ — ਹੋਰ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਸ ਮੁਦਰਾ ਦੀ demand ਅਤੇ supply ਨਾਲ; free float ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ central banks foreign exchange market ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ।	MQ 1.1: Q1	Model Q	4.3, p. 9.52; Summary, p. 9.64
4.3.3	Managed float: ਦਰਾਂ ਫਿਰ ਵੀ float ਕਰਨ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸਰਕਾਰ ਜਾਂ central bank ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ — ਮੁਦਰਾ ਖ਼ਰੀਦ ਜਾਂ ਵੇਚ ਕੇ — ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਵੱਡੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਰੋਕਣ ਲਈ। RBI ਦਾ ਦਖ਼ਲ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ managed float ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਢਿੱਲੇ ਤੌਰ 'ਤੇ 'dirty float' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — ਇਹ floating regimes ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ, fixed ਦੀ ਨਹੀਂ)।	Q2, Q4, Q6; MQ Managed Float Systems: Q1, Q2	MTP 2024-Dec S1, 2025-Aug S1, 2026-Apr S1; Model Q ×2	4.3, pp. 9.52 – 9.53 (ਭਾਰਤ ਦੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਤੇ 'dirty float' ਦਾ SM ਵਿੱਚ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਗਿਆ)
4.3.4	Fixed (pegged) exchange rate: ਸਰਕਾਰੀ ਨੀਤੀ ਰਾਹੀਂ ਤੈਅ — ਸਰਕਾਰ ਐਲਾਨ ਜਾਂ ਹੁਕਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਮੁੱਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੁਦਰਾ, ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ ਟੋਕਰੀ (basket of currencies) ਜਾਂ gold ਵਰਗੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੁੱਲ-ਮਾਪ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਹੈ; central bank ਨੂੰ forex market ਵਿੱਚ ਦਖ਼ਲ ਦੇਣ (ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਖ਼ਰੀਦਣ ਜਾਂ ਵੇਚਣ) ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ foreign exchange reserves ਰੱਖਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।	MQ 1.2: Q2; MQ Fixed Exchange Rates: Q1, Q2	Model Q ×3	4.3, p. 9.53; Summary, p. 9.64
4.3.5	Soft peg: exchange rate ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਜ਼ਾਰ ਵੱਲੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; hard peg: central bank ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਨਾ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ ਮੁੱਲ ਤੈਅ ਕਰਦਾ ਹੈ। Soft peg ਉਹ regime ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ IMF ਮੈਂਬਰ ਵਰਤਦੇ ਹਨ।	Q1	RTP 2024-Sep; MTP 2025-Dec S1	ਸਾਰ (Summary), p. 9.64 (IMF-ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ ਵਾਲਾ ਤੱਥ ਸਿਰਫ਼ RTP/MTP ਵਿੱਚ)
4.3.6	Crawling peg (ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੂਚਕਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬਦਲੀ ਜਾਂਦੀ ਦਰ) ਅਤੇ currency board (ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਦਰ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਵਿਚਕਾਰਲੇ regimes ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ SM ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।	MQ 1.3: Q2, Q3	Model Q ×2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.3.7	Fixed regime ਦੇ ਲਾਭ: ਮੁਦਰਾ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਅਤੇ exchange rate risks ਤੇ transaction costs ਦਾ ਖ਼ਾਤਮਾ; ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਵਾਧਾ; exchange rate movements ਉੱਤੇ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀ (speculation) ਵਿੱਚ **ਕਮੀ**; monetary authority ਉੱਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ (ਘੱਟ inflation); ਸਥਿਰਤਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ; monetary policy ਦੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ (credibility) ਵਧਦੀ ਹੈ। ਲਾਗਤ: central bank ਨੂੰ ਦਖ਼ਲ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ reserves ਰੱਖਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।	Q3	PYQ 2025-Sep	4.3, p. 9.53
4.3.8	Floating regime — ਲਾਭ: ਸੁਤੰਤਰ monetary policy; exchange rate ਨੂੰ policy tool ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਵੱਡੇ forex reserves ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ: ਅਸਥਿਰ (volatile) exchange rates ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਲਾਗਤਾਂ ਵਿੱਚ risk premium ਜੋੜਦੀਆਂ ਹਨ। Fixed = ਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਪਰ ਲਚਕ ਨਹੀਂ; floating = ਨੀਤੀਗਤ ਲਚਕ ਪਰ ਘੱਟ ਸਥਿਰਤਾ।	Q5	MTP 2025-Aug S2	4.3, p. 9.54
4.3.9	*ਵਿਸ਼ਾ 4.7 ਦੇਖੋ: ਕੋਈ ਮੁਦਰਾ ਉਦੋਂ appreciate ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੁਦਰਾ ਜਾਂ ਹੋਰ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ ਟੋਕਰੀ (basket of other currencies) ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਵਧਦਾ ਹੈ।*	MQ 1.2: Q1	Model Q	4.7, p. 9.57

ਵਿਸ਼ਾ 4.4 Nominal ਬਨਾਮ Real Exchange Rates

6 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 4 · RTP – · MTP 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.4.1	Nominal exchange rate: ਉਹ ਦਰ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਨਾਲ ਵਟਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। Real exchange rate: ਉਹ ਦਰ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ goods ਅਤੇ services ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ goods ਅਤੇ services ਨਾਲ ਵਟਾ ਸਕਦਾ ਹੈ — ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਿਸੇ good ਜਾਂ service ਦੀਆਂ 'how many' (ਕਿੰਨੀਆਂ) ਇਕਾਈਆਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਸੇ good ਜਾਂ service ਦੀ 'one' (ਇੱਕ) ਇਕਾਈ ਨਾਲ ਵਟਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। Trade flows ਉੱਤੇ real rate ਦਾ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, nominal rate ਦਾ ਨਹੀਂ।	(+ 4.1 MQ 1.4 Q1, 4.5 Q4)	PYQ 2026-Sep; Model Q	4.4, p. 9.54
4.4.2	Real exchange rate = Nominal exchange rate × (Domestic price index ÷ Foreign price index) — nominal rate ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਦਾ ਗੁਣਨਫਲ। Nominal rate ਕੱਢਣ ਲਈ ਸੂਤਰ ਨੂੰ ਉਲਟਾਓ: NER = RER × Foreign index ÷ Domestic index (25 × 70/140 = 12.5); ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ: 15 × 250/200 = 18.75।	Q2, Q3 (+ 4.6 MQ 1.4 Q1)	PYQ 2026-Jan, 2026-May; Model Q	4.4, p. 9.55
4.4.3	REER = nominal effective exchange rate (ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ weighted average ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਮੁੱਲ) ਨੂੰ price deflator ਜਾਂ index of costs ਨਾਲ ਭਾਗ ਦੇਣਾ, ਭਾਵ inflation ਲਈ ਸੋਧਿਆ NEER; nominal rate ਸਥਿਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ REER ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਵਧਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਘਰੇਲੂ inflation ਵਿਦੇਸ਼ੀ inflation ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਵੇ।	Q4, Q5	MTP 2025-Dec S1, 2026-Apr S1	4.4, p. 9.55; Summary, p. 9.65

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.4.4	REER ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ (ਉੱਚੇ real exchange rate) ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਯਾਤ ਮਹਿੰਗੇ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਸਸਤੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ — trade competitiveness ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ, ਇਸ ਲਈ ਨਿਰਯਾਤ ਘੱਟ ਮੁਕਾਬਲੇਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ current account ਘਾਟੇ (deficit) ਵੱਲ ਝੁਕਦਾ ਹੈ।	Q1, Q6	PYQ 2024-Jun, 2025-Sep; MTP 2026-Apr S1	4.4, p. 9.55; 4.9, p. 9.63

ਵਿਸ਼ਾ 4.5 The Foreign Exchange Market

7 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 2 · RTP – · MTP 2 · Model Q 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.5.1	Foreign exchange market ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਆਪਕ ਸਮੂਹ ਹੈ ਜੋ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੇ ਹਨ — ਇੱਕ over-the-counter, ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੁੜਿਆ network (ਕੋਈ ਭੌਤਿਕ ਥਾਂ ਨਹੀਂ), ਜਿਸ ਵਿੱਚ spreads ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।	MQ 1.5: Q1	Model Q	Summary, p. 9.65
4.5.2	ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ forex ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਨੂੰ US dollars ਨਾਲ ਵਟਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ dollar ਨਾ ਆਯਾਤਕ ਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਨਿਰਯਾਤਕ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਮੁਦਰਾ ਹੋਵੇ — ਇਸੇ ਲਈ dollar 'vehicle currency' ਹੈ।	Q1, Q2	PYQ 2026-Jan; MTP 2024-Aug	4.5, p. 9.56
4.5.3	ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਪਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲਾ currency pair EUR/USD ਹੈ (dollar ਦੀ vehicle ਭੂਮਿਕਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ)।	MQ 1.5: Q2	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
4.5.4	Speculation ਅਤੇ hedging ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ; speculative trading ਰਾਜਨੀਤਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ economic indicators ਤੋਂ ਬਣੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ (expectations) ਉੱਤੇ ਚੱਲਦੀ ਹੈ।	MQ 1.6: Q1	Model Q	4.6, p. 9.57 (expectations driver ਸਿਰਫ਼ Model Q ਵਿੱਚ)
4.5.5	ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ foreign exchange, Foreign Exchange Management Act (FEMA), 1999 ਅਧੀਨ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ RBI ਲਾਗੂ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q3	MTP 2026-Apr S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
4.5.6	Direct quote (European) = ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਇੱਕ ਇਕਾਈ ਪਿੱਛੇ ਸਥਾਨਕ ਮੁਦਰਾ ਦੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ (₹65/US$; ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ base ਹੈ); indirect quote (American) = ਸਥਾਨਕ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਇੱਕ ਇਕਾਈ ਪਿੱਛੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ($0.0151 ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਪਈਆ; ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ base ਹੈ)। Cross rate = X–Y ਅਤੇ X–Z ਦਰਾਂ ਤੋਂ ਕੱਢੀ ਗਈ Y ਅਤੇ Z ਵਿਚਕਾਰ ਦਰ।	(+ 4.9 Q1, 4.9 Q2)	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep	Summary, p. 9.64
4.5.7	Arbitrage — ਵੱਖ-ਵੱਖ dealing places ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ asset ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ risk-less profits ਕਮਾਉਣਾ — ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਲ ਕਿਸੇ ਮੁਦਰਾ ਲਈ ਸਾਰੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ exchange rate ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।	(+ 4.9 Q3)	MTP 2024-Dec S1	Summary, p. 9.65
4.5.8	*ਵਿਸ਼ਾ 4.4 ਵੇਖੋ: real exchange rate ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਿਸੇ good ਜਾਂ service ਦੀਆਂ 'how many' (ਕਿੰਨੀਆਂ) ਇਕਾਈਆਂ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀ ਉਸੇ good ਜਾਂ service ਦੀ 'one' (ਇੱਕ) ਇਕਾਈ ਨਾਲ ਵਟਾਈਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।*	Q4	PYQ 2026-Sep	4.4, p. 9.54; Summary, p. 9.65

ਵਿਸ਼ਾ 4.6 Nominal Exchange Rate ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ (Determination of Nominal Exchange Rate)

10 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP – · Model Q 10

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.6.1	ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ foreign exchange ਦੀ supply ਅਤੇ demand ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਮੁੱਲ (external value) ਤੈਅ ਕਰਦੇ ਹਨ; equilibrium rate ਉੱਥੇ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਢਲਵਾਂ demand curve (D$) ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹਦੇ supply curve (S$) ਨੂੰ ਕੱਟਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ demand: ਵਿਦੇਸ਼ੀ goods ਅਤੇ services ਖ਼ਰੀਦਣਾ, unilateral transfers, ਵਿਦੇਸ਼ ਨੂੰ investment income ਦੀਆਂ ਅਦਾਇਗੀਆਂ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ financial assets ਖ਼ਰੀਦਣਾ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ bank account ਖੋਲ੍ਹਣਾ, real capital ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਮਾਲਕੀ, speculation ਅਤੇ hedging। Supply: ਘਰੇਲੂ ਨਿਰਯਾਤ ਦੀ ਖ਼ਰੀਦ, ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ transfers, investment income, FDI ਅਤੇ portfolio investment, bank deposits, speculation।	MQ 1.5: Q1 (+ 4.2 Q1)	MTP 2025-Dec S1; Model Q	4.6, pp. 9.56 – 9.57
4.6.2	*ਵਿਸ਼ਾ 4.9 ਵੇਖੋ: depreciation ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਦੀ ਸਾਪੇਖ ਕੀਮਤ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ (ਵੱਧ ਮੁਕਾਬਲੇਯੋਗ); appreciation ਉਸ ਦੇ ਆਯਾਤ ਦੀ ਸਾਪੇਖ ਕੀਮਤ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ (ਘਰੇਲੂ ਖਪਤਕਾਰਾਂ ਲਈ ਵੱਧ ਆਕਰਸ਼ਕ)।*	MQ 1.1: Q1, Q2	Model Q ×2	4.9, p. 9.60
4.6.3	Trade deficit: ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਆਯਾਤ ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣ।	MQ 1.2: Q1	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
4.6.4	*ਵਿਸ਼ਾ 4.4 ਵੇਖੋ: RER = NER × (domestic price ÷ foreign price); US inflation 2% ਅਤੇ Eurozone inflation 1% ਨਾਲ, 0.85 × 1.02/1.01 ≈ 0.858 EUR (ਛਪੀ key 0.8685 — Editorial Note ਵੇਖੋ)।*	MQ 1.4: Q1, Q2	Model Q ×2	4.4, p. 9.55
4.6.5	SM ਤੋਂ ਬਾਹਰ: ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ relative inflation, relative interest rates ਅਤੇ trade balances ਸਾਰੇ nominal rate ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਹਨ; ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਰੁਝਾਨ relative inflation rates ਮੁਤਾਬਕ ਚੱਲਦਾ ਹੈ (purchasing power parity)।	MQ 1.6: Q1, Q2	Model Q ×2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
4.6.6	SM ਤੋਂ ਬਾਹਰ: ਉੱਚੀਆਂ ਘਰੇਲੂ interest rates ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਸਥਿਰਤਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ capital ਨੂੰ ਖਿੱਚਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਦੀ demand ਵਧਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ appreciate ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	MQ 1.7: Q1, Q2	Model Q ×2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)

ਵਿਸ਼ਾ 4.7 Exchange Rates ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀਆਂ (Changes in Exchange Rates)

3 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP – · MTP – · Model Q 2

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.7.1	ਕੋਈ ਮੁਦਰਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੁਦਰਾ ਜਾਂ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੀ basket ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮੁੱਲ ਵਧਣ 'ਤੇ appreciate ਅਤੇ ਮੁੱਲ ਘਟਣ 'ਤੇ depreciate ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਜਦੋਂ ਇੱਕ depreciate ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਨਾਲੋ-ਨਾਲ appreciate ਹੁੰਦੀ ਹੈ। Home-currency depreciation = ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ home-currency ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ: $1 = ₹70 → ₹75 (ਜਾਂ €1 = ₹80 → ₹85) ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਰੁਪਈਆ depreciate ਹੋਇਆ ਹੈ।	Q1 (+ 4.3 MQ 1.2 Q1)	PYQ 2024-Sep; Model Q	4.7, pp. 9.57 – 9.58

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.7.2	Floating rate ਅਧੀਨ ਕਿਸੇ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਵੱਧ demand (supply ਬਿਨਾਂ ਬਦਲੇ) ਉਸ ਦਾ exchange value ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ — ਉਹ appreciate ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ demand ਵਿੱਚ ਸੱਜੇ ਵੱਲ shift ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ depreciate ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ foreign exchange ਦੀ supply ਵਿੱਚ ਸੱਜੇ ਵੱਲ shift ਉਸ ਨੂੰ appreciate ਕਰਦੀ ਹੈ।	MQ 1.6: Q1; MQ 1.7: Q1 (+ 4.9 MQ 1.6 Q1)	Model Q ×3	4.7, pp. 9.58 – 9.59

ਵਿਸ਼ਾ 4.8 Devaluation ਬਨਾਮ Depreciation

5 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP – · MTP 1 · Model Q 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.8.1	Devaluation: ਕਿਸੇ ਮੁਦਰਾ ਦੇ fixed par value ਵਿੱਚ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਇੱਕਮੁਸ਼ਤ (discrete) ਸਰਕਾਰੀ ਕਟੌਤੀ (fixed ਜਾਂ ਲਗਭਗ fixed regime); revaluation: ਉਸ par value ਵਿੱਚ ਇੱਕਮੁਸ਼ਤ ਸਰਕਾਰੀ ਵਾਧਾ। Depreciation / appreciation: floating rate ਅਧੀਨ demand ਅਤੇ supply ਦੀਆਂ market forces ਕਾਰਨ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਗਿਰਾਵਟ / ਵਾਧਾ, ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ।	Q1; MQ 1.8: Q1, Q2	MTP 2024-Dec S1; Model Q ×2	4.8, pp. 9.59 – 9.60
4.8.2	Devaluation ਜਾਂ revaluation ਇੱਕ ਨੀਤੀਗਤ ਕਦਮ (policy act) ਹੈ: monetary authority ਕਿਸੇ reference currency ਜਾਂ basket ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਵੀਂ fixed rate ਤੈਅ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਫਿਰ central bank ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਖ਼ਰੀਦ-ਵੇਚ ਕੇ ਉਸ rate ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।	MQ 1.8: Q3	Model Q	4.8, p. 9.59; 4.3, p. 9.53
4.8.3	*ਵਿਸ਼ਾ 4.9 ਵੇਖੋ: depreciation ਆਯਾਤ ਦੀ ਸਾਪੇਖ ਕੀਮਤ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ (ਘਟਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ); ਇਹ output expansion ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ trade balance ਸੁਧਾਰਦਾ ਹੈ।*	Q2	PYQ 2026-May	Summary, p. 9.66

ਵਿਸ਼ਾ 4.9 Exchange Rate ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦਾ ਘਰੇਲੂ ਅਰਥਚਾਰੇ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ (Impacts of Exchange Rate Fluctuation on Domestic Economy)

16 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 5 · RTP 4 · MTP 5 · Model Q 6

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.9.1	Depreciation ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਦੀ ਸਾਪੇਖ ਕੀਮਤ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਦੀ ਸਾਪੇਖ ਕੀਮਤ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ: ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਯਾਤ ਸਸਤੇ (ਵੱਧ ਮੁਕਾਬਲੇਯੋਗ) ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਆਯਾਤ ਮਹਿੰਗੇ — ਇਸ ਲਈ ਜੇ dollar, euro ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ depreciate ਹੋਵੇ ਤਾਂ Eurozone ਨੂੰ US ਨਿਰਯਾਤ ਵਧਦੇ ਹਨ।	Q6; MQ 1.7: Q1; MQ 1.9: Q1 (+ 4.6 MQ 1.1 Q1)	PYQ 2024-Jun; RTP 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2; Model Q ×3	4.9, p. 9.60
4.9.2	Appreciation ਨਿਰਯਾਤ ਦੀ ਸਾਪੇਖ ਕੀਮਤ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਦੀ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ: ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ products ਲਈ ਵੱਧ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਘਰੇਲੂ ਖਪਤਕਾਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ products ਲਈ ਘੱਟ — ਜਦੋਂ US exchange rate ਵਧਦਾ ਹੈ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ goods ਸਸਤੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ US ਆਯਾਤ ਵਧਦੇ ਹਨ; revaluation ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਯਾਤ ਦੀ ਲਾਗਤ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ।	Q5, Q9 (+ 4.6 MQ 1.1 Q2)	MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S2; Model Q	4.9, p. 9.60

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
4.9.3	ਮੁਦਰਾ ਦਾ appreciation ਜਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਮੁਦਰਾ ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ ਨੂੰ ਵੱਧ ਕੀਮਤੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਵੱਧ ਮਾਤਰਾ ਨਾਲ ਵਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।	Q7	PYQ 2025-May	4.9, p. 9.62
4.9.4	Appreciation ਨਿਰਯਾਤ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਨਿਰਯਾਤ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਘਟੇਗੀ; ਸਸਤੇ ਆਯਾਤ ਆਯਾਤ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ, aggregate demand ਅਤੇ growth ਘਟਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ current account ਵਿਗੜਨ ਵੱਲ ਝੁਕਦਾ ਹੈ (elasticities ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ)।	Q10	PYQ 2026-Sep	4.9, p. 9.63
4.9.5	Depreciation ਖ਼ਰਚ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ goods ਵੱਲ ਮੋੜਦਾ ਹੈ, ਆਰਥਿਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਅਤੇ output expansion ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ trade balance ਸੁਧਾਰਦਾ ਹੈ — ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ price competitiveness ਉੱਤੇ ਘਰੇਲੂ inflation ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਬੇਅਸਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਹ consumer price inflation ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ (ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀਆਂ goods) ਅਤੇ ਆਯਾਤ ਕੀਤੇ inputs ਰਾਹੀਂ cost-push inflation ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।	Q8; MQ 1.9: Q2 (+ 4.8 Q2)	PYQ 2026-May; RTP 2025-May; Model Q	4.9, p. 9.61; Summary, p. 9.66
4.9.6	Exchange rate volatility (ਅਚਾਨਕ, ਵੱਡੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ) ਪੂਰਵ-ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ ਔਖਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ hedging costs ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ; ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ FPI ਅਤੇ FDI inflows ਘਟਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	MQ 1.7: Q2; MQ 1.9: Q3	Model Q ×2	4.9, p. 9.62 ('volatility' ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸਿਰਫ਼ Model Q ਵਿੱਚ)
4.9.7	Flexible regime ਵਿੱਚ ਵਧਦਾ trade deficit ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ demand ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ depreciate ਹੁੰਦੀ ਹੈ (ਛਪੀ key 'appreciation' ਗ਼ਲਤ ਹੈ — Editorial Note ਵੇਖੋ)।	MQ 1.6: Q1	Model Q	4.7, p. 9.58
4.9.8	Current account deficit: ਆਯਾਤ (ਅਦਾਇਗੀਆਂ) ਨਿਰਯਾਤ (ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ) ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣ; ਵਧਦਾ current account deficit growth ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਲਈ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ।	Q4	RTP 2025-Sep; MTP 2025-Jan S2	4.9, p. 9.61 (ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ)
4.9.9	*ਵਿਸ਼ਾ 4.5 ਵੇਖੋ: indirect quote = ਸਥਾਨਕ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਇੱਕ ਇਕਾਈ ਪਿੱਛੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ; cross rate = ਦੋ ਹੋਰ currency pairs ਤੋਂ ਕੱਢੀ ਗਈ ਦਰ; arbitrage ਸਾਰੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਦਰ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।*	Q1, Q2, Q3	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1	Summary, pp. 9.64 – 9.65

ਇਕਾਈ 5: ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਵਾਹ (International Capital Movements)

SM ਅਧਿਆਇ 9, ਇਕਾਈ 5, ਪੰਨੇ 9.70 – 9.86

ਵਿਸ਼ਾ 5.2 Foreign Capital ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ (Type of Foreign Capital)

6 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP 1 · MTP 3 · Model Q 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
5.2.1	International capital movements, financial assets ਅਤੇ liabilities ਦੇ ਸਰਹੱਦ-ਪਾਰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹਨ; 'foreign capital' ਵਿੱਚ ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਘਰੇਲੂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ capital inflow ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ — ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ FDI ਮਿਲਣਾ।	MQ 1.1: Q1, Q2	Model Q ×2	5.2, p. 9.71 (ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸਿਰਫ਼ Model Q ਵਿੱਚ)

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
5.2.2	Foreign capital ਦੇ ਅੰਗ: (1) foreign aid — bilateral, multilateral (World Bank ਵਰਗੀਆਂ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਕੋਲ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਫੰਡ), tied ਜਾਂ untied, grants; (2) borrowings — ਅੰਤਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਜ਼ੇ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ (World Bank, IMF, ADB) ਤੋਂ ਕਰਜ਼ੇ, soft loans (IDA), external commercial borrowing, trade credit; (3) NRI deposits; (4) investments — FPI ਅਤੇ FDI।	MQ 1.2: Q1	Model Q	5.2, pp. 9.71 – 9.72
5.2.3	World Bank ਅਸਲ ਵਿੱਚ International Bank for Reconstruction and Development (IBRD) ਹੈ।	Q1	RTP 2025-Jan	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ RTP)
5.2.4	World Bank ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਮੱਧਮ ਅਤੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ development lending ਹੈ (IMF ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੈ); MTP key ਵਿੱਚ 'medium term loans' ਛਪਿਆ ਹੈ — Editorial Note ਵੇਖੋ।	Q2	MTP 2025-May S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
5.2.5	Global Depository Receipt ਇੱਕ negotiable receipt ਹੈ ਜੋ ਕੋਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ (depository) bank ਕਿਸੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ shares ਦੇ ਬਦਲੇ ਜਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q3	MTP 2026-Apr S2, 2026-Apr S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 5.3 Foreign Direct Investment (FDI)

7 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 4 · RTP – · MTP 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
5.3.1	FDI (IMF): ਅਜਿਹਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜੋ ਇੱਕ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੀ resident entity ਦੀ ਦੂਜੇ ਅਰਥਚਾਰੇ ਦੇ resident enterprise ਵਿੱਚ lasting interest ਅਤੇ control ਦਰਸਾਵੇ — ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ordinary shares ਜਾਂ voting power ਦਾ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 10%; ਨਿਵੇਸ਼ਕ control ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ management ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q7	MTP 2026-Apr S1	5.3, p. 9.72
5.3.2	FDI ਦੇ ਤਿੰਨ ਅੰਗ ਹਨ: equity capital, reinvested earnings ਅਤੇ other direct capital (intra-company loans) — portfolio investment ਇਸ ਦਾ ਅੰਗ **ਨਹੀਂ** ਹੈ।	Q1	PYQ 2024-Jun	5.3, p. 9.72
5.3.3	Direct investment ਦੇ ਮੁੱਖ ਰੂਪ: ਵਿਦੇਸ਼ੀ subsidiaries ਜਾਂ branches, joint ventures, ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਵਿਕਾਸ, ਕੰਪਨੀਆਂ ਦੀ ਖ਼ਰੀਦ ਜਾਂ ਰਲੇਵਾਂ; external commercial borrowing ਇੱਕ ਉਧਾਰ (debt) ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ownership ਜਾਂ control ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ FDI ਨਹੀਂ ਹੈ।	Q4	PYQ 2026-May	5.3, p. 9.72; 5.2, p. 9.71
5.3.4	Horizontal FDI: ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਕਿਸਮ ਦਾ business ਜੋ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ (US cell-phone provider ਦਾ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਸੇਵਾ ਦੇਣਾ); vertical: ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਜੋ ਮੁੱਖ business ਦੀ ਪੂਰਕ ਹੋਵੇ (car ਨਿਰਮਾਤਾ ਦਾ parts supplier ਨੂੰ ਖ਼ਰੀਦਣਾ); conglomerate: ਗ਼ੈਰ-ਸਬੰਧਤ business, ਅਕਸਰ ਉਦਯੋਗ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਮੌਜੂਦ firm ਨਾਲ joint venture, ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਵੇਸ਼ਕ ਕੋਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਤਜਰਬਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ; two-way: ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ (reciprocal) ਨਿਵੇਸ਼।	Q2, Q3 (+ 5.9 Q4, 5.9 Q6)	PYQ 2025-Jan, 2025-Sep, 2026-Jan, 2026-Sep	5.3, p. 9.73
5.3.5	ਹਾਲ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ Singapore ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ FDI inflows ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਰਿਹਾ ਹੈ।	Q5	MTP 2025-Dec S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
5.3.6	FDI inflow capital account balance ਸੁਧਾਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵਿਦੇਸ਼ੀ liabilities ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ Net International Investment Position ਵਿਗੜਦੀ ਹੈ।	Q6	MTP 2026-Apr S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 5.4 Foreign Portfolio Investment (FPI)

10 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP 1 · MTP 1 · Model Q 7

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
5.4.1	FPI 'real capital' ਦੀ ਥਾਂ 'financial capital' ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ — capital market ਰਾਹੀਂ stocks, bonds ਅਤੇ ਹੋਰ financial instruments ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼, ਬਿਨਾਂ ownership ਜਾਂ control ਦੇ, 10% ਤੋਂ ਘੱਟ ਹਿੱਸੇਦਾਰੀ, ਅਤੇ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਲਾਭਦਾਇਕ return; ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਵੱਧ returns ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦਿਸੇ।	Q1; MQ 1.2: Q1; MQ 1.4: Q1, Q3	MTP 2024-Dec S1; Model Q ×3	5.4, pp. 9.73 – 9.74
5.4.2	FDI ਬਨਾਮ FPI (Table 4.5.1): FDI ਭੌਤਿਕ assets ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦਾ interest ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਵਾਪਸ ਕੱਢਣਾ ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਔਖਾ ਹੈ, speculative ਨਹੀਂ, technology transfer ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਅਤੇ ਉਜਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਥਾਈ management control ਰੱਖਦਾ ਹੈ; FPI ਸਿਰਫ਼ financial assets ਵਿੱਚ, ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦਾ, ਵਾਪਸ ਕੱਢਣਾ ਸੌਖਾ, speculative, ਕੋਈ technology transfer ਨਹੀਂ, ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਸਿੱਧਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਕੋਈ management control ਨਹੀਂ।	Q2; MQ 1.4: Q2	PYQ 2025-May; Model Q	5.4, p. 9.74
5.4.3	Control ਲੈਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ shares ਖ਼ਰੀਦਣਾ portfolio investment ਹੈ — FDI ਦਾ mode ਨਹੀਂ (Editorial Note ਵੇਖੋ)।	MQ 1.6: Q1	Model Q	5.4, p. 9.73
5.4.4	FII = ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਘਰੇਲੂ securities ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ — portfolio capital ਜੋ capital market ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, equity capital ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸੁਧਾਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ financial innovation ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।	Q3; MQ 1.2: Q2	RTP 2025-May; Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ RTP)
5.4.5	Capital flight = ਆਰਥਿਕ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ capital ਦਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ (ਛਪੀ key ਆਮ investment flows ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀ ਹੈ — Editorial Note ਵੇਖੋ)।	MQ 1.1: Q1	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
5.4.6	ਹੋਰ ਇਕਾਈਆਂ ਦੇ matching items: ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ global trading system ਦਾ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ = WTO (ਇਕਾਈ 3); ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ central banks ਦਾ forex market ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਲੈਣਾ = free-floating exchange rate system।	Q2	PYQ 2025-May	4.3, p. 9.52; WTO, SM ਇਕਾਈ 3 ਵਿੱਚ

ਵਿਸ਼ਾ 5.5 Foreign Direct Investment ਦੇ ਕਾਰਨ (Reason for Foreign Direct Investment)

7 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP – · MTP 2 · Model Q 4

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
5.5.1	Capital ਨੂੰ ਖੇਤਰਾਂ ਜਾਂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਨੋਰਥ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਦਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ rate of return ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ (ਆਰਥਿਕ ਹਿਤਾਂ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਭ); ਉੱਤਮ management skills ਜਾਂ ਕੋਈ ਅਹਿਮ patent ਵਰਗੇ firm-specific assets ਵਿਦੇਸ਼ੀ firm ਨੂੰ host-country firms ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲਣ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।	MQ 1.1: Q1	Model Q	5.5, pp. 9.74 – 9.75
5.5.2	FDI ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ: ਵੱਡੇ, ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਦੇ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ; strategic raw materials ਉੱਤੇ control ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਜਾਂ raw-material ਭੰਡਾਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ (resource-seeking); ਸਾਪੇਖਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ ਉਜਰਤਾਂ; ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਦੇ ਕੰਮਕਾਜ ਦੀਆਂ economies; risk diversification — ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਨਵੇਂ ਬਜ਼ਾਰਾਂ, ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ technologies ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ।	Q2; MQ 1.3: Q1; MQ 1.5: Q1	MTP 2025-Jan S2; Model Q ×2	5.5, pp. 9.75 – 9.76; Table 4.5.2, pp. 9.76 – 9.77
5.5.3	'Getting behind the tariff wall': FDI ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲਾ ਸੌਖਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪੂਰਨ ਪਾਬੰਦੀਆਂ, ਉੱਚੀਆਂ customs duties ਜਾਂ non-tariff barriers ਨਾਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ — ਸਥਾਨਕ ਉਤਪਾਦਨ import tariffs ਅਤੇ quotas ਤੋਂ ਬਚਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।	MQ 1.5: Q2	Model Q	5.5, p. 9.75
5.5.4	ਵਿਦੇਸ਼ੀ corporations ਦਾ tax breaks ਅਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ ਤਨਖ਼ਾਹਾਂ ਵਰਗੇ investment privileges ਦਾ ਲਾਭ ਲੈਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ ਕਰਨਾ Foreign Direct Investment ਹੈ।	Q1	PYQ 2024-Sep	5.9, pp. 9.82 – 9.83; 5.5, p. 9.76
5.5.5	FDI ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ host-country ਨੀਤੀਆਂ: ਸਹਾਇਕ tax policies (tax holidays), ਖੁੱਲ੍ਹਾਪਣ ਅਤੇ special economic zones ਵਰਗੀਆਂ preferential investment systems, ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਅਨੁਕੂਲ investment climate, business facilitation (ease of doing business); protectionist import bans FDI ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹਨ।	Q3	MTP 2025-Dec S1	5.5, p. 9.76; Table 4.5.2, p. 9.77

ਵਿਸ਼ਾ 5.6 Modes of Foreign Direct Investment (FDI)

8 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP – · MTP 5 · Model Q 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
5.6.1	FDI ਦੇ modes: (i) ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ subsidiary ਜਾਂ associate company ਖੋਲ੍ਹਣਾ; (ii) ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ equity injection; (iii) ਕਿਸੇ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ controlling interest ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ; (iv) mergers ਅਤੇ acquisitions; (v) joint venture; (vi) greenfield investment; (vii) brownfield investment।	Q5; MQ 1.3: Q1; MQ 1.6: Q1	MTP 2026-Apr S2; Model Q ×2	5.6, pp. 9.77 – 9.78
5.6.2	Greenfield investment: parent company ਵੱਲੋਂ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵੀਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ affiliate ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ (fresh assets ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ) — ਜਿਵੇਂ ONGC Videsh, ਜਿਸ ਨੂੰ ONGC ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ exploration ਅਤੇ production ਲਈ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ।	Q1, Q4; MQ 1.6: Q2	MTP 2024-Aug, 2026-Apr S1; Model Q	5.6, p. 9.78

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
5.6.3	Brownfield investment: ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵਾਂ infrastructure ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ merging, acquiring ਜਾਂ leasing ਰਾਹੀਂ ਮੌਜੂਦਾ infrastructure ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ brownfield airport projects ਵਿੱਚ automatic route ਅਧੀਨ 100% FDI ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ।	Q2, Q3 (+ 5.9 Q3)	PYQ 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Aug S2, 2025-Dec S1	5.6, p. 9.78

ਵਿਸ਼ਾ 5.7 Foreign Direct Investment ਦੇ ਲਾਭ (Benefits of Foreign Direct Investment)

2 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP 2

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
5.7.1	FDI ਉਤਪਾਦਨ ਅਧਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ backward ਅਤੇ forward linkages, ancillary units ਅਤੇ multiplier effects ਰਾਹੀਂ ਅਸਿੱਧਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਵੀ; ਇਹ technological know-how, management skills ਅਤੇ skill development ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ।	Q1, Q2	MTP 2025-Jan S2, 2025-Dec S1	5.7, pp. 9.78 – 9.79
5.7.2	ਹੋਰ ਲਾਭ: competition (ਲਾਗਤ ਘਟਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਗੁਣਵੱਤਾ ਸੁਧਾਰਨ ਵਾਲੀਆਂ innovations, ਘੱਟ ਕੀਮਤਾਂ), ਘਰੇਲੂ ਬੱਚਤਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ finance, technology spill-overs, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਬਜ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਿਰਯਾਤ ਤੱਕ ਬਿਹਤਰ ਪਹੁੰਚ, ਨਵਾਂ tax revenue, economies of scale, ਕਮਜ਼ੋਰ ਘਰੇਲੂ monopolies, ਅਨੁਕੂਲ balance of payments, ਬਿਹਤਰ ਕੰਮ-ਸੱਭਿਆਚਾਰ।	(+ 5.8 MQ 1.7 Q1)	Model Q	5.7, pp. 9.78 – 9.80

ਵਿਸ਼ਾ 5.8 Foreign Direct Investment ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸੰਭਾਵੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ (Potential Problems Associated with Foreign Direct Investment)

6 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP – · MTP – · Model Q 5

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
5.8.1	*ਵਿਸ਼ਾ 5.7 ਵੇਖੋ: ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ, technology transfer ਅਤੇ competition ਨਾਲ ਘੱਟ ਕੀਮਤਾਂ FDI ਦੇ ਲਾਭ ਹਨ; capital flight ਅਤੇ foreign exchange reserves ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹਨ — FDI ਤਾਂ foreign exchange ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ।*	MQ 1.7: Q1	Model Q	5.7, pp. 9.78 – 9.80
5.8.2	FDI foreign exchange ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ, balance of payments ਸੁਧਾਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ host currency ਦਾ ਮੁੱਲ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ; ਆਯਾਤ ਕੀਤੇ inputs ਅਤੇ profits ਦੀ ਵਾਪਸੀ (repatriation) balance of payments ਉੱਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ depreciate ਕਰਦੇ ਹਨ।	MQ 1.1: Q1	Model Q	5.8, p. 9.81
5.8.3	FDI ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ: labour-abundant ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ capital-intensive ਢੰਗ, ਖੇਤਰੀ ਅਸਮਾਨਤਾ, tax revenue ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ, crowding-out, balance-of-payments ਅਤੇ exchange rate ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ, ਘੱਟ-ਹੁਨਰ ਵਾਲੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ, ਵਿਗੜਿਆ ਉਤਪਾਦਨ, anti-ethical practices, monopoly power, off-shoring, ਨੀਵੇਂ labour ਅਤੇ environmental standards, ਸੁਰੱਖਿਆ ਖ਼ਤਰੇ, ਮਾੜੀਆਂ terms of trade, ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ, dual economy (ਵਿਕਸਿਤ ਵਿਦੇਸ਼ੀ sector, ਪਛੜਿਆ ਘਰੇਲੂ sector) ਅਤੇ sovereignty ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ।	MQ 1.8: Q4	PYQ 2026-Sep	5.8, pp. 9.80 – 9.82

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
5.8.4	Tax competition / 'race to the bottom': host ਸਰਕਾਰਾਂ FDI ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ tax incentives, subsidies ਅਤੇ ਨੀਵੇਂ standards ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ; tax holidays ਨਾਲ host country ਦਾ tax revenue ਘਟਦਾ ਹੈ।	MQ 1.8: Q2, Q3	Model Q ×2	5.8, pp. 9.80, 9.82 (ਸ਼ਬਦ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ)
5.8.5	'Resource curse' (ਸ਼ਬਦ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ): ਸਾਧਨ-ਭਰਪੂਰ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹੌਲੀ ਵਿਕਾਸ; SM ਦੇ ਸਬੰਧਤ ਦੋਸ਼ ਹਨ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਬੇਰਹਿਮ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਅਤੇ foreign capital ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ — ਛਪੀ key ਬਾਰੇ Editorial Note ਵੇਖੋ।	MQ 1.8: Q1	Model Q	5.8, pp. 9.80, 9.82 (ਸ਼ਬਦ ਸਿਰਫ਼ Model Q ਵਿੱਚ)

ਵਿਸ਼ਾ 5.9 ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ Foreign Direct Investment (FDI)

9 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 5 · RTP 1 · MTP – · Model Q 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
5.9.1	FDI ਆਰਥਿਕ growth ਦਾ ਮੁੱਖ ਚਾਲਕ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ non-debt financial resource ਹੈ; FY22 ਵਿੱਚ IT, telecommunication ਅਤੇ automobile FDI ਦੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾ ਸਨ (Model Q ਦੀ key ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ 'Services' ਨੂੰ ਸਿਖਰਲਾ sector ਦੱਸਦੀ ਹੈ)।	MQ 1.9: Q1	Model Q	5.9, pp. 9.82 – 9.83
5.9.2	'Make in India' ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਨਿਵੇਸ਼ ਖਿੱਚਣਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ manufacturing ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇਣਾ ਹੈ।	MQ 1.9: Q2	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
5.9.3	ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ FDI ਨੂੰ RBI, Foreign Exchange Management Act (FEMA) ਅਧੀਨ, ਸਰਕਾਰ ਦੀ FDI Policy ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।	MQ 1.9: Q3	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
5.9.4	Sectoral caps ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ ਤੱਥ ਹਨ — ਮੌਜੂਦਾ FDI Policy ਜਾਂਚੋ: telecom ਵਧਾ ਕੇ 100%; food products ਦੀ marketing ਅਤੇ food e-commerce ਵਿੱਚ automatic route ਅਧੀਨ 100%; 2019 ਦੀ key: private sector banking ਵਿੱਚ 49%।	Q1, Q2, Q5	PYQ 2019-May, 2026-May; RTP 2025-Jan	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ)
5.9.5	*ਵਿਸ਼ਾ 5.6 ਵੇਖੋ: brownfield airport projects ਵਿੱਚ automatic route ਅਧੀਨ 100% FDI ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ।*	Q3	PYQ 2025-Sep	5.6, p. 9.78
5.9.6	*ਵਿਸ਼ਾ 5.3 ਵੇਖੋ: ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਕਿਸਮ ਦਾ business ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ (ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ US cell-phone provider; Canada ਵਿੱਚ ਉਹੀ outlets ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਭਾਰਤੀ restaurant chain) horizontal direct investment ਹੈ।*	Q4, Q6	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep	5.3, p. 9.73

ਵਿਸ਼ਾ 5.10 ਭਾਰਤੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦਾ Overseas Direct Investment (Overseas Direct Investment by Indian Companies)

5 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ – · RTP – · MTP – · Model Q 5

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
5.10.1	Overseas direct investment (outbound FDI) = ਭਾਰਤੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼; inward FDI ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, outward FDI ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ODI, capital controls — ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ capital ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਿਯੰਤਰਣ — ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਢਿੱਲ ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ।	MQ 1.1: Q1; MQ 1.6: Q1; MQ 1.10: Q1	Model Q ×3	5.10, p. 9.83; Summary, p. 9.86

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
5.10.2	RBI, ODI data ਜਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ (September 2022 ਵਿੱਚ US$ 1,922.51 million) ਅਤੇ FEMA ਅਧੀਨ ODI ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਅਤੇ ਨਿਯਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।	MQ 1.10: Q2	Model Q	5.10, p. 9.83 (ਨਿਯਮਕ ਭੂਮਿਕਾ ਸਿਰਫ਼ Model Q ਵਿੱਚ)
5.10.3	SM ਦੀਆਂ ODI ਉਦਾਹਰਣਾਂ steel, telecom, energy, IT, pharma ਅਤੇ retail brands ਤੱਕ ਫੈਲੀਆਂ ਹਨ (Tata Steel, Tata Communications, Wipro, ONGC Videsh, Dr Reddy's); Model Q ਦੀ key 'IT and BPO' SM ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ।	MQ 1.10: Q3	Model Q	5.10, pp. 9.83 – 9.85 (ਸਿਰਫ਼ Model Q)

ਭਾਗ B — ਅਧਿਆਇ 9 One-liner ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)

ਦੁਹਰਾਅ ਹਟਾ ਕੇ, Study Material ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ। ਪੂਰਾ ਪਾਠ, Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ SM ਪੰਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਭਾਗ A ਦੀ ਕਤਾਰ (ਜਾਂ ਕਤਾਰਾਂ) ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਸੇ 'ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ' ਉੱਤੇ click ਕਰੋ। ਸਿਰਫ਼ ★★★ ਕਤਾਰਾਂ ਹੀ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ICAI ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਲਗਭਗ 22% ਹਿੱਸਾ ਸਮੇਟ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕਾਈ 1 — ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਪਾਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ (Theories of International Trade)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	ਲਾਭ: efficiency ਅਤੇ growth, ਨਵੇਂ ਬਜ਼ਾਰ ਅਤੇ materials, ਨਵੀਨ services, ਉੱਭਰਦੇ ਅਰਥਚਾਰਿਆਂ ਲਈ ਗੁਣਵੱਤਾ ਸੁਧਾਰ।	★	1.1.1
2	ਵਪਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ: global corporations ਵੱਲੋਂ ਪਛੜੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਸ਼ਣ; ਜੋਖਮ ਭਰੀ ਨਿਰਭਰਤਾ; trade-cycle ਦਾ ਫੈਲਾਅ।	★	1.1.2
3	**Mercantilism (16ਵੀਂ–18ਵੀਂ ਸਦੀ): ਆਯਾਤ ਨਾਲੋਂ ਹਮਲਾਵਰ ਨਿਰਯਾਤ → ਦੌਲਤ, bullion, ਅਨੁਕੂਲ BoT; ਉੱਚੇ import tariffs।**	★★★	1.2.1
4	Adam Smith — absolute advantage: ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਵੱਧ output; labour ਇੱਕੋ-ਇੱਕ input।	★	1.2.2
5	Absolute advantage ਦੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ: 2 ਦੇਸ਼ × 2 goods, ਕੋਈ transport cost ਨਹੀਂ, labour-cost ਅਧਾਰ, labour ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ immobile।	★	1.2.3, 1.1.3
6	Ricardo — comparative advantage: ਜਿੱਥੇ absolute advantage ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ ਉਹ ਨਿਰਯਾਤ ਕਰੋ, ਜਿੱਥੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ ਹੈ ਉਹ ਆਯਾਤ ਕਰੋ; ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਬਿਹਤਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ ਲਾਭ।	★★	1.2.4
7	Comparative cost theory: labour theory of value, ਇੱਕ factor; Haberler → opportunity cost (constant)।	★★	1.2.5, 1.2.6
8	Comparative costs = normative, factor prices ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ; Modern = positive, money cost, factor price ਅੰਤਰ, inter-regional trade ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ।	★★	1.2.7, 1.2.8
9	**H-O = Factor-Endowment = Modern theory: 2 factors; ਭਰਪੂਰ factor ਵਰਤਣ ਵਾਲੀਆਂ goods ਨਿਰਯਾਤ ਕਰੋ।**	★★★	1.2.9
10	Balance of trade = flow concept (SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ)।	★	1.2.10

ਇਕਾਈ 2 — Trade Policy ਦੇ ਸਾਧਨ (The Instruments of Trade Policy)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	Trade policy = ਆਯਾਤ/ਨਿਰਯਾਤ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਜਾਂ ਰੋਕਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ; price-related (tariffs) ਬਨਾਮ non-price (NTMs)।	MQ	2.1.1, 2.1.2
2	Protectionism = ਘਰੇਲੂ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ tariffs, quotas, NTMs; liberalisation = ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਘਟਾਉਣਾ।	★	2.1.3
3	Specific = ਪ੍ਰਤੀ ਇਕਾਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰਕਮ; ad valorem = ਮੁੱਲ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ % (duty ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ = rate × ਕੀਮਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ)।	★★	2.2.1, 2.2.2
4	Mixed = ad valorem ਜਾਂ specific, ਜੋ ਵੀ ਵੱਧ ਹੋਵੇ; compound = ਦੋਵੇਂ ਜੋੜ ਕੇ; technical = contents/components ਉੱਤੇ।	★★	2.2.3, 2.2.4
5	TRQ = quota + tariff: quota ਦੇ ਅੰਦਰ ਘੱਟ tariff, ਉਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਉੱਚਾ।	★	2.2.5

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
6	Preferential (NAFTA: USA, Canada, Mexico); bound = ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਿਖਰ-ਹੱਦ, applied ≤ bound; variable → ਘਰੇਲੂ support price।	★★	2.2.6, 2.2.7, 2.2.8
7	Escalated = raw materials ਨਾਲੋਂ manufactures ਉੱਤੇ ਉੱਚਾ tariff; prohibitive = ਕੋਈ ਆਯਾਤ ਦਾਖ਼ਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।	★★	2.2.9, 2.2.10
8	**Dumping = ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਘਰੇਲੂ ਕੀਮਤ ਜਾਂ ਪੂਰੀ average cost ਤੋਂ ਘੱਟ ਉੱਤੇ ਵਿਕਰੀ; ADD fair market value ਤੋਂ ਘੱਟ ਵਾਲੇ ਆਯਾਤ ਉੱਤੇ; CVD export subsidies ਨੂੰ ਬੇਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।**	★★★	2.2.11, 2.2.12, 2.3.11, 2.4.2
9	Tariff ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ: ਖਪਤਕਾਰ surplus ਗੁਆਉਂਦੇ ਹਨ; ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਘਟਣ ਨਾਲ ਉਤਪਾਦਕਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ; revenue ਵਧਦਾ ਹੈ; comparative advantage ਦੀ ਅਣਦੇਖੀ।	★	2.2.13
10	NTMs = non-tariff, ਅਦਿੱਖ; NTBs = ਭੇਦਭਾਵਪੂਰਨ ਉਪ-ਸਮੂਹ; tariffs ਅਤੇ CVD, NTBs ਨਹੀਂ ਹਨ।	★	2.3.1
11	Technical = product ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ production processes (SPS, TBT); non-technical = trade requirements (hard, threat, other)।	★	2.3.2, 2.3.5
12	SPS: ਮਨੁੱਖੀ, ਪਸ਼ੂ, ਪੌਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ biodiversity; TBT: food ਅਤੇ non-food standards, labels, eco-labels, organic certification — quotas ਨਹੀਂ।	★★	2.3.3, 2.3.4
13	Import quota = ਭੌਤਿਕ ਹੱਦ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ; ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ revenue ਨਹੀਂ; quota rents।	★★	2.3.6
14	Non-automatic licensing ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਮਾਤਰਾ ਸੀਮਤ ਕਰਦੀ ਹੈ; financial measures = advance payment, forex controls।	★	2.3.7, 2.3.8
15	Safeguards: ਆਰਜ਼ੀ, ਗ਼ੈਰ-ਭੇਦਭਾਵਪੂਰਨ, ਆਯਾਤ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਵਾਧੇ (surges) ਵਿਰੁੱਧ; embargo = ਪੂਰਨ ਪਾਬੰਦੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ barrier।	★★	2.3.9, 2.3.10
16	VERs: ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿਰਯਾਤਕ ਦੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗ਼ੈਰ-ਰਸਮੀ quota।	★	2.4.1

ਇਕਾਈ 3 — ਵਪਾਰਕ ਗੱਲਬਾਤ (Trade Negotiations)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	UNCTAD: ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ development-friendly integration (SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ)।	★	3.1.1
2	ਵਪਾਰਕ ਗੱਲਬਾਤ: market access ਬਨਾਮ protection; USMCA (2020) = NAFTA ਦਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ (USA, Mexico, Canada)।	★	3.5.1, 3.4.6
3	**RTAs: 1 Feb 2021 ਨੂੰ 339 ਲਾਗੂ; ਅੱਠ ਕਿਸਮਾਂ, unilateral → EMU; bilateral = ਦੋ ਦੇਸ਼/blocs।**	★★★	3.2.1, 3.2.2, 3.5.19
4	Multilateral = ਪੂਰੀ WTO ਮੈਂਬਰਸ਼ਿਪ (WTO agreements); NAFTA/EU regional ਹਨ।	★	3.2.3
5	Trading bloc: FTA + common external tariff ਲਾਗੂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ (Arab League, EFTA)।	★★	3.2.4
6	FTA ਆਪਣੇ external tariffs ਰੱਖਦਾ ਹੈ; customs union ਦਾ common external tariff ਹੁੰਦਾ ਹੈ (EU, GCC, MERCOSUR); common market ਵਿੱਚ factor mobility ਜੁੜਦੀ ਹੈ; EMU ਵਿੱਚ common currency ਜੁੜਦੀ ਹੈ।	★★	3.2.5, 3.2.6
7	Export-industry targeting → sector ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀਆਂ, ਬਿਹਤਰ current account (SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ)।	★	3.2.7
8	GATT: goods; 1948–1994; ਅੱਠ trade rounds; ਇੱਕ agreement, treaty ਨਹੀਂ।	★	3.3.1, 3.4.1, 3.4.2

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
9	GATT ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਘਟੀ: investments, IPR ਅਤੇ services ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, agriculture ਵਿੱਚ ਨਾਕਾਮੀ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਅਤੇ dispute settlement, treaty ਨਹੀਂ।	★	3.4.3
10	Uruguay Round 1986–94 (8ਵਾਂ, 123 ਦੇਸ਼) → WTO 1995, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੋਧਿਆ ਹੋਇਆ GATT ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।	★	3.4.4, 3.4.5
11	WTO ਦਾ ਉਦੇਸ਼: ਵਪਾਰ ਸੁਚਾਰੂ, ਸੁਤੰਤਰ, ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਅਨੁਮਾਨਯੋਗ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚੱਲੇ; transparency ਸਮੇਤ ਛੇ ਉਦੇਸ਼ — secrecy ਕਦੇ ਨਹੀਂ।	★	3.5.2, 3.5.3
12	ਢਾਂਚਾ: DG ਅਧੀਨ Geneva Secretariat; Ministerial Conference (ਸਿਖਰ, ਹਰ 2 ਸਾਲ) → General Council (TPRB, DSB) → Goods, Services, TRIPS Councils।	MQ	3.5.4, 3.5.5
13	MFN: ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭੇਦਭਾਵ ਨਹੀਂ; GATT ਦਾ Article 1।	★★	3.5.6
14	National treatment: ਬਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀਆਂ = ਸਥਾਨਕ goods; ਵਿਕਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਇਸ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹਨ।	★	3.5.7
15	ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤ: non-discrimination, freer trade, predictability (binding ਅਤੇ transparency), fair competition, development ਅਤੇ reform।	★	3.5.8, 3.5.10
16	TPRM: ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀਆਂ trade policies ਦੀ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਮੀਖਿਆ।	★	3.5.9
17	WTO agreements: AoA (market access, domestic support, export subsidies), SPS, TBT, TRIMs, TRIPS, GATS ... — NAFTA ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ।	★★	3.5.11, 3.5.12, 3.5.13, 3.5.14
18	WTO ਅਧੀਨ NTMs: quotas, licensing, procedures ਨਿਯਮਬੱਧ; safeguards ਆਰਜ਼ੀ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਉਪਾਅ।	MQ	3.5.15, 3.5.16, 3.5.17, 3.5.18
19	Doha Development Agenda: 9ਵਾਂ round, Doha, Nov 2001; ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ = agriculture; ਵਿਕਾਸਸ਼ੀਲ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ।	★★	3.6.1, 3.6.2
20	G20: 19 ਦੇਸ਼ + EU (Tunisia ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ)।	★	3.7.1

ਇਕਾਈ 4 — Exchange Rate ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ (Exchange Rate and its Economic Effects)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	Exchange rate = ਉਹ ਦਰ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਮੁਦਰਾ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਵਟਦੀ ਹੈ; ਬਦਲਣ ਲਈ quoted rate ਨਾਲ ਗੁਣਾ ਕਰੋ।	MQ	4.1.1, 4.1.2
2	Regime = ਉਹ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਕੋਈ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਆਪਣੀ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਦੋ ਸਿਰੇ: floating (flexible) ਅਤੇ fixed।	MQ	4.3.1
3	Free float: demand ਅਤੇ supply ਨਾਲ market-determined; ਸਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ central banks ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।	MQ	4.3.2
4	Managed float: rate float ਕਰਦੀ ਹੈ ਪਰ central bank ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਖ਼ਰੀਦ/ਵੇਚ ਕਰਦਾ ਹੈ — ਭਾਰਤ = managed float।	★★	4.3.3
5	Fixed (pegged): ਸਰਕਾਰ ਕਿਸੇ ਮੁਦਰਾ, basket ਜਾਂ gold ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮੁੱਲ ਤੈਅ ਕਰਦੀ ਹੈ; central bank ਦਖ਼ਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ reserves ਰੱਖਦਾ ਹੈ।	MQ	4.3.4

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
6	Soft peg (market-led; ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ IMF ਮੈਂਬਰ) ਬਨਾਮ hard peg (fixed, ਨਾ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ); crawling peg ਅਤੇ currency board SM ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ।	★	4.3.5, 4.3.6
7	Fixed: ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦਾ ਕੋਈ ਜੋਖਮ ਨਹੀਂ, ਵੱਧ ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਨਿਵੇਸ਼, ਘੱਟ speculation, monetary discipline, credibility ।	★	4.3.7
8	Floating: ਸੁਤੰਤਰ monetary policy, rate ਇੱਕ policy tool ਵਜੋਂ, ਵੱਡੇ reserves ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ — ਪਰ volatility, ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ, risk premium।	★	4.3.8
9	Nominal = ਮੁਦਰਾ ਬਦਲੇ ਮੁਦਰਾ; real = goods ਬਦਲੇ goods ('one' ਲਈ 'how many'); trade flows real rate ਮੁਤਾਬਕ ਚੱਲਦੇ ਹਨ।	★	4.4.1, 4.5.8, 4.1.3
10	RER = NER × Domestic price index ÷ Foreign price index; NER ਕੱਢਣ ਲਈ ਸੂਤਰ ਉਲਟਾਓ।	★	4.4.2, 4.6.4
11	REER = NEER ÷ price deflator; ਵਧਦਾ REER → ਨਿਰਯਾਤ ਮਹਿੰਗੇ, ਆਯਾਤ ਸਸਤੇ, competitiveness ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ, current account deficit।	★★	4.4.3, 4.4.4
12	Forex market: over-the-counter ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ network, ਬਹੁਤ ਤੰਗ spreads; US dollar = vehicle currency; ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ forex ਨੂੰ FEMA ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।	★★	4.5.1, 4.5.2, 4.5.3, 4.5.5
13	Direct quote (European) = 1 ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪਿੱਛੇ ਸਥਾਨਕ; indirect (American) = 1 ਸਥਾਨਕ ਪਿੱਛੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ; cross rate ਦੋ pairs ਤੋਂ; arbitrage ਦਰਾਂ ਬਰਾਬਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।	★★	4.5.6, 4.5.7, 4.9.9
14	Equilibrium rate ਜਿੱਥੇ D$ ਅਤੇ S$ ਮਿਲਦੇ ਹਨ; demand ਆਯਾਤ, transfers, income payments, assets, speculation ਤੋਂ; supply ਨਿਰਯਾਤ, FDI/FPI inflows ਤੋਂ।	★	4.6.1, 4.2.1, 4.5.4
15	SM ਤੋਂ ਬਾਹਰ: ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ — interest, inflation, trade balance; ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ — relative inflation; ਵੱਧ interest ਅਤੇ ਸਥਿਰਤਾ → appreciation।	MQ	4.6.5, 4.6.6
16	Appreciation = ਮੁੱਲ ਉੱਪਰ, depreciation = ਮੁੱਲ ਹੇਠਾਂ; $1 = ₹70 → ₹75 ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਰੁਪਈਆ depreciate ਹੋਇਆ, dollar appreciate ਹੋਇਆ।	★	4.7.1, 4.3.9
17	ਕਿਸੇ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਵੱਧ demand → ਉਹ appreciate ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਦੀ ਵੱਧ demand (ਜਿਵੇਂ ਵਧਦਾ trade deficit) → ਘਰੇਲੂ ਮੁਦਰਾ depreciate ਹੁੰਦੀ ਹੈ।	MQ	4.7.2, 4.9.7
18	Devaluation / revaluation = fixed par value ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀ; depreciation / appreciation = floating ਅਧੀਨ market forces।	★	4.8.1, 4.8.2
19	**Depreciation: ਨਿਰਯਾਤ ਸਸਤੇ, ਆਯਾਤ ਮਹਿੰਗੇ → output expansion, ਬਿਹਤਰ trade balance, inflation ਨਾਲ ਹੋਏ competitiveness ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਭਰਪਾਈ; ਪਰ inflation ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ।**	★★★	4.9.1, 4.9.5, 4.8.3, 4.6.2
20	Appreciation: ਮੁਦਰਾ ਵੱਧ ਕੀਮਤੀ, ਵੱਧ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਮੁਦਰਾ ਖ਼ਰੀਦਦੀ ਹੈ; ਨਿਰਯਾਤ ਮਹਿੰਗੇ ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਘਟਦੀ ਹੈ; ਆਯਾਤ ਸਸਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਵਧਦੇ ਹਨ।	★★	4.9.2, 4.9.3, 4.9.4
21	Volatility FDI ਅਤੇ FPI ਨੂੰ ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ hedging costs ਵਧਾਉਂਦੀ ਹੈ; trade deficit / CAD = ਆਯਾਤ ਨਿਰਯਾਤ ਤੋਂ ਵੱਧ।	★	4.9.6, 4.6.3, 4.9.8

ਇਕਾਈ 5 — ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੂੰਜੀ ਪ੍ਰਵਾਹ (International Capital Movements)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	Capital movements = financial assets ਅਤੇ liabilities ਦੇ ਸਰਹੱਦ-ਪਾਰ ਪ੍ਰਵਾਹ; foreign capital = ਕੋਈ ਵੀ capital inflow।	MQ	5.2.1
2	Foreign capital: aid, borrowings (World Bank/IMF/ADB, IDA soft loans, ECB, trade credit), NRI deposits, FPI ਅਤੇ FDI।	MQ	5.2.2
3	SM ਤੋਂ ਬਾਹਰ: World Bank = IBRD (ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੇ development loans); GDR = ਘਰੇਲੂ shares ਦੇ ਬਦਲੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ bank ਦੀ receipt।	★★	5.2.3, 5.2.4, 5.2.5
4	FDI (IMF): lasting interest ਅਤੇ control, ਘੱਟੋ-ਘੱਟ 10% voting power; ਅੰਗ: equity, reinvested earnings, intra-company loans।	★	5.3.1, 5.3.2
5	ECB ਕਰਜ਼ਾ (debt) ਹੈ, FDI ਨਹੀਂ; FDI inflow capital account ਸੁਧਾਰਦਾ ਹੈ ਪਰ NIIP ਵਿਗਾੜਦਾ ਹੈ।	★	5.3.3, 5.3.6
6	Horizontal = ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਹੀ business; vertical = ਪੂਰਕ ਗਤੀਵਿਧੀ; conglomerate = ਗ਼ੈਰ-ਸਬੰਧਤ (ਅਕਸਰ JV); two-way = ਆਪਸੀ।	★★	5.3.4, 5.9.6
7	FPI: stocks/bonds ਵਿੱਚ financial capital, 10% ਤੋਂ ਘੱਟ, ਕੋਈ control ਨਹੀਂ, ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦਾ, speculative, return ਦੀ ਭਾਲ ਵਾਲਾ।	★	5.4.1, 5.4.3
8	FDI ਬਨਾਮ FPI: ਭੌਤਿਕ ਬਨਾਮ financial, ਲੰਮਾ ਬਨਾਮ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ, ਔਖੀ ਬਨਾਮ ਸੌਖੀ ਨਿਕਾਸੀ, technology ਅਤੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਬਨਾਮ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।	★	5.4.2, 5.4.6
9	SM ਤੋਂ ਬਾਹਰ: FII, capital market ਅਤੇ equity flows ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ; capital flight = ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਕਾਰਨ ਤੇਜ਼ outflow।	★	5.4.4, 5.4.5
10	ਮੁੱਖ ਮਨੋਰਥ: ਦੇਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ return; firm-specific assets (management skill, patents)।	MQ	5.5.1
11	ਕਾਰਨ: ਬਜ਼ਾਰ, ਸਾਧਨ, ਘੱਟ ਉਜਰਤਾਂ, scale, diversification, tariff-jumping, tax breaks, SEZs, ਸਥਿਰ ਮਾਹੌਲ।	★★	5.5.2, 5.5.3, 5.5.4, 5.5.5
12	Modes: subsidiary, equity injection, controlling interest, M&A, joint venture, greenfield ਅਤੇ brownfield।	★	5.6.1
13	**Greenfield = ਨਵੀਂ affiliate, fresh assets; brownfield = merger, acquisition ਜਾਂ lease ਰਾਹੀਂ ਮੌਜੂਦਾ infrastructure (brownfield airports ਵਿੱਚ 100% automatic)।**	★★★	5.6.2, 5.6.3, 5.9.5
14	ਲਾਭ: ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਅਸਿੱਧਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ, technology, competition, ਬੱਚਤਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ finance, ਨਿਰਯਾਤ, tax revenue, BoP।	★	5.7.1, 5.7.2, 5.8.1
15	FDI inflow host currency ਨੂੰ appreciate ਕਰਦਾ ਹੈ; ਆਯਾਤ ਕੀਤੇ inputs ਅਤੇ profit repatriation ਉਸ ਨੂੰ depreciate ਕਰਦੇ ਹਨ।	MQ	5.8.2
16	ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ: capital-intensive ਢੰਗ, ਖੇਤਰੀ ਅਸਮਾਨਤਾ, crowding-out, BoP ਅਸਥਿਰਤਾ, ਵਿਗਾੜ, monopoly, dual economy, sovereignty; tax competition।	★	5.8.3, 5.8.4, 5.8.5
17	ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ FDI: non-debt resource; tax breaks ਅਤੇ ਘੱਟ ਤਨਖ਼ਾਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਖਿੱਚਦੀਆਂ ਹਨ; RBI/FEMA ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ; Make in India; sectoral caps ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਬਦਲਦੇ ਹਨ।	★★	5.9.1, 5.9.2, 5.9.3, 5.9.4, 5.5.4
18	ODI = ਭਾਰਤੀ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦਾ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਿਵੇਸ਼ (outbound FDI), capital controls ਵਿੱਚ ਢਿੱਲ ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ; RBI ਇਸ ਦਾ data ਜਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।	MQ	5.10.1, 5.10.2, 5.10.3

ਅਧਿਆਇ 10

ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ (Indian Economy)

178 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · 113 one-liners · 45 revision pointers

ਭਾਗ A — Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ Study Material ਨਾਲ ਜੁੜੇ One-liners

ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ (Indian Economy)

SM ਅਧਿਆਇ 10, ਪੰਨੇ 10.1 – 10.34

ਵਿਸ਼ਾ 10.1 ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ: ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਦੌਰ — Status of Indian Economy: Pre Independence Period (1850-1947)

7 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 2 · RTP – · MTP 3 · Model Q 2

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
10.1.1	ਪਹਿਲੀ ਤੋਂ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ AD ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਮੱਧਕਾਲੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ (prosperous and self-reliant), ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਦੌਲਤ ਦੇ ਇੱਕ-ਤਿਹਾਈ ਤੋਂ ਇੱਕ-ਚੌਥਾਈ ਹਿੱਸੇ ਉੱਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਸੀ; ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਪਿੰਡ (self-sufficient villages) ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸਨ ਜੋ ਵਪਾਰ, ਤੀਰਥ-ਯਾਤਰਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਸਨ।	Q5 (+ 10.2 Q1, 10.2 Q2)	PYQ 2025-May, 2025-Sep, 2026-Sep	10.1, p. 10.1
10.1.2	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ (East India Company 1757–1858; British government 1858–1947) ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤਾ — ਤਿਆਰ ਮਾਲ (manufactures) ਦੇ ਨਿਰਯਾਤਕ ਤੋਂ ਕੱਚੇ ਮਾਲ (raw materials) ਦਾ ਨਿਰਯਾਤਕ; ਪੱਖਪਾਤੀ tariffs (discriminatory tariffs) ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਾਲ ਬਣੇ ਸਸਤੇ ਆਯਾਤ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਦਸਤਕਾਰੀ (handicrafts) ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੱਟੇ: ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉੱਤੇ ਮਜਬੂਰਨ ਨਿਰਭਰਤਾ (ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ sector), ਜੋਤਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਅਤੇ ਟੁਕੜੇ (sub-division and fragmentation of holdings), subsistence farming, ਘੱਟ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਅਤੇ ਗ਼ਰੀਬੀ, zamindari, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਗਾਨ, absentee landlordism, ਕਰਜ਼ਾਈਪੁਣਾ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ — ਭਾਰਤੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਲਗਭਗ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 1850–1947 ਦੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਇੱਕ ਗ਼ਰੀਬ, ਪਛੜੀ (under-developed) ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਸੀ, 'prosperous and self-reliant' ਨਹੀਂ (ਇਹ 1ਲੀ–17ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ)।	Q5; MQ 1.1: Q2	PYQ 2026-Sep; Model Q	10.1, pp. 10.2 – 10.3
10.1.3	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਉਦਯੋਗਿਕ sector ਦਾ ਵਾਧਾ ਇੱਕਪਾਸੜ (lopsided) ਰਿਹਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ cotton ਅਤੇ jute ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਸੀ: 1850 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ factory ਉਤਪਾਦਨ ਨਹੀਂ ਸੀ; 1930 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ cotton mills ਕੋਲ 9 ਮਿਲੀਅਨ spindles ਸਨ (ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ 5ਵਾਂ ਸਥਾਨ); 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਭਾਰਤੀ jute mills ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸਨ; ਲੋਹਾ ਉਦਯੋਗ (iron industry) 1814 ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ (1930 ਵਿੱਚ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ 8ਵਾਂ); Great Depression ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤ 12ਵਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਉਦਯੋਗਿਕ ਦੇਸ਼ ਸੀ। Producer goods industries ਪਛੜੀਆਂ ਰਹੀਆਂ; 1946 ਵਿੱਚ manufacturing, NDP ਦਾ ਮਸਾਂ 7% ਸੀ; factory ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ 0.4% (1900) ਅਤੇ 1.4% (1941) ਸੀ।	Q1	PYQ 2025-Jan	10.1, p. 10.4; Summary, p. 10.27

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
10.1.4	1930 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ Great Depression ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ (SM, Depression ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਦਰਜੇ ਵਿੱਚ 12ਵੇਂ ਸਥਾਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ)।	MQ 1.1: Q1	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
10.1.5	ਆਰਥਿਕ ਵਾਧਾ (economic growth) ਵੱਧ ਸਾਧਨਾਂ (labour, capital), ਬਿਹਤਰ technology ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਜਾਂ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਹਾਸਲ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਸਿਰਫ਼ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ।	Q2	MTP 2025-Jan S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
10.1.6	Disguised unemployment ਖੇਤੀਬਾੜੀ sector ਦੀ ਖ਼ਾਸ ਪਛਾਣ ਹੈ — SM ਦੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਕਹਾਣੀ (ਦਸਤਕਾਰ ਕਾਮਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਮੀਨ ਵੱਲ ਧੱਕੇ ਜਾਣਾ, ਭੀੜ, sub-division, subsistence farming) ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ।	Q3	MTP 2025-May S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
10.1.7	ਉਦਯੋਗ ਆਪਣੇ ਕਾਮਿਆਂ ਲਈ ਅਨਾਜ, agro-based industries ਲਈ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਤਪਾਦਾਂ ਦੀ ਮੰਡੀ ਲਈ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ (all of the above — ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ)।	Q4	MTP 2025-May S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 10.2 ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ: ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ — Indian Economy: Post Independence (1947-1991)

15 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 3 · RTP – · MTP 9 · Model Q 3

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
10.2.1	*ਵਿਸ਼ਾ 10.1 ਵੇਖੋ: ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਭਾਰਤ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਅਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਸੀ।*	Q1, Q2	PYQ 2025-May, 2025-Sep	10.1, p. 10.1
10.2.2	*ਵਿਸ਼ਾ 10.1 ਵੇਖੋ: ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਧੁਨਿਕ technology ਅਤੇ infrastructure ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸੀਮਤ ਸੀ — producer goods industries ਪਛੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ physical, financial ਅਤੇ human capital ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ।*	MQ 1.1: Q1	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
10.2.3	ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਨੀਤੀ ਉੱਤੇ ਰਾਜ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਉਦਯੋਗੀਕਰਨ (state-directed industrialisation) ਅਤੇ ਕੇਂਦਰੀਕ੍ਰਿਤ ਆਰਥਿਕ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ (centralised economic planning) ਵਾਲੇ Nehruvian model ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਰਿਹਾ: Planning Commission ਨੇ five-year plans ਰਾਹੀਂ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਲੀਹਾਂ (socialistic lines) ਉੱਤੇ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਵੰਡਮੂਲਕ ਨਿਆਂ (equity and distributive justice) ਸਮੇਤ ਤੇਜ਼ ਆਰਥਿਕ ਵਾਧਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਘੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ (growth with social justice) — ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੋਂ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਵਿਕਾਸ (planned development) ਵੱਲ ਕਦਮ।	Q10, Q11 (+ 10.6 Q8)	RTP 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2	10.2, pp. 10.4 – 10.5
10.2.4	Inward-looking strategy: 1958 ਦੇ balance of payments ਸੰਕਟ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਪਾਰ ਉੱਤੇ ਸਖ਼ਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ import controls 1966 ਤੱਕ ਰੱਖੇ ਗਏ; ਘਰੇਲੂ ਉਦਯੋਗ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ tariffs, quotas ਅਤੇ quantitative restrictions ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ (ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੇ ਅੰਦਰ import substitution)।	MQ 1.2: Q1 (+ 10.4 Q13)	MTP 2024-Dec S1; Model Q	10.2, p. 10.5; 10.3, p. 10.8

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
10.2.5	1950 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀਆਂ ਨੀਤੀਆਂ ਦੋ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਸੇਧਿਤ ਸਨ: ਭਾਰੀ ਉਦਯੋਗ (heavy industry) ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਵਾਲਾ Nehru ਦਾ ਸਮਾਜਵਾਦੀ ਸਮਾਜ (socialistic society), ਅਤੇ small-scale ਅਤੇ cottage industry ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਗਣਰਾਜਾਂ (village republics) ਵਾਲੀ Gandhian ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ। Industrial Policy Resolution 1948 ਨੇ State ਨੂੰ atomic energy, arms and ammunition ਅਤੇ railways ਦਾ ਏਕਾਧਿਕਾਰ (monopoly) ਦਿੱਤਾ; IPR 1956 ਨੇ public sector ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ।	Q3	PYQ 2026-May	10.2, p. 10.5
10.2.6	'Hindu growth rate' = ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਦਹਾਕਿਆਂ (1950–80) ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੀ 3.5 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਔਸਤ ਸਾਲਾਨਾ GDP ਵਾਧਾ ਦਰ।	Q9, Q12	MTP 2025-Aug S2, 2026-Apr S1	10.2, p. 10.5
10.2.7	Green revolution ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਰਣਨੀਤੀ institutional model ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸੀ — land reforms, farm cooperatives — R&D ਅਤੇ ਸਿੰਚਾਈ (irrigation) ਵਰਗੇ technocratic ਖੇਤਰਾਂ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ; ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਨਾਮਾਤਰ ਰਿਹਾ।	Q4	MTP 2025-Apr S1	10.2, p. 10.6
10.2.8	Green revolution (ਰਣਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ, 1960 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਮੱਧ): 1966 ਅਤੇ 1967 ਦੇ ਸੋਕਿਆਂ ਅਤੇ PL 480 ਅਨਾਜ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨੀਤੀ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਧਾਉਣ ਵੱਲ ਮੁੜੀ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਕਣਕ (wheat) ਦੀ (food grains); ਇਹ ਨਵੀਨ ਖੇਤੀ technologies ਨਾਲ ਸਾਕਾਰ ਹੋਈ — high yielding seed varieties ਅਤੇ ਪਾਣੀ, ਖਾਦ (fertiliser) ਅਤੇ ਕੀਟਨਾਸ਼ਕਾਂ (pesticides) ਦੀ ਗਹਿਰੀ ਵਰਤੋਂ — ਅਤੇ ਇਸ ਨੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਅਨਾਜ ਸਮੱਸਿਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਪਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ (food grains ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰਤਾ)। SM ਕੋਈ ਸਹੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।	Q6, Q8; MQ 1.2: Q2 (+ 10.7 Q2, 10.7 Q10, 10.7 Q22)	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1, 2025-May S2, 2025-Aug S2; Model Q	10.2, p. 10.6
10.2.9	ਦਖ਼ਲਅੰਦਾਜ਼ (interventionist) 1960–70 ਦੇ ਦਹਾਕੇ: ਸਖ਼ਤ trade ਅਤੇ licensing controls ਅਤੇ nationalisation ਦੀ ਲਹਿਰ (State ਵੱਲੋਂ private sector ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਮਾਲਕੀ ਅਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਲੈ ਲੈਣਾ) — 1969 ਵਿੱਚ 14 banks ਅਤੇ 1980 ਵਿੱਚ 6 ਹੋਰ। 1965–81 ਆਜ਼ਾਦ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾੜਾ ਦੌਰ ਸੀ।	(+ 10.4 Q12)	MTP 2024-Dec S1	10.2, p. 10.6
10.2.10	ਉਦਯੋਗਿਕ ਪਿਛਾਂਹ-ਗਤੀ ਅਤੇ ਮੱਠੀ ਰਫ਼ਤਾਰ (industrial retrogression and deceleration, 1960 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਮੱਧ ਤੋਂ) ਦਾ ਕਾਰਨ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੀ ਮਾੜੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ, ਘਟਦਾ public investment ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਤੰਗ ਮੰਡੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (1965–81 ਦੀ ਮੰਦੀ ਦੇ SM ਵੱਲੋਂ ਦੱਸੇ ਕਾਰਨ: licence-raj, autarchic policies, ਤਿੰਨ ਜੰਗਾਂ, ਸੋਕੇ ਅਤੇ 1973 ਅਤੇ 1979 ਦੇ oil shocks।)	Q5	MTP 2025-May S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
10.2.11	ਕੋਈ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਉਦੋਂ ਪਛੜੀ (underdeveloped) ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਜੀਵਨ-ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਨੀਵੇਂ ਹੋਣ, ਘੱਟ ਉਤਪਾਦਕਤਾ ਵਾਲੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮੁੱਖ ਕਿੱਤਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਪਛੜੀਆਂ ਹੋਣ।	Q7	MTP 2025-May S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 10.4 ਆਰਥਿਕ ਸੁਧਾਰ — The Economic Reforms of 1991

67 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 28 · RTP 2 · MTP 20 · Model Q 19

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
10.4.1	Early liberalisation: ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੇ ਬੀਜ 1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬੀਜੇ ਗਏ, ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ 1985 ਤੋਂ ਬਾਅਦ; 1981–89 ਦੇ ਕਦਮ ('early liberalisation' ਜਾਂ 'reforms by stealth') ਉਦਯੋਗ, ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਟੈਕਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਨ, ਅਤੇ GDP ਵਾਧਾ ਦਰ ਵਧ ਕੇ 5.7% (Sixth Plan, 1980–85) ਅਤੇ 5.8% (Seventh Plan, 1985–90) ਹੋ ਗਈ।	Q22	PYQ 2025-May	10.3, p. 10.7
10.4.2	Broad-banding (1980 ਦਾ ਦਹਾਕਾ): ਉਦਯੋਗ ਸਮੂਹ ਨਵੇਂ licence ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮਰੱਥਾ (capacity) ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣਾ product mix ਬਦਲ ਸਕਦੇ ਸਨ — ਜਿਵੇਂ trucks ਦੀ ਥਾਂ cars ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ।	Q27, Q45	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep	10.3, pp. 10.7 – 10.8
10.4.3	1980 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਹੋਰ ਸੁਧਾਰ: ਉਦਯੋਗਾਂ ਦੀਆਂ 25 ਵਿਆਪਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦਾ delicensing (1985); MRTP asset limit ₹20 crore ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ ₹100 crore (1985–86); multipoint excise duties ਦੀ ਥਾਂ MODVAT; SEBI ਦੀ non-statutory body ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਨਾ (12 ਅਪ੍ਰੈਲ 1988); OGL list ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ (ਅਪ੍ਰੈਲ 1990 ਤੱਕ 1,329 capital goods items); export incentives; ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ exchange rate; cement ਅਤੇ aluminium ਉੱਤੇ price ਅਤੇ distribution controls ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ। Currency demonetisation ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ।	Q28	PYQ 2026-Jan	10.3, p. 10.8
10.4.4	MRTP Act, 1969 ਨੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਡੀ market power ਵਾਲੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ firms ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਕੀਤਾ (licensing, capacity addition, mergers and acquisitions ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ); 1991 ਦੀ ਨੀਤੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ merger, amalgamation ਅਤੇ takeover ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਉਪਬੰਧ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।	Q5, Q15	PYQ 2024-Jun, 2025-Jan	10.2, p. 10.6; 10.4.4, p. 10.12
10.4.5	*ਵਿਸ਼ਾ 10.2 ਵੇਖੋ: import controls ਨੇ ਘਰੇਲੂ ਉਦਯੋਗ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ — import substitution ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਘਰੇਲੂ ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਸਤਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਘਟਾਉਣਾ ਸੀ।*	Q13	MTP 2024-Dec S1	10.2, p. 10.5; 10.3, p. 10.8
10.4.6	*ਵਿਸ਼ਾ 10.2 ਵੇਖੋ: nationalisation = ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ private sector ਤੋਂ ਪੂਰਾ ਕੰਟਰੋਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲੈ ਲੈਣਾ (1969 ਵਿੱਚ 14 banks, 1980 ਵਿੱਚ 6)।*	Q12	MTP 2024-Dec S1	10.2, p. 10.6
10.4.7	ਭਾਰਤ ਨੇ P. V. Narasimha Rao ਸਰਕਾਰ ਹੇਠ 1991 ਦੇ ਦਲੇਰ ਆਰਥਿਕ ਸੁਧਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ।	Q47; MQ 1.4: Q1	PYQ 2026-Sep; Model Q	10.4, p. 10.9
10.4.8	Dr Manmohan Singh (Finance Minister) ਨੂੰ 1991 ਦੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰ (key architect) ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — SM ਸਿਰਫ਼ Narasimha Rao ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।	MQ 1.3: Q3	MTP 2025-Aug S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
10.4.9	1991 ਦੇ ਸੁਧਾਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ (SM ਸੂਚੀ): revenue expenditure ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ revenue receipts ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਹਿਣਾ, ਅਤੇ fiscal deficit ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਭਾਰੀ ਘਰੇਲੂ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਕਰਜ਼ੇ ਨਾਲ; ਵਧਦਾ public debt ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਭੁਗਤਾਨ; 1990 ਦੀ Gulf-war ਕਾਰਨ ਤੇਲ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਛਾਲ ਅਤੇ balance of payments ਉੱਤੇ ਗੰਭੀਰ ਦਬਾਅ; ਆਯਾਤ ਉੱਤੇ ਸਖ਼ਤ ਰੋਕਾਂ ਕਾਰਨ ਉਦਯੋਗਿਕ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਕਮੀ; ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਰਤਾਂ ਵਾਲੇ IMF ਕਰਜ਼ੇ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ; ਅਤੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸਿਆਸੀ ਹਾਲਾਤ, ਜੋ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ 'crisis of confidence' ਬਣ ਗਏ। ਉੱਚੇ forex reserves ਕਾਰਨ **ਨਹੀਂ** ਸਨ।	Q3, Q32, Q46; MQ 1.2: Q2	PYQ 2024-Jun, 2026-May, 2026-Sep; Model Q	10.4, pp. 10.9 – 10.10
10.4.10	ਤੁਰੰਤ ਕਾਰਨ (immediate trigger) balance of payments ਸੰਕਟ ਸੀ: foreign exchange reserves ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਆ ਗਏ — ਸਿਰਫ਼ $1.2 billion, ਮਸਾਂ ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਆਯਾਤ ਜਿੰਨੇ — 'the major context that triggered economic reforms'; ਸੁਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗਤੀ ਗੰਭੀਰ ਆਰਥਿਕ, fiscal ਅਤੇ BoP ਸੰਕਟਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲੀ (ਸਿਰਫ਼ ਖੜੋਤ ਤੋਂ ਨਹੀਂ)।	Q39, Q41; MQ 1.3: Q2	MTP 2026-Apr S2, 2026-Apr S1; Model Q	10.4, pp. 10.9 – 10.10
10.4.11	1991 ਇੱਕ paradigm shift ਸੀ: Soviet ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਢਹਿਣ ਅਤੇ China ਦੀ outward-oriented ਸਫਲਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸੁਧਾਰਾਂ ਨੇ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ market orientation ਅਤੇ external openness ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ — markets ਬਨਾਮ state ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬਾਰੇ ਮੁੜ-ਵਿਚਾਰ (liberalisation ਅਤੇ opening up)।	Q19; MQ 1.2: Q1 (+ 10.6 Q5)	RTP 2025-Jan; MTP 2024-Dec S1; Model Q	10.3, p. 10.9; 10.4, p. 10.10
10.4.12	1991 ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ Liberalisation, Privatisation and Globalisation (LPG) ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ — 'socialisation' ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਹੀਂ; liberalisation ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ decontrol, deregulation ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਜਦਕਿ PSUs ਦਾ disinvestment, privatisation ਹੈ।	Q1, Q2; MQ 1.4.1: Q1	PYQ 2022-Dec, 2023-Dec; Model Q	10.4, p. 10.10; 10.4.4, p. 10.13
10.4.13	ਦੋ ਉਦੇਸ਼: (1) ਕੇਂਦਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਤੋਂ 'market friendly' ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਵੱਲ ਮੁੜ-ਸੇਧ (reorientation); (2) fiscal deficit ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਕਮੀ ਰਾਹੀਂ macroeconomic stabilisation। ਕਦਮ ਸਨ (a) inflation ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ BoP ਵਿਰੁੱਧ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੇ stabilisation measures ਅਤੇ (b) structural rigidities ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੇ structural reform measures।	Q44; MQ 1.4.1: Q2	MTP 2026-Apr S1; Model Q	10.4, p. 10.10
10.4.14	Fiscal reforms (fiscal deficit ਘਟਾਉਣ ਲਈ): ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ tax structure; ਬਿਹਤਰ tax compliance; ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਰਚ ਉੱਤੇ ਰੋਕ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ; subsidies ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਅਤੇ ਖ਼ਾਤਮਾ; ਚੋਣਵੇਂ PSUs ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ equity ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ disinvestment; private sector ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ। RBI ਨਾਲ ਸਤੰਬਰ 1994 ਦੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ 1997–98 ਤੱਕ money creation ਰਾਹੀਂ deficit financing ਨੂੰ ਪੜਾਅਵਾਰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਸੀ।	Q20; MQ 1.4.1: Q3	PYQ 2025-May; Model Q	10.4.1, pp. 10.10 – 10.11

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
10.4.15	Monetary ਅਤੇ financial sector reforms — ਕੇਂਦਰ: ਸਰਕਾਰੀ banks ਦੇ NPAs ਘਟਾਉਣਾ, ਮੁਕਾਬਲਾ (competition) ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ, interest rates ਦਾ deregulation। ਕਦਮ: interest rate liberalisation ਅਤੇ lending ਅਤੇ deposit rates ਉੱਤੇ RBI ਦੇ ਘੱਟ ਕੰਟਰੋਲ; ਨਵੇਂ private sector banks ਅਤੇ foreign banks ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ; Narasimham Committee Report, 1991 (banking and financial sector) ਮੁਤਾਬਕ ਘੱਟ SLR ਅਤੇ CRR; ਉਦਾਰ branch licensing; asset classification, income disclosure ਅਤੇ bad-debt provisioning ਬਾਰੇ prudential norms। Banks ਵਿੱਚ foreign investment ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾਉਣਾ ਕੇਂਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।	Q26, Q29, Q31; MQ 1.4.2: Q1, Q2	PYQ 2025-Sep, 2026-Jan, 2026-May; Model Q ×2	10.4.2, p. 10.11
10.4.16	ਸੁਧਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ banking ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਸਨ administered interest rates, ਉੱਚੀਆਂ reserve requirements, credit flow ਉੱਤੇ quantitative restrictions ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ directed (priority-sector) lending — ਇਸ ਲਈ 'very little lendable resources for the priority sector' ਇਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।	Q34	MTP 2025-May S2	10.4.2, p. 10.11 (ਸੁਧਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਨੁਮਾਨਿਤ; SM ਵਿੱਚ ਸੂਚੀਬੱਧ ਨਹੀਂ)
10.4.17	Liquidity Adjustment Facility (LAF) repo ਅਤੇ reverse repo operations ਰਾਹੀਂ banks ਨੂੰ liquidity ਦਿੰਦੀ ਹੈ।	MQ 1.4.2: Q3	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
10.4.18	1988 ਵਿੱਚ (non-statutory) ਸਥਾਪਿਤ SEBI ਨੂੰ 1992 ਵਿੱਚ capital market ਦੇ ਸੁਤੰਤਰ regulator ਵਜੋਂ statutory ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਤਾਂ ਜੋ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਲਾਮਬੰਦੀ (mobilisation) ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲ ਵੰਡ ਸੁਖਾਲੀ ਹੋਵੇ।	Q17; MQ 1.4.3: Q1	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-May S2; Model Q	10.4.3, p. 10.12
10.4.19	Depository system securities ਨੂੰ electronic (dematerialised) ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਅਤੇ transfer ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।	MQ 1.4.3: Q2	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
10.4.20	24 ਜੁਲਾਈ 1991 ਨੂੰ ਐਲਾਨੀ ਗਈ New Industrial Policy ਨੇ ਉਦਯੋਗ ਦਾ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ deregulation ਕੀਤਾ ਅਤੇ 'Licence Raj' ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ: 18 ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਲਈ licensing ਹਟਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ (ਹੁਣ 5 — arms and ammunition, atomic substances, narcotic drugs and hazardous chemicals, alcoholic drinks, cigarettes and cigars); small-scale items ਨੂੰ de-reserve ਕੀਤਾ ਗਿਆ; public sector ਨੂੰ ਸੁੰਗੇੜਿਆ ਗਿਆ — ਇਹ ਸਭ private sector ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ।	Q9, Q35, Q38, Q40; MQ 1.4: Q2	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1, 2026-Apr S2; Model Q	10.4.4, p. 10.12
10.4.21	ਰਣਨੀਤਕ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਆਧਾਰਾਂ 'ਤੇ public sector reservation ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ ਅੱਠ ਉਦਯੋਗਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ; ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਬਚੇ ਹਨ — railway transport ਅਤੇ atomic energy।	Q30; MQ 1.4.4: Q1	PYQ 2026-Jan; Model Q	10.4.4, p. 10.12
10.4.22	Public sector enterprises ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ equity ਦਾ disinvestment, ਵਧੇਰੇ ਖ਼ੁਦਮੁਖ਼ਤਿਆਰੀ (autonomy), professional management ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਘਟਦੀ budgetary support ਸਮੇਤ, ਜਿਸ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਵਾਜਬ returns ਸੀ।	Q42	MTP 2026-Apr S1	10.4.4, p. 10.13

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
10.4.23	Foreign investment: 51 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੱਕ FDI ਲਈ automatic approval, ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ reserved ਉਦਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਉਦਯੋਗਾਂ ਤੱਕ ਵਧਾਈ ਗਈ; FDI ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ sectors ਵਿੱਚ ਵਰਜਿਤ ਹੈ — retail trade, atomic energy, lottery business, ਅਤੇ betting and gambling। Globalisation strategy = ਉੱਚੀਆਂ foreign equity limits, tariff ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ ਅਤੇ rupee convertibility।	Q18, Q43; MQ 1.4.4: Q2	PYQ 2025-Jan; MTP 2026-Apr S1; Model Q	10.4.4, pp. 10.12 – 10.13
10.4.24	Trade policy reforms: imports ਅਤੇ exports ਉੱਤੇ quantitative restrictions ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ; tariffs ਵਿੱਚ ਪੜਾਅਵਾਰ ਕਟੌਤੀ ਅਤੇ ਸਰਲੀਕਰਨ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ outward-oriented ਪ੍ਰਣਾਲੀ; import licensing ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ (positive OGL list ਦੀ ਥਾਂ negative list); export duties ਹਟਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। Peak tariff 355% (1990–91) → 85% (1993–94) → 50% (1995–96) → 10% (2007–08)।	Q21; MQ 1.3: Q1; MQ 1.4.5: Q2	PYQ 2025-May; Model Q ×2	10.4.4 – 10.4.5, p. 10.13
10.4.25	Exchange rate: ਜੁਲਾਈ 1991 ਵਿੱਚ dollar ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ rupee ਦਾ 18–19% devaluation; ਮਾਰਚ 1992 ਵਿੱਚ dual exchange rate; ਮਾਰਚ 1993 ਵਿੱਚ unified ਕਰਕੇ float ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ — 1993 ਤੋਂ managed floating; 1994 ਤੋਂ rupee current account ਉੱਤੇ convertible।	Q16, Q33, Q43	PYQ 2025-Jan; RTP 2025-May; MTP 2026-Apr S1	10.4.4 – 10.4.5, pp. 10.13 – 10.14
10.4.26	SEZs ਨੂੰ tax incentives ਅਤੇ duty exemptions ਰਾਹੀਂ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	MQ 1.4.5: Q1	Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ Model Q)
10.4.27	ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ (depreciated) exchange rate ਨਾਲ exports ਵਧਦੇ ਹਨ: 1985–86 ਤੋਂ 1989–90 ਤੱਕ rupee ਦੀ REER ਨੂੰ ਲਗਭਗ 30% depreciate ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ exports ਨੂੰ ਮਦਦ ਮਿਲੀ ਅਤੇ forex ਉੱਤੇ ਦਬਾਅ ਘਟਿਆ।	MQ 1.6: Q1	Model Q	10.3, p. 10.8
10.4.28	*ਵਿਸ਼ਾ 10.7 ਵੇਖੋ: food products ਦੀ marketing ਅਤੇ food product e-commerce ਵਿੱਚ automatic route ਹੇਠ 100% FDI ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ।*	Q4	PYQ 2024-Jun	10.7.1, p. 10.19
10.4.29	*ਵਿਸ਼ਾ 10.7 ਵੇਖੋ: 'Make in India' (2014) ਨਿਵੇਸ਼ ਅਤੇ manufacturing ਨੂੰ ਸੁਖਾਲਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ — ਵੱਧ ਨਿਵੇਸ਼ ਨਾਲ aggregate demand ਵਧਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ।*	Q8	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1	10.7.2, p. 10.22
10.4.30	*ਵਿਸ਼ਾ 10.7 ਵੇਖੋ: DPIIT = Department for Promotion of Industry and Internal Trade।*	Q10	PYQ 2024-Sep	10.7.2, p. 10.22
10.4.31	*ਵਿਸ਼ਾ 10.7 ਵੇਖੋ: FIPB ਨੂੰ ਮਈ 2017 ਵਿੱਚ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ Foreign Investment Facilitation Portal (FIF) ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ; RoDTEP (2021) ਨੇ MEIS ਦੀ ਥਾਂ ਲਈ।*	Q23, Q24, Q25	PYQ 2025-May (×2), 2025-Sep	10.7.2, pp. 10.23 – 10.24
10.4.32	GST, Constitution (101st Amendment) Act, 2016 ਰਾਹੀਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ; Supreme Court ਦੇ ਮਈ 2022 ਦੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ Union ਅਤੇ State legislatures ਕੋਲ GST ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ 'equal, simultaneous and unique powers' ਹਨ। (SM ਸਿਰਫ਼ 1 ਜੁਲਾਈ 2017 ਨੂੰ GST ਦੇ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, p. 10.22।)	Q11, Q14	PYQ 2024-Sep; MTP 2024-Dec S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ/MTP)

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
10.4.33	ਅਧਿਆਇ 10 ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਆਧਾਰ ਨਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀਆਂ public finance ਮੱਦਾਂ: ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ statutory grants-in-aid, Article 275 ਹੇਠ ਹਨ; Finance Commission, Union taxes ਦੀ devolution ਅਤੇ grants-in-aid ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ('trade tax' ਦੀ ਨਹੀਂ); 16ਵੇਂ Finance Commission ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ Dr Arvind Panagariya ਹਨ।	Q6, Q36, Q37	MTP 2024-Aug, 2025-Dec S1 (×2)	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
10.4.34	Government failure ਉਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਦਖ਼ਲ ਬੇਅਸਰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰੇ।	Q7	MTP 2024-Aug	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 10.5 ਸੁਧਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ GDP ਵਾਧਾ ਦਰਾਂ — GDP Growth Rates Post 1991 Reforms

7 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 1 · RTP – · MTP 2 · Model Q 4

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
10.5.1	GDP growth rate ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਵਾਧੇ (economic growth) ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸੂਚਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਇਸੇ ਲਈ 'gross production' ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੂਚਕ ਵਜੋਂ key ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ)।	Q3	MTP 2025-May S2	10.5, p. 10.15
10.5.2	ਸੁਧਾਰਾਂ ਨਾਲ ਤੇਜ਼ ਵਾਧਾ ਅਤੇ global competitiveness ਆਈ: ਸੰਸਾਰ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਨਾਲ ਏਕੀਕਰਨ, market orientation, private investment ਵਿੱਚ ਉਛਾਲ, ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇਬਾਜ਼ sectors (auto components, telecom, software, pharma), ਸਥਿਰ FDI, ਲਗਭਗ ਅੱਠ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਆਯਾਤ ਜਿੰਨੇ forex reserves, ਘਟੀ ਗ਼ਰੀਬੀ — pandemic ਸਾਲ 2020 ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਔਸਤ GDP ਵਾਧਾ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਰਿਹਾ।	MQ 1.4: Q1	Model Q	10.4, pp. 10.14 – 10.15; Summary, p. 10.31
10.5.3	Table 10.1 (GDP ਵਾਧਾ, 1991–2021): ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ 1991 (1.06%) ਅਤੇ 2020 (–6.60%); ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ 1999 (8.85%), ਫਿਰ 2021 (8.68%) ਅਤੇ 2010 (8.50%)। ਔਸਤ 1991–2000 ≈ 5.6%; 1992–2001 ≈ 6.0%; 2001–2010 ≈ 6.8%।	MQ 1.4.6: Q1, Q2	Model Q ×2	10.5, Table 10.1, p. 10.15
10.5.4	Average growth method: n ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਔਸਤ = ਜੋੜ ÷ n, ਇਸ ਲਈ ਗੁੰਮ ਸਾਲ = (n × ਔਸਤ) – ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਜੋੜ (ਛਪੀ ਹੋਈ ਗਣਨਾ: x + 7.9 + 8.5 = 3 × 8.2 = 24.6, ਇਸ ਲਈ x = 8.2%)।	Q1	PYQ 2024-Jun	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ PYQ)
10.5.5	ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ inflation ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ Consumer Price Index (CPI) ਨਾਲ ਮਾਪੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।	Q2; MQ 1.6: Q1	MTP 2024-Dec S1; Model Q	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)

ਵਿਸ਼ਾ 10.6 NITI Aayog: ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਇੱਕ ਦਲੇਰ ਕਦਮ (NITI Aayog: A Bold Step for Transforming India)

18 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 7 · RTP 3 · MTP 12

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
10.6.1	1 ਜਨਵਰੀ 2015 ਨੂੰ Planning Commission (ਜੋ ਲਗਭਗ ਚੌਂਹਠ ਸਾਲ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ) ਦੀ ਥਾਂ National Institution for Transforming India (NITI) Aayog ਨੇ ਲਈ, ਤਾਂ ਜੋ 'spur innovative thinking by objective experts' ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਧਾ ਕੇ 'co-operative federalism' ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ; ਇਹ ਸਰਕਾਰ ਦੇ 'Think Tank' ਅਤੇ 'directional and policy dynamo' ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q2, Q16, Q17	PYQ 2024-Sep; MTP 2026-Apr S2, 2026-Apr S1	10.6, p. 10.16

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
10.6.2	NITI Aayog ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਯੋਜਨਾਵਾਂ (credible plans) ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉੱਚੇ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਜੋੜਨ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿਕਸਿਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ (ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਜਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਤੇ cooperative federalism ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ)।	Q1	PYQ 2024-Jun	10.6, p. 10.16
10.6.3	NITI ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਸੀਮਤ ਹੈ: ਇਹ ਰਾਸ਼ਟਰੀ (five-year) plans ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦਾ, ਖ਼ਰਚ ਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਰਾਜਾਂ ਦੀਆਂ plans ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਅਤੇ budgeting ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ — ਇਸ ਲਈ ਨਾ five-year plans ਬਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਨਾ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨ ਵੰਡਣਾ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੈ।	Q4, Q11	RTP 2025-May; MTP 2024-Dec S1, 2025-Apr S1	10.6, p. 10.18
10.6.4	NDAP (National Data and Analytics Platform) ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ data ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਨੂੰ ਸੁਖਾਲਾ ਅਤੇ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।	Q3, Q7	PYQ 2024-Sep, 2025-Jan	10.6, p. 10.17
10.6.5	Electric vehicles: E-Amrit, electric vehicles ਬਾਰੇ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ one-stop destination ਹੈ; Shoonya ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ electric vehicles ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਪਣਾ ਕੇ ਹਵਾ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਸੁਧਾਰਨਾ ਹੈ।	Q9, Q10 (+ 10.7 Q1)	PYQ 2024-Jun, 2025-May, 2026-Jan	10.6, p. 10.17
10.6.6	'LiFE' (Lifestyle for Environment) ਪ੍ਰਚਲਿਤ 'use-and-dispose' ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਟੀਚਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ — ਟਿਕਾਊ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ (sustainable lifestyle choices)। (SM ਇਸ ਨੂੰ 'Life' ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।)	Q12, Q14	MTP 2025-Aug S1, 2025-Dec S1	10.6, p. 10.17
10.6.7	'Methanol Economy' ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਦਾ oil import bill ਅਤੇ GHG emissions ਘਟਾਉਣਾ, ਅਤੇ coal reserves ਅਤੇ municipal solid waste (industrial waste ਨਹੀਂ) ਨੂੰ methanol ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ ਹੈ।	Q13 (+ 10.7 Q11)	PYQ 2024-Sep; MTP 2025-Aug S2	10.6, p. 10.18
10.6.8	NITI Aayog ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਮੁੱਖ ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ (initiatives): LiFE, NDAP, Shoonya, E-Amrit, India Policy Insights (IPI), Methanol Economy, Transforming India's Gold Market। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਿੱਚ start-up ecosystem ਬਣਾਉਣਾ farm-sector ਦਾ ਕਦਮ ਹੈ, NITI ਦੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਨਹੀਂ।	Q15, Q18	PYQ 2026-Sep; MTP 2025-Dec S1	10.6, pp. 10.17 – 10.18
10.6.9	Atal Tinkering Labs, NITI Aayog ਦੀ ਪਹਿਲਕਦਮੀ ਹਨ (Atal Innovation Mission)।	Q6	MTP 2024-Dec S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
10.6.10	*ਵਿਸ਼ਾ 10.4 ਵੇਖੋ: New Economic Policy ਨੇ liberalisation ਰਾਹੀਂ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ — ਘੱਟ tariffs, deregulation, private ਅਤੇ foreign players ਲਈ ਮੰਡੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹਣਾ — ਇਸ ਲਈ A ਅਤੇ R ਦੋਵੇਂ ਸਹੀ ਹਨ ਅਤੇ R, A ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ।*	Q5	MTP 2024-Dec S1	10.4, p. 10.10
10.6.11	*ਵਿਸ਼ਾ 10.2 ਵੇਖੋ: five-year plans ਦਾ ਉਦੇਸ਼ equity ਅਤੇ distributive justice ਸਮੇਤ ਤੇਜ਼ ਵਾਧਾ ਸੀ (ਸੰਤੁਲਿਤ, ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਵਾਧਾ)।*	Q8	RTP 2025-Sep, 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	10.2, pp. 10.4 – 10.5

ਵਿਸ਼ਾ 10.7 ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ: ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਝਾਤ (The current state of the Indian Economy: A brief overview)

57 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 36 · RTP 4 · MTP 23

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
10.7.1	Primary sector = ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ sectors (livestock, dairy, fisheries) — ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਰੋਤ; ਭਾਰਤ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ, ਦਾਲਾਂ, jute ਅਤੇ ਮਸਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਉਤਪਾਦਕ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਦੁੱਧ ਉਤਪਾਦਨ primary-sector ਗਤੀਵਿਧੀ ਹੈ।	Q18	PYQ 2025-Jan; MTP 2025-Apr S1	10.7.1, p. 10.18
10.7.2	ਭਾਰਤ ਦੀ 47 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਆਬਾਦੀ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ; 2021–22 ਵਿੱਚ agriculture ਅਤੇ allied ਦਾ GVA ਹਿੱਸਾ 18.8% ਸੀ; food grains ਉਤਪਾਦਨ 315.7 ਮਿਲੀਅਨ ਟਨ (2021–22)।	Q24	PYQ 2025-May	10.7.1, p. 10.19
10.7.3	ਸਾਰੀਆਂ 23 mandated ਫ਼ਸਲਾਂ ਲਈ MSP, ਉਤਪਾਦਨ ਦੀ ਸਰਬ-ਭਾਰਤੀ weighted average cost ਦਾ 1.5 ਗੁਣਾ (ਡੇਢ ਗੁਣਾ) ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q16, Q33	PYQ 2025-Jan, 2026-Jan	10.7.1, pp. 10.19 – 10.20
10.7.4	Food Corporation of India (FCI) food grains ਦਾ buffer stock ਰੱਖਦੀ ਹੈ; MSP ਨੂੰ Cabinet Committee on Economic Affairs ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।	Q12, Q13	MTP 2024-Dec S1 (×2)	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
10.7.5	APEDA = Agricultural and Processed Food Products Export Development Authority, ਜਿਸ ਨੂੰ agri-products ਦੇ export promotion ਦਾ ਜ਼ਿੰਮਾ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਭਾਰਤ ਸਿਖਰਲੇ ਦਸ agri-exporters ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।	Q4	PYQ 2024-Jun	10.7.1, p. 10.19
10.7.6	FDI liberalisation: food products ਦੀ marketing ਅਤੇ food e-commerce ਵਿੱਚ, telecommunication services (ਸਾਰੇ services ਅਤੇ infrastructure providers) ਵਿੱਚ ਅਤੇ coal sale and mining ਵਿੱਚ automatic route ਹੇਠ 100% FDI; insurance FDI cap 49% ਤੋਂ ਵਧਾ ਕੇ 74%। Telecom ਹੁਣ public sector ਦਾ monopoly ਨਹੀਂ — ਸਿਰਫ਼ railway transport ਅਤੇ atomic energy reserved ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ।	Q47 (+ 10.4 Q4)	PYQ 2024-Jun; MTP 2025-Dec S1	10.7.1, p. 10.19; 10.7.2, p. 10.23; 10.7.3, p. 10.26; 10.4.4, p. 10.12
10.7.7	ਖੇਤੀ ਕਦਮ (SM ਸੂਚੀ): PM KISAN — ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਮਦਨ ਸਹਾਇਤਾ (income support); Pradhan Mantri Fasal Bima Yojana — ਫ਼ਸਲ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਜਾਂ ਖ਼ਰਾਬੀ ਝੱਲਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਲਈ ਬੀਮਾ; Paramparagat Krishi Vikas Yojana — organic farming ਅਤੇ soil health; Per Drop More Crop — ਖੇਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ (water use efficiency); Kisan Rail — ਖੇਤੀ ਉਪਜ ਦੀ logistics ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ; ਨਾਲ ਹੀ MSP, Soil Health Cards, Agri Infrastructure Fund, FPOs, Micro Irrigation Fund।	Q7, Q25, Q27, Q29, Q34	PYQ 2024-Sep, 2025-May, 2025-Sep (×2), 2026-May; MTP 2025-Aug S1	10.7.1, p. 10.20
10.7.8	E-NAM ਇੱਕ ਸਰਬ-ਭਾਰਤੀ electronic trading portal ਹੈ ਜੋ ਮੌਜੂਦਾ APMC ਮੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਸਤਾਂ ਲਈ ਇੱਕ unified national market ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।	Q5, Q23, Q36, Q45	PYQ 2024-Jun, 2026-May; RTP 2025-Jan; MTP 2025-Aug S2	10.7.1, p. 10.20

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
10.7.9	ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਮੁੱਦੇ: ਛੋਟੀਆਂ ਅਤੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਜੋਤਾਂ, ਘੱਟ farm productivity ਅਤੇ subsistence farming ਕਾਰਨ ਵਿਕਰੀਯੋਗ ਵਾਧੂ ਉਪਜ (marketable surplus) ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬਚਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਦੀ ਘਰੇਲੂ ਅਤੇ export ਮੰਡੀਆਂ ਵਿੱਚ ਭਾਗੀਦਾਰੀ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਘਟਦੀ ਹੈ; ਨਾਲ ਹੀ ਨਵੀਆਂ technologies ਨੂੰ ਘੱਟ ਅਪਣਾਉਣਾ ਅਤੇ monsoons ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਨਿਰਭਰਤਾ।	Q6, Q20	PYQ 2024-Jun; MTP 2025-Jan S2	10.7.1, pp. 10.20 – 10.21
10.7.10	ਭਾਰਤੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੀਂਹ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ (rain-fed) ਹੈ (ਲਗਭਗ ਦੋ-ਤਿਹਾਈ ਰਕਬਾ), ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਗ਼ਲਤ ਹੈ ਕਿ ਲਗਭਗ 80% ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਰਕਬਾ ਸਿੰਜਿਆ (irrigated) ਜਾਂਦਾ ਹੈ।	Q42	MTP 2025-May S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
10.7.11	Index of Eight Core Industries (ICI) ਵਿੱਚ Coal, Crude Oil, Natural Gas, Refinery Products, Fertilisers, Steel, Cement ਅਤੇ Electricity ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ — IIP ਵਿੱਚ items ਦੇ ਭਾਰ (weight) ਦਾ 40.27%; information and communication ਕੋਈ core industry ਨਹੀਂ।	Q32, Q37	PYQ 2026-Jan, 2026-May	10.7.2, p. 10.22
10.7.12	Manufacturing Purchasing Managers' Index (PMI) 55.4 ਉੱਤੇ ਸੀ (31 ਜਨਵਰੀ 2023); ਭਾਰਤ ਦਾ Global Innovation Index ਦਰਜਾ 2015 ਵਿੱਚ 81ਵੇਂ ਤੋਂ ਸੁਧਰ ਕੇ 2022 ਵਿੱਚ 40ਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ।	(+ 10.8 Q4, 10.8 Q5)	PYQ 2025-May, 2025-Sep	10.7.2, pp. 10.22, 10.24
10.7.13	DPIIT (Department for Promotion of Industry and Internal Trade) industrial policy ਅਤੇ ਉਦਯੋਗਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਦਾ ਹੈ।	(+ 10.4 Q10)	PYQ 2024-Sep	10.7.2, p. 10.22
10.7.14	'Make in India' (2014), ਇੱਕ 'Vocal for Local' ਪਹਿਲਕਦਮੀ, ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੁਖਾਲਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਨਵੀਨਤਾ (innovation) ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ manufacturing, design ਅਤੇ innovation ਦਾ ਕੇਂਦਰ (hub) ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ; 'Make in India 2.0' 27 sectors ਉੱਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ — 15 manufacturing ਅਤੇ 12 service sectors।	Q14, Q31 (+ 10.4 Q8)	PYQ 2026-Jan; MTP 2024-Aug, 2024-Dec S1, 2025-Dec S1	10.7.2, p. 10.22
10.7.15	Ease of Doing Business: World Bank ਦੀ Doing Business Report 2020 ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ 63ਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰਿਹਾ (2019 ਵਿੱਚ 77ਵਾਂ), ਭਾਵ 14 ਦਰਜਿਆਂ ਦੀ ਛਾਲ।	Q43	MTP 2025-May S2	10.7.2, p. 10.22
10.7.16	PM Gati Shakti National Master Plan, multimodal infrastructure ਦੀ integrated planning ਲਈ data-ਅਧਾਰਤ ਫ਼ੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਖਾਲਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ logistics cost ਘਟਦੀ ਹੈ।	Q3, Q54	PYQ 2024-Jun, 2026-Sep	10.7.2, p. 10.23
10.7.17	Production Linked Incentive (PLI) Scheme (ਮਾਰਚ 2020, 14 ਮੁੱਖ sectors) ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ manufacturing ਸਮਰੱਥਾਵਾਂ ਅਤੇ export competitiveness ਵਧਾਉਣ ਲਈ manufacturers ਨੂੰ incentives ਦਿੰਦੀ ਹੈ; ਹੁਣ ਇਹ white goods (air conditioners ਅਤੇ LED lights) ਤੱਕ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।	Q26, Q56	PYQ 2025-Sep, 2026-Sep	10.7.2, p. 10.23

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
10.7.18	FAME-India (Faster Adoption and Manufacturing of Hybrid and Electric Vehicles) electric ਅਤੇ hybrid vehicle technology ਦੇ manufacturing ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਟਿਕਾਊ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।	Q15	PYQ 2025-Jan	10.7.2, p. 10.23
10.7.19	'Udyami Bharat' ਦਾ ਉਦੇਸ਼ Micro, Small and Medium Enterprises (MSMEs) ਦਾ ਸਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਹੈ।	Q8, Q35	PYQ 2024-Sep, 2026-May	10.7.2, p. 10.23
10.7.20	Small-scale industries ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਤੀ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਕੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (MNCs ਨੂੰ subsidy ਦੇ ਕੇ ਜਾਂ labour laws ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ)।	Q19	MTP 2025-Jan S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
10.7.21	PM MITRA (PM Mega Integrated Textile Region and Apparel) ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ technology ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਅਤੇ textiles ਵਿੱਚ FDI ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਨਿਵੇਸ਼ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵ-ਪੱਧਰੀ industrial infrastructure ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।	Q17, Q55	PYQ 2025-Jan, 2026-Sep	10.7.2, p. 10.23
10.7.22	FIPB ਨੂੰ ਮਈ 2017 ਵਿੱਚ ਖ਼ਤਮ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ Foreign Investment Facilitation Portal (FIF) ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ; RoDTEP (Remission of Duties and Taxes on Export Products, 2021) ਨੇ MEIS ਦੀ ਥਾਂ ਲਈ, ਜੋ exports ਉੱਤੇ ਲੁਕਵੀਆਂ ਕੇਂਦਰੀ, ਰਾਜ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ duties ਦੀ ਵਾਪਸੀ (rebate) ਕਰਦਾ ਹੈ।	(+ 10.4 Q23, 10.4 Q24, 10.4 Q25)	PYQ 2025-May (×2), 2025-Sep	10.7.2, pp. 10.23 – 10.24
10.7.23	Start-up India Programme ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ innovation ਲਈ ਸਹਾਇਕ (facilitator) ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q57	PYQ 2026-Sep	10.7.2, p. 10.24
10.7.24	ECLGS = Emergency Credit Line Guarantee Scheme, ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ guaranteed emergency credit line।	Q39	PYQ 2026-May	10.7.2, p. 10.24
10.7.25	National Manufacturing Policy ਦਾ ਉਦੇਸ਼ 2025 ਤੱਕ GDP ਵਿੱਚ manufacturing ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵਧਾ ਕੇ 25 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਹੈ।	Q28	PYQ 2025-Sep	10.7.2, p. 10.24
10.7.26	ਭਾਰਤ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਰਾਹ (growth trajectory) ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ: ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ services sector ਵੱਲ ਤਬਦੀਲੀ ਰਾਹੀਂ secondary sector ਨੂੰ ਲੰਘ ਜਾਣਾ (bypassing)।	(+ 10.8 Q6)	PYQ 2026-Jan	10.7.3, p. 10.25
10.7.27	Services (NIC 2008, Box 2) ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ: trade ਅਤੇ vehicle repair, transportation ਅਤੇ storage, accommodation ਅਤੇ food, information ਅਤੇ communication, finance ਅਤੇ insurance, real estate, professional ਅਤੇ technical, administrative support, public administration ਅਤੇ defence, education, health ਅਤੇ social work, arts ਅਤੇ recreation। Construction (ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ dam ਦੀ ਉਸਾਰੀ) ਇਸ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ — ਇਹ ਉਦਯੋਗਿਕ (secondary) ਗਤੀਵਿਧੀ ਹੈ।	Q9, Q40	PYQ 2024-Sep; RTP 2025-May	10.7.3, pp. 10.25 – 10.26
10.7.28	Services sector ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ sector ਹੈ (ਭਾਰਤ ਦੇ GVA ਦਾ 53.89%), ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਣ ਵਾਲਾ sector ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ labour productivity ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਹੈ; ਸੁਧਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ knowledge-based ਅਤੇ IT services ਨੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਹੈ।	Q21, Q38, Q46, Q51 (+ 10.8 Q1)	PYQ 2024-Jun, 2026-May; MTP 2025-Jan S2, 2025-Aug S2, 2026-Apr S1	10.7.3, p. 10.26

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
10.7.29	Services sector, FDI inflows ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾ ਹੈ — ਕੁੱਲ FDI equity inflows ਦਾ 60 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੱਧ।	Q30	PYQ 2026-Jan	10.7.3, p. 10.26
10.7.30	Services exports (software, business ਅਤੇ travel services; ਭਾਰਤ WTO ਦੇ ਸਿਖਰਲੇ 10 service exporters ਵਿੱਚ) forex ਕਮਾਈ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਹਨ — IT ਅਤੇ financial services ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ demand, services trade surplus ਨੂੰ GDP ਦੇ ਲਗਭਗ 3.7% ਉੱਤੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ।	Q44	RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	10.7.3, p. 10.26; 10.4, p. 10.14
10.7.31	ਢਾਂਚਾਗਤ ਰੁਕਾਵਟ (structural constraint): ਵਾਧੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ ਉੱਚੇ fiscal deficit, ਵਧਦੀਆਂ ਅਸਮਾਨਤਾਵਾਂ, inflation ਅਤੇ ਉੱਚੇ public debt (FY21/22 ਵਿੱਚ GDP ਦਾ 86%) ਨਾਲ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਹੈ — ਉੱਚੀ ਅਸਮਾਨਤਾ ਲਗਾਤਾਰ ਬਣੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ।	Q49 (+ 10.8 Q3)	MTP 2025-Jan S2, 2026-Apr S1	Summary, p. 10.31; 10.4, p. 10.15
10.7.32	ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੰਮਕਾਜੀ ਆਬਾਦੀ ਦਾ ਲਗਭਗ 23 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ service sector ਵਿੱਚ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।	Q41	MTP 2025-May S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
10.7.33	Demographic dividend ਦਾ ਲਾਭ ਲੈਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਨੂੰ skill development ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।	Q48	MTP 2026-Apr S2	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
10.7.34	ਤੇਜ਼ GDP ਵਾਧੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਹੋਰ emerging economies ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਭਾਰਤ ਦੀ per capita GDP ਘੱਟ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ।	Q50	MTP 2026-Apr S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
10.7.35	GDP base year ਦੀ ਸੋਧ ਇੱਕ structural reform ਹੈ ਜੋ GDP ਦੇ ਮਾਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।	Q52	MTP 2026-Apr S1	SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ (ਸਿਰਫ਼ MTP)
10.7.36	*ਵਿਸ਼ਾ 10.6 ਵੇਖੋ: E-Amrit, electric vehicles ਬਾਰੇ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ one-stop destination ਹੈ।*	Q1	PYQ 2024-Jun	10.6, p. 10.17
10.7.37	*ਵਿਸ਼ਾ 10.6 ਵੇਖੋ: Methanol Economy, coal reserves ਅਤੇ municipal solid waste (industrial waste ਨਹੀਂ) ਨੂੰ methanol ਵਿੱਚ ਬਦਲਦੀ ਹੈ।*	Q11	PYQ 2024-Sep	10.6, p. 10.18
10.7.38	*ਵਿਸ਼ਾ 10.2 ਵੇਖੋ: green revolution ਨੇ food grain (ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਕਣਕ) ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਵਧਾਉਣ ਲਈ high yielding seed varieties ਅਤੇ ਪਾਣੀ, fertiliser ਅਤੇ pesticides ਦੀ ਗਹਿਰੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ।*	Q2, Q10, Q22	PYQ 2024-Jun, 2024-Sep; RTP 2026-Jan; MTP 2025-Jan S2, 2025-Apr S1	10.2, p. 10.6
10.7.39	*ਵਿਸ਼ਾ 10.8 ਵੇਖੋ: Russia-Ukraine ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਕੱਚੇ ਤੇਲ (crude oil) ਅਤੇ commodities ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ supply disruptions, ਸਖ਼ਤ financial conditions ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਘਰੇਲੂ inflationary ਦਬਾਅ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।*	Q53	PYQ 2026-Sep	10.8, p. 10.27

ਵਿਸ਼ਾ 10.8 ਸਿੱਟਾ (Conclusion)

7 Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ · ਬਾਰੰਬਾਰਤਾ PYQ 5 · RTP – · MTP 2

ਹਵਾਲਾ	ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲਈ One-liner	Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ	ਕਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ	SM ਸਰੋਤ
10.8.1	World Bank ਦੀ India Development Update (IDU), ਨਵੰਬਰ 2022: Russia-Ukraine ਜੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਰਤ ਨੂੰ crude oil ਅਤੇ commodities ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ, ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ supply disruptions, ਸਖ਼ਤ financial conditions ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਘਰੇਲੂ inflationary ਦਬਾਅ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ; ਫਿਰ ਵੀ ਜੁਲਾਈ–ਸਤੰਬਰ 2022–23 ਵਿੱਚ real GDP 6.3% ਵਧੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਘਰੇਲੂ ਮੰਡੀ ਕਾਰਨ ਭਾਰਤ ਹੋਰ emerging markets ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ (insulated) ਅਤੇ ਲਚਕੀਲਾ (resilient) ਹੈ।	Q2 (+ 10.7 Q53)	PYQ 2024-Sep, 2026-Sep	10.8, p. 10.27
10.8.2	*ਵਿਸ਼ਾ 10.7 ਵੇਖੋ: ਭਾਰਤ ਦੇ GVA ਵਿੱਚ tertiary (services) sector ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ (53.89%)।*	Q1	PYQ 2024-Jun	10.7.3, p. 10.26
10.8.3	*ਵਿਸ਼ਾ 10.7 ਵੇਖੋ: ਭਾਰਤ ਵਿਲੱਖਣ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ services sector ਵੱਲ ਗਿਆ।*	Q6	PYQ 2026-Jan	10.7.3, p. 10.25
10.8.4	*ਵਿਸ਼ਾ 10.7 ਵੇਖੋ: PMI = Purchasing Managers' Index; ਭਾਰਤ ਦਾ GII ਦਰਜਾ 2022 ਵਿੱਚ 40ਵਾਂ ਸੀ (2015 ਵਿੱਚ 81ਵਾਂ)।*	Q4, Q5	PYQ 2025-May, 2025-Sep	10.7.2, pp. 10.22, 10.24
10.8.5	*ਵਿਸ਼ਾ 10.7 ਵੇਖੋ: ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀ ਅਸਮਾਨਤਾ, ਵਾਧੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਲਗਾਤਾਰ ਬਣੀ ਗ਼ਰੀਬੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ।*	Q3	MTP 2025-Jan S2	Summary, p. 10.31
10.8.6	Foreign exchange reserves, foreign exchange ਦੇ net inflows (FDI, portfolio flows, services surplus) ਨਾਲ ਵਧਦੇ ਹਨ; ਭਾਰਤ ਕੋਲ ਲਗਭਗ ਅੱਠ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ import cover ਜਿੰਨੇ reserves ਹਨ।	Q7	MTP 2025-Dec S1	10.4, p. 10.14 (ਕਾਰਨ SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ)

ਭਾਗ B — ਅਧਿਆਇ 10 One-liner ਦੁਹਰਾਈ ਸੂਚੀ (Revision Sheet)

ਦੁਹਰਾਅ ਹਟਾ ਕੇ, Study Material ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ। ਪੂਰਾ ਪਾਠ, Scanner ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ SM ਪੰਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਭਾਗ A ਦੀ ਕਤਾਰ (ਜਾਂ ਕਤਾਰਾਂ) ਉੱਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਸੇ 'ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ' ਉੱਤੇ click ਕਰੋ। ਸਿਰਫ਼ ★★★ ਕਤਾਰਾਂ ਹੀ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ICAI ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਲਗਭਗ 43% ਹਿੱਸਾ ਸਮੇਟ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕਾਈ — ਭਾਰਤੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ (Indian Economy)

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
1	1ਲੀ–17ਵੀਂ ਸਦੀ AD: ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅਰਥਵਿਵਸਥਾ, ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ; self-sufficient ਪਿੰਡ + ਵਪਾਰਕ ਸ਼ਹਿਰ।	★★	10.1.1
2	ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ: ਭਾਰਤ ਕੱਚੇ ਮਾਲ ਦਾ ਨਿਰਯਾਤਕ ਬਣਿਆ; discriminatory tariffs ਨੇ ਦਸਤਕਾਰੀ ਤਬਾਹ ਕੀਤੀ → ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਭੀੜ, subsistence farming, zamindari, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋਣਾ।	★	10.1.2
3	ਬਸਤੀਵਾਦੀ ਉਦਯੋਗ ਇੱਕਪਾਸੜ — cotton ਅਤੇ jute; producer goods ਪਛੜੇ; manufacturing NDP ਦਾ ~7% (1946)।	★	10.1.3
4	**Nehruvian model: Planning Commission, five-year plans, equity ਅਤੇ distributive justice ਸਮੇਤ ਵਾਧਾ।**	★★★	10.2.3
5	1950 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਵਾਂ: Nehru (heavy industry) ਬਨਾਮ Gandhian (small-scale, cottage, village republics)।	★	10.2.5
6	IPR 1948: atomic energy, arms and ammunition, railways ਉੱਤੇ State ਦਾ monopoly; IPR 1956 ਨੇ public sector ਦਾ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਵਿਸਥਾਰ ਕੀਤਾ।	★	10.2.5
7	1958 BoP ਸੰਕਟ → 1966 ਤੱਕ import controls; protection/import substitution।	★	10.2.4, 10.4.5
8	Hindu growth rate = 3.5% (1950–80) ਦੀ ਔਸਤ ਵਾਧਾ ਦਰ।	★	10.2.6
9	**1965 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖੇਤੀ ਰਣਨੀਤੀ institutional (land reforms, cooperatives); green revolution 1960 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦਾ ਮੱਧ: HYV seeds, ਪਾਣੀ, fertiliser, pesticides; ਕਣਕ।**	★★★	10.2.7, 10.2.8
10	Nationalisation: 14 banks 1969 + 1980 ਵਿੱਚ 6; MRTP Act 1969 ਨੇ ਵੱਡੀ market power ਵਾਲੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ firms ਉੱਤੇ ਰੋਕ ਲਾਈ।	★★	10.2.9, 10.4.4
11	1965–81 ਵਾਧੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾੜਾ ਦੌਰ: licence-raj, autarchic policies, ਤਿੰਨ ਜੰਗਾਂ, ਸੋਕੇ, 1973 ਅਤੇ 1979 ਦੇ oil shocks।	★	10.2.9, 10.2.10
12	Early liberalisation 1980 ਦਾ ਦਹਾਕਾ (1985 ਤੋਂ ਬਾਅਦ), 'reforms by stealth'; ਵਾਧਾ 5.7% / 5.8%।	★	10.4.1
13	1980 ਦਾ ਦਹਾਕਾ: 25 ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ delicensed; broad-banding (trucks ↔ cars, ਨਵਾਂ licence ਨਹੀਂ); MRTP limit ₹20 → ₹100 crore; MODVAT; SEBI 12 ਅਪ੍ਰੈਲ 1988 (non-statutory)।	★★	10.4.2, 10.4.3
14	REER ~30% depreciate ਹੋਇਆ (1985–86 ਤੋਂ 1989–90) → exports ਵਧੇ।	MQ	10.4.27
15	1991 ਦੇ ਸੁਧਾਰ P. V. Narasimha Rao ਸਰਕਾਰ ਹੇਠ (architect Dr Manmohan Singh — SM ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ)।	★	10.4.7, 10.4.8
16	ਕਾਰਨ: ਕਰਜ਼ੇ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਕੀਤੇ fiscal deficits, ਵਿਆਜ ਦਾ ਬੋਝ, Gulf-war oil shock, IMF ਸ਼ਰਤਾਂ, 'crisis of confidence'।	★★	10.4.9
17	Trigger: BoP ਸੰਕਟ — forex reserves $1.2 bn, ਮਸਾਂ ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਆਯਾਤ ਜਿੰਨੇ।	★	10.4.10

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
18	Market orientation ਅਤੇ external openness ਵੱਲ ਤਬਦੀਲੀ; LPG (socialisation ਨਹੀਂ)।	★★	10.4.11, 10.4.12
19	ਦੋਹਰੇ ਉਦੇਸ਼: market-friendly reorientation + ਘੱਟ fiscal deficit ਰਾਹੀਂ stabilisation; ਕਦਮ = stabilisation (ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ) + structural (ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ)।	★	10.4.13
20	Fiscal reforms: ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਟੈਕਸ, tax compliance, ਖ਼ਰਚ ਉੱਤੇ ਰੋਕ, subsidies ਵਿੱਚ ਕਟੌਤੀ, disinvestment, private ਭਾਗੀਦਾਰੀ।	★	10.4.14
21	Monetary/financial: interest rate deregulation, private banks, ਘੱਟ SLR/CRR (Narasimham Committee 1991), branch licensing, prudential norms।	★★	10.4.15
22	ਸੁਧਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ banking: administered interest rates, ਉੱਚੀਆਂ reserve requirements, credit ਉੱਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ।	★	10.4.16
23	SEBI: 1988 ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਨਾ, 1992 ਵਿੱਚ statutory ਮਾਨਤਾ।	★	10.4.18
24	New Industrial Policy 24 ਜੁਲਾਈ 1991: Licence Raj ਖ਼ਤਮ (18 → 5 licensed ਉਦਯੋਗ); public sector → railway transport + atomic energy।	★★	10.4.20, 10.4.21
25	1991: MRTP merger/takeover ਉਪਬੰਧ ਰੱਦ; SSI items de-reserved; PSU equity ਦਾ disinvestment (= privatisation, liberalisation ਨਹੀਂ)।	★★	10.4.4, 10.4.22, 10.4.12
26	51% ਤੱਕ FDI ਨੂੰ automatic approval; FDI ਸਿਰਫ਼ retail trade, atomic energy, lottery, betting & gambling ਵਿੱਚ ਵਰਜਿਤ।	★	10.4.23
27	Trade: QRs ਖ਼ਤਮ, import licensing ਹਟਾਈ, tariffs 355% → 10%।	★	10.4.24
28	Rupee 18–19% devalued (ਜੁਲਾਈ 1991); 1993 ਤੋਂ managed float; 1994 ਤੋਂ current-account convertible।	★★	10.4.25
29	**ਸੁਧਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾਭ: forex cushion ~8 ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਆਯਾਤ ਜਿੰਨਾ; services trade surplus GDP ਦਾ ~3.7%; ਪਰ public debt GDP ਦਾ 86% (FY21/22) ਅਤੇ ਵਧਦੀ ਅਸਮਾਨਤਾ।**	★★★	10.5.2, 10.7.30, 10.7.31, 10.8.6
30	ਸੁਧਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ GDP ਵਾਧਾ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ, 2020 (−6.6%) ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ; ਸਿਖਰ 1999 (8.85%); GDP growth rate = ਵਾਧੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸੂਚਕ।	★	10.5.1, 10.5.2, 10.5.3
31	1 ਜਨਵਰੀ 2015 ਨੂੰ NITI Aayog ਨੇ Planning Commission ਦੀ ਥਾਂ ਲਈ — think tank, co-operative federalism।	★★	10.6.1
32	NITI: ਪਿੰਡ-ਪੱਧਰ ਦੀਆਂ credible plans ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਜੋੜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਕੋਈ five-year plans ਨਹੀਂ, ਕੋਈ budgeting/fund allocation ਨਹੀਂ।	★★	10.6.2, 10.6.3
33	**NITI ਪਹਿਲਕਦਮੀਆਂ: LiFE, NDAP (ਸਰਕਾਰੀ data), Shoonya (EVs ਰਾਹੀਂ ਹਵਾ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ), E-Amrit (EV ਜਾਣਕਾਰੀ), IPI, Methanol Economy, Gold Market।**	★★★	10.6.4, 10.6.5, 10.6.6, 10.6.7, 10.6.8
34	Primary: ਦੁੱਧ primary ਹੈ; ਆਬਾਦੀ ਦਾ 47% ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਉੱਤੇ ਨਿਰਭਰ; agri GVA 18.8% (2021–22); food grains 315.7 ਮਿਲੀਅਨ ਟਨ।	★★	10.7.1, 10.7.2
35	MSP: 23 mandated ਫ਼ਸਲਾਂ, 1.5 × ਉਤਪਾਦਨ ਲਾਗਤ (cost of production)।	★	10.7.3
36	APEDA = Agricultural and Processed Food Products Export Development Authority; food marketing/e-commerce ਅਤੇ telecom ਵਿੱਚ 100% FDI (automatic)।	★★	10.7.5, 10.7.6

#	One-liner	ਮਹੱਤਤਾ	ਭਾਗ A ਹਵਾਲਾ
37	**ਖੇਤੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ: PM KISAN (ਆਮਦਨ), PMFBY (ਫ਼ਸਲ ਨੁਕਸਾਨ), PKVY (organic), PDMC (ਪਾਣੀ), Kisan Rail (logistics), E-NAM (APMC ਮੰਡੀਆਂ ਦੀ unified market)।**	★★★	10.7.7, 10.7.8
38	ਖੇਤੀ ਮੁੱਦੇ: ਛੋਟੀਆਂ ਜੋਤਾਂ, ਘੱਟ ਉਤਪਾਦਕਤਾ, subsistence farming, ਘੱਟ marketable surplus।	★	10.7.9
39	ICI: 8 core industries (coal, crude, gas, refinery, fertilisers, steel, cement, electricity) = IIP ਦਾ 40.27%; PMI 55.4; GII 40ਵਾਂ (2022)।	★★	10.7.11, 10.7.12
40	**Industry policy: DPIIT; Make in India 2014 (2.0: 15 mfg + 12 services); EoDB ਦਰਜਾ 63 (2020)।**	★★★	10.7.13, 10.7.14, 10.7.15
41	**Gati Shakti (multimodal planning), PLI (ਮਾਰਚ 2020, white goods), FAME (EVs), Udyami Bharat (MSMEs), PM MITRA (textiles)।**	★★★	10.7.16, 10.7.17, 10.7.18, 10.7.19, 10.7.21
42	**FIPB → FIF (ਮਈ 2017); RoDTEP ਨੇ MEIS ਦੀ ਥਾਂ ਲਈ (2021); Start-up India; ECLGS; NMP 2025 ਤੱਕ GDP ਦਾ 25%।**	★★★	10.7.22, 10.7.23, 10.7.24, 10.7.25
43	**Services: secondary ਨੂੰ ਲੰਘ ਗਿਆ; GVA ਦਾ 53.89%; ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ ਵਾਧਾ; ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ labour productivity; FDI equity ਦਾ >60%।**	★★★	10.7.26, 10.7.28, 10.7.29
44	Construction ਕੋਈ service ਨਹੀਂ (NIC 2008 Box 2 ਸੂਚੀ)।	★	10.7.27
45	IDU (World Bank, ਨਵੰਬਰ 2022): ਤੇਲ, supply disruptions, ਸਖ਼ਤ finance, inflation; ਭਾਰਤ ਲਚਕੀਲਾ (resilient)।	★	10.8.1